

ALEXANDER BERKMAN

Bolševický mýtus

Deník 1920–1922

Boris Kustodijev, Bolševik (1920)

New York · Berlín 1925

Staré texty · www.stare-texty.cz

Tiráž

Bolševický mýtus

Deník 1920–1922

Úplný český překlad s vysvětlivkami

Autor: Alexander Berkman (1870–1936), anarchista, publicista a redaktor, deportovaný roku 1919 ze Spojených států do sovětského Ruska, kde strávil dva roky (leden 1920 – prosinec 1921)

Původní název a vydání: *The Bolshevik Myth (Diary 1920–1922)*, New York, Boni & Liveright 1925 (londýnské vydání Hutchinson & Co. téhož roku); závěrečná kapitola *The „Anti-Climax“. The Concluding Chapter of My Russian Diary „The Bolshevik Myth“*, Berlín 1925. Nakladatel závěrečnou kapitolu do knihy nezařadil a autor ji vydal samostatně jako brožuru; české vydání ji připojuje jako 40. kapitolu. Dílo je volným dílem.

Předloha: elektronický text knihy z The Anarchist Library, kontrolovaný proti skenu tištěného vydání z roku 1925 (Internet Archive); závěrečná kapitola podle skenu berlínské brožury z roku 1925 (Internet Archive).

Překlad, medailon autora a vysvětlivky: Staré texty. Překlad vznikl s pomocí umělé inteligence a každá kapitola prošla nezávislým kontrolním čtením proti anglickému originálu; sporná místa byla ověřena ve skenu prvního vydání a údaje ve vysvětlivkách byly ověřovány. Přeloženo je celé dílo: předmluva, čtyřicet kapitol včetně závěrečné kapitoly vydané samostatně a autorovy poznámky. Není to vědecká edice.

Obálka: Boris Michajlovič Kustodijev (1878–1927), *Bolševik*, 1920, olej na plátně, 101 × 141 cm, Státní Tretjakovská galerie, Moskva. Volné dílo.

Vydal: JUDr. Libor Petříček (Staré texty), Březenská 2466/4, 182 00 Praha 8, www.stare-texty.cz

Výroba: Staré texty; elektronická publikace ve formátech EPUB a PDF

Vydání: první, elektronické

Rok vydání: 2026

Autorská práva: © Libor Petříček (Staré texty), 2026, k redakčnímu zpracování. Šíření podle licence CC BY-NC 4.0 (viz níže).

Text byl v tomto znění poprvé publikován na www.stare-texty.cz/knihovna/.

O Starých textech

Staré texty jsou digitální knihovna českých překladů historických pramenů z volného díla – pamětí, cestopisů, kronik a dalších svědectví lidí, kteří u událostí sami byli. Knihy jsou zdarma ke stažení ve formátech EPUB a PDF na www.stare-texty.cz. Překlady vznikají s pomocí umělé inteligence; u každé knihy je uvedeno, z jakého vydání se překládalo a co je přeloženo.

O zakladateli

Staré texty založil a provozuje JUDr. Libor Petříček, advokát se zálibou v historii. Cílem projektu je zpřístupnit českým čtenářům původní historické prameny, tedy svědectví očitých svědků, zdarma a v češtině.

Volné šíření

Tuto knihu můžete volně šířit, kopírovat, tisknout, upravovat i dále publikovat, avšak nikoli komerčně (licence Creative Commons Uveďte původ – Neužívejte komerčně 4.0, CC BY-NC 4.0). Podmínkou je uvést jako původní zdroj Staré texty s odkazem na www.stare-texty.cz, například: „Zdroj: Staré texty, www.stare-texty.cz“.

Chce-li kdo knihu použít jinak, než jak je uvedeno výše, musí k tomu mít předchozí souhlas provozovatele Starých textů. O souhlas lze požádat e-mailem na liborpetricek@gmail.com.

Obsah

O autorovi	5
Předmluva	7
Kapitola 1 – Deník transportní lodi <i>Buford</i>	8
Kapitola 2 – Na sovětské půdě	16
Kapitola 3 – V Petrohradě	18
Kapitola 4 – Moskva	24
Kapitola 5 – Dům pro hosty	27
Kapitola 6 – Čičerin a Karachan	29
Kapitola 7 – Trh	32
Kapitola 8 – V Moskommuňě	35
Kapitola 9 – Klub na Tverské	37
Kapitola 10 – Návštěva u Petra Kropotkina	41
Kapitola 11 – Bolševická činnost	43
Kapitola 12 – Obrazy a pohledy	46
Kapitola 13 – Lenin	50
Kapitola 14 – Na lotyšské hranici	52
Kapitola 15 – Opět v Petrohradě	62
Kapitola 16 – Zotavovny pro dělníky	68
Kapitola 17 – První máj	70
Kapitola 18 – Britská dělnická delegace	72
Kapitola 19 – Duch fanatismu	77
Kapitola 20 – Jiní lidé	82
Kapitola 21 – Na cestě na Ukrajinu	86
Kapitola 22 – První dny v Charkově	89
Kapitola 23 – V sovětských úřadech	94
Kapitola 24 – Josif Emigrant	98
Kapitola 25 – Nestor Machno	102

Kapitola 26 – Vězení a koncentrační tábor	105
Kapitola 27 – Dále na jih	109
Kapitola 28 – Fastov po pogromu	111
Kapitola 29 – Kyjev	116
Kapitola 30 – V různých kruzích	119
Kapitola 31 – Čeka	126
Kapitola 32 – Oděsa: život a vize	128
Kapitola 33 – Temný lid	135
Kapitola 34 – Bolševický soud	139
Kapitola 35 – Návrat do Petrohradu	141
Kapitola 36 – Na dalekém severu	146
Kapitola 37 – První dny roku 1921	149
Kapitola 38 – Kronštadt	152
Kapitola 39 – Poslední články řetězu	159
Kapitola 40 – „Antiklimax“	167

O autorovi

Alexander Berkman, rodným jménem Ovsej Osipovič Berkman, se narodil 21. listopadu 1870 ve Vilně, dnešním litevském Vilniusu, tehdy součásti Ruského impéria, do zámožné židovské rodiny. Jeho otec byl úspěšný obchodník s kůžemi, matka pocházela z rodu Natansonů; matčin bratr Mark Natanson patřil k předním ruským revolucionářům a byl za svou činnost pronásledován. Roku 1877 se rodina přestěhovala do Petrohradu, kam Židé směli jen výjimečně. Po otcově smrti, když bylo chlapci asi dvanáct let, ztratila rodina právo tam pobývat a odešla do Kovna. Na gymnázium byl Berkman potrestán za školní práci nazvanou „Bůh není“ a koncem roku 1887 byl ze školy vyloučen. Téhož roku mu zemřela matka.

Počátkem roku 1888 odjel přes Německo do New Yorku. Tam se připojil k Průkopníkům svobody, první židovské anarchistické skupině ve Spojených státech, a dostal se pod vliv Johanna Mosta, nejznámějšího amerického anarchisty a hlasatele „propagandy činem“; pracoval jako sazeč v jeho německém listu *Freiheit*. Později se s Mostem rozešel a přiklonil se ke skupině takzvaných autonomistů. Roku 1889 se v New Yorku seznámil s Emmou Goldmanovou, s níž ho pak pojilo celoživotní přátelství a spolupráce.

V létě 1892 vrcholila stávka v ocelárně v Homesteadu u Pittsburghu, kterou vedení podniku potlačovalo s pomocí ozbrojených najatých strážných. Dne 23. července 1892 vnikl Berkman do kanceláře Henryho Claye Fricka, předsedy společnosti, postřelil ho a pobodal. Frick útok přežil. Berkman byl v září 1892 odsouzen k jednadvaceti letům káznice a k dalšímu roku v pracovně, celkem tedy ke dvaadvaceti letům. Trest vykonával v západní věznici státu Pensylvánie, kde se spoluvězni vydával ručně psaný vězeňský list, a roku 1905 byl převeden do pracovny okresu Allegheny. Propuštěn byl 18. května 1906, po čtrnácti letech. Své zážitky z vězení vylíčil v knize *Prison Memoirs of an Anarchist*, česky „Vězeňské paměti anarchisty“, vydané roku 1912.

Po propuštění se vrátil do New Yorku a v letech 1907 až 1915 redigoval Goldmanové měsíčník *Mother Earth*. Podílel se na založení Ferrerova centra v New Yorku, nazvaného podle popraveného španělského pedagoga Francisca Ferrera, a na tamní Moderní škole také vyučoval. Roku 1916 odešel do San Franciska a založil tam list *The Blast*, který vycházel asi osmnáct měsíců.

Po vstupu Spojených států do první světové války založil s Goldmanovou Ligu proti odvodům. V červnu 1917 byli oba zatčeni, za spolčení k maření branné povinnosti odsouzeni ke dvěma letům vězení a k pokutě deseti tisíc dolarů. Berkman si trest odpykal ve federální věznici v Atlantě, kde strávil několik měsíců v samovazbě, a propuštěn byl 1. října 1919. Úřady mezitím připravily jeho vyhoštění. Dne 21. prosince 1919 byl s Goldmanovou a s dalšími více než dvěma sty čtyřiceti deportovanými vypraven z New Yorku na lodi *Buford* do sovětského Ruska.

V Rusku žil Berkman od ledna 1920 do prosince 1921. Pobýval v Petrohradě a v Moskvě, setkal se s Leninem i s dalšími předními bolševiky a s ruskými anarchisty a jako člen sběratelské výpravy Muzea revoluce procestoval s Goldmanovou velkou část země, zejména Ukrajinu a jih Ruska. Revoluci zprvu nadšeně vítal, postupně však ztrácel iluze. Rozhodujícím zlomem se pro něj stalo potlačení povstání kronštadtských námořníků v březnu 1921. Na počátku prosince 1921 opustil s Goldmanovou Rusko a přes Rigu a Stockholm se dostal do Berlína.

V Berlíně vydal roku 1922 brožury *The Russian Tragedy*, česky „Ruská tragédie“, *The Russian Revolution and the Communist Party*, česky „Ruská revoluce a komunistická strana“, a *The Kronstadt Rebellion*, česky „Kronštadtské povstání“. Zároveň připravoval knihu ze svého ruského deníku. *The Bolshevik Myth*, česky „Bolševický mýtus“, vydalo newyorské nakladatelství Boni & Liveright v lednu 1925. Nakladatel odmítl otisknout závěrečnou kapitulu, kterou považoval za zbytečný dovětek po skončení vyprávění. Berkman ji proto téhož roku vydal v Berlíně jako samostatnou brožuru *The „Anti-Climax“*. České vydání ji zařazuje zpět na konec knihy jako čtyřicátou kapitulu.

Roku 1925 se Berkman přestěhoval do Francie, nejprve do Saint-Cloud u Paříže, později do Nice. Živil se překlady, redakčními pracemi a příležitostnými honoráři a podporovali ho přátelé. Velkou

část sil věnoval pomoci anarchistům a dalším revolucionářům vězněným a vyhnaným v Sovětském svazu: sbíral pro ně peníze, vydával zprávy o jejich osudu a podílel se na vydání sborníku *Letters from Russian Prisons*, česky „Dopisy z ruských vězení“. Roku 1929 vyšla v New Yorku jeho kniha *Now and After: The ABC of Communist Anarchism*, česky „Nyní a potom. Abeceda komunistického anarchismu“, srozumitelný výklad anarchistických zásad určený širokému čtenářstvu. Francouzské úřady mu opakovaně odpíraly trvalý pobyt a hrozily mu vyhoštěním (?), takže žil na krátkodobá povolení.

Posledních čtrnáct let žil Berkman s Emmy Ecksteinovou, o mnoho mladší ženou, která o něho v posledních letech pečovala. V Nice se kvůli nedostatku peněz často stěhoval do levnějších bytů. Na počátku roku 1936 podstoupil dvě neúspěšné operace prostaty a trpěl pak silnými bolestmi; nechtěl být nikomu na obtíž. V časných ranních hodinách 28. června 1936 se ve svém bytě v Nice střelil do hrudi, když Ecksteinová odešla shánět lékaře. Byl převezen do nemocnice, odpoledne upadl do bezvědomí a zemřel téhož dne kolem desáté hodiny večer. Goldmanová, která za ním přijela ze Saint-Tropez, zařídila pohřeb. Berkman si přál zpopelnění a uložení v Chicagu poblíž hrobů haymarketských anarchistů; na to však nebyly peníze, a tak byl pohřben v Nice.

Bolševický mýtus je Berkmanovým svědectvím o týchž letech, která Goldmanová popsala v knize *Mé zklamání z Ruska*. Má podobu deníku z let 1920 až 1922, od příjezdu deportovaných do sovětského Ruska po odchod z něho. Autor deníkové záznamy pro knižní vydání rozsáhle přepracoval a doplnil; kniha tak spojuje bezprostřední dojmy a rozhovory s pozdější úvahou. Sleduje jeho cesty po zemi, setkání s bolševickými předáky, s anarchisty, s dělníky a rolníky a vrcholí kronštadtskými událostmi. Závěrečná kapitola „Antiklimax“ pak shrnuje jeho rozbor bolševického státu z anarchistického hlediska.

Předmluva

Revoluce rozbíjí společenské formy, které se pro člověka staly příliš těsnými. Roztrhává formy, jež ho svírají tím víc, čím víc tuhnou a čím víc je Život, věčně se deroucí kupředu, nechává za sebou. V tomto dynamickém procesu zašla ruská revoluce dál než kterákoli revoluce předtím.

Zrušení zavedeného řádu – politického i hospodářského, společenského i mravního – a pokus nahradit ho něčím jiným je odrazem změněných potřeb člověka, probuzeného vědomí lidu. Za revolucí stojí miliony živých lidí, kteří ztělesňují jejího vnitřního ducha, kteří v ní cítí, myslí a jsou. Revoluce pro ně není pouhou změnou vnějších poměrů: znamená naprosté vykloubení života, rozbití vládnoucích tradic, zrušení uznávaných měřítek. Navyklý, odměřený krok existence se přerušuje, zažitá kritéria přestávají platit, dřívější precedenty pozbývají významu. Život je vržen do neprobádaných řečišť; každý čin vyžaduje spoléhat se sám na sebe, každá podrobnost si žádá nové, samostatné rozhodnutí. Typické a důvěrně známé zmizelo; rozpadla se soudržnost a vzájemná souvislost částí, které dříve tvořily jeden celek. Je třeba vytvořit nové hodnoty.

Tento *vnitřní* život revoluce, který je jejím jediným smyslem, autoři píšící o ruské revoluci téměř úplně opomíjeli. O tomto obrovském společenském ořesu vyšlo mnoho knih, ale jen zřídka udeří na jeho pravý základní tón. Pojednávají o pádu a vzniku institucí, o novém státu a jeho uspořádání, o ústavách a zákonech – o výhradně *vnějších* projevech, při nichž člověk málem zapomene na živé miliony, které za všech měnících se podmínek dál existují, dál jsou.

Právem řekl Taine,¹ že když studoval Francouzskou revoluci, nejméně mu ke skutečné povaze té doby objasnily statistiky a údaje, úřední listiny a výnosy. Její výmluvný výraz, její hlubší smysl objevil v životech, myšlenkách a citech lidí, v jejich osobních reakcích, jak je zachycují paměti, deníky a dopisy současníků.

Tato kniha je sestavena z deníku, který jsem si vedl během svého dvouletého pobytu v Rusku. Je to kronika intenzivního prožitku, dojmů a postřehů zapisovaných den po dni v různých částech země a mezi lidmi nejrozličnějšího postavení. Většinu jmen jsem vypustil ze zřejmého důvodu – abych dotčené osoby ochránil.

Pokud vím, je to jediný deník, který si někdo v Rusku během těch osudových let (1920–1922) vedl. Byl to dosti obtížný úkol, jak pochopí ti, kdo znají ruské poměry. Ale dlouhá praxe v takových věcech – zápisky jsem si vedl dokonce i ve vězení – mi umožnila uchovat deník přes mnohé nesnáze a prohlídky a bezpečně ho dostat ze země. Jeho odysea byla dobrodružná a pohnutá. Poté co deník dva roky putoval po Rusku, podařilo se mu překročit hranici, jen aby se ztratil dřív, než se ke mně mohl dostat. Následovalo úzkostné pátrání v několika evropských zemích, a když jsem už téměř ztratil naději, že své zápisníky najdu, objevily se na půdě u jedné velmi vystrašené staré paní v Německu. To je ale jiný příběh.

Postačí, že rukopis byl nakonec nalezen a může být nyní v této knize předložen veřejnosti. Pomůže-li čtenáři představit si vnitřní život revoluce v popisovaném období, přiblíží-li ho ruskému lidu a jeho velikému mučednictví, splní můj deník své poslání a mé úsilí bude bohatě odměněno.

Alexander Berkman

¹ Hippolyte Taine (1828–1893), francouzský filozof, historik a literární kritik, autor šestisvazkového díla *Les Origines de la France contemporaine* (Počátky současné Francie, 1875–1893), jehož tři svazky jsou věnovány revoluci. Zemřel 5. 3. 1893 v Paříži.

Kapitola 1 – Deník transportní lodi *Buford*

Na palubě transportní lodi Spojených států *Buford*.¹

23. prosince 1919. – Jsme někde u Azorských ostrovů, už tři dny na moři. Zdá se, že nikdo neví, kam plujeme. Kapitán tvrdí, že pluje podle zapečetěných rozkazů. Muži jsou nejistotou a starostmi o ženy a děti, které zůstaly za nimi, skoro bez sebe. Co když nás vysadí na Děnikinově² území?

* * *

Unesli nás, doslova unesli z postele uprostřed noci.

Bylo pozdě večer 20. prosince, když do naší cely na Ellis Islandu³ vstoupili vězeňští dozorcí a nařídili nám, abychom se „okamžitě připravili“. Právě jsem se svlékal; ostatní už spali na svých lůžkách. Byli jsme naprosto zaskočení. Někteří z nás deportaci očekávali, ale bylo nám slíbeno, že se to dozvíme několik dní předem; řada dalších pak měla být propuštěna na kauci, protože soudy o jejich případech ještě s konečnou platností nerozhodly.

Odvedli nás do velké holé místnosti v horní části budovy. Muži se tam hlava nehlava nahrnuli a táhli s sebou své věci, ve spěchu a zmatku špatně zabalené. Ve čtyři hodiny ráno padl rozkaz k odchodu. Mlčky jsme vyšli v řadě na vězeňský dvůr, vedeni dozorcí a z obou stran lemování městskými a federálními detektivy. Byla tma a zima; noční vzduch mě promrazil do morku kostí. Rozptýlená světla v dálce napovídala, že tam spí obrovské město.

Jako stíny jsme procházeli dvorem k převozní lodi a klopýtali po nerovné zemi. Nemluvili jsme; i vězeňští dozorcí mlčeli. Detektivové se však hlučně smáli, nadávali a posmívali se mlčící řadě. „Nelíbí se vám tahle země, k čertu s váma! Tak teď vypadnete, vy zku—.“

Konečně jsme došli k parníku. Zahlédl jsem, jak na palubu odvádějí tři ženy, naše spoluvězeňkyně. Loď se kradmo, s umlčenými sirénami, dala do pohybu. Do půl hodiny jsme vstoupili na palubu *Bufordu*, který na nás čekal v zátoce.

V šest hodin ráno v neděli 21. prosince jsme vypluli. Velké město, zahalené mléčným závojem, pomalu ustupovalo. Vysoké mrakodrapy se zastřenými obrysy vypadaly jako pohádkové zámky ozářené mrkajícími hvězdami – a pak všechno pohltila dálka.

* * *

24. prosince. – *Buford* je stará loď postavená roku 1885. Sloužila jako vojenská transportní loď za filipínské války⁴ a už není způsobilá k plavbě na moři. Ustavičně nabíráme vodu, která se valí dovnitř poklopy. Podlaha je dva palce pod vodou, naše věci jsou mokré a parní topení nefunguje.

Naše tři souputnice obývají zvláštní kajutu. Muži jsou namačkáni v přeplněném, páchnoucím podpalubí. Spíme na lůžkách postavených ve třech patrech nad sebou. Volné drátěné pletivo lůžka nade mnou se pod vahou toho, kdo na něm leží, prohýbá tak nízko, že mě poškrábe na obličeji, kdykoli se ten člověk pohne.

Jsme vězni. Na palubě, v uličkách a u všech dveří ozbrojené hlídky. Jsou mlčenlivé a zasmušilé; mají

¹ Transportní loď americké armády *Buford*, americkým tiskem přezdívaná „sovětská archa“, vyplula z New Yorku 21. 12. 1919 se 249 vyhoštěnými cizinci, z nichž většinu zadržely úřady při tzv. Palmerových razířích, zásazích ministerstva spravedlnosti proti radikálům v listopadu 1919. Loď přistála 16. 1. 1920 ve finském Hanku a deportovaní překročili 19. 1. 1920 sovětskou hranici.

² Anton Ivanovič Děnikin (1872–1947), carský generál, od ledna 1919 vrchní velitel bílých Ozbrojených sil jihu Ruska. Jeho tažení na Moskvu dospělo v říjnu 1919 až k Orlu, pak byla jeho vojska Rudou armádou zatlačena zpět; 4. 4. 1920 předal velení na Krymu generálu Vrangelovi a odešel do emigrace. Zemřel na srdeční infarkt 7. 8. 1947 u Ann Arboru ve státě Michigan.

³ Ellis Island, ostrov v newyorském přístavu, v letech 1892–1954 hlavní přístěhovalecká stanice USA; byli tam drženi i cizinci určení k deportaci, mezi nimi před vyplutím *Bufordu* autor a Emma Goldmanová.

⁴ Loď byla ve skutečnosti spuštěna na vodu roku 1890 v loděnici Harland & Wolff v Belfastu jako parník *Mississippi*; roku 1898 ji koupila americká armáda a o rok později přejmenovala na *Buford*. Od roku 1900 vozila vojáky na trase San Francisco – Manila za filipínsko-americké války (1899–1902), v níž USA potlačily filipínské hnutí za nezávislost.

přísný rozkaz s námi nemluvit. Včera jsem jednomu z nich nabídl pomeranč – připadalo mi, že vypadá nemocně. Odmítl ho však.

Dnes jsme zachytili radiovou zprávu o hromadném zatýkání radikálů po celých Spojených státech. Patrně v souvislosti s protesty proti naší deportaci.

Mezi našimi muži panuje velké rozhořčení nad surovostí, která deportaci provázela, i nad náhlostí celého řízení. Nedostali čas vyzvednout si peníze ani šatstvo. Někteří z chlapců byli zatčeni u svých pracovních stolů, uvrženi do vězení a deportováni, aniž měli možnost vybrat si výplatu. Jsem si jist, že kdyby o tom americký lid věděl, nesmířil by se s tím, aby byla další loď s deportovanými vypuštěna na Atlantik bez dostatku šatstva, které by je zahřálo. Věřím americkému lidu, ale americká úřední mašinerie je bezohledně byrokratická.

Projevuje se láska k rodné půdě, k domovu. Pozoruji ji zvláště u těch, kdo strávili v Americe jen několik let. Muži z jižního Ruska mluví stále častěji ukrajinsky. Všichni touží rychle se dostat do Ruska, spatřit zemi, kterou opustili ve spárech carismu a která je nyní nejsvobodnější na světě.

Zorganizovali jsme výbor, který nás má sečíst. Je nás 246, nepočítaje tři ženy. Různé typy a národnosti: Velkorusové z New Yorku a Baltimoru, ukrajinští horníci z Virginie, Lotyš, Litevci a jeden Tatar. Většina z nich jsou členové Unie ruských dělníků,⁵ anarchistické organizace s pobočkami po celých Spojených státech a Kanadě. Asi jedenáct jich patří k Socialistické straně ve Spojených státech,⁶ někteří jsou bezpartijní. Jsou mezi námi redaktoři, přednášející i manuální dělníci všech druhů. Někteří jsou vousatí a vypadají typicky rusky, jiní hladce oholení, na pohled Američané. Většina mužů má výrazně slovanské rysy, širokou tvář a vystouplé lícni kosti.

„Pro revoluci budeme dít jako čerti,“ prohlašuje Velký Samuel, horník ze Západní Virginie, ke skupince, která se kolem něho shromáždila. Mluví rusky.

„To si piš, že jo,“ ozve se anglicky z lůžka v koutě. To je maskot naší kajuty, mladík s červenými tvářemi, šest stop vysoký, kterému jsme dali přezdívku „Mimino“.

„Já do Baku,“ přidá se starší muž. „Jsem vrtač na naftu. Tam mě budou určitě potřebovat.“

Přemýšlím o Rusku, o zemi v revoluci, v sociální revoluci, která vyvrátila samy základy – politické, hospodářské i mravní. Je tu intervence Dohody, blokáda⁷ a vnitřní kontrarevoluce. Všechny síly je třeba vynaložit především na to, aby bylo zajištěno úplné vítězství dělníků. Odpor buržoazie uvnitř musí být zlomen, vměšování zvenčí odraženo. Všechno ostatní přijde později. Pomyslet, že bylo dáno právě Rusku, po staletí ztotočenému a tyranizovanému, aby uvedlo Nový den! Je to téměř neuvěřitelné, nad lidské chápání. Včera nejzaostalejší země, dnes v předvoji. Nic menšího než zázrak.

Zbývající léta svého života bez výhrad zasvětit službě úžasnému ruskému lidu.

25. prosince. – Vojenské síly na *Bufordu* velí plukovník armády Spojených států, vysoký, přísně vyhlížející muž kolem padesátky. Pod jeho velením je řada důstojníků a velmi početný oddíl vojáků, většinou z pravidelné armády. Přímý dozor nad deportovanými má zástupce federální vlády pan Berkshire,⁸ který je tu s několika muži tajné služby. Kapitán *Bufordu* přijímá rozkazy od plukovníka, který je na palubě nejvyšší autoritou.

⁵ Unie ruských dělníků Spojených států a Kanady (Sojuz russkich rabočich), anarchosyndikalistická organizace ruských přistěhovalců založená roku 1908 v New Yorku; v roce 1917 měla asi 10 000 členů. Od roku 1911 vydávala list *Golos truda*. Při Palmerových razích v listopadu 1919 byla rozbita; většinu deportovaných na *Bufordu* tvořili její členové.

⁶ Socialistická strana Ameriky, založená roku 1901; jejím nejznámějším představitelem byl Eugene V. Debs. V roce 1919 se od ní odštěpily dvě komunistické strany.

⁷ Vojenský zásah Dohody (Velké Británie, Francie, USA, Japonska a dalších) v Rusku v letech 1918–1920, zčásti na podporu bílých armád; britské a americké jednotky operovaly mimo jiné na severu kolem Archangelsku a Murmansku, japonské na Dálném východě. Současně platila hospodářská blokáda sovětského Ruska, kterou Nejvyšší rada Dohody rozhodla zrušit v lednu 1920.

⁸ F. W. Berkshire, dozorcí inspektor americké imigrační služby, pověřený řízením deportace na *Bufordu*. Další údaje nezjištěny.

Deportovaní chtějí pohyb na palubě a volný styk s našimi soudružkami. Jako jejich zvolený mluvčí jsem jejich požadavky předložil Berkshirovi, ten mě však odkázal na plukovníka. Odmítl jsem se na něho obrátit s odůvodněním, že jsme političti, nikoli vojenští vězni. Později mi federální úředník oznámil, že „vyšší místa“ nám pohyb na palubě povolila, styk se ženami však byl zamítnut. Mně by ovšem bylo dovoleno přesvědčit se, že „s dámami je zacházeno humánně“.

V doprovodu Berkshira a jednoho z jeho pomocníků jsem směl navštívit Emmu Goldmanovou,⁹ Doru Lipkinovou-Perkusovou a Ethel Bernsteinovou.¹⁰ Našel jsem je na horní palubě; Dora a Ethel byly zachumlané a mořskou nemocí velmi zbědované, mateřská ošetřovatelka se o ně starala. Vypadaly opuštěně, ti „nebezpeční nepřátelé“ Spojených států. Mocná americká vláda se mi ještě nikdy nejevila ve směšnějším světle.

Ženy si na nic nestěžovaly: zachází se s nimi dobře a dostávají dobré jídlo. Všechny tři jsou však namačkány v malé kajutě určené jen pro jednu osobu; ve dne v noci hlídají jejich dveře ozbrojené stráže.

Na tento Boží hod vánoční nebylo na lodi po Kristu ani stopy. Obvyklé špehování a dozor, tatáž kázeň a přísnost. Ve společné jídelně však byl k obědu k obvyklému jídlu přídavek: rozinkový chléb a brusinky. Víc než polovina stolů ovšem zůstala prázdná: většina mužů leží nemocná na lůžkách.

26. *prosince*. – Rozbouřené moře a další muži „složení“. Šestistopý „Mimino“ je nemocný ze všech nejvíc. Poklopy byly zavřeny, aby dovnitř nešlo moře, a v podpalubí je k zalknutí. V našem oddělení je čtyřicet devět mužů; ostatní jsou ve dvou sousedních.

Lodní lékař mě požádal, abych mu na jeho denních obchůzkách pomáhal jako tlumočník a ošetřovatel. Muži trpí většinou žaludečními a střevními potížemi, jsou tu však i případy revmatismu, ischiasu a srdečních chorob. Bratři Borisové jsou ve vážném stavu, mladý John Birk velmi slabne a řada dalších je na tom špatně.

27. *prosince*. – Deportovaný z Bostonu, bývalý námořník, tvrdí, že *Buford* během noci dvakrát změnil kurz. „Možná míříme k portugalskému pobřeží,“ řekl. Proslýchá se, že nás snad předají Děnikinovi. Muži jsou velmi znepokojeni.

Lidská psychologie má všude základní příbuznost. Dokonce i ve vězení jsem poznal, že i nehlubší tragédie prosvětlí špetka humoru. Navzdory velké úzkosti o to, kam míříme, je v naší kajutě mnoho smíchu a vtipkování. Nějaký vtipálek mezi chlapci překřtil *Buford* na „Tajemnou loď“.

Odpoledne mi Berkshire oznámil, že mě chce vidět plukovník. Jeho kajuta, nevelká, ale světlá a suchá, je naprosto odlišná od našeho podpalubí. Plukovník se mě zeptal, do které části Ruska „očekáváme, že pojedeme“. Do sovětské, samozřejmě, odpověděl jsem. Pustil se do debaty o bolševicích.¹¹ Socialisté prý chtějí „vzít bohatým jejich těžce vydělané jmění a rozdělit ho mezi lenochy a budižkničemy“. Každý, kdo je ochoten pracovat, se ve světě může prosadit, ujišťoval mě; přinejmenším Amerika – nejsvobodnější země na světě – dává všem stejnou příležitost.

Musel jsem mu vyložit abecedu společenských věd a poukázat na to, že žádné bohatství nelze vytvořit jinak než prací a že výrobce je složitými kejklemi – právními, finančními, hospodářskými – okrádán o svůj výrobek. Plukovník připustil, že náš systém má vady a nedokonalosti – dokonce i „nejlepší

⁹ Emma Goldmanová (1869–1940), anarchistka, řečnice a publicistka, rodačka z Kovna, od roku 1885 v USA; autorova celoživotní družka a spolupracovnice. V roce 1917 byli spolu odsouzeni za agitaci proti odvodům a v prosinci 1919 spolu deportováni. Svůj pobyt v Rusku v letech 1920–1921, z velké části prožitý s autorem, vylíčila v knize *Mé zklamání z Ruska* (1923, 1924). Zemřela 14. 5. 1940 v Torontu na následky mozkové mrtvice, kterou utrpěla v únoru téhož roku.

¹⁰ Ethel Bernsteinová (asi 1898 – ?), anarchistka, newyorská švadlena, která přišla z Ruska roku 1911; členka Unie ruských dělníků a skupiny vydávající *Anarchist Soviet Bulletin*, při jehož roznášení byla 30. 9. 1919 zatčena. V Rusku žila se Samuelem Lipmanem, odsouzeným v procesu Abramsa a deportovaným roku 1921; Lipman zahynul ve stalinských čistkách, ona strávila deset let v táboře. Datum a okolnosti její smrti nejsou známy.

¹¹ Na II. sjezdu Ruské sociálně demokratické dělnické strany v roce 1903 (Brusel a Londýn) se strana rozštěpila na Leninovy stoupence, nazvané bolševici („většinoví“), a jejich odpůrce, menševiky („menšinové“). Roku 1918 se bolševická strana přejmenovala na Ruskou komunistickou stranu (bolševiků).

system na světě, americký“. Jsou to však lidská selhání; potřebujeme zlepšení, ne revoluci, myslel si. S netajenou netrpělivostí poslouchal, když jsem mluvil o zločinu trestat lidi za jejich názory a o pošestilosti deportovat myšlenky. Věří, že „vláda musí chránit svůj lid“ a že „tihle cizí štváčí v Americe stejně nemají co dělat“.

Viděl jsem, že je marné diskutovat s člověkem tak dětinského rozumu, a ukončil jsem debatu otázkou, kam přesně plujeme. „Plujeme podle zapečetěných rozkazů,“ byla jediná informace, kterou mi plukovník ráčil poskytnout.

Nový rok 1920. – Spřátelujeme se s vojáky. Prodávají nám svoje přebytečné šatstvo, boty a všechno ostatní, na co přijdou. Naši chlapci diskutují s hlídkami o válce, vládě a anarchismu. Někteří z vojáků se velmi zajímají a zapisují si adresy v New Yorku, kde mohou dostat naši literaturu. Jeden z vojáků – říkájí mu Dlouhý Sam – mluví zvlášť otevřeně proti svým nadřízeným. Je „nakrknutej jak d'as“, říká. O Vánocích se měl ženit, ale dostal rozkaz hlásit se ke službě na *Bufordu*. „Já nejsem žádnéj zatracenej plechovej vojáček jako ty národní (Národní garda),“ říká; „sloužím sedum let u pravidelný armády, a takhle se mi to vrací. Místo abych byl se svou holkou, trčím na týhle plovoucí skládce mezi peklem a nikde.“

Zorganizovali jsme výbor, který má každému „majetnému“ členu naší skupiny vyměřit příspěvek ve prospěch deportovaných, kterým chybí teplé šatstvo. Muže z Pittsburghu, Erie a Madisonu dopravili na Ellis Island v pracovních šatech. Mnoha dalším také nedali čas, aby si s sebou vzali kufr.

Uprostřed naší kajuty leží velká hromada vybraného oblečení – obleky, klobouky, boty, zimní spodní prádlo, punčochy atd. – a výbor věci rozděljuje. Je tu mnoho křiku, smíchu a vtipkování. Je to náš první pokus o praktický komunismus. Dav, který výbor obklopuje, posuzuje nároky každého žadatele a podle svého verdiktu ihned jedná. Projevuje se živý smysl pro sociální spravedlnost.

2. ledna 1920. – V Biskajském zálivu. Loď se silně kymácí. Námořníci říkají, že nás včerejší bouře vyhodila z kurzu. Nějaká loď, zřejmě japonská, volala o pomoc. Sami jsme však byli v takové tísní, že jsme jí pomoci nemohli.

V poledne si pro mě poslal kapitán. *Buford* není moderní loď – mluvil opatrně – a jsme v obtížných vodách. A k tomu špatná roční doba: období bouří. Žádné zvláštní nebezpečí to není, ale vždycky je dobré být připraven. Svěří do mé péče dvanáct záchranných člunů a já mám muže poučit, co mají dělat, kdyby k tomu došlo.

Rozdělil jsem 246 deportovaných mužů do několika skupin a do čela každé jsem postavil jednoho ze starších soudruhů. (Tři ženy jsou přiděleny do člunu námořníků.) Máme uspořádat několik cvičných poplachů, abychom muže naučili zacházet se záchrannými pásy, zařadit se do řady a bez zmatku se dostat ke svým člunům. První zkouška dnes odpoledne trochu kulhala. Brzy se má konat další, nečekaná.

3. ledna. – Proslýchá se, že plujeme do Gdaňska. Ted' už je jisté, že míříme k Lamanšskému průlivu a zítra bychom ho měli dosáhnout. Velice se nám ulevilo.

4. ledna. – Žádný průliv. Žádná země. Velmi zlá noc. Stará kocábka tancovala nahoru a dolů jako gumová bota, kterou výletníci na Coney Islandu¹² hodí do oceánu. Celou noc jsem měl plné ruce práce s nemocnými.

Všichni kromě Biankiho¹³ a mě leží na lůžkách. Někteří jsou vážně nemocní. Biankiho synovec, mladý školák, ztratil sluch. John Birk je na tom velmi zle. Novikov, bývalý redaktor newyorského

¹² Coney Island, poloostrov v newyorském Brooklynu s plážemi a lunaparky, na přelomu 19. a 20. století proslulé středisko lidové zábavy.

¹³ Petr Petrovič Bianki (1891–1930), anarchista, rodák z Oděsy, syn přistěhovalců z Benátek. V USA vstoupil kolem roku 1912 do Unie ruských dělníků, stal se jejím generálním tajemníkem a spoluredigoval její list *Chleb i volja*; roku 1919 byl zatčen a deportován na *Bufordu*. V sovětském Rusku pracoval mimo jiné pro Kominternu a v hospodářských funkcích, od konce roku 1929 jako ředitel sovchozu na Altaji. V březnu 1930 byl zabit v přestřelce na tržišti při protisovětském povstání na Altaji.

anarchistického týdeníku *Golos truda*,¹⁴ už několik dní nevzal do úst jídlo. Na Ellis Islandu strávil většinu času v nemocnici. Odmítal přijmout kauci, dokud ostatní zatčení spolu s ním zůstávali ve vězení. Svoloval teprve, když byl skoro na pokraji smrti – a pak ho odvěkli na loď k deportaci.

Je těžké být vyrván z půdy, v níž člověk přes třicet let zapouštěl kořeny, a nechat za sebou dílo celého života. Přesto jsem rád: hledím do budoucnosti, ne do minulosti. Už v roce 1917, když vypukla revoluce, jsem toužil odjet do Ruska. Šatov,¹⁵ můj blízký přítel a soudruh, se chystal k odjezdu a já doufal, že se k němu připojím. Ale Mooneyho případ¹⁶ a potřeby protiválečného hnutí mě udržely ve Spojených státech. Pak přišlo mé zatčení za odpor proti světovým jatkám a dva roky vězení v Atlantě.¹⁷

Ale brzy budu v Rusku. Jaká radost spatřit revoluci na vlastní oči, stát se její součástí, pomáhat velikému lidu, který přetváří svět!

5. ledna. – Lodivodský člun! Velká radost! Poslal jsem telegram našim přátelům v New Yorku, abych zmírnil úzkost, kterou kvůli našemu záhadnému zmizení jistě cítí.

7. ledna. – Jsme v Severním moři. Jasno, klid, chladno. Odpoledne trochu houpe.

Z paluby ke mně doléhá zpěv chlapců. Slyším silný baryton Aljoši, *zapevaly*,¹⁸ který začíná každou sloku, a celý zástup se přidává ve sboru. Staré ruské lidové písně s tesklivým refrénem, z nichž kape tiché odevzdání a utrpení staletí. Písně, v nichž pulzuje otevřená nenávisť k *buržujům*¹⁹ a bojovnost blížícího se zápasu. Chránkové zpěvy se vzestupným recitativem, přetextované revolučními slovy. Vojáci a námořníci stojí kolem, uchvázeni podivnými, srdcervoucími melodiemi. Včera jsem slyšel našeho strážného, jak si roztržitě pobrukuje *Stěnku Razina*.²⁰

S našimi strážnými jsme se už tak spřátelili, že si v podpalubí děláme, co chceme. Stalo se ustáleným pravidlem, že se vojáci ani deportovaní při sporu nikdy neobracejí na důstojníky. Všechny takové věci se předkládají mně a můj úsudek se respektuje. Berkshire opakovaně naznačil, že se mu vliv, jehož jsem nabyl, nelíbí. Cítí se úplně odstrčen.

Jednotvárnost stravy je odporná. Chléb je okoralý a nedopečený. Několikrát jsme protestovali a vrchní stevard konečně přistoupil na můj návrh, aby pekárnu převzali dva muži z naší skupiny.

8. ledna. – Kotvíme v Kielském průplavu. Kotel teče – začaly opravy. Muži jsou netrpěliví – ta nehoda může způsobit velké zdržení. Cesty máme dost. Už osmnáct dní na moři.

Většina deportovaných nechala své peníze a věci ve Spojených státech. Mnozí mají vklady v bance, které nemohli vybrat, protože byli tak náhle zatčeni a deportováni. Sestavil jsem seznam peněz a věcí, které naše skupina vlastní. Celkem to dělá přes 45 000 dolarů. Seznam jsem dnes předal Berkshirovi,

¹⁴ *Golos truda* (Hlas práce), anarchosyndikalistický list, který roku 1911 založila v New Yorku Unie ruských dělníků. Od srpna 1917 vycházel v Petrohradě, po přesunu vlády do Moskvy roku 1918 se tiskl i tam a ještě roku 1918 byl zakázán.

¹⁵ Vladimir Sergejevič „Bill“ Šatov (1887 – 1937, nebo 1943), anarchosyndikalista, v USA činný v Unii ruských dělníků a v hnutí IWW; v roce 1917 se vrátil do Ruska, zasedal ve Vojenském revolučním výboru v Petrohradě a v roce 1919 se podílel na obraně města proti Judeničovi. V letech 1920–1922 zastával funkce ministra dopravy (železnic) a vojenství v Dálněvýchodní republice, později řídil stavbu Turkestánsko-sibiřské dráhy. Roku 1936 nebo 1937 byl zatčen; údaje o jeho smrti se rozcházejí – podle jedněch byl popraven 4. října 1937 na základě rozsudku trojky NKVD v Novosibirské oblasti, podle jiných zemřel v táboře v roce 1943. Po Stalinově smrti byl rehabilitován.

¹⁶ Thomas (Tom) Mooney (1882–1942), americký odborář a socialista. Za bombový atentát na průvod Dne připravenosti (Preparedness Day) v San Francisku 22. 7. 1916, při němž zahynulo deset lidí, byl na základě křivých svědectví odsouzen k smrti. Po mezinárodní kampani, na níž se podílel i autor, mu byl trest roku 1918 změněn na doživotí; roku 1939 byl omilostněn. Zemřel 6. 3. 1942 v San Francisku po dlouhé nemoci (žaludeční vředy, žloutenka).

¹⁷ Autor a Emma Goldmanová byli v červnu 1917 zatčeni a v červenci 1917 odsouzeni za spiknutí s cílem bránit odvodům do armády ke dvěma letům vězení a pokutě. Autor si trest odpykal v letech 1918–1919 ve federální věznici v Atlantě ve státě Georgia.

¹⁸ *Zapevala* (rus.) – předzpěvák, který ve sborovém zpěvu začíná sloku a sbor se k němu přidává. Autor píše „zapevalo“.

¹⁹ *Buržuj* (rus.) – hanlivě buržoa, boháč; v revolučních letech běžná nadávka.

²⁰ Patrně píseň „Iz-za ostrova na strežeň“ (Zpoza ostrova na stržeň) na slova Dmitrije Sadovnikova (1883), jedna z nejoblíbenějších ruských písní, zpívaná též pod názvem „Stěnka Razin“ (?). Stěpan (Stěnka) Timofejevič Razin (asi 1630–1671), donský kozák, vedl velké kozácké a rolnické povstání v Povolží v letech 1670–1671; po porážce byl vydán úřadům a 6. (16.) 6. 1671 v Moskvě veřejně popraven čtvrcením.

který slíbil, že „tu záležitost ve Washingtonu vyřídí“. Jen málo chlapců však má nějakou naději, že své šaty nebo peníze ještě kdy uvidí.

9. ledna. – Velké vzrušení. Už dva dny jsme neměli čerstvý vzduch. Je rozkaz nepouštět nás na palubu, dokud zůstaneme v německých vodách. Bojí se, že bychom mohli navázat styk s okolím nebo „skočit přes palubu“, jak žertovně řekl Berkshire. Řekl jsem mu, že jediné místo, kde chceme vyskočit, je sovětské Rusko.

Vzkázal jsem plukovníkovi, že muži požadují každodenní pohyb na čerstvém vzduchu. Vzduch v podpalubí je hrozný: poklopy jsou zavřené a my se skoro dusíme. Berkshire nesl nelibě, jakým způsobem jsem se na „náčelníka“ obrátil.

„Plukovník je na *Bufordu* nejvyšší autorita,“ křičel.

Skupina deportovaných kolem mě se mu šklebila do obličeje. „Berkman je jediný ‚plukovník‘, kterého uznáváme,“ smáli se.

Řekl jsem Berkshirovi, ať plukovníkovi vyřídí náš vzkaz: trváme na čerstvém vzduchu; v případě odmítnutí půjdeme na palubu silou. Muži jsou připraveni svou hrozbu uskutečnit.

Odpoledne byly poklopy otevřeny a smělo se na palubu. Všimli jsme si, že vedle nás stojí torpédoborec *Ballard*, U.S.S. 267.²¹

10. ledna. – Jsme v zátoce naproti městu Kielu. Po obou stranách se táhnou pruhy země s krásnými vilami a čistě vyhlížejícími statky a nad tím vším mrtvé ticho. Pět let krveprolévání zanechalo nesmazatelné stopy. Krev byla smyta, ale ruka zkázy je stále patrná.

Na palubu přišel německý proviantmistr. „Divíte se tomu tichu?“ řekl. „Laskavé mocnosti, které se vydaly učinit svět bezpečným pro demokracii,²² nás nechávají umírat hladu. Ještě nejsme mrtví, ale jsme tak zesláblí, že nemůžeme ani křičet.“

11. ledna. – Navázali jsme styk s německými námořníky z lodi *Wasserversorger*,²³ která nám přivezla sladkou vodu. Naši pekaři jim dali jídlo. Okénky jsme na jejich loď stříleli chlebové kuličky, pomeranče a brambory. Posádka věci sbírala a četla lístky, které v nich byly ukryty. Jedna ze zpráv byla „Pozdrav amerických politických deportovaných proletariátu Německa“.

Později. – Většina eskorty a několik důstojníků jsou opilí. Námořníci dostali od Němců *šnaps* a prodávají ho na palubě. „Dlouhý Sam“ se vydal „na lov“ na svého nadporučíka. Několik vojáků si mě zavolalo k tajné poradě a navrhli, abych převzal velení lodi. Zatknou své důstojníky, předají mi loď a pojedou s námi do Ruska. „K čertu s armádou Spojených států, jsme s bolševiky!“ křičeli.

12. ledna. – V poledne mě Berkshire zavolal k plukovníkovi. Oba vypadali nervózně a ustaraně. Plukovník si mě měřil s nedůvěrou a nenávistí. Bylo mu oznámeno, že „podněcují k vzpouře“ mezi jeho muži. „Bratříčkoval jste se s vojáky a podkopával kázeň,“ řekl. Prohlásil, že se pohřešují pušky, střelivo a důstojnické šatstvo, a nařídil Berkshirovi, aby dal prohledat věci deportovaných. Protestoval jsem: muži by se takovému ponížení nepodrobili.

Když jsem se vrátil do podpalubí, dozvěděl jsem se, že několik vojáků bylo zatčeno pro neposlušnost a opilství. Stráže u našich dveří byly zdvojeny a důstojníci eskorty jsou všude vidět.

Den jsme strávili v úzkostném napětí, ale k žádnému pokusu o prohlídku nedošlo.

13. ledna. – Ve 13.40 jsme znovu vypluli. Míříme do Baltu. Jsem zvědav, jak bude tahle děravá loď plout Severním mořem a bojovat tam s ledem. Chlapci, vojáky nevyjímaje, jsou velmi nervózní: jsme na nebezpečné cestě plné válečných min.

²¹ USS *Ballard* (DD-267), torpédoborec amerického námořnictva, uvedený do služby v roce 1919.

²² Narážka na výrok prezidenta Woodrowa Wilsona, že „svět musí být učiněn bezpečným pro demokracii“, z jeho projevu v Kongresu 2. 4. 1917, v němž žádal o vyhlášení války Německu.

²³ *Wasserversorger* (něm.) – zásobovač vodou; patrně jde o označení plavidla, nikoli o jeho jméno (?).

Dva členové lodní posádky sedí v „chládku“, protože se zdrželi na pevnině déle, než měli povoleno. Na protest proti zatčení námořníků a vojáků jsem stáhl naše muže z pekárny.

15. ledna. – 25. den na moři. Všichni se cítíme vyčerpaní, dlouhé cesty máme dost. Ustavičně se bojíme, že najedeme na nějakou minu.

Náš kurz byl opět změněn. Berkshire dnes ráno naznačil, že poměry v Libavě²⁴ nedovolí, abychom tam pluli. Z jeho řeči jsem vyrozuměl, že vládě Spojených států se dosud nepodařilo zajistit, aby nás některá země nechala přistát.

Námořníci zaslechli, jak plukovník, kapitán a Berkshire hovoří o tom, že bychom pluli do Finska. Plán je takový, že by mě spolu s Berkshirem poslali s bílým praporem 70 mil do vnitrozemí, abychom se s úřady dohodli o našem vylodění. Kdybychom uspěli, zůstal bych tam, kdežto Berkshire by se vrátil k našim lidem.

Deportovaní jsou proti tomu plánu. Finsko je pro nás nebezpečné – Mannerheimova reakce²⁵ tam vraždí finské revolucionáře. Muži mě odmítají pustit. „Půjdem všichni spolu, nebo nikdo,“ prohlašují.

Večer. – Dnes odpoledne k nám poblíž Hanka vstoupili na palubu dva američtí zpravodajové a plukovník jim dovolil, aby se mnou udělali rozhovor. Na palubě je také americký konzul z Helsinek se svým tajemníkem. Snaží se od deportovaných získat plnou moc, aby mohl ve Spojených státech vybrat jejich peníze. Mnozí z chlapců převádějí své bankovní účty na přibuzné.

16. ledna. – V 16.25 jsme dorazili do Hanka ve Finsku. Helsinky jsou prý nepřístupné.

17. ledna. – Ve 14 hodin vylodění. Poslal jsem radiotelegramy Čičerinovi²⁶ (Moskva) a Šatovovi (Petrohrad), v nichž jsem jim oznámil příjezd první skupiny politických deportovaných z Ameriky.

Máme projet Finskem k ruské hranici v zapečetěných vagonech. Kapitán *Bufordu* nám na cestu dal příděly na tři dny.

Loučení s posádkou a vojáky mě hluboce dojalo. Mnozí z nich si nás oblíbili a „jednali s námi jako s lidmi“, abych použil jejich vlastního výrazu. Museli jsme jim slíbit, že jim z Ruska napíšeme.

18. ledna. – Projíždíme zasněženou krajinou. Vagony jsou studené, nevytápěné. Kupé jsou zamčená a na každé plošině stojí finská stráž. I uvnitř jsou u každých dveří bělogvarděžští vojáci. Mlčenliví, nevlídně vyhlížející. Odmítají se s námi dát do řeči.

14 hodin. – Ve Vyborgu. Jsme prakticky bez jídla. Finští vojáci nám ukradli většinu potravin, které jsme dostali z *Bufordu*.

Okny našeho vagonu jsme si všimli finského dělníka, který stál na nástupišti a kradmo nám dával znamení malinkým rudým praporkem. Mávnutím jsme dali najevo, že rozumíme. O půl hodiny později byly dveře našeho vagonu odemčeny a dělník vstoupil, aby „spravil světla“, jak oznámil. „Je tu strašná reakce,“ šeptal; „bílý teror proti dělníkům. Potřebujeme pomoc revolučního Ruska.“

Dnes jsem znovu telegrafoval Čičerinovi a Šatovovi a naléhal, ať urychleně pošlou výbor, který by deportované přivítal na ruské hranici.

19. ledna. – V Terijoki²⁷ nedaleko hranice. Z Ruska zatím žádná odpověď. Finské vojenské úřady požadují, abychom okamžitě překročili hranici. Odmítli jsme, protože ruská pohraniční stráž, která neví, kdo jsme, by nás mohla považovat za útočící Finy a střílet, a dát tak Finsku záminku k válce. Mezi oběma

²⁴ Libava (lot. Liepāja), přístav v Lotyšsku na pobřeží Baltského moře.

²⁵ Carl Gustaf Emil Mannerheim (1867–1951), finský generál, původně důstojník carské armády. Od ledna do května 1918 velel bílým ve finské občanské válce; po jejich vítězství následoval bílý teror, při němž byly popraveny tisíce rudých a další tisíce zemřely v zajateckých táborech. Od prosince 1918 do července 1919 byl regentem Finska, v letech 1944–1946 jeho prezidentem. Autor píše „Mannheimer“. Zemřel 27. 1. 1951 v Lausanne po operaci protrženého střeva.

²⁶ Georgij Vasiljevič Čičerin (1872–1936), diplomat šlechtického původu, v letech 1918–1930 lidový komisař zahraničních věcí. Zemřel po dlouhé nemoci (trpěl mj. cukrovkou) 7. 7. 1936 v Moskvě.

²⁷ Terijoki, letovisko na Karelské šíji nedaleko sovětské hranice, tehdy ve Finsku; dnes Zelenogorsk v Rusku.

zeměmi teď panuje jakési ozbrojené příměří²⁸ a nálada je velmi napjatá.

Poledne. – Finové jsou znepokojeni tím, že tu stále jsme. Odmítáme vystoupit z vlaku.

Zástupci finského ministerstva zahraničí svolili, aby výbor deportovaných šel k ruské hranici a vysvětlil situaci sovětské předsunuté hlídce. Naše skupina vybrala tři osoby, ale finští vojáci svolili jen k jedné.

V doprovodu finského důstojníka, vojáka a tlumočníka a s několika zpravodaji v patách (mezi nimi, to se rozumí samo sebou, americký novinář) jsem se vydal k hranici; šli jsme hlubokým sněhem řídkým lesem západně od zničeného pohraničního železničního mostu. Ne bez obav jsme se brodili těmi bílými lesy, protože jsme se báli možného útoku z jedné či druhé strany.

Po čtvrt hodině jsme dorazili k hranici. Naproti nám stála seřazená bolševická stráž, urostlí chlapíci v podivném kožešinovém oděvu, v čele s černovousým důstojníkem.

„*Tovarišč!*“²⁹ zavolal jsem rusky přes zamrzlý potok, „dovolte, abych s vámi promluvil.“

Důstojník mi pokynul, abych přistoupil blíž, a jeho vojáci zůstali stát vzadu, když jsem se přibližoval. V několika slovech jsem mu vysvětlil situaci a nesnáz, do níž jsme se dostali, protože Čičerin na naše opakované radiotelegramy neodpověděl. Klidně mě vyslechl a pak řekl: „Sovětský výbor právě dorazil.“

Byla to šťastná zpráva. Finské úřady svolily, aby ruský výbor vstoupil na finskou půdu až k vlaku a přivítal deportované. Zorin³⁰ a Feinberg,³¹ kteří zastupovali sovětskou vládu, a paní Andrejevová,³² Gorkého³³ žena, která přijela s nimi neoficiálně, nás doprovodili na nádraží.

„Kolčak³⁴ byl zatčen a jeho bílá armáda rozprášena,“ oznámil Zorin a deportovaní přivítali tu zprávu nadšeným křikem a voláním hurá. Brzy byly dokončeny přípravy k převozu mužů a jejich zavazadel na druhou stranu a konečně jsme překročili hranici revolučního Ruska.

²⁸ Mezi Finskem a sovětským Ruskem trval od roku 1918 stav nevyhlášené války provázený pohraničními střety; ukončila ho až mírová smlouva podepsaná v Tartu 14. 10. 1920.

²⁹ *Tovarišč* (rus., mn. č. *tovarišč*) – soudruh; v revolučním Rusku obecné oslovení.

³⁰ Sergej Semjonovič Zorin, vlastním jménem Gumberg (1890–1937), bolševik; v letech 1911–1917 žil v New Yorku, kde působil v Socialistické straně Ameriky, a v roce 1917 se vrátil do Ruska. Od listopadu 1919 do února 1921 byl tajemníkem petrohradského výboru strany. Jako stoupenec levé opozice byl roku 1935 zatčen a odsouzen k pěti letům vězení v suzdalském izolátoru, kde byl 10. 9. 1937 zastřelen.

³¹ Zástupce Čičerinova Lidového komisariátu zahraničních věcí; blíže neztotožněn. Snad jde o Josepha (Josifa) Fineberga (1886–1957), rodáka z ruského Polska, který do roku 1918 žil v Londýně a v sovětském Rusku pracoval jako překladatel Kominterny (?).

³² Marija Fjodorovna Andrejevová, vlastním jménem Jurkovská (1868–1953), herečka Moskevského uměleckého divadla, od roku 1903 Gorkého družka (sňatek neuzavřeli). Po revoluci byla komisařkou divadel a podívaných v Petrohradě a v letech 1919–1926 předsedala správě Velkého dramatického divadla, jehož byla spoluzakladatelkou. Zemřela 8. 12. 1953 v Moskvě.

³³ Maxim Gorkij, vlastním jménem Alexej Maximovič Peškov (1868–1936), ruský spisovatel. V letech 1918–1921 žil v Petrohradě, kde se zasazoval o záchranu inteligence a kultury (mimo jiné založil nakladatelství Světová literatura); na podzim 1921 odjel do ciziny. Zemřel 18. 6. 1936 v Gorkách u Moskvy, podle oficiální verze na zápal plic; okolnosti jeho smrti jsou sporné a v moskevském procesu roku 1938 byli někteří obžalovaní obviněni z jeho otrávení.

³⁴ Alexandr Vasiljevič Kolčak (1874–1920), admirál, od listopadu 1918 „nejvyšší vládce“ bílého Ruska se sídlem v Omsku. Po porážce jeho armád ho 15. 1. 1920 v Irkutsku vydaly československé legie místnímu Politickému centru, které vzápětí předalo moc bolševikům. Dne 7. 2. 1920 byl v Irkutsku bez soudu zastřelen na základě rozhodnutí místního revolučního výboru.

Kapitola 2 – Na sovětské půdě

20. ledna 1920. – Včera pozdě odpoledne jsme vstoupili na půdu sovětského Ruska.

Ze Spojených států nás vyhnali jako zločince, v Bělostrově¹ nás přijali s otevřenou náručí. Když jsme překračovali hranici, uvítala nás revoluční hymna, kterou hrála rudá vojenská kapela. Volání hurá vojáků v rudých čepicích, smíšené s jásotem deportovaných, se rozléhalo lesem a valilo se do dálky jako výzva plná radosti a vzdoru. S obnaženou hlavou jsem stál před viditelnými symboly vítězné revoluce.

Zmocnil se mě pocit slavnostnosti, posvátné úcty. Tak se asi cítili moji zbožní staří předkové, když poprvé vstupovali do svatyně svatých. Pocítil jsem silnou touhu pokleknout a políbit zem – zem posvěcenou krví generací utrpení a mučednictví, posvěcenou znovu revolucionáři mé doby. Nikdy předtím, dokonce ani při prvním pohlazení svobody v onen slavný květnový den roku 1906 – po čtrnácti letech v pensylvánském vězení² – jsem nebyl tak hluboce pohnut. Toužil jsem obejmout lidstvo, položit mu srdce k nohám, tisíckrát obětovat život službě sociální revoluci.

Byl to nejvznešenější den mého života.

* * *

V Bělostrově se na naše uvítání konalo velké shromáždění. Prostorný sál byl plný vojáků a rolníků, kteří přišli pozdravit své soudruhy z Ameriky. Dívali se na nás velkýma ušaslýma očima a kladli mnoho podivných otázek. „Hladovějí dělníci v Americe? – Chystá se tam vypuknout revoluce? Jak brzy dostaneme pro Rusko pomoc?“

Přeplněná místnost byla těžká lidským pachem a tabákovým kouřem. Hodně se strkalo a tlačilo a hlasitě pokřikovalo drsnou pohraniční řečí. Sněsela se tma, ale sál zůstal neosvětlený. Měl jsem zvláštní pocit, když mnou hlučné lidské vlny smýkaly sem a tam a já přitom nedokázal rozeznat žádné tváře. Pak hlasy i pohyb ustaly. Obrátil jsem oči k pódiu. Osvětlovalo je několik lojových svíček a v jejich matném světle jsem rozeznal postavy několika žen oděných v černém. Vypadaly jako jeptišky, které právě vyšly z kláštera, s tvářemi přísnými a odměřenými. Pak jedna z nich přistoupila k okraji pódia.

„Tovarišči,“ začala, a to významné slovo mi rozechvělo celou bytost silou řečnického zápalu. Mluvila vášnivě, prudce, s tónem hořkého vzdoru vůči celému nepřátelskému světu. Vyprávěla o vysokém hrdinství revolučního lidu, o jeho obětech a bojích, o velké práci, kterou je v Rusku ještě třeba vykonat. Bičovala zločiny kontrarevolucionářů, intervenci Dohody a vražednou blokádu. Plamennými slovy předpovídala příchod velké světové revoluce, která zničí kapitalismus a buržoazii v celé Evropě a Americe, jak to udělalo Rusko, a dá zemi i všechno, co ji naplňuje, do rukou mezinárodního proletariátu.

Posluchači bouřlivě tleskali. Cítil jsem, že ovzduší je nabitě duchem revolučního zápasu, symbolem titánské války dvou světů – nového, který si násilím prorází cestu uprostřed zmatku a chaosu střetajících se vášní. Byl jsem si vědom světa, který se rodí, sociální revoluce, jež vše vyvrací z kořenů, v činnosti – a sebe uprostřed toho všeho.

Po ženě v černém promluvil Zorin, který přichodí uvítal jménem sovětského Ruska a požádal je o spolupráci na díle revoluce. Potom vystoupilo na řečniště několik deportovaných. Úžasné přijetí je hluboce dojalo, říkali, a jsou plni obdivu k velikému ruskému lidu, který jako první svrhl jeho kapitalismus a nastolil na zemi svobodu a bratrství.

Byl jsem otřesen v hloubi duše, příliš hluboce, než abych to dokázal vyjádřit slovy. Vtom jsem si uvědomil, že do mě lidé štouhají a šeptají: „Mluv, Berkmane, mluv! Odpověz mu!“ Byl jsem tak

¹ Bělostrov (fin. Valkeasaari), železniční stanice na řece Sestře, která v letech 1918–1940 tvořila hranici mezi Finskem a sovětským Ruskem; zde vyhoštění z *Bufordu* vstoupili na sovětské území.

² Autor 23. 7. 1892 v Pittsburghu postřelil a pobodal průmyslníka Henryho Claye Fricka, předsedu ocelářské společnosti Carnegie Steel, jako odplatu za krvavé potlačení stávků v Homesteadu. Byl odsouzen ke dvaceti letům vězení; čtrnáct let si odbyl ve Western Penitentiary v Allegheny u Pittsburghu a v trestanecké pracovně, odkud byl propuštěn 18. 5. 1906. Svě věznění vyličil v knize *Prison Memoirs of an Anarchist* (Vězeňské paměti anarchisty, 1912).

ponořen do svého pohnutí, že jsem muže na pódiu neposlouchal. Vzhlédl jsem. Mluvil Bianki, mladý Rus italského původu. Strnul jsem, když mi jeho slova pomalu docházela. „My anarchisté,“ říkal, „jsme ochotni spolupracovat s bolševiky, jestliže s námi budou jednat správně. Ale varuji vás, že potlačování si líbit nenecháme. Pokud se o ně pokusíte, bude to mezi námi znamenat válku.“

Vyskočil jsem na pódium. „Nedopust’me, aby tuto velkou chvíli znehodnotily nedůstojné myšlenky,“ zvolal jsem. „Od této chvíle jsme všichni jedno – jedno v posvátném díle revoluce, jedno v její obraně, jedno ve svém společném cíli, svobodě a blahu lidu. Socialisté nebo anarchisté – naše teoretické rozdíly zůstaly za námi. Všichni jsme teď revolucionáři a budeme stát bok po boku, spolu bojovat a pracovat pro osvobozující revoluci. Soudruzi, hrdinové velkých revolučních bojů Ruska, jménem amerických deportovaných vás zdravím. Jejich jménem vám říkám: Přišli jsme se učit, ne učit druhé. Učit se a pomáhat!“

Deportovaní tleskali, následovaly další projevy a nepříjemný incident s Biankim byl brzy zapomenut. Za velkého nadšení skončilo shromáždění pozdě večer a všichni přítomní se přidali ke zpěvu „Internacionály“.³

Cestou na nádraží, kde na nás čekal vlak, aby nás odvezl do Petrohradu, spadla ze saní velká bedna amerických sucharů. Vojáci, kteří nás doprovázeli, se na ni hladově vrhli, ale když jim bylo řečeno, že potraviny jsou určeny pro petrohradské děti, okamžitě nám bednu vrátili. „Máte pravdu,“ řekli, „ti malí to potřebují nejvíc.“

V Petrohradě nás čekala další ovace, po ní následovala demonstrace k Tauridskému paláci⁴ a velké shromáždění. Pak jsme pochodovali do Smolného,⁵ kde byli deportovaní na noc ubytováni.

³ „Internacionála“, revoluční píseň na slova Eugèna Pottiera (1871) s hudbou Pierra Degeytera (1888), hymna mezinárodního dělnického hnutí; v letech 1918–1944 státní hymna sovětského Ruska a SSSR.

⁴ Tauridský palác v Petrohradě, postavený v letech 1783–1789 pro knížete Potěmkina; v letech 1906–1917 sídlo Státní dumy, v roce 1917 Petrohradského sovětu a 5.–6. (18.–19.) 1. 1918 místo jediného zasedání Ústavodárného shromáždění, které bolševici rozehnali.

⁵ Smolnyj institut, budova postavená v letech 1806–1808 pro Smolnýj ústav šlechticů, nejstarší ruský dívčí vzdělávací ústav. V roce 1917 sídlo Petrohradského sovětu a Vojenského revolučního výboru a štáb bolševiků za Říjnové revoluce; do března 1918 sídlo sovětské vlády, poté petrohradských stranických a sovětských orgánů.

Kapitola 3 – V Petrohradě

21. ledna 1920. – Jasně zimní slunce svítí na širokou bílou hrud' Něvy. Po obou stranách řeky vznešené budovy, Admiralita, která vypíná do výše svou štíhlou špicí, švihácky půvabná. Majestátní stavby, kam až oko dohlédne, a uprostřed nich se v chladném klidu tyčí Zimní palác.¹ Měděný jezdec na rozechvělém oři stojí na hrubé finské skále² a chystá se přeskočit vysokou věž Petropavlovské pevnosti,³ která střeží město jeho snu.

Důvěrně známý pohled mého mládí, prožitého v carově hlavním městě. Ale pryč je zlatá sláva minulosti, královská nádhera, veselé hostiny šlechticů a železné šiky otrocké armády pochodující za hřmění bubnů. Ruka revoluce proměnila město přepychové zahálky v domov práce. Duch vzpoury změnil dokonce i jména ulic. Něvský prospekt, zvěčnělý Gogolem,⁴ Puškinem⁵ a Dostojevským,⁶ se stal prospektem 25. října;⁷ náměstí před Zimním palácem nese nyní jméno Urického;⁸ Kamennooostrovskij prospekt se jmenuje ulice Rudých zor.⁹ U budovy Dumy hledí na kolemjdoucí hrdinná busta Lassalla¹⁰ jako symbol Nového dne; na Konnogvardějském bulváru¹¹ stojí socha Volodarského¹² s napřaženou paží, jak promlouvá k lidu.

Téměř každá ulice mi připomíná minulé boje. Tam před Zimním palácem stál kněz Gapon¹³ uprostřed tisíců, kteří přišli prosit *batjušku*¹⁴ o milost a o chléb. V onen osudný lednový den roku 1905 se náměstí zbarvilo karmínově krví dělníků. Z jejich hrobů povstala o rok později první revoluce¹⁵ a znovu přehlušil výkřiky utlačovaných rachot děl. Následovala vláda teroru a mnozí zahynuli na popravišti a ve vězeních.

¹ Bývalá hlavní rezidence ruských carů v Petrohradě; v roce 1917 sídlilo Prozatímní vlády, kterou bolševici v noci na 26. 10. (8. 11.) 1917 v paláci zatkli.

² Poznámka autora: Socha Petra Velikého.

³ Petropavlovská pevnost na Zaječím ostrově v Petrohradě, založená roku 1703 Petrem Velikým jako první stavba města; od 18. století sloužila i jako vězení pro politické vězně. Nad pevností se zvedá vysoká štíhlá věž chrámu sv. Petra a Pavla.

⁴ Nikolaj Vasiljevič Gogol (1809–1852), ruský spisovatel ukrajinského původu, autor *Revizora*, *Mrtvých duší* a petrohradských povídek (mj. *Něvský prospekt*, 1835). Zemřel 21. 2. (4. 3.) 1852 v Moskvě vysílením poté, co v těžké duševní krizi spálil rukopis druhého dílu *Mrtvých duší* a odmítal jíst.

⁵ Alexandr Sergejevič Puškin (1799–1837), básník, zakladatel moderní ruské literatury. Zemřel 29. 1. (10. 2.) 1837 v Petrohradě na následky zranění, které utrpěl o dva dny dříve v souboji s Georgesem d'Anthèsem.

⁶ Fjodor Michajlovič Dostojevskij (1821–1881), spisovatel. Jako člen kroužku Petraševského byl roku 1849 zatčen a vězněn v Petropavlovské pevnosti; 22. 12. 1849 (3. 1. 1850) podstoupil předstíranou popravu a trest mu byl změněn na nucené práce v Omsku. Zemřel 28. 1. (9. 2.) 1881 v Petrohradě na krvácení z plíc.

⁷ Něvský prospekt, hlavní petrohradská třída, nesl v letech 1918–1944 název prospekt 25. října, podle data říjnového převratu podle starého kalendáře.

⁸ Palácové náměstí před Zimním palácem se v letech 1918–1944 nazývalo náměstím Urického, podle Mojseje Solomonoviče Urického (1873–1918), předsedy petrohradské Čeky. Dne 30. 8. 1918 ho před sídlem petrohradské Čeky zastřelil mladý junker Leonid Kannegiser, aby pomstil popravu svého přítele.

⁹ Kamennooostrovskij prospekt na Petrohradské straně se v letech 1918–1934 nazýval ulicí Rudých zor (Krasnych zor), v letech 1934–1991 Kirovovým prospektem.

¹⁰ Ferdinand Lassalle (1825–1864), německý socialista, zakladatel Všeobecného německého dělnického spolku (1863), z něhož vzešla německá sociální demokracie. Zemřel 31. 8. 1864 v Carouge u Ženevy na následky zranění, které utrpěl o tři dny dříve v souboji o Helenu von Dönniges s jejím snoubencem Jankem von Racowitzou.

¹¹ Konnogvardějský bulvár (Bulvár koňské gardy) v centru Petrohradu, pojmenovaný podle kasáren pluku jízdní gardy; v letech 1918–1991 nesl název bulvár Odborů.

¹² V. Volodarskij, vlastním jménem Mojsej Markovič Goldštejn (1891–1918), bolševik; v letech 1913–1917 žil v USA, kde byl činný v Socialistické straně a v odborech krejčích. Od roku 1918 byl komisařem pro tisk, propagandu a agitaci Severní oblasti se sídlem v Petrohradě. Dne 20. 6. 1918 ho v Petrohradě zastřelil člen bojové skupiny eserů; byl pohřben na Marsově poli.

¹³ Georgij Apollonovič Gapon (1870–1906), pravoslavný kněz, zakladatel Shromáždění ruských továrních dělníků Petrohradu, které vzniklo s podporou policie. Dne 9. (22.) 1. 1905 vedl průvod dělníků s peticí k Zimnímu paláci, do něhož vojsko střelilo (krvavá neděle); údaje o počtu obětí se rozcházejí, od zhruba sta po několik set mrtvých. Když vyšly najevo jeho styky s tajnou policií, oběsila ho 28. 3. (10. 4.) 1906 v Ozerkách u Petrohradu skupina dělníků z eserské organizace, kterou vedl Pinchas Rutenberg.

¹⁴ *Batjuška* (rus.) – otče, otčíku; v lidové řeči i oslovení cara („batjuška car“).

¹⁵ Revoluce let 1905–1907, zahájená krvavou nedělí 9. (22.) 1. 1905 v Petrohradě. Vrcholila v říjnu 1905 celoruskou politickou stávkou a v prosinci 1905 ozbrojeným povstáním v Moskvě; v jejím průběhu vznikly první sověty dělnických zástupců. Následovaly represe, polní soudy a popravky.

Ale znovu a znovu povstával přízrak vzpoury, až konečně carismus ustoupil, bezmocný se bránit, všemi opuštěný, nikým neoplakávaný. Pak přišla velká Říjnová revoluce¹⁶ a vítězství lidu – a Petrohrad byl vždy v první linii boje.

* * *

Město vypadá opuštěně. Jeho obyvatelstvo, které v roce 1917 čítalo téměř 3 000 000, kleslo nyní na 500 000. Válka a mor Petrohrad téměř vylidnily. V bojích proti Kaledinovi,¹⁷ Děnikinovi, Kolčakovi a dalším bílým silám utrpěli dělníci Rudého města těžké ztráty. Jeho nejlepší proletářský živel padl za revoluci.

Ulice jsou prázdné; lidé jsou v továrnách, v práci. Na rohu přechází sem a tam mladá *milicionerka*¹⁸ s puškou v ruce a dupe obutýma nohama o zem, aby se zahřála. Tu a tam projde osamělá postava, celá zachumlaná a shrbená, táhnoucí za sebou na saních těžký náklad.

Obchody jsou zavřené, okenice spuštěné. Vývěsní štíty dosud visí na obvyklých místech – namalované ovoce a zelenina, které propagují zboží, jaké už uvnitř není k nalezení. Dveře a okna jsou zamčené a zatarasené a všude kolem je ticho.

Proslulý Apraksin dvor¹⁹ už neexistuje. Veškeré bohatství země, koupené či ukradené, se tam kdysi vystavovalo na odiv, aby lákalo kolemjdoucí. Urozená *barynja*²⁰ i pokojská, dobromyslný plavovlasý rolník i zasmušilý Tatar, roztržitý student i prohnaný zloděj se tu mísili ve svobodné demokracii tržiště. Ve Dvoře se dalo dostat všechno; kupovala se a prodávala lidská těla a duše se směňovaly za peníze.

Teď je všechno jinak. U vchodu do Chrámu práce plane heslo: „Kdo nepracuje, ať nejí.“²¹

Ve veřejné *stolovaje*²² (jídelně) se podává zeleninová polévka a *kaša*²³ (kaše). Strávníci si s sebou nosí vlastní chléb, vydávaný na výdejnách. Velká místnost je nevytápěná a lidé sedí v čepicích a kabátech. Vypadají prochladle a bledě, žalostně vyhublí. „Kdyby jen zrušili blokádu,“ říká můj soused u stolu, „mohli bychom být zachráněni.“

* * *

Některé části města nesou stopy nedávného Judeničova²⁴ tažení. Tu a tam zbytky barikád, hromady pytlů s pískem a dělostřelectvo namířené na nádraží. Příběh toho boje mají všichni dosud na rtech. „Bylo to nadlidské úsilí,“ vyprávěla nadšeně malá Věra. „Nepřítel byl v pětinasobné přesile a stál přímo před našimi branami – na Krasné Gorce²⁵ – sedm mil od města. Muži i ženy, dokonce i děti vyšli stavět barikády, nosit bojovníkům střelivo a připravovat se, že budeme bránit své domovy do posledního boje muže proti muži.“ Věra je teprve osmnáct, je světlá a křehká jako lilie, ale obsluhovala kulomet.

„Bílí si byli svým vítězstvím tak jisti,“ pokračovala Věra, „že už rozdělili ministerská křesla a jmenovali

¹⁶ Ozbrojené převzetí moci bolševiky v Petrohradě 25.–26. října (7.–8. listopadu nového stylu) 1917, při němž byla svržena Prozatímní vláda a moc přešla na Radu lidových komisařů v čele s Leninem.

¹⁷ Alexej Maximovič Kaledin (1861–1918), carský generál, od června 1917 ataman donských kozáků a po říjnovém převratu jeden z prvních organizátorů ozbrojeného odporu proti bolševikům. Když se jeho postavení stalo bezvýchodným, složil funkci a 29. 1. (11. 2.) 1918 se v Novočerkassku zastřelil.

¹⁸ *Milicionerka* (rus., muž. *milicioner*) – příslušnice milice, sovětské pořádkové policie zřízené v listopadu 1917 místo carské policie.

¹⁹ Apraksin dvor, rozsáhlý obchodní areál v centru Petrohradu mezi Sadovou ulicí a řekou Fontankou, od 18. století jedno z největších tržišť města.

²⁰ *Barynja* (rus.) – paní, dáma z vyšších vrstev; ženský protějšek oslovení *barin* (pán).

²¹ Zásada převzatá z Druhého listu Tesalonickým (2 Te 3,10); jako „Kdo nepracuje, ať nejí!“ ji zakotvila ústava RSFSR z 10. 7. 1918 (čl. 18).

²² *Stolovaja* (rus.) – jídelna.

²³ *Kaša* (rus.) – kaše z vařených krup, zejména pohankových nebo jáhlových, základní jídlo ruské kuchyně.

²⁴ Nikolaj Nikolajevič Judenič (1862–1933), carský generál, velitel bílé Severozápadní armády, která v říjnu 1919 pronikla až na předměstí Petrohradu, ale byla odražena a v listopadu zatlačena do Estonska. Zemřel v emigraci 5. 10. 1933 v Saint-Laurent-du-Var u Nice.

²⁵ Krasnaja Gorka, pevnost na jižním břehu Finského zálivu naproti ostrovu Kotlin, několik desítek kilometrů západně od Petrohradu. Její posádka se v červnu 1919 vzbouřila proti bolševikům, vzpoura byla během několika dní potlačena.

vojenského gubernátora Petrohradu. Judeničovi úředníci se svými štáby už byli tajně ve městě a čekali jen na vítězný vjezd svého vůdce. Byli jsme v zoufalé situaci; zdálo se, že je všechno ztraceno. Naši vojáci, kterých bylo málo a byli vyčerpaní, ztráceli odvahu. Právě tehdy přispěchal na místo Bill Šatov. Shromáždil kolem sebe tu malou armádu a promluvil k ní jménem revoluce. Jeho mocný hlas dolehl až do nejvzdálenějších řad; jeho vášnivá výmluvnost rozdmýchala uhlíky revolučního zápalu a vlila do lidí novou sílu a víru.“

„Kupředu, chlapci! Za revoluci!“ hřměl Šatov a dělníci se jako zoufalé fúrie vrhli na Judeničovu armádu. Květ petrohradského proletariátu v tom boji zahynul, ale Rudé město i revoluce byly zachráněny.

S oprávněnou hrдостí mi Šatov ukázal Řád rudého praporu,²⁶ připnutý na prsou. „Za Krasnou Gorku,“ řekl se šťastným úsměvem.

Zůstal tím žoviálním dobrákem, jakého jsem ho znal v Americe, jen zkušenost revoluce ho učinila zralejším a vážnějším. Zastával mnoho důležitých funkcí a získal si pověst výkonného pracovníka a úspěšného organizátora. Do komunistické strany nevstoupil; v mnoha zásadních bodech, říká, s bolševiky nesouhlasí. Zůstal anarchistou a věří v konečné zrušení politické vlády jako jedinou jistou cestu k osobní svobodě a všeobecnému blahu.

„Právě teď procházíme obtížným obdobím násilné sociální revoluce,“ řekl Šatov. „Je třeba bránit několik front a potřebujeme silnou, ukázněnou armádu. Je třeba se střezit kontrarevolučních spiknutí a Čeka²⁷ musí bedlivě sledovat spiklence. Bolševici samozřejmě udělali mnoho chyb; to proto, že jsou to lidé. Žijeme v přechodném období, v období velkého zmatku, ustavičného nebezpečí a úzkosti. Je to hodina porodních bolestí a jsou zapotřebí lidé, kteří pomohou s dílem obrany a obnovy. My anarchisté bychom měli zůstat věrni svým ideálům, ale v této době bychom neměli kritizovat. Musíme pracovat a pomáhat budovat.“

* * *

Deportovaní z *Bufordu* jsou ubytováni ve Smolném. Na Zorinovo pozvání bydlím v hotelu Astoria, nyní známém jako První dům sovětů.²⁸ Zorin, který byl v Americe zaměstnán jako tovární dělník, je nyní tajemníkem petrohradské organizace komunistické strany a redaktorem deníku *Krasnaja gazeta*,²⁹ oficiálního listu sovětu. Působí na mě jako nanejvýš oddaný komunista a neúnavný pracovník. Jeho žena Liza, rovněž americká vystěhovalkyně, je typická členka IWW.³⁰ Ačkoli postavou velmi ženská, mluví drsně a bez okolků a je nadšená bolševička.

Společně jsme navštívili Smolnyj. Kdysi výlučný domov urozených slečen, je nyní rušným sídlem petrohradské vlády. Jsou tu také prostory Třetí internacionály³¹ a svatyně jejího tajemníka Zinovjeva,³² velká komnata, přepychově zařízená a vyzdobená květinami a rostlinami v květináčích. Na jeho psacím stole jsem si všiml koženého portfeje obrovských rozměrů, daru od jeho spolupracovníků.

V jídelně Smolného jsem se setkal s řadou předních komunistů a sovětských úředníků. Někteří byli ve vojenské uniformě, jiní v manšestrákách a černých studentských košilích přepásaných v pase, s cípy

²⁶ Řád rudého praporu, první sovětské vyznamenání, zřízený dekretem Všeruského ústředního výkonného výboru 16. 9. 1918 za hrdinství a zásluhy v boji.

²⁷ Všeruská mimořádná komise pro boj s kontrarevolucí a sabotáží (VČK, zkráceně Čeka), bolševická politická policie založená 20. 12. 1917 pod vedením Felixe Dzeržinského. V únoru 1922 ji nahradila Státní politická správa (GPU).

²⁸ Tak se po revoluci nazýval petrohradský hotel Astoria (otevřený roku 1912), který sloužil jako ubytovna stranických a státních funkcionářů.

²⁹ *Krasnaja gazeta* (Rudé noviny), deník vydávaný v Petrohradě (Leningradu) v letech 1918–1939; první číslo vyšlo 25. 1. 1918.

³⁰ Industrial Workers of the World (Průmysloví dělníci světa), revoluční syndikalistická odborová organizace založená roku 1905 v Chicagu; za první světové války a po ní byla v USA tvrdě pronásledována.

³¹ Komunistická (Třetí) internacionála, zkráceně Komintern, mezinárodní organizace komunistických stran, založená z bolševického podnětu v březnu 1919 v Moskvě.

³² Grigorij Jevsejevič Zinovjev, vlastním jménem Radomyslskij (1883–1936), Leninův blízký spolupracovník, v letech 1917–1926 předseda Petrohradského sovětu a v letech 1919–1926 předseda Výkonného výboru Kominterny (nikoli její tajemník, jak píše autor). V prvním moskevském procesu byl odsouzen k smrti a 25. 8. 1936 v Moskvě zastřelen.

venku. Všichni vypadali bledě, s vpadlýma očima a vystouplými lícními kostmi, výsledkem soustavné podvýživy, přepracování a starostí.

Oběd byl mnohem lepší než jídlo podávané ve veřejné *stolovaje*. „Stravují se tu jen ‚odpovědní pracovníci‘, komunisté zastávající důležité funkce,“ poznamenal Zorin. *Pajok*³³ (příděly) má několik stupňů, vysvětlil. Vojáci a námořníci dostávají jednu a půl libry³⁴ chleba na den; také cukr, sůl, tabák, a pokud je to možné, maso. Tovární dělníci dostávají jednu libru, kdežto nevýrobní vrstvy – většinou inteligence – dostávají půl libry a ještě méně. V tomto systému není žádná diskriminace, myslí si Zorin; je to spravedlivé rozdělování podle hodnoty práce každého.

Vzpomínám si na Věřinu poznámku. „Rusko je velmi chudé,“ řekla; „ale ať je toho, co je, všichni by se měli dělit rovným dílem. To by byla spravedlnost a nikdo by si nemohl stěžovat.“

* * *

Večer jsem byl na oslavě výročí Alexandra Gercena.³⁵ Poprvé jsem se ocitl v carově paláci, jehož jméno mě v dětství naplňovalo posvátnou bázní. Tehdy se mi ani nesnilo, že zakázané jméno Gercena, obávaného nihilisty a nepřítele Romanovců, bude jednou právě tam oslavováno.

Pódium zdobily rudé prapory a látky. Se zájmem jsem četl nápisy:

„Socialismus je náboženstvím člověka;

náboženstvím ne nebes, ale země.“

„Vláda dělníků a rolníků navěky.“

Velký karmínový prapor představoval zvon (*Kolokol*), název proslulého listu, který Gercen vydával v exilu.³⁶ Na jeho boku stálo „1870–1920“ a pod tím slova:

„Nezemřeli jste nadarmo;

co jste zaseli, vzejde.“

Po shromáždění pochodovali účastníci k Gercenovu domu, dosud zachovanému na Něvském prospektu. Průvod temnými ulicemi, osvětlenými jen pochodnými účastníků, zvuky revoluční hudby a zpěvu, nadšení mužů a žen lhostejných ke krutému mrazu – to vše na mě hluboce zapůsobilo. Pohybující se siluety se zdály být stíny minulosti, které ožily, mučedníky carismu, kteří vstali z mrtvých, aby pomstili křivdy věků.

Jak pravdivé je Gercenovo heslo:

„Nezemřeli jste nadarmo;

co jste zaseli, vzejde.“

* * *

Zasedací sál Tauridského paláce byl plný sovětských poslanců a pozvaných hostů. Bylo svoláno zvláštní zasedání, které mělo projednat obtížnou situaci způsobenou krutou zimou a rostoucím nedostatkem potravin a paliva.

Řada nad řadou se přede mnou táhly lavice obsazené muži a ženami v umazaných pracovních šatech, s bledými tvářemi a vyhublými těly. Tu a tam byli i muži v selském oděvu. Seděli tiše, málo spolu hovořili, jako by byli vyčerpaní denní dřinou.

³³ *Pajok* (rus.) – potravinový příděl, v době válečného komunismu odstupňovaný podle kategorie pracujících; zvýhodněné (zvýšené) příděly dostávali dělníci důležitých podniků, vojáci a vybraní odborníci.

³⁴ Příděly se v Rusku udávaly v ruských librách (funtech); ruská libra = 409,5 g.

³⁵ Alexandr Ivanovič Gercen (1812–1870), ruský spisovatel, filozof a revoluční publicista, od roku 1847 v emigraci. Zemřel 21. 1. 1870 v Paříži na zápal plic; 21. 1. 1920 uplynulo padesát let od jeho smrti.

³⁶ *Kolokol* (Zvon), první ruský necenzurovaný revoluční časopis, který vydávali Alexandr Gercen a Nikolaj Ogarjov v letech 1857–1867 v Londýně a později v Ženevě; do Ruska se pašoval.

Vojenská kapela spustila „Internacionálu“ a posluchači povstali. Pak vystoupil na tribunu Zinovjev. Zima způsobila mnoho utrpení, řekl; husté sněžení ztěžuje železniční dopravu a Petrohrad je téměř odříznut. Bohužel se stalo nutným další snížení *pajoku* (přídělu). Vyjádřil důvěru, že petrohradští dělníci – nejrevolučnější, předvoj komunismu – pochopí, že vláda je k tomuto kroku nucena, a její postup schválí.

Opatření je dočasné, pokračoval Zinovjev. Revoluce slaví úspěchy na všech frontách – slavná Rudá armáda dobývá velká vítězství, bílé síly budou brzy úplně poraženy, země se hospodářsky postaví na nohy a dělníci sklídí plody svého dlouhého mučednictví. Imperialisté a kapitalisté celého světa jsou proti Rusku, ale proletariát je všude s revolucí. Brzy vypukne sociální revoluce v Evropě a Americe – už nemůže být daleko, protože kapitalismus se všude hroutí k zemi. Pak bude konec válce a bratrovražednému krveprolévání a Rusko dostane pomoc od dělníků jiných zemí.

Po Zinovjevovi promluvil Radek,³⁷ který se nedávno vrátil z Německa, kde byl ve vězení. Podal zajímavé líčení svých zážitků a kousavým sarkasmem šlehal německé „sociálpatrioty“.³⁸ Pseudosocialistická strana je teď u moci, řekl, ale je příliš zbabělá, než aby zavedla socialismus; zrádci revoluce jsou to, ti Scheidemannové,³⁹ Bernsteinové⁴⁰ a jim podobní, buržoazní reformisté, agenti dohodového militarismu a mezinárodního kapitálu. Jedinou nadějí je Komunistická strana Německa,⁴¹ která roste mílovými kroky a kterou podporuje německý proletariát. Brzy tuto zemi zachvátí revoluce – ne nějaká předstíraná sociálně demokratická, ale komunistická revoluce, jako je ta ruská, a pak dělníci Německa přijdou na pomoc svým bratrům v Rusku a svět pozná, co dokáže revoluční proletariát.

Dalším řečníkem byl Joffe.⁴² Aristokratického vzezření, dobře oblečený, s pečlivě zastřiženým plnovousem, působil ve shromáždění špatně oděných dělníků podivně nepatřičně. Jako předseda mírové komise podal zprávu o podmínkách smlouvy právě uzavřené s Lotyšskem⁴³ a shromáždění mu tleskalo. Lidé zjevně touží po míru, ať jsou podmínky jakékoli.

Doufal jsem, že uslyším promlouvat poslance a poznám názory a smýšlení mas, které zastupují. Členové sovětu se však jednání aktivně neúčastnili. Tiše poslouchali řečníky a mechanicky hlasovali o rezolucích, které předložilo předsednictvo. Žádná rozprava se nekonala; jednání postrádalo život.

* * *

Mezi deportovanými z *Bufordu* vznikly jisté třenice. Anarchisté si stěžují, že komunističtí členové skupiny jsou zvýhodňováni, a mě opakovaně volají do Smolného, abych urovnával nesnáze.

Chlapci jsou netrpěliví kvůli průtahům s přidělením práce. Připravil jsem *ankety*⁴⁴ skupiny, v nichž jsou deportovaní roztríděni podle řemesla a schopností, aby se usnadnilo jejich co nejvýhodnější umístění. Ale uplynuly dva týdny a muži dosud obcházejí sovětské úřady, celé hodiny stojí ve frontách a snaží se

³⁷ Karl Radek, vlastním jménem Karol Sobelsohn (1885–1939), revolucionář a publicista, činný v polském, německém a ruském hnutí. V únoru 1919 byl v Berlíně zatčen a do ledna 1920 držen ve vazbě, převážně v moabitské věznici; v roce 1920 byl tajemníkem Kominterny. Ve druhém moskevském procesu v roce 1937 byl odsouzen k deseti letům vězení a v květnu 1939 byl ve verchněuralském izolátoru ubit spoluvězněm, podle pozdějšího vyšetřování na pokyn NKVD.

³⁸ Sociálpatrioti – v bolševické terminologii socialisté, kteří za první světové války podporovali válečné úsilí svých vlád, zejména většinová německá sociální demokracie.

³⁹ Philipp Scheidemann (1865–1939), jeden z vůdců německé sociální demokracie; 9. 11. 1918 vyhlásil v Berlíně republiku, od února do června 1919 byl předsedou říšské vlády. Roku 1933 emigroval; zemřel 29. 11. 1939 v Kodani.

⁴⁰ Eduard Bernstein (1850–1932), německý sociálně demokratický teoretik, zakladatel revizionismu, který odmítal revoluční cestu k socialismu a prosazoval postupné reformy. Zemřel 18. 12. 1932 v Berlíně.

⁴¹ Komunistická strana Německa (KPD), založená na sjezdu v Berlíně 30. 12. 1918 – 1. 1. 1919 ze Svazu Spartakus a dalších levicových skupin; v jejím čele stáli Karl Liebknecht a Rosa Luxemburgová.

⁴² Adolf Abramovič Joffe (1883–1927), bolševický diplomat, v roce 1917 vedoucí sovětské delegace při mírových rozhovorech v Brestu Litevském, v roce 1918 vyslanec v Berlíně. Těžce nemocný a pronásledovaný jako stoupenec Trockého spáchal 16. 11. 1927 v Moskvě sebevraždu.

⁴³ Patrně omyl autora. Joffe podepsal 2. 2. 1920 v Tartu mírovou smlouvu s Estonskem, již sovětské Rusko uznalo jeho nezávislost; o tomto míru referoval na zasedání Petrohradského sovětu i podle Emmy Goldmanové. S Lotyšskem bylo 1. 2. 1920 uzavřeno pouze příměří, mírová smlouva byla podepsána až 11. 8. 1920 v Rize.

⁴⁴ *Anketa* (rus., mn. č. *ankety*) – dotazník, osobní evidenční list. Autor píše „anquettes“.

opatřit si potřebné *propusky*⁴⁵ a doklady, které by jim umožnily nastoupit do práce.

Upozornil jsem Zorina, jakým cenným přínosem jsou tyto deportovaní pro Rusko: jsou mezi nimi mechanici, horníci, tiskaři, kterých je při nynějším nedostatku kvalifikovaných pracovních sil zapotřebí. Proč mrhat jejich časem a energií? Uvedl jsem jako příklad výměnu amerických peněz. Většina deportovaných si s sebou přivezla nějaké peníze. Jejich *pajok* je nedostatečný, ale některé nezbytnosti se dají koupit: chléb, máslo a tabák, dokonce i maso se nabízejí na trzích. Nejméně sto našich chlapců si vyměnilo americké peníze za sovětské. Uvážíme-li, že každý z nich musel sám zjišťovat, kde se dá výměna provést, a často byl posílán špatně, a čas, který musel každý strávit na sovětských finančních úřadech, lze s jistotou předpokládat, že na transakci potřeboval každý muž v průměru tři hodiny. Kdyby měli deportovaní odpovědný výbor, mohla být celá věc vyřízena za méně než den. „Takový výbor by mohl vyřizovat všechny jejich záležitosti a ušetřit čas,“ naléhal jsem.

Zorin se mnou souhlasil. „Mělo by se to zkusit,“ řekl.

Navrhl jsem, že zajdu do Smolného, svolám muže, vysvětlím jim svůj návrh a dám zvolit výbor. „Bylo by dobré přidělit výboru malou místnost jako kancelář, s telefonem pro vyřizování záležitostí,“ navrhl jsem.

„Jste velmi americký,“ usmál se Zorin. „Chcete to mít hned na místě. Ale tak se to nedělá,“ dodal suše. „Předložím váš plán příslušným místům, a pak uvidíme.“

„V každém případě doufám, že se to dá udělat brzy,“ řekl jsem. „A můžete se na mě kdykoli obrátit, rád pomohu.“

„Mimochodem,“ poznamenal Zorin a zkoumavě se na mě podíval, „obchodování je zakázáno. Kupování a prodávání je spekulace. Vaši lidé by takové věci neměli dělat.“ Mluvil přísně.

„Koupi libry chleba nemůžete nazývat spekulací,“ odpověděl jsem. „Kromě toho rozdíly v *pajoku* obchod podněcují. Vláda dosud vydává peníze – jsou zákonně v oběhu.“

„A-n-o,“ řekl Zorin nespokojeně. „Ale raději řekněte svým přátelům, ať už nespekulují. Takové věci dělají jen *škurniki*,⁴⁶ sobečtí stahovači kůží.“

„Jste nespravedlivý, Zorine. Muži z *Bufordu* darovali větší část svých peněz, potraviny a léky, které přivezli, petrohradským dětem. Odřekli si dokonce i nezbytnosti, a těch pár peněz, které si nechali, jim na sovětské vyměnila sama vláda.“

„Raději ty muže varujte,“ opakoval Zorin.

⁴⁵ *Propusk* (rus., mn. č. *propusky*) – propustka, úřední povolení.

⁴⁶ *Škurniki* (rus., jedn. č. *škurnik*, od *škura* – kůže) – sobci, kterým jde jen o vlastní prospěch, o „vlastní kůži“. Autor slovo vykládá doslovně jako „stahovače kůží“.

Kapitola 4 – Moskva

10. února 1920. – Příležitost navštívit hlavní město se naskytla nečekaně: v Petrohradě pobývali Lansbury¹ a Barry² z londýnského *Daily Herald*³ a mě požádali, abych je jako tlumočník doprovodil do Moskvy. Ačkoli jsem se ze své nedávné nemoci ještě úplně nezotavil, tu vzácnou šanci jsem přijal, neboť cestování mezi Petrohradem a Moskvou je omezeno na případy naprosté nutnosti.

Železniční poměry mezi oběma hlavními městy (za hlavní města se pokládají obě) jsou žalostné. Lokomotivy jsou staré a slabé, trať potřebuje opravu. Několikrát nám došlo palivo a náš strojvedoucí opustil vlak a odešel do lesa pro novou zásobu dříví. Někteří cestující šli s obsluhou vlaku a pomáhali s nakládáním.

Vagony byly přeplněné vojáky a sovětskými úředníky. V noci do našeho vlaku nastoupilo mnoho cestujících. Bylo slyšet mnoho křiku a klení a žalostný pláč dětí. Pak náhlé ticho a panovačný rozkaz: „Ven, čerti. Sem nepatříte.“

„Železniční Čeka,“ přišel nás do kupé varovat *provodnik*⁴ (průvodčí vagonu). „Připravte si doklady, *tovarišči*.“

Vstoupil snědý zavalitý muž. Postřehl jsem, jak se mu za opaskem leskne velký colt, bez pouzdra. Za ním stáli dva vojáci s puškami s nasazenými bajonety. „Vaše doklady!“ žádal.

„Angličtí cestující,“ vysvětlil jsem a ukázal naše dokumenty.

„Ach, pardon, *tovarišči*,“ – jeho chování se okamžitě změnilo, když zahlédl Lansburyho, zabaleného do velkého kožichu, vysokého, s licousy, typického britského *buržuje*.

„Pardon,“ opakoval čekista a aniž se na naše dokumenty podíval, vstoupil do vedlejšího kupé.

Jeli jsme ve zvláštním vagonu vyhrazeném vysokým bolševickým činitelům a zahraničním hostům. Byl osvětlen svíčkami, měl čalouněná lehátka a byl poměrně čistý. Zbytek vlaku tvořily vagony třetí třídy s dřevěnými lavicemi ve dvou patrech a několik *teplušek*⁵ (nákladních vagonů) používaných k přepravě cestujících, bez světla a topení, neuvěřitelně přečpaných a špinavých.

Na každé stanici nás obléhaly zástupy, které se dožadovaly, aby je pustili dovnitř. „*Net mesta, net mesta!*“ (Není místo!) křičeli neustále milicionáři, kteří vlak doprovázeli, a opakovaně tasili zbraně. Upozornil jsem důstojníky na volná místa v našem oddělení, ale odbyli mě mávnutím ruky. „To není pro ně,“ řekli.

Když jsme přijeli na moskevské nádraží, našli jsme nástupiště i čekárnu natřískané hustou masou lidí, skoro každý s těžkým nákladem na zádech; tlačili se a křičeli a ti vpředu se snažili dostat se kolem ozbrojených stráží u východů. Lidé vypadali vyčerpaně a zašpiněně; většina z nich strávila na nádraží několik dní, v noci spali na podlaze a čekali, až na ně přijde řada a pustí je ven.

S obtížemi jsme se prodrali na ulici. Tam se na naše věci vrhly desítky žen a dětí, každý se je snažil odtáhnout na své sáňky a ujišťoval nás, že nám zavazadla doveze kamkoli za malý peníz. „Kousek chleba, otíčku,“ prosily děti, „jen trošičku, pro Kristovo jméno.“

Byla krutá zima, na zemi hluboký sníh. Děti stály a trásly se a tloukly nohou o nohu, aby se zahřály. Jejich vyhublé tvářičky byly zmodralé a propadlé, někteří chlapci stáli na zmrzlých schodech bosí.

¹ George Lansbury (1859–1940), britský labouristický politik a pacifista, v letech 1914–1922 šéfredaktor *Daily Herald*; v únoru 1920 navštívil sovětské Rusko a setkal se s Leninem. V letech 1932–1935 stál v čele Labouristické strany. Zemřel na rakovinu žaludku 7. 5. 1940 v Londýně.

² Griffin Barry (1884–1957), americký novinář, který Lansburyho na cestě po sovětském Rusku v roce 1920 doprovázel jako jeho kolega. Později byl druhem Dory Russellové, manželky Bertranda Russella, a otcem dvou jejích dětí. Okolnosti jeho smrti nejsou známy.

³ *Daily Herald*, londýnský levicový dělnický deník založený roku 1912.

⁴ *Provodnik* (rus.) – průvodčí, železniční zřízenec, který obsluhuje vagon.

⁵ *Teplušky* (rus., jedn. č. *tepluška*) – kryté nákladní vagony upravené pro přepravu lidí, zpravidla s kamny; v době občanské války běžný dopravní prostředek pro vojáky i civilní cestující.

„Jak vyhladověle vypadají a jak bídně jsou oblečení,“ poznamenal jsem.

„Nic horšího než na londýnských nádražích,“ odpověděl Lansbury úsečně. „Jste přehnaně kritický, Berkmane.“

Automobilem Komisariátu zahraničních věcí nás odvezli do velkého domu s vysokým železným plotem a strážným u brány, bývalého sídla Y—, ruského cukrového krále,⁶ v němž nyní bydlí Karachan.⁷

Palácové sídlo s drahými koberci, vzácnými gobelíny a obrazy. Mladý muž, který nás uvítal a představil se jako Čičerinův tajemník, přidělil Lansburymu a Barrymu pokoje v křídle pro hosty. „Lituji, ale pro vás nemáme volný pokoj,“ řekl mně; „nepočítali jsme s vámi. Pošlu vás ale do *Charitoňjevského*.“⁸

Ukázalo se, že jde o sovětský dům pro hosty v ulici téhož jména. Dříve patřil jednomu německému obchodníkovi, nyní je znárodněn a slouží k ubytování delegátů a návštěvníků z jiných částí země.

V *Charitoňjevském* mi oznámili, že *komendant*⁹ domu je nepřítomen a že bez jeho příkazu nelze nic dělat. Čekal jsem dvě hodiny, a když se *komendant* konečně objevil, řekl, že o mém příjezdu nebyl vyrozuměn, že nedostal žádné pokyny, aby pro mě připravil pokoj, a že navíc nejsou volné žádné pokoje.

To bylo dilema. Cizinec ve městě bez hotelů a penzionů, kde se nedá sehnat žádné ubytování jinak než na příkaz některé ze sovětských institucí. Protože mě do Moskvy žádná z vládních složek nepozvala ani nevyslala, nemohl jsem počítat s tím, že mi pokoj zajistí. Moskva je strašlivě přelidněná a rozrůstající se vládní úřady neustále potřebují nové prostory. Návštěvníci, kteří nemohou najít místo, často přenocují na nádraží, naznačil *komendant*. Už jsem se chystal té rady uposlechnout, když k nám přistoupil muž v bílé kožešinové čepici s klapkami na uši, které mu sahaly až ke kolenům. Podle oblečení Sibiřan, pomyslel jsem si.

„Jestli *komendant* nemá námitky, nechtěl byste se mnou sdílet můj pokoj, dokud se neuvolní jiný?“ řekl vlídně a dobrou angličtinou.

Komendant prohlédl mé doklady a svolil, a zanedlouho jsem byl ubytován ve velkém a příjemně vytopeném pokoji svého přítele.

Pozorně si mě prohlédl a pak se zeptal:

„Jste ze San Franciska?“

„Ano, kdysi jsem tam žil.“¹⁰ Proč se ptáte?“

„Jmenujete se Berkman?“

„Ano.“

„Alexander Berkman?“ naléhal.

„Ano.“

Objal mě a po ruském způsobu mě třikrát políbil. „Vždyť já vás znám,“ řekl. „Sám jsem žil ve Friscu. Mnohokrát jsem vás viděl – na schůzích a přednáškách. Nevzpomínáte si na mě? Já jsem Sergej. Bydlel jsem na Russian Hill. Ne, samozřejmě, nemůžete si na mě pamatovat,“ chrllil dál. „No, když vypukla Únorová revoluce,¹¹ vrátil jsem se přes Japonsko do Ruska. Byl jsem na Sibiři, na Sachalinu a na

⁶ Patrně Pavel Ivanovič Charitoněnko (1852–1914), cukrovarnický podnikatel přezdívaný „cukrový král“. Jeho palác na Sofijském nábřeží naproti Kremlu (postavený 1893) převzal po revoluci Lidový komisariát zahraničních věcí a ubytoval v něm sovětské diplomaty a zahraniční hosty; od roku 1929 je sídlem britského velvyslanectví.

⁷ Lev Michajlovič Karachan (1889–1937), bolševický diplomat, 1918–1921 náměstek lidového komisaře zahraničních věcí a vedoucí jeho východního oddělení (tzv. Karachanův manifest Číně z roku 1919). V květnu 1937 byl zatčen a 20. 9. 1937 zastřelen.

⁸ Podle Charitoňjevského uličky (Bolšoj a Malýj Charitoňjevskij pereulok) v centru Moskvy nedaleko Čistých rybníků; dům sám se nepodařilo blíže ztotožnit. Autor píše „Kharitonensky“.

⁹ *Komendant* (rus.) – velitel, zde správce budovy, který rozhodoval o ubytování.

¹⁰ Autor žil v San Francisku v letech 1915–1917 a v letech 1916–1917 tam vydával anarchistický list *The Blast*.

¹¹ Revoluce v Petrohradě 23.–27. února (8.–12. března nového stylu) 1917, která vedla k abdikaci cara Mikuláše II.

Východě a teď jsem přivezl straně naši zprávu.“

„Jste komunista?“ zeptal jsem se.

„Bolševik,“ usmál se, „i když nejsem členem strany. Býval jsem levým sociálním revolucionářem,¹² ale teď mám blízko ke komunistům a od revoluce s nimi pracuji.“

Znovu mě objal.

a k ustavení Prozatímní vlády a Petrohradského sovětu.

¹² Leví esei, levé křídlo Strany socialistů-revolucionářů, od konce roku 1917 samostatná strana. Od prosince 1917 do března 1918 tvořili s bolševiky koaliční vládu, z níž odešli na protest proti brestlitevskému míru; po svém povstání v Moskvě v červenci 1918 byli pronásledováni.

Kapitola 5 – Dům pro hosty

25. února. – Život v *Charitoňjevském* je zajímavý. Je to *osobňak*¹ (soukromý dům), velký a prostorný, a bydlí v něm řada delegátů a hostů. V době jídla se scházíme ve společné jídelně, zařízené v měšťáckém vkusu typického německého obchodníka. Dům přečkal revoluci beze změny. Ničeho se v něm nedotkli; i životní velikosti olejový portrét bývalého majitele, lemovaný portréty jeho manželky a dětí, dosud visí na svém obvyklém místě. Člověk tu cítí ovzduší počestnosti a korektnosti.

Při jídle však vládne jiný duch. V čele stolu sedí V—, důstojník Rudé armády ve vojenské uniformě anglického střihu. Je náčelníkem ukrajinské delegace, která přijela na důležitou poradu do „centra“. Vysoký, statný chlapík, nanejvýš třicetiletý, vojenského držení těla a velitelského vystupování. Prošel mnoha boji proti Kaledinovi a Děnikinovi a byl opakovaně raněn. Revolucionářem se stal, ještě když byl důstojníkem carské armády. Později se jeho strana, leví sociální revolucionáři Jihu, připojila ke komunistům Ukrajiny.²

Vedle něho sedí K., černovlasý a černovousý, člen Centrální rady³ v době, kdy ji Skoropadskij⁴ s pomocí německých bajonetů rozehnal. Napravo od něho další delegát z Ukrajiny, student s měkkým černým plnovousem, jediný, kdo rozumí anglicky. K této skupině patří také redaktor kyjevského komunistického listu a dvě mladé ženy.

Jedním ze zahraničních návštěvníků je „Herman“, Němec středních let, který v revolučním boji zešedivěl a zestárl. Vyslala ho menšina Spartakovy strany,⁵ aby získal morální a finanční podporu bolševiků; Radek však, jak si stěžuje, odmítá vzbouřenou menšinu uznat. Vedle Hermana sedí mladý L., americký člen IWW, který se do Ruska protloukl jako tulák, bez pasu a bez peněz. Jsou tu také korespondenti ze Švédska, Holandska a Itálie, dva Japonci a korejský komunist, kterého sem kvůli jakémusi podivnému nedorozumění přivezli ze Sibíře jako zajatce.

Na stole je kouřící samovar a obsluhuje nás statná mladá žena. Je červenolící a venkovského vzhledu, ale chová se volně a nenuceně a slovo *tovarišč* užívá s lehkostí, která svědčí o plně vyvinutém smyslu pro rovnost. Z útržků jejích rozhovorů se strážníci si dávám dohromady, že pracovala v obuvnické továrně, než před revolucí vstoupila do služby u bývalého majitele domu, a v *osobňaku* zůstala i poté, co byl znárodněn. Říká o sobě, že je bolševička, a důvěrně mluví o průběhu schůzí kroužku komunistických žen, kterým často předsedá.

Jako by ztělesňovala velký revoluční převrat: pán vyhnán z domu, služka se stala rovnou hostům, všichni *tovarišči* ve společné věci.

Ráno se podává *surogátový* čaj nebo káva – rozdíl se nedá poznat. Snídaně se skládá z několika malých krajíčků černého chleba, kousku másla a občas z prořídlé vrstvičky sýra. K obědu dostáváme řídkou rybí nebo zeleninovou polévku; někdy je také kousek masa, vařeného nebo smaženého. Večere bývá obvykle stejná jako snídaně. Po jídle mám vždycky hlad, ale naštěstí mám ještě nějaké americké suchary. Všichni úzkostlivě sledují, jestli u stolu není neobsazené místo. V jejich očích čtu upřímnou naději, že chybějící nepřijde: zbude o trochu víc polévky pro ostatní.

¹ *Osobňak* (rus.) – samostatně stojící městský dům, vila, zpravidla sídlo zámožné rodiny.

² Patně borotbisté, původně levé křídlo Ukrajinské strany socialistů-revolucionářů, od srpna 1919 Ukrajinská komunistická strana (borotbistů); v březnu 1920 se rozpustili a vstoupili do Komunistické strany (bolševiků) Ukrajiny. Ta byla založena v červenci 1918 na sjezdu v Moskvě jako součást Ruské komunistické strany (bolševiků).

³ Ukrajinská centrální rada, revoluční parlament ustavený v Kyjevě v březnu 1917, který 20. 11. 1917 vyhlásil Ukrajinskou lidovou republiku a 22. 1. 1918 její nezávislost. Vládu Rady svrhl 29. 4. 1918 převrat hetmana Skoropadského, podporovaný německými okupačními vojsky.

⁴ Pavlo Skoropadskij, rusky Pavel Petrovič Skoropadskij (1873–1945), carský generál, od 29. 4. do 14. 12. 1918 hetman Ukrajinského státu, dosazený a udržovaný německou okupační mocí. V dubnu 1945 byl na útěku před sovětskými vojsky raněn při spojeneckém náletu na nádraží v Plattlingu a 26. 4. 1945 zemřel v klášteře Metten v Bavorsku.

⁵ Tj. Komunistické strany Německa (KPD), vzešlé ze Svazu Spartakus. Na sjezdu v Heidelbergu v říjnu 1919 její vedení vyloučilo levou opozici, která odmítala účast ve volbách a v reformistických odborech; ta v dubnu 1920 založila Komunistickou dělnickou stranu Německa (KAPD).

Ukrajinci si ke stolu nosí „soukromé balíčky“ – kusy *sala*⁶ (sádla) nebo vepřové klobásy zabalené do kusů papíru popsaných po obou stranách. Včera jsem náhodou pohlédl na jeden z těch obalů. Byl to oběžník carské policie s popisem muže obviněného z vraždy vlastního bratra. Byl zjevně vytržen z nějakého úředního spisu. Papíru je nedostatek a i staré noviny jsou příliš cenné, aby se používaly k balení.

Ukrajinci své lahůdky sousedům u stolu nikdy nenabízejí. Dnes jsem při obědě postavil svou plechovku kondenzovaného mléka před muže vedle sebe, ale než se odvážil trochu si ho dát do kávy, musel jsem ho pobízet. Požádal jsem ho, aby ji poslal dál. Zděšeně se bránil: „*Tovarišč*, nechte si ho pro sebe, budete ho potřebovat.“ Všichni ostatní zprvu odmítali, ale oči jim žhnuly touhou po „americkém výrobku“. Plechovka se rychle vyprázdnila za všeobecného mlaskání a slov obdivu ve slovanských superlativech. „Zázračné, božské,“ volali.

S Ukrajinci trávím hodně času a dozvídám se mnoho o jejich zemi, jejích dějinách, jazyce i jejím dlouhém revolučním zápase. Většina delegátů je sice mladých věkem, ale v revolučním hnutí jsou to staří harcovníci. Za cara pracovali v „ilegalitě“, účastnili se četných stávek a povstání a bojovali proti Prozatímní vládě. Později, ke konci roku 1917, když se Rada stala reakční a spojila se s Kaledinem a Krasnovem,⁷ nechvalně proslulými bílými generály, pomáhali tito delegáti bolševikům proti nim bojovat. Pak přišla německá invaze a hetman Skoropadskij. Znovu tito muži bojovali proti Direktoriu a jeho diktátorovi Petljurovi,⁸ když ten hetmana svrhl. Nakonec se spojili s komunistickou stranou ve válce proti Děnikinovi a jeho kontrarevolučním silám.

Dlouhý a zoufalý zápas, plný utrpení a bídy. Většina z nich ztratila rukou bílých někoho blízkého a drahého. Tři bratři člena Rady zahynuli v různých bojích. Studentovu mladou ženu znásilnil a zabil jeden Děnikinův důstojník, zatímco její muž čekal na popravu. Později se mu podařilo z vězení uprchnout. Ukázal mi její fotografii, která stojí na psacím stole v jeho pokoji. Krásná, zářivá bytost. Když ten smutný příběh vyprávěl, zvlhly mu oči.

Ukrajince navštěvuje mnoho lidí. V *Charitoňjevském* neplatí systém *propusků* a lidé volně přicházejí a odcházejí. Seznámil jsem se se zajímavými lidmi a strávil mnoho hodin nasloucháním, jak si ukrajinští delegáti vyměňují zkušenosti se svými ruskými přáteli. Některé dny jsou jako kaleidoskop revoluce, každé pootočení vyhazuje nové plošky pestrých odstínů a třpytu: strhující příhody zápasu a boje, příběhy mučednictví a hrdinských činů. Zpřítomňují temnotu carských žalářů, náhle ozářenou plameny Únorové revoluce, a slavné nadšení osvobození. Nesmírná radost ze svobody a pak smutek z velkých nesplněných nadějí a svoboda, která zůstala prázdným slovem. Znovu se zvedající vlny protestu; vojáci se bratříčkují s nepřítelem; a pak velké říjnové dny, které z Ruska vymetou kapitalismus i buržoazii a uvedou nový svět a nové lidstvo.

Tito muži mě naplňují úžasem a obdivem. Prostí dělníci a vojáci, ještě včera němí otroci, jsou dnes pány svého osudu, vládci Ruska. V jejich vystupování je důstojnost, sebedůvěra a odhodlání – duch jistoty, který přichází s bojem a s vlastní iniciativou. Ohně revoluce vykovaly nové lidi, nové osobnosti.

⁶ *Salo* (rus., ukr.) – solený nebo uzený vepřový hřbetní tuk, tradiční ukrajinská pochoutka.

⁷ Petr Nikolajevič Krasnov (1869–1947), carský generál; v říjnu 1917 vedl s Kerenským neúspěšné tažení na Petrohrad, v letech 1918–1919 byl atamanem donských kozáků a bojoval proti bolševikům. Za druhé světové války kolaboroval s nacistickým Německem; roku 1945 ho Britové vydali sovětským úřadům a 16. 1. 1947 byl v Moskvě oběšen.

⁸ Symon Petljura (1879–1926), ukrajinský politik, od února 1919 předseda Direktorua Ukrajinské lidové republiky (které v prosinci 1918 svrhlo hetmana Skoropadského) a vrchní velitel (hlavní otaman) jejího vojska. Od roku 1920 žil v emigraci; 25. 5. 1926 ho v Paříži zastřelil Šolem Schwarzbard, který chtěl pomstít oběti protizidovských pogromů na Ukrajině, a porota ho poté osvobodila.

Kapitola 6 – Čičerin a Karachan

24. února. – Byly tři hodiny ráno. V Komisariátu zahraničních věcí se pohybovali korespondenti a návštěvníci, kteří přišli na schůzku s Čičerinem. Lidový komisař zahraničních věcí obrátil noc v den.

Našel jsem Čičerina u psacího stolu ve velké studené pracovně, se starým šálem omotaným kolem krku. Téměř jeho první otázka zněla, „jak brzy lze ve Spojených státech očekávat revoluci“. Když jsem odpověděl, že američtí dělníci jsou dosud příliš pod vlivem reakčních vůdců, nazval mě pesimistou. V revoluční době, jako je dnešní, se podle něho i Federace práce¹ musí rychle přiklonit k radikálnějšímu postoji. Velmi doufal v revoluční vývoj v Anglii a Americe v nejbližší budoucnosti.

Hovořili jsme o Průmyslových dělnicích světa a Čičerin řekl, že podle jeho názoru přeceňuji jejich význam jako jediného revolučního proletářského hnutí v Americe. Za mnohem vlivnější a významnější pokládal Komunistickou stranu v té zemi.² Nedávno prý mluvil s několika americkými komunisty a ti ho informovali o dělnické a revoluční situaci ve Spojených státech.

Vstoupil úředník s listem psaným na stroji. Čičerin ho pozorně přelétl a začal dělat opravy. Šál mu stále sklouzával z krku na papír a on si ho netrpělivě přehazoval zpátky přes rameno. Přečetl dokument znovu, udělal další opravy a tvářil se nespokojeně. „Strašně zmatené“, zabručel podrážděně.

„Dám to hned přepsat,“ řekl úředník a sáhl po papíru.

Čičerin mu ho netrpělivě vytrhl z ruky a bez dalšího slova jeho hubená, nahrbená postava zmizela ve dveřích. Slyšel jsem na chodbě jeho krátký, nervózní krok.

„Jsme zvyklí na jeho způsoby,“ poznamenal úředník omluvně.

„Když jsem šel nahoru, potkal jsem ho na schodech bez klobouku a kabátu,“ řekl jsem.

„Pořád běhá mezi druhým a čtvrtým patrem,“ zasmál se úředník. „Trvá na tom, že každý papír odnese do radiostanice sám.“

Čičerin se vrátil celý udýchaný a znovu se ujal rozhovoru. Poslové a telefon nás stále vyrušovali; Čičerin každé zavolání vyřizoval osobně. Vypadal ustaraně a zaujatě a jen s obtížemi navazoval na nit našeho hovoru.

„Musíme vynaložit veškeré úsilí, abychom dosáhli uznání,“ řekl po chvíli, „a zvláště zrušení blokády.“ Mnoho si v tom směru sliboval od přátelského postoje dělníků v cizině a s potěšením slyšel, že ve Spojených státech sílí nálada pro odvolání amerických vojsk ze Sibíře.³

„Nikdo netouží po míru tolik jako Rusko,“ řekl důrazně. „Kdyby mocnosti Dohody dostaly rozum, brzy bychom s nimi navázali obchodní styky. Víme, že obchodníci v Anglii a Americe po takové příležitosti dychtí.“

„Potíž s mocnostmi Dohody je v tom,“ pokračoval, „že nechtějí vzít na vědomí, že máme za sebou celou zemi. Pořád se upínají k naději, že nějaký bílý generál shromáždí lid pod svůj prapor. Marná a hloupá naděje, neboť Rusko stojí jednotně za sovětskou vládou.“

Vylíčil jsem Čičerinovi, co zažili deportovaní z *Bufordu* na finské hranici, a vyřídil mu žádost jistého amerického korespondenta, s nímž jsem se tam setkal, aby byl vpuštěn do Ruska.

„Je z buržoazních novin,“ poznamenal Čičerin a vzpomněl si, že onomu muži bylo sovětské vízum

¹ Americká federace práce (American Federation of Labor, AFL), svaz odborových organizací kvalifikovaných dělníků, založený roku 1886; v letech 1886–1924 (s roční přestávkou) stál v jejím čele Samuel Gompers. Prosazovala umírněnou odborovou politiku a revolučnímu hnutí byla nepřátelská.

² V září 1919 vznikly v Chicagu z levého křídla Socialistické strany Ameriky dvě soupeřící komunistické strany, Komunistická strana Ameriky a Komunistická dělnická strana; po hromadném zatýkání radikálů koncem roku 1919 a začátkem roku 1920 působily v ilegality.

³ Americký expediční sbor na Sibíři (asi 8 000 mužů) se vylodil ve Vladivostoku v srpnu 1918; poslední jednotky odtud odpluly 1. 4. 1920.

odepřeno. „Na jakém základě žádá znovu?“

„Požádal mě, abych vám vyřídil, že jeho noviny byly v Americe první, které zaujaly k bolševikům přátelský postoj.“

Čičerin zpozorněl a slíbil, že žádost zváží.

„Také od vás potřebuji nějaký ‚papír‘,“ poznamenal jsem žertem a vysvětlil, že jsem v sovětském Rusku patrně jediný člověk bez „dokladů“, protože jsem odjel z Petrohradu dřív, než je deportovaní z *Bufordu* dostali. Zasmál se tomu, že nejsem „identifikován“, a připomněl hromadné shromáždění kronštadtských námořníků⁴ a dělníků v petrohradském cirkusu Činizelli v roce 1917, které protestovalo proti tomu, abych byl „identifikován“ s Mooneyho případem a vydán do Kalifornie.⁵

Nařídil úředníkovi, aby pro mě připravil „papírek“, podepsal ho a poznamenal, že v Komisariátu zahraničních věcí je mnoho práce a že doufá, že pomohu s překlady.

Když jsem se na dokument podíval, viděl jsem, že se v něm velmi příznivě mluví o „známém americkém revolucionáři“, ale že není nikde zmínka o tom, že jsem anarchista. Vyhnuli se tomu označení úmyslně? napadlo mě. Jaký důvod by k tomu mohl být v sovětském Rusku? Měl jsem pocit, jako by přes mou osobnost kdosi kradmo přetahoval závoj.

* * *

Později během dne jsem navštívil Karachana. Vysoký, pohledný a upravený seděl pohodlně v přepychové pracovně, nohy na krásné tygří kůži. Jeho vzhled potvrzoval vtipnou charakteristiku, kterou jsem o něm zaslechl v předpokoji. „Bolševik, kterému to sluší i v bílých rukavičkách,“ řekl kdosi.

Karachan mě požádal, abychom mluvili rusky. „Příroda mi nenadělila žádný talent na jazyky,“ poznamenal. Hovořili jsme o dělnické situaci v cizině a on vyjádřil přesvědčení, že mezinárodní kapitalismus brzy zkrachuje. Byl nadšený „rostoucím vlivem komunistické strany v Anglii a Americe“ a zdál se velmi nespokojený, když jsem upozornil, že skutečný stav věcí jeho optimismus nijak neopravňuje. S úsměvem dobře vychované nedůvěry poslouchal, když jsem mluvil o reakci, která ve Spojených státech následovala po válce, a o pronásledování radikálů. „Ale dělníci Anglie a Ameriky, inspirovaní komunisty, své vlády brzy donutí, aby blokádu zrušily,“ trval na svém. Snažil jsem se ho přesvědčit, že se Rusko musí rozhodnout spoléhat při obnově svého hospodářského života samo na sebe. „Samozřejmě, samozřejmě,“ souhlasil, ale v jeho tónu nebylo přesvědčení.

„Naše naděje je ve zrušení blokády,“ řekl znovu, „a pak se náš průmysl rychle rozvine. V současnosti nás brzdí nedostatek strojů a kvalifikovaných pracovních sil.“

O rolnictvu Karachan tvrdil, že z revoluce vytěžilo víc než kterákoli jiná část obyvatelstva. „Vždyt,“ zvolal, „na vesnicích najdete čalouněný nábytek, francouzská zrcadla, gramofony a piana, to všechno jim dalo město výměnou za potraviny. Přepych zámku se přestěhoval do chatrčí,“ zasmál se, potěšen svým *bon mot*, a půvabně si hladil pěstěnou černou bradku. „Vyhlásili jsme ‚válku palácům, mír chýším‘,“⁶ pokračoval, „a *mužik*⁷ teď žije jako *barin* (pán). Ruský rolník je však zaostalý a hluboce prodchnutý maloburžoazním duchem vlastnictví. *Kulaci*⁸ (zámožní rolníci) často odmítají odevzdat své

⁴ Kronštadt, námořní pevnost a hlavní základna Baltského loďstva na ostrově Kotlin ve Finském zálivu před Petrohradem; jeho námořníci, mezi nimiž měli silný vliv i anarchisté, patřili roku 1917 k nejradikálnějším oporám revoluce.

⁵ Cirkus Činizelli na Fontance v Petrohradě, otevřený roku 1877 Gaetanem Cinisellim, sloužil roku 1917 jako místo velkých politických shromáždění. Po atentátu z roku 1916, za nějž byl odsouzen Tom Mooney, se sanfranciský státní zástupce Charles Fickert neúspěšně pokoušel dosáhnout autorova vydání z New Yorku do Kalifornie, kde ho chtěl stíhat pro spiknutí.

⁶ Heslo z doby Velké francouzské revoluce („Guerre aux châteaux, paix aux chaumières“), připisované Nicolasi Chamfortovi; v podobě „Mír chýším, válku palácům!“ ho roku 1834 použil Georg Büchner v letáku *Hesenský posel* a bolševici je převzali.

⁷ *Mužik* (rus., mn. č. *mužici*) – sedlák, rolník; slovo mělo často přezíravý nádech.

⁸ *Kulak* (rus., doslova „pěst“, mn. č. *kulaci*) – zámožný sedlák, který najímal čeledíny nebo půjčoval peníze a obilí; bolševici tak označovali „vesnickou buržoazii“ a obraceli proti ní venkovskou chudinu.

přebytky, ale armáda a městský proletariát se samozřejmě musí najíst. Byli jsme proto nuceni uchýlit se k *rozvjorstce*⁹ (rekvizici) – nepříjemnému systému, který nám vnutila blokáda Dohody. Rolníci musí přispět svým dílem k vydržování vojáků a dělníků, kteří jsou předvojem revoluce, a celkem vzato to také dělají. Občas *mužici* реквизици odporují a v takových případech se povolá vojsko. Nešťastné případy, ale nijak časté. Obvykle se stávají na Ukrajině, v naší nejbohatší pšeničné a obilní oblasti – rolníci tam jsou většinou *kulaci*.“

Karachan si zapálil doutník a pokračoval: „Když se provádí реквизице, vláda ovšem platí. Totiž dává rolníkovi svůj písemný závazek jako důkaz své dobré víry. Ty ‚papíry‘ budou proplaceny, jakmile skončí občanská válka a náš hospodářský život se dá do pořádku.“

Rozhovor se stočil na nedávná zatýkání v Moskvě v souvislosti s kontrarevolučním spiknutím, které odhalila Čeka. „Ach ano,“ usmál se Karachan, „pořád ještě kují pikle.“ Na okamžik se zamyslel a pak dodal: „Trest smrti jsme zrušili,¹⁰ ale v jistých případech je třeba dělat výjimky.“

Pohodlně se opřel v křesle a pokračoval:

„Člověk nesmí být sentimentální. Pamatuji si, jak těžké to pro mě bylo kdysi v roce 1917, když jsem sám musel zatýkat své bývalé spolužáky z univerzity. Ano, vlastníma rukama“ – natáhl obě ruce, bílé a pěstěné – „ale co naděláte? Revoluce nám ukládá tvrdé povinnosti. Nesmíme být sentimentální,“ opakoval.

Hovor se přenesl na Indii a Karachan poznamenal, že z té země právě přijel jeden delegát. Hnutí je tam revoluční, i když má nacionalistický charakter, míní, a dalo by se využít k tomu, aby byla Anglie držena v šachu. Když se dozvěděl, že jsem byl v Kalifornii ve styku s hindskými revolucionáři a anarchisty z organizace Hindustan Gadar,¹¹ navrhl, že by bylo vhodné s nimi navázat spojení. Slíbil jsem, že se o to postarám.

⁹ *Rozvjorstka* (rus. prodrazvjorstka) – povinné odvádění zemědělských produktů státu, zavedené dekretem z 11. 1. 1919: stát stanovil, kolik obilí a jiných potravin musí jednotlivé gubernie a obce odevzdat, a přebytky rolníkům zabírala ozbrojená zásobovací komanda.

¹⁰ Trest smrti (zastřelení) zrušilo usnesení Všeruského ústředního výkonného výboru a Rady lidových komisařů ze 17. 1. 1920, s výjimkou oblastí bojových operací.

¹¹ Strana Ghadar (z urdského a paňdžábského slova pro „vzpou“), organizace indických přistěhovalců založená roku 1913 na tichomořském pobřeží USA se sídlem v San Francisku, která usilovala o ozbrojené svržení britské vlády v Indii.

Kapitola 7 – Trh

Mám rád ten pocit, když mi pod nohama zpívá tvrdý sníh. Ulice jsou plné lidí – nápadný kontrast k Petrohradu, který na mě působil dojmem hřbitova. Úzké chodníky jsou křivolaké a kluzké a všichni chodí prostředkem ulice. Tramvaj projede jen zřídka, i když občas proskřípe kolem automobil. Lidé jsou lépe oblečení než v Petrohradě a nevypadají tak bledě a vyčerpaně. Je tu víc vojáků a lidí oděných do kůže. Čekisté, jak mi říkají. Skoro každý nese na zádech uzel nebo táhne sáňky s pytlím brambor, z nichž kape načernalá tekutina. Chodí se zaujatým výrazem a bezohledně se derou kupředu.

Když jsem zahnul za roh do Mjasnické ulice,¹ všiml jsem si na zdi velkého žlutého plakátu. Padlo mi do oka slovo *Prikaz*² velkými červenými písmeny. *Prikaz* – rozkaz – v mé mysli se ten výraz bezděčně spojil se starým režimem. Plakát byl sepsán známým stylem, „přikazuji“, „nařizuji“ se opakovalo tak často, jak bývalo obvyklé ve starých policejních vyhláškách. „Přikazuji občanům Moskvy,“ četl jsem. Občanům? Hledal jsem datum. Bylo označeno 15. ledna 1920 a podepsáno komisařem milice. *Prikaz* mi živě připomněl četníky a kozácké pořádky a pobouřil mě. Revoluce by si měla najít jiný jazyk, pomyslel jsem si.

Prošel jsem Rudým náměstím, kde jsou podél kremelské zdi pohřbeni hrdinové revoluce.³ Tisíce dalších, stejně oddaných a hrdinných, leží v neznámých hrobech po celé zemi a na frontách. Nový svět se nerodí bez bolesti. Rusko dosud trpí velkým hladem a bídou, dědictvím minulosti, kterou revoluce přišla navždy odstranit.

Na zdi staré dumy poblíž Iverské brány jsem si přečetl nápis vytesaný do kamene: „Náboženství je opium lidu.“⁴ Ale v nedaleké kapli⁵ se konala bohoslužba a místo bylo přeplněné. Kněz v klerice, s dlouhými vlasy po zádech, melodicky přednášel pravoslavnou litanii. Věřící, většinou ženy, klečeli na studené podlaze a ustavičně se křížovali. Několik mužů, chudě oblečených a s aktovkami, tiše vešlo, hluboce se uklonilo a uctivě se pokřížovalo.

O kus dál jsem narazil na tržiště, historický Ochotnyj rjad⁶ naproti hotelu National.⁷ Na jedné straně řady stánků, na druhé honosnější obchody a mezi nimi chodník – všechno zůstalo jako za starých časů. Nabízely se ryby a máslo, chléb a vejce, maso, cukrovinky a kosmetika – živá stránka ze života, který revoluce zrušila. Stará dáma s jemně řezanými rysy v obnošeném kabátě tiše stála a držela japonskou vázu. Vedle ní jiná žena, mladší, intelektuálního vzezření, s košíkem křišťálových vinných sklenic vzácné práce. Na rohu prodávali chlapci a děvčata cigarety a *lepjošky*,⁸ jakési bramborové placky, a o kus dál jsem viděl hlouček kolem staré ženy, která čile nabírala *šči*⁹ (zelnou polévku).

„Pětka, pětka!“ vyvolávala chraplavým, skřípavým hlasem. „Výborné šči, jen pět kopějek!“

Z kouřícího hrnce linula chutná vůně. „Dejte mi talíř,“ řekl jsem a podal ženě rubl.

„Pánbůh s tebou, strýčku,“ prohlížela si mě podezíravě, „stojí to pětku, pět kopějek.“

¹ Mjasnická ulice (Mjasnickaja), jedna z hlavních ulic historického centra Moskvy, vedoucí od Lubjanského náměstí k severovýchodu; v letech 1935–1990 nesla jméno Kirovova.

² *Prikaz* (rus.) – rozkaz, nařízení; za carství běžné označení úředních vyhlášek.

³ Do dvou hromadných hrobů u kremelské zdi na Rudém náměstí bylo 10. 11. 1917 pohřbeno 238 padlých z moskevských bojů při převzetí moci bolševiky; později se tam pohřbívali i další přední revolucionáři a sovětsí činitelé.

⁴ Výrok Karla Marxe z úvodu ke spisu *Ke kritice Hegelovy filozofie práva* (1844). Nápis byl po revoluci umístěn na budově bývalé moskevské městské dumy (postavené 1890–1892) proti Iverské kapli.

⁵ Iverská kapele u Vzkříšení (Iverské) brány, jež vedla z Rudého náměstí do Kitaj-gorodu; chovala uctívanou kopii ikony Iverské Matky Boží z athoského kláštera Iviron. Kaple i brána byly zbořeny v letech 1929–1931 a v 90. letech 20. století obnoveny.

⁶ Ochotnyj rjad, historické tržiště potravin v centru Moskvy nedaleko Kremlu, pojmenované podle prodejců zvěřiny (*ochotnik* – lovec).

⁷ Moskevský hotel National, otevřený roku 1903; po přesídlení sovětské vlády do Moskvy v březnu 1918 byl přejmenován na První dům sovětů a ubytoval vládní a stranické činitele (krátce v něm bydlel i Lenin).

⁸ *Lepjošky* (rus., jedn. č. *lepjoška*) – placky.

⁹ *Šči* (rus.) – zelná polévka, tradiční ruské jídlo.

„Tady máte celý rubl,“ odpověděl jsem.

Hlouček se dobromyslně zasmál. „Myslí pět rublů,“ vysvětlil někdo, „rubl je jen kopějka.“

„A ani to nestojí,“ přisadil si malý uličník.

Horká tekutina mi příjemně prohřála tělo, ale chuť *vobly*¹⁰ (ryby) byla nesnesitelná. Udělal jsem pohyb, že talíř vrátím.

„Dovolte, prosím,“ oslovil mě muž po mém boku. Byl středního věku, zjevně z řad inteligence, a mluvil s přízvukem vzdělaného Rusa. Jeho lesklé tmavé oči rozsvěcovaly chorobně bledou tvář. „S vaším dovolením,“ opakoval a ukázal na talíř.

Podal jsem mu ho. Hltavě jako vyhladovělý člověk spolkl horké šči a vybral do posledního kousku zelí. Pak mi vřele poděkoval.

Všiml jsem si, že má pod paží tlustou knihu. „Koupil jste ji tady?“ zeptal jsem se.

„Ach ne, kdepak! Od rána se ji snažím prodat. Jsem stavební inženýr a tohle je jedna z mých posledních,“ poplálal knihu láskyplně. „Ale promiňte, musím pospíšet do výdejny, než bude pozdě. Už dva dny nevydávali chleba. Jsem vám nesmírně zavázán.“

Ucítil jsem, jak mě někdo tahá za loket. „Kupte si cigarety, strýčku,“ – vztahovala ke mně ruku mladá, nesmírně vyhublá dívka. Prsty ztuhlými zimou nejistě svírala cigarety, které jí volně ležely na dlani. Byla bez klobouku a kabátu, jen se starým šátkem pevně ovinutým kolem štíhlé postavy.

„Kupte, *barine*,“ prosila tenkým hlasem.

„Jakýpak *barin*,“ ohradila se jiná dívka opodál. „Už žádní *barinové* (páni), teď jsme všichni *tovariši*. Copak to nevíš,“ jemně ji pokárala.

Byla hezká, nanejvýš sedmnáctiletá, rudé rty ostře kontrastovaly s bledostí její tváře. Hlas měla měkký a melodický, řeč příjemnou.

Na okamžik na mě upřela oči a pak mi pokynula stranou.

„Kupte mi trochu bílého chleba,“ řekla skromně, a přece ani v nejmenším zahanbeně; „pro nemocnou maminku.“

„Vy nepracujete?“ zeptal jsem se.

„Že nepracuji!“ zvolala s nádechem pohoršení. „Píšu na stroji v *sovnarchozu*,¹¹ ale teď dostáváme jen půl libry chleba a málo čehokoli jiného.“

„*Oblava*!¹² (razie) *Milicioneri*!“ Ozvaly se hlasité výkřiky a volání a slyšel jsem řinčení šavlí. Trh byl obklíčen ozbrojenými muži.

Lidé byli zděšeni. Někteří se snažili utéct, ale vojenský kruh byl uzavřený; nikdo nesměl odejít, aniž ukázal doklady. Vojáci byli hrubí a panovační, sprostě kleli a zacházeli s davem surově.

Jeden *milicioner* převrhl kopnutím hrnec se šči a táhl starou ženu za paži. „Nechte mě vzít si hrnec, otíčku, můj hrnec,“ prosila.

„My ti ukážeme hrnce, ty prokletá spekulantko,“ vyhrožoval muž a táhl ji s sebou.

„Netýrejte tu ženu,“ ohradil jsem se.

„Kdo jste? Jak se opovažujete do toho plést!“ okřikl mě muž v kožené čepici. „Vaše doklady!“

¹⁰ *Vobla* (rus.) – plotice kaspická, malá ryba, která se solila a sušila; v letech občanské války jedna z nejběžnějších potravin na přídělech.

¹¹ *Sovnarchoz* (rus., zkratka ze sověť narodnogo chozjajstva) – rada národního hospodářství, orgán řízení znárodněného průmyslu; gubernské rady podléhaly Nejvyšší radě národního hospodářství v Moskvě.

¹² *Oblava* (rus.) – razie, hromadné zatýkání při obklíčení určitého místa.

Předložil jsem svůj průkaz totožnosti. Čekista na něj pohlédl a jeho oko rychle zachytilo razítko Komisarátu zahraničních věcí a Čičerinův podpis. Jeho chování se změnilo. „Promiňte,“ řekl. „Propusťte zahraničního *tovarišče*,“ nařídil vojákům.

Na ulici odváděli *milicioneři* své zajatce. Vpředu a vzadu pochodovali vojáci s puškami s nasazenými bajonety, drženími vodorovně, připravenými k akci. Po obou stranách šli čekisté a mířili zajatcům revolvery do zad. Zahlédl jsem ženu se šči a vysokého inženýra, dosud s tlustou knihou pod paží; viděl jsem vzadu aristokratickou starou dámu, obě dívky, s nimiž jsem mluvil, a několik chlapců, z nichž někteří byli bosí.

Obrátil jsem se k tržišti. Zem byla poseta rozbitým porcelánem a roztrhanými krajkami; cigarety a *lepjošky* ležely ve sněhu, rozšlapané špinavými botami, a psi se dravě rvali o kousky jídla. Děti a ženy se krčily ve dveřích na protější straně a sledovaly očima vojáky, kteří zůstali hlídat u tržiště. Čekisté skládali na vůz kořist zabavenou obchodníkům.

Podíval jsem se na obchody. Zůstaly otevřené; razie se jich netýkala.

* * *

Večer jsem večerel v hotelu National s několika komunistickými přáteli, kteří mě znali z Ameriky. Využil jsem příležitosti a upozornil je na scénu, které jsem byl na tržišti svědkem. Místo aby se rozhořčili, jak jsem očekával, kárali mě pro mou „sentimentalitu“. Se spekulanty se nemá mít slitování, říkali. Obchod je třeba vymýtit: kupování a prodávání pěstuje malicherně maloměšťáckou psychologii. Musí být potlačen.

„Vy nazýváte ty bosé chlapce a staré ženy spekulanty?“ ohradil jsem se.

„Těmi nejhoršími,“ odpověděl R., bývalý člen Socialistické dělnické strany Ameriky.¹³ „Žijí lépe než my, jedí bílý chléb a mají ukryté peníze.“

„A obchody? Proč se jim dovoluje fungovat dál?“ zeptal jsem se.

„Většinu jsme zavřeli,“ vložil se do toho K., komisař jednoho domu sovětů. „Brzy už nezůstane otevřený žádný.“

„Poslouchejte, Berkmane,“ řekl D., vlivný odborový předák v koženém kabátě, „vy ty ‚ubohé staré muže a ženy‘, jak jim říkáte, neznáte. Ve dne prodávají *lepjošky*, ale v noci obchodují s diamanty a valutami. Pokaždé, když se u nich dělá domovní prohlídka, najdeme cennosti a peníze. Věřte mi, vím, o čem mluvím. Sám jsem takové prohlídkové oddíly vedl.“

Přísně se na mě podíval a pokračoval: „Říkám vám, tihle lidé jsou zarytí spekulanti a není způsob, jak je zastavit. Nejlepší je postavit je ke zdi, *rasstreljat*¹⁴ – zastřelit,“ zvýšil hlas v rostoucím podráždění.

„To nemyslíte vážně?“ ohradil jsem se.

„Ne? Co?“ vykřikl vzteky. „Děláme to každý den.“

„Ale trest smrti je zrušen.“

„Teď se k němu sahá jen zřídka,“ snažil se to urovnat R., „a to jen ve vojenském pásmu.“

Odborový čekista si mě změřil chladným, nepřátelským pohledem. „Obhajovat spekulaci je kontrarevoluční,“ řekl a odešel od stolu.

¹³ Socialistická dělnická strana Ameriky (Socialist Labor Party), nejstarší socialistická strana v USA, působící pod tímto jménem od roku 1877; jejím hlavním teoretikem a vůdcem byl Daniel De Leon.

¹⁴ *Rasstrel* (rus.) – zastřelení, poprava zastřelením; *rasstreljat* – zastřelit. Autor píše *razstrelyat*.

Kapitola 8 – V Moskommuně

Komisař našeho *osobňaku* měl obstarat zásoby a pozval mě, abych ho doprovodil do *Moskommuny*.¹ Je to velké zásobovací středisko, ohromná organizace, která živí Moskvu a její okolí. Její vlaky mají přednost na všech tratích a přivážejí potraviny z tak vzdálených končin, jako je Sibiř a Turkeistán. Žádná z „výdejen“ – rozdělovacích míst roztroušených po městě – nesmí vydat ani libru mouky bez písemného příkazu podepsaného a spolupodepsaného různými kanceláři Komuny. Z tohoto střediska dostává každé „rozdělovací místo“ množství potřebné k pokrytí potřeb daného obvodu podle normy povolené na chlebové a jiné lístky.

Moskommuna je nejvyhledávanější a nejčilejší instituce; je to úl, v němž se hemží tisíce zaměstnanců, kteří mají plné ruce práce se stanovováním různých kategorií *pajoku* a s vydáváním „poukazů“. Kromě chlebových přidělů, cukru, čaje atd., které občan dostává ve „výdejně“ svého obvodu, dostává ještě přiděl v instituci, která ho zaměstnává. *Pajok* se liší podle „kvality“ občana a podle postavení, které zaujímá. V současnosti dostávají vojáci a námořníci 2½ libry chleba na den; sovětské zaměstnanci 3 libry na dva dny; ti, kdo nepracují – kvůli věku, nemoci nebo jiné než válečné invaliditě – dostávají ¾ libry. Existují zvláštní kategorie „zvýhodněného“ *pajoku*: akademický pro staré vědce a profesory, jejichž zásluhy stát uznává, a také pro staré revolucionáře, kteří komunistům aktivně neodporují. „Zvýhodněné“ *pajoky* jsou v důležitých institucích, jako je *Komintern* (Třetí internacionála), *Narkomindel*² (Komisariát zahraničních věcí), *Narkomput*³ (Komisariát železnic), *Sovnarchoz* (Rada národního hospodářství) a další. Členové komunistické strany mají možnost dostávat zvláštní přiděly prostřednictvím svých komunistických organizací a v úřadech, které vydávají oděvy, mají přednost. Existuje také *pajok Sovnarkomu*,⁴ nejlepší, jaký lze dostat, pro důležité komunistické činitele, komisaře, jejich první zástupce a další vysoko postavené funkcionáře. Domy sovětů,⁵ kde jsou ubytováni zahraniční návštěvníci a vlivní delegáti, jako Karachanův *osobňak* a hotel Lux,⁶ dostávají zvláštní zásoby potravin. Patří k nim tuky a škroboviny (máslo, sýr, maso, cukr, cukrovinky atd.), z nichž průměrný občan dostává velmi málo.

Hovořil jsem o tom s komisařem našeho domu, který je oddaným straníkem. „Podstatou komunismu je rovnost,“ řekl jsem; „měl by být jen jeden druh *pajoku*, aby se všichni dělili rovným dílem.“

„*Er-ka-pe*“⁷ (komunistická strana) o tom rozhodla už dávno a je to tak správné,“ odpověděl.

„Ale jak to může být správné?“ ohradil jsem se. „Jeden dostává štědrý *pajok*, víc, než potřebuje k životu; druhý méně, než potřebuje; třetí skoro nic. Máte nekonečně mnoho kategorií.“

„Nu,“ řekl, „rudoarmějci na frontě musí dostávat víc než člověk ve městě; bojují nejtvrďší boje. Také voják v týlu musí být povzbuzován, stejně jako námořník; jsou páteří revoluce. A pak si odpovědní pracovníci zaslouží o něco lepší stravu. Podívejte se, jak pracují, šestnáct hodin denně i víc, a věnují věci všechen svůj čas a energii. Zaměstnancům tak důležitých institucí, jako je *Narkomput* a *Narkomindel*, se musí dát určitá přednost. Kromě toho hodně záleží na tom, jak dobře je která instituce zorganizována. Mnohé z velkých si většinu zásob opatřují přímo od rolnictva, prostřednictvím zvláštních zmocněnců a družstev.“

¹ *Moskommuna* (rus. zkratka) – patrně Moskevská spotřební komuna, ústřední zásobovací orgán Moskvy v době válečného komunismu (?), který podle autorova popisu rozděloval potraviny výdejním podle přidělových lístků.

² *Narkomindel* (rus. zkratka z narodnyj komissariat inostrannyh děl) – Lidový komisariát zahraničních věcí.

³ *Narkomput* (rus. zkratka z narodnyj komissariat putej soobščenijs) – Lidový komisariát dopravy (spojů), který spravoval železnice.

⁴ *Sovnarkom* (rus. zkratka ze sověť narodnyh komissarov) – Rada lidových komisařů, sovětská vláda.

⁵ Domy sovětů se v Moskvě nazývaly zestátněné hotely a jiné budovy, které sloužily jako ubytovny sovětských funkcionářů a delegátů; Prvním domem sovětů byl hotel National (viz kap. 7).

⁶ Hotel Lux (původně hotel Francie) na Tverské ulici v Moskvě, postavený roku 1911; bolševici ho zabrali a Kominternu v něm ubytovávala zahraniční revolucionáře.

⁷ *Er-ka-pe* – ruská výslovnost zkratky RKP, Ruská komunistická strana (bolševiků), jak se bolševická strana nazývala od roku 1918.

„Jestli má mít někdo přednost, myslím, že by to měli být dělníci,“ odpověděl jsem. „Ale ti dostávají skoro nejhorší *pajok*.“

„Co můžeme dělat, *tovarišč*! Nebýt prokleté Dohody a blokády, měli bychom jídla dost pro všechny,“ řekl smutně. „Ale už to dlouho nepotrvá. Četl jste v *Izvěstijích*,⁸ že v Německu a Itálii má brzy vypuknout revoluce? Proletariát Evropy nám pak přijde na pomoc.“

„Pochybuji o tom, ale doufejme. Mezitím přece nemůžeme sedět a čekat, až někde vypuknou revoluce. Musíme vyvinout vlastní úsilí, abychom zemi postavili na nohy.“

Na komisaře přišla řada ve frontě a zavolali ho do vnitřní kanceláře. Čekali jsme několik hodin na chodbách různých úřadů. Zdálo se, že je třeba projít skoro každými dveřmi, než se získá dostatečný počet *rezolucí*⁹ (schvalovacích doložek) a konečný „příkaz“ k výdeji zásob. Žadatelé a úředníci se ustavičně přesouvali z kanceláře do kanceláře, všichni nadávali a tlačili se do čela fronty. Čekající muži bedlivě dávali pozor, aby se nikdo nedostal před své řádné místo. Často někdo vyrazil rovnou ke dveřím kanceláře a pokoušel se vstoupit bez ohledu na frontu.

„Do fronty, do fronty!“ ozval se okamžitě křik. „Ten vychytralec! My tu stojíme celé hodiny a on teprve přišel a už chce dovnitř.“

„Jsem *vne očeredi*¹⁰ (mimo pořadí),“ odpovídal ten muž povýšeně.

„Ukažte poukaz!“

Jeden za druhým přicházeli tito muži a ženy *vne očeredi* s lístky, které jim zajišťovaly okamžitý přístup, zatímco „ocas“ se neustále prodlužoval. „Stojím tu už tři hodiny,“ stěžoval si starý muž; „v mém úřadě na mě čekají lidé s důležitou věcí.“

„Nauč se trpělivosti, otíčku,“ odpověděl dobromyslně jeden dělník. „Podívej se na mě, stál jsem tu ve frontě celý včerejšek od časného rána, a ti *vne očeredi* pořád přicházeli, a byly dvě hodiny odpoledne, když jsem konečně prošel dveřmi. Ale náčelník tam pohlédne na hodiny a povídá mi, povídá: ‚Dnes už nic; po druhé hodině odpolední se příkazy nevydávají. Přijďte zítra.‘ ‚Smilujte se, drahoušku,‘ prosím. ‚Bydlím sedm verst¹¹ odtud a dnes jsem vstával v pět, abych sem přišel. Prokažte mi tu laskavost, *golubčiku*,¹² jen jeden tah perem a je hotovo.‘ ‚Jděte, jděte už,‘ říká ten ukrutník, ‚nemám čas. Přijďte zítra,‘ a vystrčil mě z místnosti.“

„Pravda, pravda,“ přisvědčila žena za ním, „stála jsem hned za vámi a mě taky nepustil, ten tvrdý člověk.“

Komisař vyšel z kanceláře. „Hotovo?“ zeptal jsem se.

„Ne, ještě ne,“ unaveně se usmál. „Ale měl byste jít domů, nebo přijdete o oběd.“

V *Charitoňjevském* na mě čekal Sergej.

„Berkmane,“ řekl, když jsem vešel, „dovolíte mi, abych bydlel s vámi ve vašem pokoji?“

„Jak to myslíte?“

„Dostal jsem příkaz vyklidit pokoj. Prý mi vypršela lhůta. Ale nemám kam jít. Ráno se poohlédnu po jiném místě, ale do té doby – ?“

„Zůstanete u mě.“

„Ale kdyby komisař domu měl námitky...“

„Copak vás mají vyhnat na ulici do toho mrazu? Zůstaňte na mou odpovědnost.“

⁸ *Izvěstija* (Zprávy), deník založený roku 1917 v Petrohradě, orgán Všeruského ústředního výkonného výboru sovětů; od března 1918 vycházel v Moskvě.

⁹ *Rezoljucija* (rus., mn. č. *rezoljucii*) – zde úřední vyřízení, doložka nadřízeného na žádosti, již se věc schvaluje.

¹⁰ *Vne očeredi* (rus.) – mimo pořadí, bez čekání ve frontě.

¹¹ Versta – stará ruská délková míra, 1,0668 km.

¹² *Golubčik* (rus., doslova „holoubek“) – lichotivé oslovení, drahoušku, milánku.

Kapitola 9 – Klub na Tverské

V klubu „univerzalistů“¹ na Tverské ulici jsem k svému překvapení potkal řadu deportovaných z *Bufordu*. Omrzelo je prý čekat, až jim v Petrohradě přidělí práci, a rozhodli se přijet do Moskvy. Jsou ubytováni ve Třetím domě sovětů, kde jako denní příděl dostávají necelou libru chleba a talíř polévky. Své americké peníze už utratili: petrohradské úřady jim za dolar vyplatily 18 rublů, ale v Moskvě se dozvěděli, že kurz je 500. „Okradeni velkou revoluční vládou,“ poznamenal hořce Aljoša, lodní zapevala.

„Prodáváme své poslední americké věci,“ podotkl Vladimir. „Ještě štěstí, že jsou některé trhy otevřené.“ „Obchodování je zakázané,“ varoval jsem ho.

„Zakázané!“ pohrdavě se zasmál. „Jen selkám a dětem, co prodávají cigarety. Ale podívejte se na obchody – když zaplatí dost úplatků, můžou mít otevřeno, jak dlouho chtějí. Takovou korupci jste ještě neviděl; Amerika se na to nechytá. Většina čekistů je ze staré policie a četnictva a úplatky berou, co to dá. Milicionáři jsou zloději a lupiči, kteří unikli zastřelení tím, že se dali k nové policii. Když jsem přijel do Moskvy, měl jsem pár dolarů; vyměnil mi je jeden čekista.“

V klubu se scházejí lidé všech revolučních směrů: umírnění leví sociální revolucionáři i radikálnější stoupenci Spiridonovové;² maximalisté,³ individualisté a anarchisté různých frakcí. Jsou mezi nimi starší *katoržane*,⁴ kteří za starého režimu strávili léta ve vězení a na Sibiři. Únorová revoluce je osvobodila a od té doby se účastnili všech velkých bojů. Jedním z nejvýznačnějších je Barmaš,⁵ kterého car odsoudil k smrti a který nějak unikl popravě a později hrál významnou roli v událostech února a října 1917. Askarov,⁶ dlouhá léta činný v anarchistickém hnutí v cizině, je nyní členem Moskevského sovětu. B— byl za Kerenského⁷ dělnickým poslancem v Petrohradě. S mnoha dalšími, s muži a ženami, kteří v revolučním boji zešedivěli a zestárli, jsem se setkal v sídle „univerzalistů“.

O povaze a roli bolševiků panují v klubu velmi rozdílné názory. Někteří hájí komunistický režim jako nevyhnutelné stadium „přechodného období“. Diktatura proletariátu je nutná, aby se zajistilo úplné vítězství revoluce. Bolševici byli nuceni uchýlit se k *rozvjorstce* a konfiskacím, protože rolníci odmítali živit Rudou armádu a dělníky. Čeka je potřebná k potlačení spekulace a kontrarevoluce. Nebýt neustálého nebezpečí spiknutí a ozbrojených vzpour, podněcovaných Dohodou, komunisté by přísna

¹ Anarchisté-univerzalisté, skupina založená v Moskvě roku 1920 bratry Abbou a Wolfem Gordinovými a G. K. Askarovem; vydávala list *Universal* a vůči sovětské vládě zaujímal smířlivý postoj (podporovala mj. Rudou armádu). V listopadu 1921 byl jejich list zastaven.

² Marija Alexandrovna Spiridonovová (1884–1941), revolucionářka, eserka. Za postřelení statkáře Gavriila Luženovského v lednu 1906 byla odsouzena k smrti; trest jí byl změněn na *katorgu*, kterou si odpýkala v Zabajkalsku až do amnestie po Únorové revoluci. Roku 1917 se stala jednou z vůdkyň levých eserů; po zavraždění Mirbacha, k jehož politické odpovědnosti se přihlásila, byla vězněna, počátkem roku 1919 znovu zatčena a 2. 4. 1919 uprchla z Kremlu. Roku 1937 byla zatčena a v lednu 1938 odsouzena k pětadvaceti letům vězení; 11. 9. 1941 byla spolu s více než 150 dalšími politickými vězni orelské věznice zastřelena v Medveděvském lese u Orla.

³ Svaz socialistů-revolucionářů maximalistů, radikální skupina, která se v letech 1904–1906 oddělila od eserů; požadovala okamžité zespolečenštění nejen půdy, ale i továren, a hlásila se k teroru. Po roce 1917 se zčásti přimkla k bolševikům.

⁴ *Katoržane* (rus., jedn. č. *katoržanin*) – trestanci odsouzení ke *katorze*, v carském Rusku trestu těžkých nucených prací, vykonávanému zpravidla v trestaneckých táborech na Sibiři.

⁵ Vladimir Vladimirovič Barmaš (1879–1937), anarchokomunista z okolí Ivanova-Vozněsenska, účastník moskevského prosincového povstání 1905. Podle autora ho carský soud odsoudil k smrti; podle jiného údaje dostal tři roky vězení a hrozícímu trestu smrti unikl předstíranou duševní chorobou (?). Z věznice v Butyrkách ho osvobodila Únorová revoluce; v letech 1917–1918 patřil k vůdcům Moskevské federace anarchistických skupin a roku 1920 k zakladatelům moskevské sekce univerzalistů. Ve 20. a 30. letech byl opakovaně zatýkán a vyhnán; podle spisu NKVD byl 29. 9. 1937 zastřelen (starší údaje uvádějí odsouzení k pěti letům tábora roku 1938).

⁶ German Karlovič Askarov, vlastním jménem Jakobson (1882 – 1937?), anarchista z Lodže; roku 1920 spoluzakladatel skupiny anarchistů-univerzalistů a redaktor jejího listu *Universal*. V lednu 1935 byl zatčen a v březnu 1935 odsouzen k pěti letům tábora; další osud není znám. Autor píše „Askarev“.

⁷ Alexandr Fjodorovič Kerenskij (1881–1970), právník a politik, v Prozatímní vládě roku 1917 ministr spravedlnosti, poté ministr války a od července 1917 její předseda. Po říjnovém převratu odešel do emigrace, od roku 1940 žil v USA. Zemřel 11. 6. 1970 v New Yorku na arteriosklerotické onemocnění srdce.

omezení zrušili a dopřáli větší svobodu.

Radikálnější živly odsuzují bolševický stát jako naprostou, ničím nezmírněnou tyranii, jako diktaturu nad proletariátem. Teror a soustředění moci výhradně v rukou komunistické strany, obviňují, odcizily masy, omezily revoluční rozvoj a ochromily tvořivou činnost. Čeku odsuzují jako kontrarevoluční a *rozvjorstku* nazývají přímou loupeží, která je odpovědná za množící se rolnická povstání.

Bolševická politika a metody jsou v klubu nevyčerpatelným předmětem diskusí. Hlouchky lidí stojí kolem v živém rozhovoru a K—, známý bývalý *šlisselburžec*,⁸⁹ řeční v koutě k několika dělníkům a vojákům. „Bezpečnost revoluce spočívá v tom, že masy jsou na ní životně zainteresovány,“ říká. „Když jsme měli svobodné sověty, nebyla žádná kontrarevoluce; tehdy stál každý na stráží revoluce a Čeku jsme nepotřebovali. Její teror zastráší dělníky a dohnal rolnictvo ke vzpouře.“

„Ale když nám rolníci odmítají dát jídlo, jak máme žít?“ ptá se jeden voják.

„Rolníci nikdy neodmítali, dokud jejich sověty mohly jednat přímo s vojáky a dělníky,“ odpovídá K—. „Ale bolševici sovětům moc vzali, a rolníci samozřejmě nechťejí, aby jejich potraviny šly komisařům nebo na trhy, kde si je žádný dělník nemůže dovolit koupit. Komisaři jsou tlustí, ale dělníci hladovějí,“ říkají rolníci.“

„U nás se rolníci bouří,“ vloží se do toho vysoký muž v kožešinové čepici. „Jsem z Uralu. *Rozvjorstka* tam sedlákům vzala všechno. Nezbylo jim ani dost osiva na příští jarní setí. V jedné vesnici odmítli odevzdat a zabili komisaře, a pak přišla trestná výprava. Rolníky zbičovali a mnoho jich zastřelili.“

Večer jsem se v klubu zúčastnil anarchistické konference. Nejdřív se četly *doklady*,¹⁰ zprávy o činnosti osvětového a propagandistického rázu; pak promluvili anarchisté různých škol, všichni kriticky k existujícímu režimu. Někteří se vyjadřovali velmi otevřeně, navzdory přítomnosti několika „podezřelých“, zjevně čekistů. Univerzalisté, nový, výrazně ruský proud, zaujali postoj středu, nebyli s bolševiky v takovém souladu jako anarchisté z umírněné skupiny *Golos truda*,¹¹ ale byli jim méně nepřátelští než krajní křídlo. Nejzajímavější byl improvizovaný projev Roščina,¹² oblíbeného univerzitního přednášejícího a starého anarchisty. Se štiplavou ironií bičoval levici a střed za jejich vlašný, téměř nepřátelský postoj k bolševikům. Velebil revoluční úlohu komunistické strany a nazval Lenina¹³ největším mužem věku. Rozvedl historické poslání bolševiků a tvrdil, že vedou revoluci k anarchistické společnosti, která zajistí plnou svobodu jednotlivce a sociální blahobyt. „Je povinností každého anarchisty pracovat celým srdcem s komunisty, kteří jsou předvojem revoluce,“ prohlásil. „Nechte teorie být a dělejte praktickou práci pro obnovu Ruska. Potřeba je veliká a bolševici vás uvítají.“

„To je sovětský anarchista,“ ozvalo se sarkasticky z publika.

Většině přítomných se Roščinův postoj nelíbil, ale mě jeho výzva pohnula. Měl jsem pocit, že za daných okolností ukazuje jedinou cestu, jak pomoci revoluci a připravit masy na libertární, nestátní komunismus.

Konference pak přešla k hlavním sporným otázkám – rostoucímu pronásledování levicových živlů a množícímu se zatýkání anarchistů. Dozvěděl jsem se, že bolševici prakticky vyhlásili válku všem

⁸ Poznámka autora: Politický vězeň Šlisselburské pevnosti.

⁹ Šlisselburská pevnost (Orešek) na ostrůvku u výtoku Něvy z Ladožského jezera, založená roku 1323 Novgorodem; od 18. století státní vězení, od roku 1884 věznice pro odsouzené politické vězně, zejména členy Narodné vůle, později i pro odsouzené ke *katorze*. Po Únorové revoluci byli vězni roku 1917 osvobozeni a vězeňské budovy vypáleny.

¹⁰ *Doklad* (rus., mn. č. *doklady*) – zpráva, referát.

¹¹ Skupina moskevských a petrohradských anarchosyndikalistů kolem listu *Golos truda*, který byl roku 1918 zakázán; skupina dál provozovala nakladatelství a knihkupectví v Petrohradě a Moskvě, definitivně zavřené roku 1929.

¹² Juda Solomonovič Grossman-Roščin (1883–1934), anarchista, za carství vězněn a vyháněn; po roce 1917 se přiklonil k bolševikům a hlásal spolupráci anarchistů s nimi, odpůrci ho nazývali „anarchobolševikem“ a „sovětským anarchistou“. Za Nepu se od anarchismu odvrátil a působil jako literární kritik. Zemřel 6. 6. 1934 v Moskvě přirozenou smrtí.

¹³ Vladimir Iljič Lenin, vlastním jménem Uljanov (1870–1924), zakladatel a vůdce bolševické strany, od října 1917 předseda Rady lidových komisařů. Po sérii mozkových mrtvic zemřel 21. 1. 1924 v Gorkách u Moskvě.

nekomunistickým revolučním organizacím už v roce 1918. Leví sociální revolucionáři, kteří odmítali brestlitevský mír¹⁴ a na protest zabili Mirbacha,¹⁵ byli postaveni mimo zákon a mnozí z nich popraveni nebo uvězněni. V dubnu téhož roku dal Trockij¹⁶ také rozkaz potlačit Moskevský anarchistický klub, mocnou organizaci, která měla vlastní vojenské oddíly, známé jako Černá garda. Sídla anarchistů bez varování napadlo bolševické dělostřelectvo a kulometry a klub byl rozpuštěn.¹⁷ Od té doby pronásledování levicových stran s přestávkami pokračuje, přestože mnozí jejich členové jsou na frontě a jiní spolupracují s komunisty v různých vládních institucích.

„Bojovali jsme s bolševiky bok po boku na barikádách,“ prohlásil šlisselburžec; „tisíce našich soudruhů zemřely pro revoluci. Teď je většina našich lidí ve vězení a my sami žijeme v neustálém strachu z Čeky.“

„Roščin říká, že bychom měli být bolševikům vděční,“ ušklíbl se kdosi.

Rezoluce, kterou konference přijala, zdůrazňovala její oddanost revoluci, ale protestovala proti pronásledování levicových živlů a požadovala legalizaci anarchistické kulturní a osvětové práce.

„Možná se vám zdá podivné, že anarchisté žádají vládu, aby je legalizovala,“ řekl mi univerzalista Askarov. „Ve skutečnosti však bolševiky nepokládáme za obyčejnou vládu. Jsou dosud revoluční a uznáváme a přiznáváme jim zásluhy za to, co vykonali. Někteří z nás s nimi zásadně nesouhlasí a neschvalují jejich metody a taktiku, ale můžeme s nimi mluvit jako se soudruhy.“

Svolil jsem, že vstoupím do výboru zvoleného k tomu, aby předložil rezoluci konference Krestinskému,¹⁸ tajemníkovi Ústředního výboru komunistické strany.

* * *

Předpokoj Krestinského kanceláře byl přečpaný komunistickými delegáty a výbory z různých částí země. Někteří přijeli z tak vzdálených míst, jako je Turkeistán a Sibiř, aby podali zprávu „centru“ nebo aby strana rozhodla nějaký závažný problém. Delegáti s tlustými aktovkami pod paží vypadali, jako by si byli vědomi důležitých posláních, která jim byla svěřena. Skoro každý usiloval o osobní rozhovor s Leninem nebo očekával, že přednese ústní *doklad* na plenárním zasedání Ústředního výboru. Ale pokud vím, málokdy se dostanou dál než do tajemnickovy kanceláře.

Uplynuly skoro dvě hodiny, než nás ke Krestinskému pustili; přijal nás věcně, téměř úsečně. Tajemník všemocné komunistické strany je muž středních let, malý, snědé pleti, celým zjevem typický ruský intelektuál z doby před revolucí. Je velmi krátkozraký a nervózní a mluví spěšně a příkře.

Když jsme vysvětlili účel své návštěvy, probrali jsme rezoluci konference a já jsem vyjádřil své překvapení a zármutek nad tím, že v sovětské republice nacházím uvězněné anarchisty a jiné levicové živly. Američtí radikálové by takovému stavu věcí v Rusku nevěřili, poznamenal jsem; přátelštější postoj ze strany komunistů, sympatie a porozumění uplatněné v této situaci – a dobře naladěné levicové živly by mohly naší společné věci prokázat největší služby. Naléhal jsem, že je třeba najít nějaký způsob, jak roztržku překlenout a přivést všechny revoluční živly k užšímu styku a spolupráci.

¹⁴ Mírová smlouva mezi sovětským Ruskem a Ústředními mocnostmi podepsaná 3. 3. 1918 v Brestu Litevském; Rusko se v ní vzdalo Polska, Pobaltí, Finska a Ukrajiny. Smlouvu odmítali leví esei, anarchisté i část bolševiků; po porážce Německa ji sovětská vláda v listopadu 1918 anulovala.

¹⁵ Wilhelm von Mirbach-Harff (1871–1918), německý diplomat, od dubna 1918 vyslanec v sovětském Rusku. Dne 6. 7. 1918 ho na velvyslanectví v Moskvě zastřelili leví esei Jakov Bljumkin a Nikolaj Andrejev s úmyslem vyvolat obnovení války s Německem.

¹⁶ Lev Davidovič Trockij, vlastním jménem Bronštejn (1879–1940), jeden z vůdců Říjnové revoluce, v letech 1918–1925 lidový komisař pro vojenství a zakladatel Rudé armády. Po porážce ve sporu se Stalinem byl vyhoštěn; 20. 8. 1940 jej v Coyoacánu u města Mexika smrtelně zranil cepínem agent NKVD Ramón Mercader a následující den zemřel.

¹⁷ V noci z 11. na 12. 4. 1918 obsadily oddíly Čeky a Rudé armády zhruba dvacet pět domů zabraných v Moskvě anarchistickými skupinami, včetně sídla Moskevské federace anarchistických skupin, jejíž ozbrojené oddíly se nazývaly Černá garda. Kolem čtyřiceti anarchistů bylo zabito nebo raněno a přes pět set zatčeno.

¹⁸ Nikolaj Nikolajevič Krestinskij (1883–1938), bolševik, v letech 1918–1922 lidový komisař financí a v letech 1919–1921 jeden z tajemníků ÚV a člen prvního politbyra; poté vyslanec v Berlíně a náměstek lidového komisaře zahraničních věcí. V květnu 1937 byl zatčen, ve třetím moskevském procesu odsouzen k smrti a 15. 3. 1938 zastřelen.

„Myslíte, že je to možné?“ zeptal se Krestinskij suše.

Askarov mu připomněl říjnové dny, kdy anarchisté bolševikům tak účinně pomohli, a poukázal na to, že většina z nich dosud pracuje s komunisty v různých oblastech činnosti, navzdory represivní politice vlády. Revoluční etika vyžaduje propuštění uvězněných anarchistů, zdůraznil. Byli zatčeni bez důvodu a nebylo proti nim vzneseno žádné obvinění.

„Jde jediné o to, co slouží našemu účelu,“ poznamenal Krestinskij. „Někteří z vězňů mohou být nebezpeční. Možná má Čeka proti nim něco v ruce.“

„Jsou ve vězení celé měsíce, a přitom ani jeden z nich nebyl souzen, ba ani vyslechnut,“ odsekl Askarov.

„Jakou máme záruku, že když je propustíme, nebudou proti nám dál vystupovat?“ chtěl vědět Krestinskij.

„Požadujeme právo nerušeně vykonávat svou osvětovou práci,“ odpověděl Askarov.

Krestinskij slíbil, že věc předloží Ústřednímu výboru strany, a audience skončila.

Kapitola 10 – Návštěva u Petra Kropotkina

Kropotkin¹ žije v Dmitrově,² malém městě šedesát verst od Moskvy. Kvůli žalostnému stavu železnic se z Petrohradu do Dmitrova nedalo ani pomyslet cestovat. Nedávno jsem se však dozvěděl, že vláda učinila zvláštní opatření, aby Lansbury mohl Kropotkina navštívit, a se dvěma dalšími přáteli jsem té příležitosti využil.

Od svého příjezdu do Ruska slýchám o starém Petrovi ty nejrozpornější zvěsti. Jedni tvrdí, že je bolševikům nakloněn, druzí, že je proti nim; jednou se říká, že žije v uspokojivých hmotných poměrech, podruhé zase, že prakticky hladoví. Toužil jsem zjistit, jak se věci doopravdy mají, a osobně se setkat se svým starým učitelem. V minulých letech jsem si s ním občas dopisoval, ale nikdy jsme se nesetkali. Obdivoval jsem Kropotkina od rané mladosti, kdy jsem poprvé uslyšel jeho jméno a seznámil se s jeho spisy. Hluboký dojem na mě zanechala zvláště jedna příhoda.

Bylo to kolem roku 1890, kdy bylo anarchistické hnutí v Americe ještě v plenkách. Byla nás tehdy jen hrstka, mladých mužů a žen zapálených nadšením pro vznešený ideál, kteří vášnivě šířili novou víru mezi obyvateli newyorského ghetta. Scházeli jsme se v nenápadném sále v Orchard Street,³ ale svou práci jsme pokládali za velmi úspěšnou: každý týden přicházelo na naše schůze víc lidí, o revoluční učení se projevoval velký zájem a životní otázky se probíraly do pozdní noci, s hlubokým přesvědčením a jinošským zanícením. Většinu z nás se tehdy zdálo, že kapitalismus téměř dosáhl hranice svých ďábelských možností a že sociální revoluce není daleko. V rostoucím hnutí však vyvstávalo mnoho obtížných otázek a zapeklitých problémů, které jsme sami nedokázali uspokojivě vyřešit. Toužili jsme mít mezi sebou svého velkého učitele Kropotkina, byť jen na krátkou návštěvu, aby nám objasnil mnohé složité body a dopřál nám své duchovní pomoci a inspirace. A pak – jakým podnětem by jeho přítomnost byla pro hnutí!

Rozhodli jsme se snížit své životní náklady na nejnižší míru a věnovat svůj výdělek na úhradu výdajů spojených s pozváním Kropotkina do Ameriky. Na skupinových schůzích našich nečinnějších a nejoddanějších soudruhů se o věci nadšeně jednalo; všichni byli s velkým plánem jednomyslně srozuměni. Našemu učiteli byl odeslán dlouhý dopis, v němž jsme ho žádali, aby přijel do Ameriky na přednáškové turné, a zdůrazňovali jsme, jak ho potřebujeme.

Jeho záporná odpověď nás šokovala: tak jisti jsme si byli, že přijme, tak přesvědčeni o nutnosti jeho příjezdu. Obdiv, který jsme k němu cítili, však ještě vzrostl, když jsme se dozvěděli důvody jeho odmítnutí. Velmi rád by přijel – psal Kropotkin – a hluboce si váží ducha našeho pozvání. Doufá, že Spojené státy někdy v budoucnu navštíví, a bude pro něj velkou radostí být mezi tak dobrými soudruhy. Nyní si však nemůže dovolit přijet na vlastní náklady a peníze hnutí by nepoužil ani k takovému účelu.

Přemítal jsem o jeho slovech. Jeho hledisko je správné, myslel jsem si, ale může platit jen za obvyklých okolností. Jeho případ jsem však pokládal za výjimečný a jeho rozhodnutí nepřijet jsem hluboce litoval. Jeho pohnutky mi ale ztělesňovaly celého člověka a velikost jeho povahy. Viděl jsem v něm svůj ideál revolucionáře a anarchisty.

* * *

Setkání s „celebritami“ bývá obvykle zklamáním: skutečnost se jen zřídka shoduje s obrazem, který jsme si vytvořili v představách. U Kropotkina tomu tak nebylo; tělesně i duševně téměř přesně odpovídá podobě, jakou jsem si o něm v duchu vytvořil. Vypadá pozoruhodně podobně jako na svých fotografiích, s laskavými očima, vlídným úsměvem a bohatým plnovousem. Pokaždé, když Kropotkin vstoupil do místnosti, jako by ji jeho přítomnost rozjasnila. Pečeť idealisty je na něm tak nápadně vtisknuta, že

¹ Petr Alexejevič Kropotkin (1842–1921), kníže, geograf a cestovatel, přední teoretik anarchokomunismu (*Dobývání chleba*, 1892; *Vzájemná pomoc*, 1902; *Velká francouzská revoluce*, 1909). Roku 1876 uprchl z vězení a žil v emigraci, od roku 1886 v Anglii; Spojené státy navštívil na přednáškových cestách až v letech 1897 a 1901. Za první světové války se postavil na stranu Dohody; po Únorové revoluci se v roce 1917 vrátil do Ruska. Autor ho od mládí obdivoval jako svého učitele.

² Dmitrov, újezdní město asi 65 km severně od Moskvy, kam se Kropotkin s rodinou přestěhoval roku 1918.

³ Ulice na newyorské Lower East Side, v tehdejší čtvrti židovských přistěhovalců z východní Evropy, nazývané „ghetto“.

duchovnost jeho osobnosti lze téměř hmatatelně vycítit. Byl jsem však otřesen, když jsem viděl, jak je vyhublý a sešlý.

Kropotkin dostává akademický *pajok*,⁴ který je podstatně lepší než přiděl vydávaný obyčejnému občanovi. K udržení života však zdaleka nestačí a udržet hlad za dveřmi stálo nemalý zápas. Neustálou starostí je také otázka paliva a svícení. Zimy jsou kruté a dříví velmi vzácné; petrolej se shání těžko a svítit více než jednou lampou najednou se pokládá za přepych. Kropotkin tento nedostatek pocítuje obzvlášť; jeho literární práci velmi ztěžuje.

Kropotkinovi byli v Moskvě několikrát vystěhováni z bytu, protože jejich obydlí bylo zabráno pro vládní účely. Pak se rozhodli přestěhovat do Dmitrova. Je jen asi padesát verst od hlavního města, ale mohl by být stejně dobře tisíc mil daleko, tak naprosto je Kropotkin izolován. Přátelé ho mohou navštívit jen zřídka; zprávy ze západního světa, vědecká díla či zahraniční publikace jsou nedosažitelné. Kropotkin přirozeně hluboce pocítuje nedostatek duchovního společenství a myšlenkového osvěžení.

Toužil jsem poznat jeho názory na situaci v Rusku, brzy jsem si však uvědomil, že se Petr v přítomnosti anglických návštěvníků necítí volně, aby se vyjádřil. Rozhovor proto měl všeobecný ráz. Jedna jeho poznámka však byla velmi příznačná a dala mi klíč k jeho postoji. „Ukázali,“ řekl o bolševicích, „jak se revoluce dělat *nemá*.“ Věděl jsem samozřejmě, že Kropotkin by jako anarchista nepřijal žádné vládní místo, ale chtěl jsem se dozvědět, proč se neúčastní hospodářské výstavby Ruska. Přestože je starý a tělesně slabý, jeho rady a podněty by byly pro revoluci nanejvýš cenné a jeho vliv by byl velkým přínosem a povzbuzením pro anarchistické hnutí. Především mě zajímalo slyšet jeho kladné představy o vedení revoluce. To, co jsem dosud slyšel od revoluční opozice, je většinou kritické a postrádá užitečnou tvořivost.

Večer uběhl v nesouvislém hovoru o událostech na frontě, o zločinu dohodové blokády, která odpírá i léky nemocným, a o šíření nemocí, které jsou důsledkem nedostatku potravin a nehygienických podmínek. Kropotkin vypadal unaveně, zřejmě ho vyčerpávala už sama přítomnost návštěvníků. Je starý a slabý; obávám se, že za nynějších poměrů už dlouho nebude žít. Je zjevně podvyživený, ačkoli říkal, že anarchisté z Ukrajiny se mu snaží ulehčit život tím, že mu posílají mouku a jiné potraviny. Také Machno,⁵ dokud byl ještě s bolševiky zadobře, mu posílal zásoby.

Odjeli jsme brzy a strávili noc ve vlaku, který se pro nedostatek lokomotivy rozjel až ráno. Když jsme kolem poledne přijeli do Moskvy, nádraží se hemžilo muži a ženami obtíženými ranci, kteří čekali na příležitost dostat se z hladovějícího města. Kolem bylo plno malých dětí, oblečených v hadrech a žebrajících o chléb.

„Jak vyhuble a zmrzle vypadají,“ poznamenal jsem ke svým společníkům.

„Ne tak zle jako děti v Rakousku,“ opáčil Lansbury a přitáhl si těsněji velký kožich.

⁴ Zvýšený potravinový přiděl pro vědce, vysokoškolské učitele a jiné příslušníky inteligence, zavedený na přelomu let 1919 a 1920; v Petrohradě ho rozdělovala komise pro zlepšení životních podmínek vědců založená z podnětu Maxima Gorkého.

⁵ Nestor Ivanovič Machno (1888–1934), anarchista z Huljajpole na jižní Ukrajině, zvaný „bat'ko“. Roku 1910 byl odsouzen k smrti, trest mu byl změněn na doživotí; z moskevských Butyrek ho osvobodila Únorová revoluce. V letech 1918–1921 vedl Revoluční povstaleckou armádu Ukrajiny, která v letech 1919 a 1920 krátce bojovala po boku Rudé armády proti bílým, jinak však i proti ní. Od roku 1921 žil v emigraci; zemřel na tuberkulózu 25. 7. 1934 v Paříži.

Kapitola 11 – Bolševická činnost

1. března 1920. – V Chrámu práce zasedá první Všeruská konference kozáků.¹ Je tu k vidění několik zajímavých tváří a malebných uniforem, hojně je zastoupen kavkazský kroj: pláště z velbloudí srsti až na zem, náboje přes prsa, těžké beranice s rudým dýnkem. Mezi delegáty je i několik žen.

Tito kozáci² z Donu, Uralu a Kubáně, směsice nejistého původu, napůl divocí a bojovní, sloužili carům jako vojenská policie a jejich věrnost se udržovala zvláštními výsadami. Byli spíš asijsší než ruští, civilizací téměř nedotčení a s lidem a jeho zájmy neměli nic společného. Jako neochvějní stoupenci samoděržaví byli metlou dělnických stávek a revolučních demonstrací a s ďábelskou surovostí potlačovali každé lidové povstání. Za revoluce roku 1905 byli nevýslovně krutí.

Ted' se tito tradiční nepřátelé dělníků a rolníků stavějí na stranu bolševiků. Jaká velká změna nastala v jejich smýšlení?

Delegáti, s nimiž jsem hovořil, se zdáli svou novou úlohou zaraženi; nezvyklé prostředí je činilo nesmělými. Nádherný Chrám,³ kdysi posvátné území šlechty, velký sál s mramorovými sloupy, rudé prapory a planoucí plakáty, portréty Lenina a Trockého, které se na tribuně tyčily do výše, obrovské jasně zářící svícny – to vše na děti divokých stepí ohromně zapůsobilo. Přítomnost mnoha význačných osobností je zjevně zastrášovala. Jasná světla, barvy a ruch velkého shromáždění pro ně byly symboly velké moci bolševiků, přesvědčivé a imponující.

Předseda Kameněv⁴ a vyřizoval zřejmě všechno sám; kozáci se jednání téměř neúčastnili. Byli velmi zticha a nehovořili ani mezi sebou, jak je v Rusku na takových shromážděních zvykem. Až příliš způsobilí, pomyslel jsem si. Tu a tam některý delegát vyšel ze sálu, aby si na chodbě zapálil cigaretu. Nikdo se neodvážil kouřit na svém místě, dokud si někdo na tribuně nezapálil. Byl to sám předseda. Několik smělejších brzy následovalo jeho příkladu a za chvíli kouřilo celé shromáždění.

Kalinin,⁵ předseda RSFSR, pozdravil konferenci jménem sovětské republiky. Označil tuto příležitost za velkou dějinnou událost a předpověděl, že kozáci, kteří se spojili s proletariátem a rolnictvem, uspíší vítězství revoluce. Vzhledem nevýrazný a bez osobního kouzla nevyvolal žádný ohlas. Potlesk byl jen ze slušnosti.

Kameněv působil víc. Rozhovořil se o dějinné statečnosti kozáků a jejich bojovném duchu, připomněl jim jejich slavné dávné zásluhy při obraně vlasti proti cizím nepřítelům a vyjádřil jistotu, že s takovými bojovníky je revoluce v bezpečí.

Na zahájení se očekával Lenin, ale nepřišel a jeho nepřítomnost vyvolala velké zklamání. Ke kozákům promluvíli komunisté z různých částí země – z Turkestánu, Ázerbájdžánu, Gruzie, Dálněovýchodní republiky⁶ – i několik zahraničních delegátů a snažili se jim vštípit, jak mocně se bolševismus šíří po celém světě a jak velkou moc má komunistická strana ve všech sovětských republikách. Všichni

¹ I. všeruský sjezd pracujících kozáků zasedal v Moskvě od 29. 2. do 6. 3. 1920 za účasti 339 delegátů z téměř všech kozáckých oblastí; Lenin na něm promluvil 1. 3. 1920.

² Kozáci – vojensky organizované svobodné obyvatelstvo pohraničních oblastí Ruské říše (mimo jiné na Donu, Kubáni, Tereku a Uralu), které výměnou za půdu a výsady konalo vojenskou službu; v občanské válce stála většina kozáků na straně bílých.

³ Patrně Dům odborů (Dom sojuzov) v Moskvě, bývalé Šlechtické shromáždění, jehož Sloupový sál navrhl v 80. letech 18. století Matvej Kazakov; po revoluci budovu převzaly odbory.

⁴ Lev Borisovič Kameněv, vlastním jménem Rozenfeld (1883–1936), člen politbyra a v letech 1918–1926 předseda Moskevského sovětu; v létě 1921 předseda Všeruského výboru pomoci hladovějícím (Pomgol). Ve 20. letech se přidal k opozici proti Stalinovi; v prvním moskevském procesu byl odsouzen k smrti a 25. 8. 1936 v Moskvě zastřelen.

⁵ Michail Ivanovič Kalinin (1875–1946), bolševik rolnického původu, od 30. 3. 1919 předseda Všeruského ústředního výkonného výboru, tedy formální hlava sovětského státu; v letech 1938–1946 předseda prezidia Nejvyššího sovětu SSSR. Zemřel 3. 6. 1946 v Moskvě na rakovinu střev.

⁶ Turkestánská autonomní republika v rámci RSFSR byla vyhlášena v dubnu 1918. Ázerbájdžán a Gruzie byly v březnu 1920 ještě samostatnými státy (sovětský Ázerbájdžán vznikl po vpádu Rudé armády 28. 4. 1920, Gruzii ovládli bolševici v únoru 1921) a Dálněovýchodní republika, formálně samostatný nárazníkový stát pod bolševickou kontrolou, byla vyhlášena až 6. 4. 1920.

hovořili s jistotou o blížící se světové revoluci a po každém významném řečníkovi spustila Rudá hudba „Internacionálu“.

Nakonec byl na tribunu vyzván kozácký delegát. Přednesl pozdrav svého lidu a jeho slavnostní ujištění, že „splní svou povinnost vůči komunistické straně“. Byl to naučený projev, bledý a bez života. Po něm následovali další delegáti s chvalozpěvy na Lenina, které zněly jako tradiční adresy, jež předkládali caru Vší Rusi jeho nejvěrnější poddaní. Komunističtí hodnostáři na tribuně udávali potlesk.

6. března. – Na prvním zasedání nově zvoleného Moskevského sovětu předsedal Kameněv. Referoval o kritické situaci v zásobování potravinami a palivem, odsoudil menševiky a sociální revolucionáře jako kontrarevoluční pomahače Dohody a zakončil vyjádřením svého přesvědčení, že v cizině brzy vypukne sociální revoluce.

Na tribunu vystoupil menševický poslanec a pokusil se vyvrátit obvinění vznesená proti jeho straně, ale ostatní členové sovětu ho přerušovali a sykali tak prudce, že nemohl pokračovat. Následovali komunističtí řečníci, kteří v podstatě opakovali Kameněvova slova. Tato ukázka nesnášenlivosti, tak nedůstojná revolučního shromáždění, mě sklíčila. Cítil jsem, že hrubě uráží ducha a poslání vznešeného sboru, Moskevského sovětu, jehož práce by měla vyjadřovat nejlepší myšlenky a představy jeho členů a krystalizovat je v účinné a moudré jednání.

Po skončení zasedání sovětu začala ve Velkém divadle⁷ schůze k prvnímu výročí Třetí internacionály. Byli na ní prakticky tíž posluchači a předsedou byl opět Kameněv. Pro mě to byla nanejvýš významná událost, toto shromáždění proletariátu všech zemí, zastoupeného svými delegáty, v hlavním městě velké revoluce. Viděl jsem v něm symbol nadcházejícího úsvitu. Naprostý nedostatek nadšení mě však zarmoutil. Publikum bylo úřední a strnulé, jako na přehlídce; jednání mechanické, bez jakékoli spontánnosti. Promluvili Kameněv, Radek a další komunisté. Radek hřměl proti ničemnosti světové buržoazie, tupil sociálpatrioty všech zemí a rozplýval se nad nadcházejícími revolucemi. Jeho dlouhá a nudná řeč mě unavila.

* * *

Ve městě se koná mnoho přednášek a všechny jsou hojně navštěvované. Zvláště oblíbené jsou kurzy Lunačarského.⁸ Obdivoval jsem prostotu jeho vystupování a jasnost, s jakou pojednával o takových tématech, jako je původ a vývoj náboženství, společenských institucí, umění a hudby. Jeho početní posluchači z řad vojáků a dělníků se zdají být u něho jako doma, volně diskutují a kladou otázky. Lunačarskij odpovídá trpělivě a laskavě, s chápavým porozuměním pro upřímnou žízeň po vědění, která vyvolává i často směšné dotazy.

Později jsem Lunačarského navštívil v jeho úřadovně v Kremlu. Nadšeně hovořil o svých úspěších při vymýcení ngramotnosti a vysvětlil mi soustavu vzdělávání, zpřístupněnou velkým proletářským masám. Také na vesnicích se prý odvádí mnoho práce, ale jeho úsilí velmi brzdí nedostatek schopných a spolehlivých učitelů. Dříve byla většina inteligence novému režimu zahořkle nepřátelská a práci sabotovala. Doufali, že se komunisté dlouho neudrží. Teď se postupně vracejí ke svým povoláním, ale i do vzdělávacích ústavů museli být dosazeni političtí komisaři, stejně jako do všech ostatních sovětských organizací. Mají se mít na pozoru před sabotáží a kontrarevolučními sklony.

Nové školy a univerzity vychovávají komunistické učitele, kteří mají nahradit staré pedagogy. Většina starých pedagogů s bolševickým režimem nesympatizuje a lpí na dřívějších metodách výchovy. Lunačarskij vede tvrdý boj proti klice, která podporuje reakční soustavu a trestání zaostalých dětí.

Představil mě paní Lunačarské⁹ a já s ní strávil větší část dne návštěvou škol a kolonií, které má na

⁷ Velké divadlo (Bolšoj těatr), moskevská opera a balet, v dnešní budově od roku 1856. Zakládající kongres Komunistické internacionály zasedal v Moskvě 2.–6. 3. 1919.

⁸ Anatolij Vasiljevič Lunačarskij (1875–1933), bolševický politik, publicista a dramatik, v letech 1917–1929 lidový komisař osvěty. Zemřel 26. 12. 1933 ve francouzském Mentonu cestou do Španělska, kam byl jmenován vyslancem.

⁹ Anna Alexandrovna Lunačarská, rozená Malinovská, sestra filozofa Alexandra Bogdanova, v letech 1902–1922 Lunačarského manželka, spisovatelka. Údaje o jejím narození a smrti se nepodařilo spolehlivě ověřit.

starosti. Je teprve na začátku středních let, energická, miluje svou práci a zastává moderní názory na výchovu. „Dětem se musí dát příležitost ke svobodnému rozvoji,“ zdůraznila, „a samozřejmě jim dáváme to nejlepší, co máme.“

Několik škol, které jsme navštívili, bylo čistých a vytopených, i když jsem v nich zastihl velmi málo dětí, většinou chlapce a dívky do dvanácti let. Zatančili a zazpívali nám a ukázali své kresby perem a tuší, z nichž některé byly velmi zdařilé. Děti byly teple oblečené a vypadaly čistě a dobře živěné.

„Naší hlavní překážkou je nedostatek vhodných učitelů,“ řekla paní Lunačarská. „Je také velký nedostatek papíru, tužek a dalších školních potřeb. Blokáda nám brání získat knihy a materiál z ciziny.“

V jedné škole jsme zastihli tucet dětí u oběda a byli jsme pozváni, abychom pojedli s nimi. Oběd se skládal z velmi chutné kaše a kuřete.

„V některých jiných školách je to mnohem horší,“ poznamenala paní Lunačarská, když si všimla mého údivu nad tím, že se podává drůbež. „Mají nedostatek paliva i jídla. Naše škola je v tomto ohledu na tom lépe. Mnoho ale záleží na vedení. V některých ústavech se špatně hospodaří, a dokonce se krade.“

„Viděl jsem děti žebrať a podomně prodávat,“ poznamenal jsem.

„Velmi nešťastná situace, a obtížná. Mnoho dětí odmítá chodit do školy nebo z ní utíká.“

„Nedovedu si představit, že by nějaké dítě utíkalo z vaší školy, aby v té zimě žebralo,“ řekl jsem.

„Samozřejmě že ne,“ usmála se, „ale ne všechny školy jsou jako ta moje. Kromě toho jsou dnešní ruské děti jiné než ostatní. Nejsou tak docela normální – jsou plodem dlouhých let války, revoluce a hladu. Skutečnost je taková, že máme mnoho dětí s vadami a mnoho dětské prostituce. Naše hrozná dědictví,“ dodala smutně.

Chlapci a děvčata se tlačili kolem paní Lunačarské a zdálo se, že jsou šťastní, když je hladí. Když se sklonila, aby jedno z nich políbila, všimla si na krku dítěte drobného stříbrného řetízku, na němž visel křížek. „Co to nosíš? Ukaž mi to, drahoušku,“ řekla vlídně. Holčička se zastyděla a křížek schovala. Paní Lunačarská nenaléhala.

Kapitola 12 – Obrazy a pohledy

Šel jsem do hotelu Savoy,¹ abych se setkal s přítelem, kterého jsem očekával z Petrohradu. Když jsem se blížil k *Ochotnému rjadu*, s překvapením jsem zjistil, že trh, na který byla podniknuta razie, je znovu v plném provozu. Celý den tam ženy a děti prodávají své zboží a všude se tísni velké davy, které směňují a smlouvají. Kupujícího od prodávajícího nerozeznáš. Zdá se, že každý má něco na prodej a každý se ptá na ceny. Starý Žid nabízí obnošené kalhoty výměnou za chléb; voják směňuje nový pár vysokých bot za hodinky. Barevné šátky a krajky, starožitný mosazný svícen, kuchyňské náčiní, židle – shromáždil se tam každý myslitelný předmět a čeká na kupce. Ve výkladech obchodů je vystaveno na prodej maso, máslo, ryby a mouka, dokonce i pšenice. Víím, že vojáci a námořníci prodávají své přebytky, ale množství, která je vidět na *Ochotném*, na *Sucharevce*² a na dalších trzích, jsou velmi velká. Mohou být pravdivé zvěsti, že často mizí celé vlaky zásob? Slyšel jsem šeptat, že někteří komisaři, kteří mají na starosti zásobování potravinami, jsou spolčeni s obchodníky. Takoví komisaři jsou ale vždy bolševici, členové strany. Je možné, že komunisté sami okrádají lid: tajně napomáhají spekulaci a přitom ji úředně trestají?

Když jsem míjel roh, kde jsem minulý týden padl do razie, zavolal na mě mladý hlas:

„Zdravstvujte, tovarišč!³ Copak mě neznáte?“

Byla to dívka s rudými rty, kterou jsem viděl zatknout.

„Rychle jste mě poznala,“ poznamenal jsem.

„Žádný div – ty vaše velké těžké brýle – poznala bych vás kdekoli. Vy musíte být Američan, že?“

„Přijel jsem odtamtud.“

„Ach, já si to myslela, už když jsem s vámi mluvila poprvé.“

„Kde je ta druhá dívka, co prodávala cigarety?“ zeptal jsem se.

„Ach, Máša? To je moje sestřenice. Leží doma nemocná. Vrátila se nemocná z tábora.“

„Z jakého tábora?“

„Z tábora nucených prací.⁴ Soudce jí dal dva týdny za spekulaci.“

„A vy?“

„Dala jsem jim všechny peníze, co jsem měla, a pustili mě. Vzali mi poslední rubl.“

„Nebojíte se, že vás zase zatknou?“ zeptal jsem se a pohlédl na balíček cigaret v její ruce.

„Co mám dělat? Prodali jsme všechno ostatní, co jsme měli. Musím pomáhat živit děti doma.“

Její velké černé oči vypadaly poctivě. „Jdu navštívit přítele,“ řekl jsem, „ale za dvě hodiny se vrátím. Počkáte na mě?“

„Samozřejmě, tovarišč!“

V Savoyi se ukázal vstupní obřad jako složitá záležitost. Půl hodiny jsem strávil ve frontě, a když jsem se konečně dostal k okénku, za nímž seděla *baryšňa*,⁵ začala se vyptávat na mou totožnost, zaměstnání, bydliště a účel mé návštěvy. Její zásoba otázek byla zřejmě nevycerpitelná, a tak jsem naléhal, aby pospíšila. „Co na tom záleží, proč toho člověka chci navštívit?“ poznamenal jsem; „je to můj přítel.“

¹ Hotel Savoy na Rožďestvence v centru Moskvy, otevřený roku 1913; po revoluci ho převzaly sovětské úřady.

² *Sucharevka*, největší moskevské tržiště, nazvané podle Sucharevovy věže na Sucharevském náměstí; za válečného komunismu středisko černého trhu.

³ *Zdravstvujte* (rus.) – dobrý den, buďte zdrav.

⁴ Tábory nucených prací zřídil dekret Všeruského ústředního výkonného výboru z 15. 4. 1919; zakládaly je gubernské Čeky a dohled nad nimi měla Ústřední správa táborů při Lidovém komisariátu vnitra. Pro tábory, v nichž byli drženi rukojmí a „třídní nepřítelé“, se od září 1918, od vyhlášení rudého teroru, užíval i název koncentrační tábory.

⁵ *Baryšňa* (rus.) – slečna, mladá dáma; i oslovení úřednice či telefonistky.

Copak to nestačí?“

„Takové máme nařízení,“ odsekla dívka.

„Hloupé nařízení,“ opáčil jsem.

Pokynula ozbrojenému strážnému opodál. „Jestli budete takhle mluvit, pošlou vás na Čeku,“ varovala mě.

„*Ne rassuždat!*“ (žádné řeči) poručil *milicioner*.

Můj přítel K. sešel ze schodů s kufrem v ruce. Savoy je přeplněný, vysvětlil mi, a požádali ho, aby odešel; zajistil si však pokoj v soukromém domě a vydal se tam.

Vstoupili jsme do velkého, krásného bytu s vybraným nábytkem, porcelánem a obrazy. Pět pokojů obýval jediný člověk; nejmenší z nich, dostatečně prostorný, získal můj přítel na doporučení. „Velký spekulant s mocnými konexemi,“ poznamenal.

Domem se linula lákavá vůně smaženého a pečeného. Ze sousedního pokoje k nám doléhaly hlasy, hlučné a rozjařené. Slyšel jsem řinčení nádobí a cinkání sklenic na víno.

„*Na vaše zdorovje* (na vaše zdraví), Petre Ivanoviči!“

„*Na zdorovje! Na zdorovje!*“ vykřikovalo půl tuctu hlasů.

„Slyšel jste?“ zašeptal můj přítel, když se ozvalo bouchnutí zátky. „Šampaňské!“

Ozvalo se další bouchnutí a pak další. Hovor sílil, smích byl hlučnější a pak začal kdosi chraptivým, škytavým hlasem recitovat.

„Děmjan Bědnyj,“⁶ zvolal K. „Jeho hlas znám dobře.“

„Děmjan Bědnyj, ten oblíbený básník, kterého vynášejí komunistické noviny?“

„Ten sám. Většinou je opilý.“

Vyšli jsme na ulici.

Napadl čerstvý sníh. Na kluzkém chodníku se lidé strkali a tlačili a chodili shrbení, aby se uchránili před krutým mrazem. Na Divadelním náměstí⁷ u železniční pokladny stály v dlouhé frontě temné stíny, někteří se opírali o zeď, jako by spali. Pokladna byla zavřená, ale oni zůstanou celou noc na ulici, aby si ve frontě uhlídali místo, pro případ, že by se jim podařilo získat jízdenku.

Na rohu stál malý chlapec. „Kdo koupí, kdo koupí?“ mumlal mechanicky a nabízel cigarety. Stařec s hubenou, asketickou tváří s námahou táhl malé poleno, které měl k paži přivázané provázkem. Dřevo klouzalo po nerovné zemi ze strany na stranu, hned naráželo na obručník, hned se zachytilo v díře. Najednou provázek praskl. Stařec se ztuhlými prsty pokoušel kousky svázat, ale provázek mu stále padal z rukou. Lidé spěchali kolem a jen zřídka pohlédli na starou postavu v obnošeném letním kabátě, skloněnou nad svým pokladem. „Mohu vám pomoci?“ zeptal jsem se. Vrhla na mě podezíravý, vyděšený pohled a postavil se nohou na dřevo. „Nebojte se,“ uklidnil jsem ho, zavázal provázek a ustoupil.

„Jak vám mám poděkovat, dobrý člověče, jak vám mám poděkovat!“ zamumlal.

Dívka na mě čekala a já ji doprovodil domů, na druhý břeh řeky Moskvy. Po temném, křivolakém schodišti, které nám pod nohama žalostně vrzalo, mě zavedla do svého pokoje. Zapálila prskající svíčku a já začal postupně rozeznávat věci. Místnost byla úplně prázdná, až na dvě malá lůžka; mezi nimi a protější stěnou zbývalo místa tak akorát, aby se tudy dalo projít. Protože jsem nikde neviděl židli, posadil jsem se na postel. Pod hadry, které ji pokrývaly, se cosi pohnulo, a já rychle vyskočil.

⁶ Děmjan Bědnyj, vlastním jménem Jefim Alexejevič Pridvorov (1883–1945), básník a satirik, autor populárních propagandistických veršů z doby občanské války. Roku 1938 byl vyloučen ze strany i ze Svazu spisovatelů (posmrtně znovu přijat roku 1956). Zemřel 25. 5. 1945 v Barviše u Moskvy.

⁷ Divadelní (Teatralnaja) náměstí v centru Moskvy, na němž stojí Velké divadlo; v letech 1919–1991 neslo jméno Sverdlovovo náměstí.

„Nevšímejte si toho,“ řekla dívka; „to je maminka a bratříček.“ Z druhé postele se zvedla kudrnatá hlava. „Leno, přinesla jsi mi něco?“ zeptal se chlapecký hlas.

Dívka vytáhla z kapsy kabátu kus černého chleba, odlomila malý kousek a dala ho chlapci. „Maminka je ochrnutá,“ obrátila se ke mně, „a Máša je teď taky nemocná.“ Ukázala na lůžko, kde ležel kudrnatý chlapec. Viděl jsem, že tam leží dva.

„Chodí do školy?“ zeptal jsem se, protože jsem nevěděl, co jiného říct.

„Ne, Jaša chodit nemůže. Nemá boty. Jsou celé roztrhané.“

Vyprávěl jsem jí o pěkných školách, které jsem ráno navštívil, a o kuřecím obědě, který se dětem podával. „Ach ano,“ řekla trpce, „to jsou *pokazatělnyje* (ukázkové školy). Jakou má Jaša naději, že se tam dostane? Ve městě je jich několik takových, jsou vytopené a děti jsou dobře živené. Ale ostatní jsou jiné. Jaša si ve své škole omrzl prsty. Doma je mu líp. Tady se taky netopí; celou zimu jsme neměli dříví. Ale může zůstat v posteli; tak je mu tepleji.“

Pomyslel jsem na velký byt, z něhož jsem před hodinou odešel; na lákavé vůně, bouchání zátek od šampaňského a na Děmjana Bědného, recitujícího opilým hlasem.

„Proč tak mlčíte?“ zeptala se Lena. „Povězte mi něco o Americe. Mám tam bratra a možná víte o nějaké cestě, jak bych se k němu dostala. Žijeme takhle už dva roky. Už to nevydržím.“

Seděla vedle mě, obraz zoufalství. „Takhle dál nemůžu,“ opakovala. „Krást nedokážu. Musím prodávat své tělo, abych mohla žít?“

* * *

5. března. – Mého přítele Sergeje vykážali z *Charitoňjevského* a dvě noci strávil na ulici. Dnes jsem ho našel v malém nevytápěném pokoji v ubytovně Ústředního družstevního svazu.⁸ Ležel v posteli v horečce, přikrytý svým sibiřským kožichem. „Malárie,“ zašeptal chraptivě, „chytil jsem ji v *tajze* (sibiřském pralese), když jsem se skrýval před bílými. Často mívám takové záchvaty.“ Lékař u něho nebyl a nedostalo se mu žádného ošetření.

Objevil jsem *dvorníka* (domovníka) a několik dívek, jak se baví v suterénní kuchyni. Mají prý práci. Nedá se stejně nic dělat. K obstarání lékaře je potřeba zvláštní příkaz, a kdo se o to má starat? Není to žádná jednoduchá věc.

Jejich lhostejnost mě zděsila. Rus, prostý člověk z lidu, nebyl nikdy necitelný k bídě a neštěstí. Jeho sympatie patřily vždy slabým a poníženým. V lidové řeči byl zločinec „nešťastník“ a rolníci vždy odpovídali na volání o pomoc. Na Sibiři kladli jídlo před své chalupy, aby uprchlí trestanci mohli utišit hlad.

Zdá se, že hlad a bída Rusa zatvrdily a udusily jeho vrozenou šlechtnost. Slzy, které prolil, vysušily studnice soucitu.

„Tohle má na starosti domovní výbor,“ řekl domovník; „to je jejich věc a nemají rádi, když se do toho my lidi pleteme.“

Odmítl mě pustit k telefonu. „Musíte požádat o svolení komisaře domu,“ řekl.

„Kde ho najdu?“

„Vrátí se večer.“

Moje americké cigarety ho však přesvědčily. Zatelefonoval jsem Karachanovi, který slíbil, že pošle lékaře.

6. března. – Paní Harrisonová,⁹ moje sousedka z *Charitoňjevského*, mě doprovodila do Sergejova pokoje

⁸ Centrosojuz (Ústřední svaz spotřebních družstev), založený v Moskvě roku 1898 (pod tímto názvem od roku 1917); sovětská vláda ho v roce 1919 začlenila do státního zásobovacího systému.

⁹ Marguerite Harrisonová (1879–1967), americká novinářka z Baltimoru, od roku 1915 v redakci *Baltimore Sun*; do

a vzala s sebou něco ze svých amerických lahůdek. Je korespondentkou agentury Associated Press a zdá se velmi chytrá. Její vstup do Ruska byl dobrodružný, provázelo ho zatčení a potíže s Čekou.

Sergeje jsme našli stále velmi nemocného; žádný lékař nepřišel. Paní Harrisonová slíbila, že pošle lékařku, s níž sdílí pokoj v *osobňaku*.

Cestou zpátky jsme šli kolem Lubjanky,¹⁰ hlavního sídla Čeky. U velké železné brány stály skupinky lidí, většinou žen a dívek. Měli být vyvedeni nějací vězni, aby je rozdělili do různých táborů, a lidé doufali, že zahlédnou zatčené přátele a příbuzné. Najednou nastal zmatek a vzduch prořízly vyděšené výkřiky. Viděl jsem, jak muži v kožených kabátech vybíhají na ulici k malým skupinkám. S revolvery v rukou hrozili ženám a rozkazovali jim, aby „šly po svých“. S paní Harrisonovou jsem vstoupil do průjezdu, ale čekisté nás sledovali až tam s vytaženými zbraněmi.

Rusko, revoluce, jako by zmizely. Připadal jsem si znovu v Americe, uprostřed dělníků, na které útočí policie. Paní Harrisonová na mě promluvila a zvuk angličtiny dodal té iluzi ještě víc skutečnosti.

Do uší mi bila sprostá ruská kletí. Jsem ve starém Rusku? napadlo mě. V Rusku kozáků a knutů?

sovětského Ruska přišla počátkem roku 1920 jako korespondentka Associated Press, ve skutečnosti však pracovala pro vojenské zpravodajství USA. Zemřela 16. 7. 1967 v Baltimoru.

¹⁰ Budova bývalé pojišťovny Rossija na Lubjanském náměstí v Moskvě, od roku 1918 sídlo Čeky a jejích nástupců, s vnitřní věznicí.

Kapitola 13 – Lenin

9. března. – Včera pro mě Lenin poslal svůj automobil a já jsem jel do Kremlu. Časy se opravdu změnilly: stará pevnost Romanovců je nyní domovem „Iljiče“,¹ Trockého, Lunačarského a dalších předních komunistů. Místo je střeženo jako za carových dob; ozbrojení vojáci u bran, u každé budovy a každého vchodu zkoumavě prohlížejí příchozí a pečlivě kontrolují jejich „doklady“. Navenek se zdá všechno jako dřív, a přece jsem v ovzduší cítil cosi jiného, cosi, co symbolizovalo velkou změnu, která tu nastala. Vycítil jsem nového ducha v držení těla a pohledech lidí, novou vůli a ohromnou energii, která bouřlivě hledá průchod, a přece se neúčinně vyčerpává v chaotickém zápase s množícími se překážkami.

Jako živé strážce kolem mne se mi v hlavě tísnily myšlenky, zatímco vůz uháněl k obydlí velkého muže Ruska. Výrazně vystupovaly mé zážitky v zemi revoluce: viděl jsem mnoho špatného a zlého, nebezpečný sklon k byrokracii, nerovnost a nespravedlnost. Ale Rusko – tím jsem si jist – by z těchto zel vyrostlo, jakmile by se vrátil uspořádanější život, kdyby Dohoda zanechala vměšování a zrušila blokádu. Důležité je, že revoluce nebyla pouze politická, ale hluboce sociální a hospodářská. Je pravda, že určité soukromé vlastnictví ještě existuje, ale jeho rozsah je bezvýznamný. Jako soustava byl kapitalismus vykořeněn – v tom je velký úspěch revoluce. Rusko se však musí naučit pracovat, uplatňovat své síly, být výkonné. Nemělo by čekat na zázračnou pomoc odjinud, na revoluce na Západě: vlastní silou musí zorganizovat své zdroje, zvýšit výrobu a uspokojit základní potřeby svého lidu. Především bude životně podnětná příležitost uplatnit lidovou iniciativu a tvořivost.

Lenin mě srdečně přivítal. Je menší než střední postavy a plešatý; jeho úzké modré oči mají pevný pohled a v koutcích lživé zajiskření. Vzhledem typický Velkorus, mluví se zvláštním, téměř židovským přízvukem.

Hovořili jsme rusky; Lenin tvrdil, že anglicky umí číst, ale ne mluvit, i když jsem slyšel, že s americkými delegáty hovořil bez tlumočnicka. Jeho tvář se mi líbila – je otevřená a poctivá a není v něm ani stopa pózy. Vystupuje volně a sebejistě; působil na mě dojmem člověka tak přesvědčeného o spravedlnosti své věci, že v jeho reakcích nemá pochybnost místo. Je-li v něm nějaká stopa Hamleta, logika a chladný rozum ji odsoudily k nečinnosti.

Leninova síla je intelektuální, je to síla hlubokého přesvědčení povahy bez obrazotvornosti. Trockij je jiný. Vzpomínám na naše první setkání v Americe: bylo to v New Yorku,² v dobách Kerenského režimu. Působil na mě jako povaha silná spíše od přírody než přesvědčením, člověk, který dokáže zůstat neoblomný, i když cítil, že je v nepravu.

Diktatura proletariátu je nezbytná, zdůrazňoval Lenin. Je *sine qua non* revolučního období a musí být prosazována všemi a jakýmkoli prostředky. Na mou námitku, že pro úspěch revoluce je nezbytná lidová iniciativa a činná účast, odpověděl, že jen komunistická strana může vyvést Rusko z chaosu protichůdných směrů a zájmů. Svoboda, řekl, je přepych, který nelze v nynějším stadiu vývoje dovolit. Až bude revoluce mimo nebezpečí, vnější i vnitřní, pak bude možné dopřát si svobodu slova. Běžné pojetí svobody je přinejmenším buržoazní předsudek. Maloměšťácká ideologie zaměňuje revoluci se svobodou; ve skutečnosti jde v revoluci o to, zajistit nadvládu proletariátu. Nepřátelé revoluce musí být rozdraceni a veškerá moc soustředěna v komunistickém státě. V tomto procesu je vláda často nucena uchylvat se k nepříjemným prostředkům; to je však nezbytnost dané situace, před níž nelze couvnout. Časem budou tyto metody zrušeny, až budou zbytečné.

„Rolník nás nemá rád,“ zasmál se Lenin, jako by šlo o nějaký žert. „Jsou zaostalí a silně prodchnutí smyslem pro soukromé vlastnictví. Tohoto ducha je třeba potlačovat a vymýtit. Kromě toho je velká většina negramotná, i když jsme na vesnici v osvětě udělali pokrok. Nerozumějí nám. Až budeme

¹ Poznámka autora: Lidové otčestvo Leninovo.

² Trockij žil v New Yorku od 13. 1. do 27. 3. 1917, kdy se po Únorové revoluci vydal zpět do Ruska; v té době ještě nevládl Kerenskij, nýbrž první Prozatímní vláda knížete Lvova.

schopni uspokojit jejich požadavky na zemědělské nářadí, sůl, hřebíky a jiné nezbytnosti, pak budou na naší straně. Víc práce a vyšší výroba – to je naše naléhavá potřeba.“

O rezoluci moskevských anarchistů Lenin řekl, že výkonný výbor věc projednal a brzy o ní rozhodne. „Anarchisty z přesvědčení nepronásledujeme,“ zdůraznil, „ale nebudeme trpět ozbrojený odpor ani agitaci toho druhu.“

Navrhl jsem zřídit úřad pro přijímání, třídění a rozmísťování politických vyhnanců, které očekáváme z Ameriky, a Lenin můj plán schválil a uvítal mé služby v této práci. Emma Goldmanová navrhla založit Ligu ruských přátel americké svobody, která by podporovala revoluční hnutí v Americe a splatila tak dluh, který mělo Rusko vůči americkým Přátelům ruské svobody;³ ti v minulých letech poskytovali ruské revoluční věci velkou mravní i hmotnou podporu. Lenin řekl, že taková společnost v Rusku by měla pracovat pod záštitou Třetí internacionály.

Celkový dojem, který jsem si odnesl, byl dojem člověka jasného pohledu a pevného cíle. Ne nutně velkého člověka, ale člověka silného ducha a neohybatelné vůle. Nevzrušivý logik, myšlenkově pružný a dost odvážný, aby své metody přizpůsoboval požadavkům okamžiku, ale svůj konečný cíl měl vždy jasně na zřeteli. „Praktický idealista“, odhodlaný uskutečnit svůj komunistický sen jakýmkoli prostředky a podřizující mu každý etický a lidský ohled. Člověk upřímně přesvědčený, že zlé prostředky mohou sloužit dobrému cíli a jsou jím ospravedlněny. Jezuita revoluce, který by donutil lidstvo, aby se stalo svobodným podle jeho výkladu Marxe.⁴ Zkrátka revolucionář skrz naskrz v Nečajevově⁵ smyslu, který by – bude-li třeba – obětoval větší část lidstva, aby zajistil vítězství sociální revoluce.

Fanatik? Zcela jistě. Co je fanatik jiného než člověk, jehož víru nemůže pochybnost zviklat? Je to víra, která hory přenáší, víra, která něčeho dosahuje. Revoluce nedělají Hamletové. Tradiční „velký“ člověk, „velká osobnost“ běžného pojetí, může dát světu nové myšlenky, ušlechtilou vizi, inspiraci. Ale člověk, který „vidí každou stránku věci“, nemůže vést, nemůže řídit. Příliš si uvědomuje omylnost všech teorií, ba i samotného myšlení, než aby mohl být bojovníkem za jakoukoli věc.

Lenin je bojovník – revoluční vůdci takoví být musí. V tomto smyslu je Lenin velký – ve své jednotě se sebou samým, ve své zaměřenosti na jediný cíl; ve své duševní kladnosti, která je stejně obětavá jako bezohledná k druhým, v naprosté jistotě, že jen jeho plán může zachránit lidstvo.

³ Společnost amerických přátel ruské svobody (Society of American Friends of Russian Freedom), založená v dubnu 1891 v Bostonu z podnětu ruského emigranta Sergeje Stěpnaka-Kravčinského; vydávala měsíčník *Free Russia* a podporovala ruské revolucionáře a uprchlíky. Roku 1903 ji obnovila Alice Stone Blackwellová.

⁴ Karl Marx (1818–1883), německý filozof, ekonom a socialista, spolu s Friedrichem Engelsem zakladatel marxismu.

⁵ Sergej Gennadijevič Nečajev (1847–1882), revolucionář, autor *Katechismu revolucionáře*, podle něhož revolucionáři je dovoleno vše, co slouží revoluci; roku 1869 dal zavraždit studenta Ivanova, člena své skupiny. Roku 1872 ho Švýcarsko vydalo Rusku a zemřel 21. 11. (3. 12.) 1882 v Alexejevském ravelinu Petropavlovské pevnosti, podle dostupných údajů na vodnatelnost a kurděje.

Kapitola 14 – Na lotyšské hranici

I

Petrohrad, 15. března. – Dostal jsem zprávu od Čičerina, v níž mi sděluje, že do Libavy připlulo tisíc amerických deportovaných, kteří mají 22. března dorazit do Ruska. Má být ustaven výbor a učiněna opatření k jejich přijetí.

Už dávno jsem upozorňoval na potřebu stálé organizace pro tento účel, protože vyhnanci se očekávají z různých zemí. Dosud se nic nestalo, ale teď věci urychlily pokyny z Moskvy. Paní Ravičová,¹ komisařka veřejné bezpečnosti Petrohradského okruhu, svolala poradu, na níž bylo rozhodnuto o zřízení komise pro deportované. Byl jsem jmenován předsedou přijímacího výboru a 19. března jsme odjeli z Petrohradu k lotyšské hranici.² K dispozici mi byl dán sanitní vlak č. 81, skvěle vybavený; další dva vlaky měly následovat pro případ, že by skupina deportovaných byla větší, než se očekávalo.

V jídelním voze se nám první den cesty představil cizí člověk jako „*tovarišč* Karus z Petrohradu“, muž středních let se žlutou tváří a těkavýma očima. Vzápětí se k nám připojil další muž, mladší a družný.

„Jmenuji se Paškevič,“ oznámil mladý muž. „*Tovarišči* z Ameriky,“ pokračoval úředním tónem, „vítám vás na této misi jménem *Ispolkomu*:³ jsem zástupcem výkonného výboru Petrohradského sovětu. Ať je naše mise úspěšná a ať američtí deportovaní poslouží revoluci.“

Rozhlédl se, aby zjistil, jaký účinek měla jeho slova. Jeho oči spočinuly na mně, jako by očekával odpověď. Představil jsem další členy našeho výboru, Novikova a slečnu Ethel Bernsteinovou; muž z *Ispolkomu* to vzal na vědomí rozmáchlým *očeň rad* (velmi mě těší), zatímco Karus pod stolem po vojensku sklapl paty.

„A druhý *tovarišč*?“ zeptal se Novikov a podíval se na mlčenlivého Karuse.

„Jen pozorovatel,“ odpověděl ten. Vlakový lékař na nás vrhl významný pohled.

„Bylo by zajímavé, kdyby nám naši američtí soudruzi pověděli něco o Spojených státech,“ poznamenal Paškevič. „Také jsem byl v Americe a v Anglii,“ pokračoval, „ale je to už mnoho let, i když ten jazyk pořád ještě umím. Poměry se tam od té doby musely hodně změnit. Povstanou američtí dělníci brzy k revoluci, co myslíte? Jaký je váš názor, soudruhu Berkmane?“

„Neuplyne snad den,“ odpověděl jsem s úsměvem, „aby se mě na to někdo nezeptal. Nemyslím, že lze v Americe očekávat revoluci tak brzy, protože –“

„Ale v Anglii?“ skočil mi do řeči.

„Ani v Anglii, bohužel. Zdá se, že poměry a smýšlení proletariátu tam jsou v Rusku zcela nepochopeny.“

„Jste pesimista, *tovarišč*,“ protestoval Paškevič. „Válka a naše revoluce musely mít na proletariát v cizině jistě velký vliv. Můžeme tam brzy očekávat revoluce, tím jsem si jist; zvláště v Americe, kde se kapitalismus vyvinul až k bodu prasknutí. Nemyslíte, soudruhu Novikove?“ obrátil se na mého pomocníka.

„Nemohu s vámi souhlasit, soudruhu,“ odpověděl Novikov. „Obávám se, že se vaše naděje tak brzy nesplní.“

„Jak vy lidi mluvíte!“ zvolal Paškevič poněkud podrážděně. „Naděje! Je to jistota. Věříme v dělníky. Revoluce v cizině budou spásou Ruska a my s nimi počítáme.“

¹ Sarra Naumovna Ravičová (1879–1957), bolševička, první manželka Grigorije Zinovjeva; po srpnu 1918 komisařka vnitra Severní oblasti, roku 1920 zmocněnkyně Lidového komisariátu zahraničních věcí v Petrohradě. Od prosince 1934 byla opakovaně zatýkána a vyhánána, propuštěna roku 1954; zemřela roku 1957 v domově pro přestárlé.

² Lotyšsko vyhlásilo nezávislost 18. 11. 1918 a ve válce za nezávislost bojovalo mimo jiné proti sovětským vojskům. Se sovětským Ruskem podepsalo 30. 1. 1920 tajné příměří, platné od 1. 2. 1920; mírová jednání začala až v dubnu 1920 v Moskvě.

³ *Ispolkom* (rus. zkratka z *ispolnitelnyj komitet*) – výkonný výbor sovětu.

„Rusko se musí naučit spoléhat samo na sebe,“ poznamenal jsem. „Vlastním úsilím musíme porazit své nepřátele a přinést lidu hospodářský blahobyt.“

„Co se toho týče, děláme všechno, co je možné,“ odsekl Paškevič vzrušeně. „My komunisté máme největší a nejtěžší úkol, jaký kdy připadl kterékoli politické straně, a dokázali jsme divy. Ale prokletá Dohoda nás nenechá v klidu; a blokáda nás hubí hladem. Když mluvím k dělníkům, vždycky jim vštěpuji, že jejich bratři v cizině se chystají přijít sovětskému Rusku na pomoc tím, že ve svých zemích provedou komunistickou revoluci. To dává lidem novou odvahu a posiluje jejich víru v náš úspěch.“

„Ale až se vaše sliby nesplní, zklamání mas bude mít na revoluci špatný vliv,“ poznamenal jsem.

„Splní se, splní,“ trval na svém Paškevič.

„Vidím, že se soudruzi neshodnou,“ promluvil poprvé Karus. „Možná nám američtí *tovarišči* povědí, co si myslí o naší revoluci.“ Choval se klidně, ale v jeho pohledu bylo cosi naléhavého. Později jsem se dozvěděl, že je vyšetřujícím soudcem petrohradské Čeky.

„Jsme v Rusku příliš krátce, abychom si mohli utvořit názor,“ odpověděl jsem.

„Ale nějaké dojmy jste přece museli získat,“ nedal se Karus.

„Získali jsme mnoho dojmů. Ale neměli jsme čas je takřikajíc uspořádat, vyjasnit je v určitý názor. Nemáte i vy v té věci stejný pocit?“ zeptal jsem se a obrátil se k ostatním členům výboru.

Souhlasili se mnou a Karus už věc dál nerozváděl.

Krajina, kterou jsme projížděli, byla rovinatá a bažinatá, s roztroušenými vesnicemi v dálce, ale bez známek života. Nad naším vlakem kroužila hejna vran a jejich pronikavé krákání se rozléhalo lesy. Jeli jsme hlemýžďím tempem; trať byla ve špatném stavu, naše lokomotiva stará a slabá. Každých pár mil jsme zastavovali kvůli dříví a vodě; polena se podávala živým řetězem, který se táhl od hranice dříví až k vozu. Na stanicích nás vítaly ženy a děti, které prodávaly mléko, sýr a máslo za ceny o třetinu nižší než v Moskvě a Petrohradě. Odmítaly však přijímat sovětské rubly nebo *kerenky*⁴ (Kerenského peníze). „Celá *izba* (chalupa) je jimi vytapetovaná,“ řekla jedna stará žena pohrdavě; „jen barevný papír – k čemu je to dobré? Dejte nám sůl, strýčku; bez soli nemůžeme žít.“

Dívce, která prodávala žitný chléb, jsme nabídli mýdlo – ve městech vzácný přepych –, ale ona je pohrdavě odmítla. „Můžu to snad jíst, nebo co?“ zeptala se.

„Můžete se jím umýt.“

„Na to je sněhu dost.“

„Ale v létě?“

„Špínu ze sebe vydrhnu pískem. Mýdlo k ničemu nepotřebuju, nikdy.“

Spojení mezi Petrohradem a západní hranicí je omezeno na nejnižší míru. Za tři dny cesty jsme nepotkali jediný vlak, dokud jsme nedorazili do Novosokolniků,⁵ dříve důležitého železničního uzlu. Tam se k nám připojili dva zástupci Ústředního *plenbeže*⁶ (odboru pro válečné zajatce). Byl s nimi mladík oděný od hlavy k patě do lesklé černé kůže, s ohromným *naganem*⁷ (ruským armádním revolverem) připevněným k opasku silnou karmínovou šňůrou. Představil se jako „*tovarišč* Drozdov z Vé-Čeky“ a oznámil nám, že má deportované vyslechnout a vyfotografovat a zadržet ty z nich, kteří by se jevíli podezřelí. Vlaková četa hleděla na čekistu nepřátelskýma očima. „Z centra,“ slyšel jsem je

⁴ *Kerenky* (rus.) – bankovky vydávané Prozatímní vládou roku 1917, nazvané podle Alexandra Kerenského; rychle ztrácely hodnotu.

⁵ Novosokolniki, železniční uzel v Pskovské gubernii na křižovatce trati Moskva–Ventspils (Vindava) s tratí z Petrohradu do Vitebsku.

⁶ *Plenbež* (rus. zkratka z *plen* i *bežency*) – orgány pro záležitosti válečných zajatců a uprchlíků, řízené Ústřední kolegií pro zajatce a uprchlíky (Centroplenbež), zřízenou roku 1918; v dubnu 1920 byly přejmenovány na správy pro evakuaci obyvatelstva.

⁷ *Nagan* (rus.) – revolver Nagant vz. 1895 belgické konstrukce, standardní služební revolver ruské armády.

šeptat a z jejich chování byla cítit nedůvěra a nevraživost.

„Promiňte mi malou, ale nutnou úvodní náležitost,“ řekl jsem Drozdovovi; „jako *predsedatel* (předseda) komise musím splnit jistou formalitu a musím vás obtěžovat žádostí o vaše průkazy.“

Ukázal jsem mu svou pověřovací listinu, vystavenou výkonným odborem Petrosovětu, načež mi podal své doklady. Byly orazítkovány a podepsány Všeruskou komisí pro boj s kontrarevolucí a spekulací (Vé-Čekou) a propůjčovaly jejich držiteli mimořádné pravomoci.

Během cesty jsem se s mladým čekistou lépe seznámil. Ukázal se jako příjemné povahy, velmi družný a zarytý vypravěč. Mezi ním a Karusem však zavládl chlad. Karus také projevoval velkou nevraživost k židovským mladíkům z *plenbeže*, nevynechal jedinou příležitost, aby se jejich organizaci neposmíval, a dokonce jim vyhrožoval zatčením pro sabotáž.

Kdykoli však Karus nebyl nablízku, naplňoval jídelnu našeho vozu silný mladý hlas Drozdovův. Jeho historky se týkaly většinou činnosti Čeky, náhlých razíí, zatýkání a poprav. Působil na mě jako přesvědčený a upřímný komunista, ochotný položit za revoluci život. Revoluci si však představoval jako prostou záležitost vyhlazování, s Čekou jako nelítostným mečem. Neměl ponětí o revoluční etice ani o duchovních hodnotách. Síla a násilí byly pro něj vrcholem revoluční činnosti, alfou a omegou proletářské diktatury. „Revoluce je boxerský zápas,“ říkával, „buď vyhraje, nebo prohraje. Musíme zničit každého nepřítele, vyhnat každého kontrarevolucionáře z jeho doupěte. Sentimentalita – nesmysl! K dosažení našeho cíle je dobrý každý prostředek a každá metoda. K čemu je revoluce, když nevynaložíte všechno úsilí, aby uspěla? Bez nás by revoluce byla dávno mrtvá. Čeka je samou duší revoluce.“

Rád mluvil o metodách, jimiž Čeka odhaluje kontrarevoluční spiknutí, a dokázal se rozhovořit o tom, jak chytře si někteří „agenti“ počínají, když chytají spekulanty do pastí a nutí je prozradit, kde mají ukryté diamanty a zlato; slibují jim beztrestnost, když se „přiznají“, a pak je vedou na popraviště ve společnosti zrazené manželky či bratra. S obdivem mluvil o vynalézavosti Čeky při polapení *buržujů*, které lstí přiměje vyslovit protibolševické názory a pak je pošle na smrt. Jeho oblíbeným výrazem bylo *rasstreljat* – zastřelit bez okolků; opakovalo se v každé historce a bylo refrénem každého zážitku. Zvlášť nenáviděl nekomunistickou inteligenci. „*Sabotažnici*⁸ a kontrarevolucionáři, všichni do jednoho,“ tvrdil; „jsou nebezpeční a krmit je je škoda jídla. Měli by se zastřelit.“

„Nevíte, co mluvíte,“ protestoval jsem. „Ty historky, které vyprávíte, jsou nehorázné, nemožné. Jenom si vymýšlíte.“

„Můj milý *tovarišč*,“ odpovídal blahosklonně, „v hnutí můžete být starý, ale v Rusku jste mladý. Mluvíte o ukrutnosti, o surovosti! Vždyť vy, člověče, nevíte, s jakým odporným nepřítelem máme co dělat. Ti kontrarevolucionáři by nám podřezali krky; kdyby se jednou dostali navrch, zaplavili by ulice Moskvy naší krví. A co se týče vymýšlení, vždyť jsem vám ještě nepověděl ani polovinu.“

„V Čece možná jsou jednotlivci, kteří se dopouštějí činů, o nichž vyprávíte. Ale doufám, že takové metody nejsou součástí systému.“

„Je mezi námi levé křídlo, které je pro ještě drastičtější metody,“ zasmál se Drozdov.

„Jaké metody?“

„Mučení, aby se vynutila přiznání.“

„Vy jste se zbláznil, Drozdove.“

Chlapecky se zasmál. „Ale je to pravda,“ opakoval.

⁸ *Sabotažnik* (rus., mn. č. *sabotažnici*) – sabotér; bolševické označení úředníků a odborníků, kteří po převratu odmítali pracovat pro novou moc.

II

V Sebeži⁹ byl náš vlak zadržen. Dál jet nemůžeme, oznámily nám úřady, kvůli vojenským akcím na hranici, vzdálené asi pětadvacet verst.

Bylo 22. března, den, kdy měli američtí deportovaní dorazit na hranici. Naštěstí odjížděl zásobovací vlak do Rozanovskaje,¹⁰ ruského pohraničního městečka, a několika členům naší skupiny se podařilo zachytit *teplušku* – starý dobytčák. Blahopřáli jsme si ke svému štěstí, když vlak náhle začal zpomalovat a brzy zastavil. Jet dál je příliš nebezpečné, oznámil průvodčí. Vlak dál nepojede, ale on „nic nenamítá, když budeme riskovat život“, pokud přemluvíme strojvůdce, aby nás dovezl k hranici na tendru.

Několik vojáků, kteří s námi přijeli ze Sebeže, se chtělo dostat ke svému pluku, a společně se nám podařilo strojvůdce přemluvit, aby se pokusil o desetimílovou jízdu. Nejpřesvědčivějším argumentem se ukázaly mé americké cigarety.

„Ze všeho nejdřív deportované prohledáme a vyfotografujeme,“ začal Drozdov, když jsme se rozjeli. Byl si jist, že mezi nimi jsou špioni; ale jeho prý neoklamou, chlubil se. Přátelsky jsem mu naznačil, že by nebylo radno jednat příliš ukvapeně: náš postup by na ty muže udělal nepříznivý dojem. Jsou to revolucionáři; v Americe hájili Rusko, a proto na sebe přivolali pronásledování vlády. Bylo by hloupé vystavit je urážce prohlídky, jakmile vkročí na sovětskou půdu. Jistě očekávají jiné přijetí a mají na ně nárok, takové, jaké náleží bratřím a soudruhům. „Poslyšte, Drozdove,“ řekl jsem důvěrně, „v Petrohradě jsme učinili všechna opatření, abychom od deportovaných vybrali *ankety*, vyfotografovali je a vyslechli. Bylo by zbytečné to dělat tady; nejsou tu k tomu ani náležité podmínky. Myslím, že tu věc můžete svěřit mně jako předsedovi přijímací komise Petrosovětu.“

Drozdov zaváhal. „Ale mám rozkazy,“ řekl.

„Vaše rozkazy budou samozřejmě splněny,“ ujistil jsem ho. „Ale stane se to v Petrohradě, a ne na hranici, v širém poli. Sám chápete, že je to praktičtější.“

„To, co říkáte, je rozumné,“ připustil. „Souhlasil bych pod jednou podmínkou. Musíte Vě-Čece neprodleně dodat úplné sady fotografií těch mužů.“

Napůl zmrzlí z dlouhé jízdy na tendru jsme konečně dorazili do Rozanovskaje. Brodili jsme se hlubokým sněhem, až jsme došli k Sinjuše,¹¹ říčce, která odděluje Lotyšsko od sovětského Ruska. Na obou stranách hranice stály skupiny vojáků a já viděl, jak k nám přes led přechází velký zástup mužů v civilních šatech. Radoval jsem se, že jsme přijeli právě včas, abychom deportované uvítali.

„*Hello, comrades!*“ pozdravil jsem je anglicky. „*Welcome to Soviet Russia.*“

Žádná odpověď.

„*How do you do, comrades!*“ zavolal jsem hlasitěji. K mému nevýslovnému úžasu muži mlčeli.

Ukázalo se, že příchozí jsou ruští vojáci, které v roce 1916 zajali Němci na polské frontě. Špatně se s nimi zacházelo a nedostávali dost jídla, a tak utekli do Dánska, kde byli internováni, dokud se nezařídil jejich návrat domů. Poslali Čičerinovi radiogram a k omylu ohledně jejich totožnosti došlo patrně tím, že jejich zpráva byla špatně přečtena.

Muže doprovázeli k hranici dva důstojníci britské armády a od nich jsem se dozvěděl, že Amerika od loňského prosince už žádné radikály nedeportovala. Na cestě do Ruska však byla další skupina válečných zajatců, a tak jsem se rozhodl na ni počkat.

Vznikla potíže, co s válečnými zajatci, kterých bylo celkem 1043, protože jsme neměli prostředky,

⁹ Sebež, újezdní město ve Vitebské gubernii (dnes v Pskovské oblasti Ruska) u trati Moskva–Ventspils, nedaleko dnešního trojmezí Ruska, Lotyšska a Běloruska.

¹⁰ Autor tak patrně označuje stanici Rozenovo (Rosenau) na trati Moskva–Ventspils, dnes lotyšské město Zilupe. Podle dostupných údajů ji lotyšská armáda dobyla už v lednu 1920 (?).

¹¹ Řeka Sinjaja (bělorusky Sinjucha, lotyšsky Zilupe), levý přítok Velikaje; dnes zčásti tvoří hranici mezi Lotyšskem a Ruskem.

jak v Sebeži ubytovat a uživit tak velký počet. Navrhl jsem dopravit je do Petrohradu: k tomu účelu bylo možné použít dva vlaky a třetí bych si ponechal pro další skupinu příchozích, kteří by mohli být americkými politickými deportovanými. Proti mému plánu se však postavili místní úředníci a bolševici, kteří prohlásili, že „bez rozkazů z centra“ se nedá nic dělat. Čičerin očekával americké deportované a petrohradské vlaky byly vyslány pro ně, trvali na svém. Váleční zajatci budou muset počkat, dokud z Moskvy nepřijdou pokyny, co s nimi.

Na všechny mé argumenty jsem dostával stejnou nevzrušenou, typicky ruskou odpověď: „*Ničevo ne podělaješ!*“ (Nedá se nic dělat!)

„Ale nemůžeme přece nechat ty muže na hranici umřít hladu,“ obrátil jsem se na přednostu stanice.

„Mám rozkaz vrátit vlaky do Petrohradu s americkými deportovanými,“ řekl. „Co když přijedou a vlaky budou pryč? Zastřelí mě za sabotáž. Ne, *golubčiku, ničevo ne podělaješ.*“

Naléhavé telegramy zaslané Čičerinovi a do Petrohradu zůstaly bez odpovědi. Meziměstský telefon fungoval špatně a s Komisariátem zahraničních věcí se spojit nepodařilo.

Odpoledne přijel na stanici vojenský oddíl, drsně vyhlížející pohraničníci s puškami přes sedlo a s ohromnými revolvéry v podomácku vyrobených dřevěných pouzdrech, které jim visely u opasků. Jejich velitel se představil jako Prehde, náčelník *Osobého oddělu*¹² 48. divize 15. armády – obávané vojenské Čeky válečného pásma. Přišel zatknout dva z válečných zajatců jako „dohodové špiony“, jak řekl, neboť obdržel zprávu v tom smyslu.

Prehde, vysoký, štíhlý mladý muž se studentskou tváří, se ukázal jako družný a brzy jsme se dali do přátelského hovoru. Jako lotyšského revolucionáře ho car odsoudil k smrti, ale pro jeho mládí mu byl trest změněn na doživotní vyhnanství na Sibiř. Únorová revoluce ho osvobodila a on se vrátil domů. „Jak se časy mění,“ poznamenal; „je to jen pár let, co jsem byl proti trestu smrti, a teď sám vykonávám rozsudky smrti. *Ničevo ne podělaješ,*“ povzdychl si; „musíme stát na stráži revoluce. Tady ti dva muži, například. Dohodoví špioni, a musí být zastřeleni.“

„Jste si jist, že jsou to špioni?“ zeptal jsem se.

„Naprosto jist. Udal mi je jeden spřátelený lotyšský voják z druhé strany.“ Uchechtl se. „Dal jsem tomu chlapíkovi tisíc carských rublů¹³ za pěkný nový browning,“ pokračoval. „Mohl jsem tu pistoli dostat levněji, ale musel jsem mu tu službu oplatit, víte.“

„Máte nějaký důkaz, že ti muži jsou špioni?“

„Důkaz?“ opakoval přísně; „byli mi udáni. Jsme ve válečném pásmu a nemůžeme riskovat kvůli nevině.“ Odmítavým gestem dodal: „Samozřejmě nejdřív prozkoumám jejich doklady.“

Velmi se zajímal o Ameriku, kde žije jeho bratr, a dychtivě poslouchal můj popis poměrů ve Spojených státech. Jeho tvář nesla netečný výraz jeho národa, ale jeho inteligentní oči planuly rozhořčením, když slyšel o pronásledování Rusů v Americe od bolševické revoluce. „Však oni brzy poznají,“ opakoval stále.

Jako náčelník *Osobého oddělu* má Prehde v obvodu, který mu podléhá a který zahrnuje 108 verst hranice, absolutní moc. Život a smrt jsou v jeho rukou a proti jeho rozhodnutí není odvolání. S jeho pomocí jsem konečně přiměl železniční úřady, aby se řídily mými pokyny, a váleční zajatci byli posláni ve dvou vlacích do Petrohradu.

Pak jsem telegrafoval do Moskvy, jak bylo s navrátilivšími se vojáky naloženo, a dodal, že zůstanu na hranici a ponechám sanitní vlak č. 81 v pohotovosti pro případný příjezd amerických deportovaných. Mé hlášení zřejmě nedošlo, ale o osmačtyřicet hodin později přišel telegram od Čičerina s pokynem „poslat válečné zajatce ve dvou vlacích do Petrohradu“ a „vyčkat amerických emigrantů“.

¹² *Osobyj odděl* (rus.) – Zvláštní oddělení, vojenská kontrarozvědka Čeky v Rudé armádě, zřízená koncem roku 1918. Patnáctá armáda Rudé armády působila v letech 1919–1920 na západní frontě v oblasti Pskova a lotyšské hranice.

¹³ Bankovky vydané za carství měly v pohraničí i na černém trhu mnohem vyšší hodnotu než sovětské peníze nebo *kerenky*.

III

Jako většina ruských venkovských měst leží Sebež několik mil od železniční stanice. Je to újezdní město, krásně položené v údolí, uhnízděném v klíně zvlněné krajiny – honosné místo s několika dvoupatrovými cihlovými budovami. Město žilo ve stínu mnoha bojů, jejichž stopy jsou dosud vidět na každém kroku. Kopce jsou poseté krátery po granátech a pole rozbrázděná zátarasy z ostnatého drátu. Samo město však utrpělo málo.

Na tržišti jsem potkal několik členů našeho zdravotnického personálu a vlakové čety, mezi nimi i Karuse; všichni sháněli potraviny, aby je odvezli do Petrohradu. Obchody však byly zavřené a tržiště prázdné; obchod byl v městečku zřejmě úplně potlačen. Cizinci, kteří tu postávali, budili pozornost a brzy se kolem nás shromáždil hlouček – starší muži a ženy a hojně snědých dětí. Drželi se v odstupu a hleděli na nás bojácnými očima: příjezd tolika „cizích“ mohl věstít něco zlého. Pohlédl jsem na Karuse a ulevilo se mi, když jsem si všiml, že jeho revolver není vidět.

Začali jsme se vyptávat: dá se koupit chléb, snad trochu bílé mouky, máslo, vejce nebo vůbec něco k jídlu?

Muži kroutili hlavami se smutným úsměvem; ženy bezradně rozpřahovaly ruce. „Dobří lidé,“ říkali, „nemáme vůbec nic; a obchod je už dávno zakázaný.“

„Jak tu žijete?“ zeptal jsem se.

„Jak bychom žili? Žijeme!“ odpověděl záhadně mladý rolník.

„Nejste z ciziny?“ oslovil mě jeden muž s výrazným židovským přízvukem.

„Přijel jsem z Ameriky.“

„Ach, z Ameriky!“ V jeho hlase zněl údiv a stesk. „Poslyšte, děti,“ obrátil se k lidem kolem. „Tehle člověk přijel až z Ameriky.“

Obklopily mě dychtivé tváře. „Jak je to v Americe? Žije se tam dobře? Neznáte náhodou mého bratra?“ Mluvili všichni najednou a každý se snažil upoutat mou pozornost.

Jejich hlad po zprávách z Ameriky byl dojemný, jejich představa o té zemi dětinská. Když slyšeli, že jsem se s jejich příbuznými „v Nju Jorku“ nesetkal, hleděli na mě překvapeně a nevěřícně. „Copak jste neslyšel o mém synovi Mojšovi,“ naléhala jedna stará žena; „tam ho přece zná každý.“

Stmívalo se a já se už chystal vrátit na stanici, když se o mě kdosi otřel. „Pojďte se mnou, bydlím nedaleko,“ zašeptal mladý rolník. Šel jsem za ním, jak přešel náměstí, vykročil do temné nedlážděné ulice a brzy zmizel za vraty jednoho dvora.

Připojil jsem se k němu a on se zastavil, aby se ujistil, že nás nikdo nesleduje. Vstoupili jsme do vedlejšího stavení, matně osvětleného petrolejovou lampou.

„Bydlím ve vedlejší vesnici,“ vysvětloval rolník, „ale když jsem ve městě, zůstávám tady. Mojše!“ zavolal do vedlejší místnosti, „jsi tam?“

Vstříc nám vykročil Žid středních let s ohnivě rudými vlasy a vousy. Za ním přišla žena s *parukou*¹⁴ na hlavě a se dvěma malými dětmi, které se jí držely sukně.

Srdečně mě uvítali a pozvali mě, abych se posadil v kuchyni, velké, ale neuklizené, kde se shromáždila celá rodina. Na stole stál samovar a nabídli mi sklenici čaje; hospodyně se omlouvala, že nemá cukr. Brzy se mě začali vyptávat, nejdřív diplomaticky, s narážkami na to, jak je divné, že do venkovského města, jako je Sebež, přijíždí tolik lidí „z centra“. Mluvili nenuceně, jako by je to doopravdy nezajímalo, ale cítil jsem, že si mě zkoumavě prohlížejí. Nakonec se zdálo, že se přesvědčili, že nejsem komunista ani vládní úředník, a rozhovořili se.

Moje hostitelka byla otevřeně kritická a o bolševicích mluvila jako o „těch blázních“. Hořce jí vadilo,

¹⁴ Vdané ortodoxní Židovky si podle náboženských předpisů zakrývají vlasy, často parukou (jidiš *šejtl*).

že má v domě ubytované vojáky: její nejstarší chlapec musel sdílet postel s jedním z *gojim* (nežidů); znesvětili jí všechno nádobí, je *trejff* (nečisté), a ze svého vlastního domova je vytlačována. Jak má žít a živit rodinu? Je to skutečné hladovění; „ti zlí“ jim všechno vzali. „Podívejte se na tohle,“ řekla a ukázala na prázdné místo na stěně, „tady viselo moje pěkné velké zrcadlo, a i to mi ukradli.“

Rudovousý Žid seděl mlčky a jemným pohybem uspával jedno z dětí na klíně. Mladý rolník si stěžoval na *rozvjorstku*, která jeho vesnici vzala všechno; jeho poslední kůň byl pryč. Jaro je za dveřmi, a jak má orat nebo sít, když v celé vsi není žádný dobytek? Jeho tři bratři byli odvedeni a on zůstal sám, vdovec, se dvěma malými dětmi, které musí živit. Nebýt laskavosti sousedovy ženy, malí by už dávno zahynuli. „Na světě je mnoho nespravedlnosti,“ povzdechl si, „a s rolníky se zachází špatně. Co mohou dělat? Na vesnický sovět nemají žádný vliv: *kombed*¹⁵ (výbor chudiny, zřízený bolševiky) vládne nemilosrdnou rukou a obyčejný *mužik* se bojí říct, co si myslí, protože by ho nějaký komunista udal a odvedli by ho do vězení.“

„Když vidím, že nejste komunista, mohu vám povědět, jak trpíme,“ pokračoval. „Rolníkům je teď hůř než dřív; žijí v neustálém strachu, že přijde nějaký komunista a vezme jim poslední bochník. Čekisté z *Osoběho otdělu* vstoupí do domu, poručí ženám, aby všechno vyložily na stůl, a pak s tím odjedou. Je jim jedno, jestli děti hladovějí. Kdo by pod takovými pány něco sel? Ale rolník se leccos naučil; co chce před lupiči zachránit, musí zakopat do země.“

Vešlo několik rolníků. Mlčky pohlédli na Mojšeho a ten jim uklidňujícím způsobem kývl. Z útržků jejich rozhovoru jsem pochopil, že Židovi dodávají plodiny a on v tom obchodu dělá prostředníka. Člověk musí být opatrný a nejednat s cizími bez rozdílu, poznamenal Mojše; někteří z těch, které viděl na tržišti, vypadali podezřele. Mně však potraviny opatří, a jmenoval ceny mnohem nižší než na moskevském trhu: slanečky, které v hlavním městě stojí 1000 rublů, za 400; libru fazolí nebo hrachu za 120; mouku, napůl pšeničnou, za 250; vejce po 60 rublech za kus.

Rolníci souhlasili s Mojšem, že „časy jsou horší než za cara“. Komunisté jsou prostě lupiči a spravedlnosti se dnes nikde nedovoláš. Komisařů se bojí víc než starých *činovníků*.¹⁶ Moje otázka, zda by dali přednost monarchii, je pobouřila. Ne, *pomeščiky* (statkáře) už znovu nechtějí, ani cara, ale bolševiky nechtějí také.

„Dřív s námi zacházeli jako s dobytkem,“ řekl světlolvasý rolník s modrýma očima, „a bylo to ve jménu *batjušky* cara. Teď k nám mluví ve jménu strany a proletariátu, ale zacházejí s námi jako s dobytkem, stejně jako dřív.“

„Lenin je dobrý člověk,“ vložil se do toho jeden z rolníků.

„Proti němu nic neříkáme,“ poznamenal jiný, „ale jeho komisaři, ti jsou tvrdí a krutí.“

„Bůh je vysoko a Iljič (Lenin) daleko,“ řekl modrooký rolník, parafrázuje staré lidové rčení.¹⁷

„Ale bolševici vám dali půdu,“ namítl jsem.

Pomalů se poškřábal na hlavě a v očích se mu objevil lstivý úsměv. „Ne, *golubčiku*,“ odpověděl, „půdu jsme si vzali sami. Není to tak, bratříčkové?“ obrátil se k ostatním.

„Mluví pravdu,“ přisvědčili.

„Bude to takhle trvat ještě dlouho?“ ptali se, když jsem odcházel. „Snad se něco změní?“

Cestou zpátky na stanici jsem potkal členy naší vlakové čety, jak se po jednom šplhají do kopce, obtíženi pytlí s potravinami. Mladý student z našeho zdravotnického personálu nesl kvičící prase. „Ta bude stará matička šťastná,“ řekl; „tohle čuně uživí rodinu na dlouhou dobu.“

¹⁵ Výbory chudiny (*kombedy*), zřízené dekretem Všeruského ústředního výkonného výboru z 11. 6. 1918, měly pomáhat při zabírání obilí u zámožných rolníků; v Rusku byly koncem roku 1918 sloučeny s vesnickými sověty.

¹⁶ *Činovník* (rus., mn. č. *činovnici*) – úředník, zvláště carský státní úředník.

¹⁷ Rčení „Do Boha vysoko, do cara daleko“ (rus. Do Boga vysoko, do carja daleko).

„Jestli ho dost dobře schovají,“ podotkl kdosi.

Kolem projížděl voják a my jsme ho požádali, aby nás svezl na stanici. Bez odpovědi jel dál. Vzápětí nás dohnal další vůz. Opakovali jsme svou prosbu. „Proč ne?“ zvolal vesele mladý rolník, „naskočte, všichni.“ Byl veselý a hovorný, „duši dokořán“, jak ho charakterizoval student, a jeho vyprávění bylo zábavné. Bolševiky má rád, řekl, ale komunisty nemůže vystát. Bolševici byli dobří lidé, přátelé lidu: žádali půdu pro rolníka a všechnu moc sovětům. Ale komunisté jsou zlí: okrádají a bičují rolníky; dosadili do sovětů své lidi a nekomunista tam nemá co říct. *Kombed* je plný líných budižkničemů; jsou pány vesnice a rolník, který se před nimi odmítne sklonit, „má smůlu“. Byl na Děnikinově frontě a tam to bylo stejné: komunisté a komisaři si dělali, co chtěli, a panovali nad odvedenci. Jinak tomu bylo, když vojáci mohli říct, co si myslí, a o všem rozhodovat ve svém rotním výboru:¹⁸ to byla svoboda a každý se cítil součástí revoluce. Teď je ale všechno jinak. Člověk se bojí mluvit upřímně – vždycky je nablízku nějaký komunista a hrozí vám, že vás udá. Proto dezertoval; ano, dezertoval dvakrát. Slyšel, že jeho rodině na statku všechno vzali, a rozhodl se jít domů podívat, jestli je to pravda. Inu, byla to pravda; ještě horší, než mu říkali. Dokonce i jeho nejmladší bratr, kterému bylo sotva šestnáct, byl odveden do armády. Doma nezůstal nikdo než matka a otec, příliš staří na to, aby bez pomoci obdělávali svůj kousek půdy, a všechnen dobytek byl pryč. Komisaři nechali v jeho vesnici sotva nějaké koně a jen jednu krávu na každou pětičlennou rodinu, a měl-li rolník jen dvě malé děti, vzali mu i poslední krávu. Rozhodl se zůstat a pomoci svým – bylo jaro a muselo se sít. Jen o vlas však unikl. Jednoho dne obklíčil komisař se svými lidmi celou vesnici. Vyběhl z chalupy a dal se na útěk do lesa. Smůla, měl na sobě ještě vojenskou uniformu, a tak po něm stříleli ze všech stran. Podařilo se mu doběhnout k nejbližšímu křoví, ale byl vyčerpaný a upadl a skutálel se z kopce do úžlabiny. Jeho pronásledovatelé ho asi měli za mrtvého. Pozdě v noci se vplížil zpátky do vesnice, ale ke svým nešel; ukryl ho ve svém domě přátelský soused. Druhý den se převlékl do selských šatů a celé jaro a léto pomáhal svému „starému“ na poli. Pak se vrátil do armády z vlastní vůle: chtěl sloužit revoluci, dokud ho rodina doma nepotřebuje. Ale zacházeli s ním špatně, v jeho pluku bylo málo jídla, a tak dezertoval znovu. „V armádě bych zůstal,“ uzavřel, „ale nemůžu se dívat, jak staří umírají hladu.“

„Nebojíte se mluvit tak otevřeně?“ varoval jsem ho.

„Ale kdo by se staral!“ zasmál se. „Ať mě zastřelí. Copak jsem pes, abych nosil na čumáku náhubek?“

IV

O tři dny později mi Prehde oznámil do Sebeže příjezd nové skupiny emigrantů. Doufal jsem, že by to mohli být dlouho očekávaní političtí deportovaní z Ameriky, a pospíšil jsem na hranici. K našemu velkému zklamání se ukázalo, že jsou to váleční zajatci vracející se z Anglie. Ve skupině jich bylo 108; byli zajati loni v archangelské oblasti¹⁹ a měli na sobě ještě uniformy rudé gardy. Bylo mezi nimi také pět ruských dělníků, kteří léta žili v Anglii a nyní byli deportováni podle zákona o cizincích.²⁰ Byli v civilním oděvu a Prehde okamžitě usoudil, že jsou „podezřelí“, a dal je zatknout jako britské špiony. Deportovaní to brali na lehkou váhu a neuvědomovali si, že by to mohlo znamenat zběžný polní soud a okamžitou popravu.

S Prehdem jsem se spřátelil a oblíbil jsem si jeho prostotu a upřímnost. Je naprosto nezkažený a nezná jiného ohledu než svou povinnost vůči revoluci; s domnělými kontrarevolucionáři nezachází o nic přísněji, než jak přísně žije sám. Zabíjení lidí považuje za osobní tragédii, za tvrdou zkoušku, které revoluční nutnost podrobuje jeho svědomí. „Bylo by zradou se tomu vyhýbat,“ řekl mi.

Rozhodl jsem se přimluvit se u něho za zatčené civilisty. Naléhal jsem, že by měli být zpraveni

¹⁸ Volené vojenské výbory zavedl ve všech jednotkách rozkaz č. 1 Petrohradského sovětu z 1. (14.) 3. 1917; v Rudé armádě byly po zavedení jednotného velení v roce 1918 zrušeny.

¹⁹ Archangelsk obsadila vojska Dohody 2. 8. 1918; jednotky Dohody se odtud stáhly v září 1919 a Rudá armáda vstoupila do města 21. 2. 1920.

²⁰ Patrně britský zákon o omezení pobytu cizinců (Aliens Restriction Act) z roku 1914, rozšířený roku 1919, který umožňoval cizince vyhostit správním rozhodnutím.

o podezření, které proti nim panuje, a měli by dostat příležitost se očistit. Prehde svolil, abych s těmi muži promluvil, a slíbil, že se bude řídit mými dojmy.

„Jen se s nimi trochu projděte a vyzpovídejte je,“ nařídil.

„Tady venku, v širém poli?“ zeptal jsem se udiveně.

„Samozřejmě. Pokusí-li se utéct, jsou vinni. Jsem neomylný střelec.“

Půlhodinový rozhovor s „podezřelými“ mě přesvědčil o jejich neškodnosti. Jeden z nich, slabomyslný mladík, byl z Anglie deportován jako obtížný živel; další proto, že odmítal platit manželce výživné; třetí byl odsouzen za provozování herny a dva byli radikální dělníci zatčení na bolševické schůzi v Edinburghu. Prehde souhlasil, že mi je svěří do péče, dokud se nevrátím do Petrohradu, kde je bude možné dále vyslechnout a náležitě s nimi naložit.

Od britských důstojníků, kteří válečné zajatce doprovázeli, jsem se dozvěděl, že od skupiny z *Bufordu* nebyli ze Spojených států deportováni žádní političtí. Major, který velí konvoji, je rodilý Američan; jeho pomocník, poručík, je ruský Žid z Petrohradu. Oba tvrdili, že Evropa je válkou unavená, a o sovětské republiky mluvili se sympatiemi. „Měla by dostat poctivou příležitost,“ řekl major.

Telegrafoval jsem Čičerinovi o příjezdu druhé skupiny a o tom, že je jisté, že žádní američtí deportovaní nejsou *en route*. Zároveň jsem mu oznámil, že sanitní vlak č. 81, jediný, který zůstal na hranici, použiji k dopravě mužů do Petrohradu.

Meziměstským telefonem a telegramem přišel Čičerinův rozkaz „vyčkat, až se Komisariát zahraničních věcí dozví datum příjezdu amerických emigrantů“. Na hranici jsme strávili už přes týden a docházely nám zásoby, protože nám Petrohrad dal přiděly jen na tři dny. Co se mělo dělat s víc než stovkou mužů, z nichž někteří byli nemocní? Byl jsem si jist, že Čičerin je o „amerických emigrantech“ špatně zpraven, a rozhodl jsem se pokyny „centra“ nedbat a vrátit se do Petrohradu.

Místní úředníci však takové pohrdání autoritou nesli nelibě a odmítli cokoli podniknout, a tak jsme byli nuceni zůstat. Uplynuly další dva dny, vyhladovělí váleční zajatci začali být hroziví a konečně nám úřady svolily odjet.

Když jsme se toho večera s Karusem a Ethel vraceli z vesnice, abychom učinili poslední přípravy k odjezdu, s překvapením jsme zjistili, že náš vlak na stanici není. Celé hodiny jsme hledali na všechny strany, až nám jeden procházející voják řekl, že na hranici byla slyšet prudká střelba a že náš bíle natřený vlak byl pro jistotu odsunut mimo dostřel.

Noc byla černočerná. Nechal jsem Ethel na nástupišti a šel podél trati, až jsem narazil na stěnu vagonů. Kdosi na mě zavolal a já poznal Karusův hlas. Rozsvítil svou přenosnou lampu a pokusili jsme se dostat do vagonu, ale dveře byly zamčené a zapečetěné. Najednou jsme ucítili, jak vzduch syčí, a kolem nás začaly bubnovat kulky. „Střílejí na moje světlo,“ vykřikl Karus a odhodil lampu. Pomalu jsme šli podél kolejí, až jsme došli k vagonu, z něhož se ozývalo chrápání, a vstoupili jsme.

Ve vytopeném vzduchu těžce visel pach nemytých lidských těl a dolehl na nás s dusivou silou. Táпали jsme ve tmě uličkou mezi dvěma řadami obutých nohou, když se ozval drsný hlas:

„*Dežurnyj* (stráž), kdo je tam?“

Z jedné lavice se zvedl voják, úplně oblečený a se zbraní v ruce.

„Kdo jde?“ zvolal rozespale.

„Jak se opovažuješ pouštět někoho do tohoto vagonu, ty lumpe!“ křičel jiný.

„Zrovna vešli, *tovarišč*.“

„Lžeš, spal jsi na stráži.“ Na vojáka se snesla záplava kleteb, týkajících se jeho matky a jejích domnělých milenců, v malebném slovníku ruského láterení.

Ten klející hlas zněl blízko. Spatřil jsem velkou rudou pěticípou hvězdu se srpem a kladivem uprostřed,

připíchnutou muži na prsou.

„Ven odsud, vy d'áblové,“ křičel ten muž, „nebo vás nacpu olovem.“

„Pomalu, *tovarišč*,“ varoval ho Karus, „a buďte trochu zdvořilejší.“

„Ven!“ zařval komisař. „Nevíte, s kým mluvíte. My jsme *bojevaja* (bojová) Čeka.“

„Mohou být i jiní takoví,“ odpověděl Karus významně. „Nemůžeme najít svůj vagon a rádi bychom tu přečkali noc.“

„Ale zůstat tu nemůžete,“ ohradil se muž klidnějším tónem, „můžeme být každou chvíli povoláni do akce.“

„Můj *tovarišč* je z Petrosovětu,“ prohlásil Karus a ukázal na mě; „nemůžeme zůstat venku.“

„Tak tedy zůstaňte.“ Komisař zívá a natáhl se na lavici.

Zavolal jsem Ethel do vagonu. Vypadala prochladle a unaveně a sotva se držela na nohou. Ve tmě jsem hmatal po volném místě, ale všude se mé ruce dotýkaly lidských těl. Muži chrápali na nejrůznější tóny a někteří ze spánku kleli.

Slyšel jsem, jak Karus leze na horní lůžko a jak se ozval rozzlobený ženský hlas: „Přestaň strkat, d'áble.“ „Udělej místo, ty jalovice,“ ozvalo se od Karuse, „to jsou mi pěkní bojovníci, s vagonem plným děvek.“

V koutě jsme našli lavici zavalenou puškami, nádobím a starými šaty. Sotva jsme se posadili, ucítili jsme, jak po nás leze havěť. „Snad nechytíme tyfus,“ zašeptala Ethel ustrašeně. V dálce střílela děla; tu a tam se ozvaly výstřely nablízku. Venku na kolejích se hádali dva muži.

„Nech moji ženskou na pokoji,“ vyhrožoval opilý hlas.

„Tvoji ženskou!“ ušklíbl se druhý. „A proč ne moji?“

„Já ti ukážu, ty bastarde, synu milenců tvé matky!“ Ozvala se tupá rána a všechno zase utichlo.

Ethel se otrásla. „Kdyby byl aspoň den,“ zašeptala. Hlava jí těžce klesla na moje rameno a Ethel usnula.

* * *

27. března. – Dnes jsem přijel do Petrohradu. Ke svému zděšení jsem zjistil, že navrátilí se váleční zajatci jsou dosud na nádraží. Nic se nepodniklo, aby byli ubytováni a nasyceni, protože „se s nimi nepočítalo“ a z Moskvy dosud nepřišly žádné „rozkazy“.

Kapitola 15 – Opět v Petrohradě

2. dubna 1920. – Zastihl jsem Zinovjeva vážně nemocného; jeho stav je prý následkem toho, jak s ním naložili dělníci. Vypráví se, že několik továren přijalo rezoluce, v nichž kritizovaly správu pro korupci a neschopnost, a že potom byli někteří z dělníků zatčeni. Když pak Zinovjev továrnu navštívil, byl napaden.

O takových věcech se v *Pravdě*¹ ani v *Krasné gazetě*, úředních denících, nic nedočtete. Přinášejí vůbec jen málo zpráv; jsou věnovány téměř výhradně agitaci a výzvám k lidu, aby stál při vládě a komunistické straně a pomohl zachránit zemi před kontrarevolucí a hospodářským rozvratem.

Očekává se, že se ze Sibíře vrátí Bill Šatov. Jeho žena Nuša leží v nemocnici, podle obav na smrt, a Billovi poslali telegram. S údivem jsem se dozvěděl, že Šatov neodpověděl na naše radiotelegramy a nevyšel skupině z *Bufordu* vstříc na hranici proto, že mu to zakázaly „vyšší instance“. Vysvětluje to také, proč Zorin předstíral, že Šatov odjel na východ, ačkoli byl ve skutečnosti ještě v Petrohradě.

Zdá se, že Bill navzdory svým velkým zásluhám o revoluci upadl v nemilost; byla proti němu vznesena závažná obvinění a dokonce mu šlo o život. Lenin Šatova zachránil, protože byl dobrý organizátor a „mohl být ještě užitečný“. Bill byl prakticky vypovězen na Sibír a soudí se, že mu nedovolí vrátit se do Petrohradu, aby viděl svou umírající ženu.

Většina deportovaných z *Bufordu* je dosud bez práce. Údaje, které jsem připravil pro Zorina, a plány, které jsem vypracoval, aby muži dostali zaměstnání, zůstaly ležet ladem. Dřívější nadšení hochů se změnilo v malomyslnost. „Bolševická byrokracie,“ poznamenal ke mně S–, „promrhává náš čas a síly. Prošlapal jsem poslední pár bot, jak jsem běhal sem a tam a sháněl práci. Nekomunisty znevýhodňují. Bolševici tvrdí, že potřebují dobré pracovníky, ale když nejste komunista, nechťejí vás. Nadávají nám do kontrarevolucionářů a náčelník Čeky nám dokonce vyhrožoval vězením.“

* * *

V bytě mého přítele M– na Vasiljevském ostrově² jsem se sešel s několika muži a ženami, kteří seděli v kabátech kolem *buržujky*,³ malých železných kamen, do nichž přikládali staré noviny a časopisy.

„Nezdá se vám neuvěřitelné,“ říkal hostitel, „že Petrohrad, který má v okolí ohromné lesy, mrzne pro nedostatek paliva? Dřevo bychom si obstarali, kdyby nás jen nechali. Pamatujete si na ty čluny na Něvě? Nikdo se o ně nestaral a rozpadaly se. Dělníci z továrny N– je chtěli rozebrat a dřevo použít na topení. Vláda to však odmítla. „Postaráme se o to sami,“ řekli. A co se stalo? Nic se samozřejmě neudělalo, a voda na úřední postup nečekala. Čluny odnesl proud na moře a byly ztraceny.“

„Komunisté nesnesou samostatnou iniciativu,“ poznamenala jedna z žen; „pro jejich režim je nebezpečná.“

„Ne, přátelé, nemá smysl si nic namlouvat,“ odsekl vysoký vousatý muž. „Rusko pro komunismus nedozrálo. Sociální revoluce je možná jen v zemi s nejvyšším stupněm průmyslového rozvoje. Největším zločinem bolševiků bylo, že násilím rozehnali Ústavodárné shromáždění.⁴ Uchvátili vládní moc, ale celá země je proti nim. Co za takových okolností můžete čekat? Musejí se uchýlovat k teroru, aby lid donutili plnit jejich vůli, a všechno samozřejmě jde k čertu.“

„To mluví pořádný marxista,“ odvětil dobromyslně jeden levý sociální revolucionář, „ale zapomínáte, že Rusko je zemědělská, a ne průmyslová země a vždycky taková zůstane. Vy sociální demokraté sedláku nerozumíte; bolševici mu nedůvěřují a znevýhodňují ho. Jejich proletářská diktatura je pro rolnictvo

¹ *Pravda*, deník založený roku 1912 v Petrohradě, od roku 1918 vycházející v Moskvě; ústřední orgán bolševické strany.

² Vasiljevský ostrov, největší ostrov v deltě Něvy, jedna z historických čtvrtí Petrohradu.

³ *Buržujka* (rus.) – malá železná kamínka s rourou vyvedenou obvykle oknem, v letech občanské války nejběžnější způsob vytápění bytů; název odvozen od *buržuj*.

⁴ Ústavodárné shromáždění, zvolené ve všeobecných volbách od 12. (25.) 11. 1917, v nichž zvítězili esei, se sešlo k jedinému zasedání 5.–6. (18.–19.) 1. 1918 v Tauridském paláci; bolševici ho rozehnali a Všeruský ústřední výkonný výbor je 6. (19.) 1. 1918 dekretem rozpustil.

urážkou a křivdou. Diktatura musí být diktaturou Práce a mají ji vykonávat rolníci a dělníci společně. Bez spolupráce rolnictva je země ztracena.“

„Dokud budete mít diktaturu, budete mít dnešní poměry,“ odpověděl hostitel, anarchista. „Centralizovaný stát, to je to velké zlo. Nedovoluje, aby se tvůrčí podněty lidu projevily. Dejte lidu příležitost, nechte ho uplatnit jeho iniciativu a tvůrčí síly – jen to revoluci zachrání.“

„Vy si neuvědomujete, jakou velkou úlohu bolševici sehráli,“ ozval se štíhlý, nervózní muž. „Dopustili se ovšem chyb, ale ne z bázlivosti nebo zbabělosti. Rozehnali Ústavodárné shromáždění? Dobře udělali! Neudělali nic víc, než co udělal Cromwell⁵ s Dlouhým parlamentem: poslali prázdné tlachaly pryč. A mimochodem, byl to anarchista Anton Železnakov,⁶ který měl té noci se svými námořníky v paláci službu, kdo shromáždění nařídil, aby se rozešlo domů. Mluvíte o násilí a teroru – myslíte si snad, že revoluce je salonní záležitost? Revoluce se musí udržet za každou cenu; čím drastičtější opatření, tím humánnější jsou nakonec. Bolševici jsou etatisté, krajní stoupenci vlády, a jejich bezohledná centralizace v sobě skrývá nebezpečí. Ale revoluční období, jakým procházíme, není bez diktatury možné. Je to nutné zlo, které bude překonáno teprve s úplným vítězstvím revoluce. Kdyby se leví političti odpůrci s bolševiky spojili a pomohli jim v jejich velkém díle, zlořády dnešního režimu by se zmírnily a tvůrčí úsilí by se urychlilo.“

„Vy jste sovětský anarchista,“ dobírali si ho ostatní.

* * *

Skoro každý *otvetstvennyj* (odpovědný) komunista odjel do Moskvy na IX. sjezd strany.⁷ Jde o závažné otázky a Lenin a Trockij udali základní tón – militarizaci práce. Noviny jsou plné diskuse o navrhovaném zavedení *jedinoličije* (řízení průmyslu jedním člověkem) místo dosavadní kolektivní formy. „Musíme se učit od buržoazie,“ říká Lenin, „a využít ji pro své cíle.“

Mezi dělníckými živly je proti novému plánu silný odpor, ale Trockij tvrdí, že odbory v řízení průmyslu selhaly: navrhovaná soustava má zorganizovat výrobu účinněji. Odboráři naopak říkají, že dělníci nedostali příležitost, protože funkce odborů převzala krajní státní centralizace. *Jedinoličije* podle nich znamená, že továrnu a dílnu bude zcela řídit jeden člověk, takzvaný *spec* (odborník), a dělníci budou z řízení vyloučeni.

„Krok za krokem přicházíme o všechno, co jsme revolucí získali,“ řekl mi jeden člen dílenského výboru. „Nový plán znamená návrat bývalého pána. *Spec* je starý *buržuj* a teď se vrací, aby nás zase bičem honil do práce. Loni přece sám Lenin ten plán odsoudil jako kontrarevoluční, když ho prosazovali menševici. Ti za to dosud sedí ve vězení.“

Jiní se vyjadřují méně otevřeně. Dnes ráno jsem potkal N– ze skupiny z *Bufordu*, vzdělaného muže s velkým politickým rozhledem. „Co si o tom myslíte?“ zeptal jsem se, neboť jsem chtěl znát jeho názor na navrhované změny.

„Nemohu si dovolit přepych vyslovit názor,“ odpověděl se smutným úsměvem. „Slíbili mi místo v komisi, která má být vyslána do Evropy. Je to moje jediná příležitost, jak se dostat k ženě a dětem.“

* * *

⁵ Oliver Cromwell (1599–1658), vůdce parlamentních vojsk v anglické občanské válce, od roku 1653 lord protektor. Dne 20. 4. 1653 rozehnal s vojáky zbytek tzv. Dlouhého parlamentu (zasedajícího od roku 1640). Zemřel 3. 9. 1658 ve Whitehallu po několikátýdenní nemoci, patrně na následky malárie a infekce ledvin.

⁶ Anatolij Grigorjevič Železnakov (1895–1919), anarchista, námořník Baltského loďstva, velitel stráže Tauridského paláce; v noci na 6. (19.) 1. 1918 vyzval poslance Ústavodárného shromáždění k rozchodu slovy „Stráž je unavená“. Dne 26. 7. 1919 byl u Jekatěrinoslavi smrtelně raněn palbou Děnikinových vojsk. Autor ho uvádí chybně jako „Antona“.

⁷ IX. sjezd Ruské komunistické strany (bolševiků) zasedal v Moskvě od 29. 3. do 5. 4. 1920; schválil militarizaci práce, pracovní armády a zavádění jednočlenného řízení podniků místo kolektivního.

4. dubna. – Krásná, jasná neděle. Dopoledne jsem byl na pohřbu Semjona Voskova,⁸ předního komunistického agitátora, kterého na frontě zahubil tyfus. Poznal jsem ho ve Spojených státech a připadal mi jako skvělý typ revolucionáře a nadšený stoupenec bolševiků. Ted' leželo jeho tělo vystavené v Paláci Urického⁹ a mrtvému byla vzdána vysoká pocta jako hrdinné oběti revoluce.

Pohřební průvod se ubíral po Něvském na Marsovo pole¹⁰ za zvuků hudby a zpěvu sboru z Archangelska. Za pohřebním vozem šly tisíce dělníků, řada za řadou mužů a žen z dílen a továren, unavených pracujících, kteří kráčeli bez zápalu, mechanicky. U hrobu se střídaly vojenské salvy a několik řečníků pronášelo smuteční projevy – dost úřední, jak se mi zdálo; příliš stranické, bez vřelého osobního tónu.

Ohromná manifestace, kterou Petrohradská rada odborů, jak mi bylo řečeno, uspořádala během čtyřadvaceti hodin, se zdála pozoruhodným dokladem organizovanosti. Blahopřál jsem hlavnímu činovníkovi výboru k rychlé a výkonné práci.

„Udělal jsem to, aniž bych vyšel z kanceláře,“ řekl hrdě. „Rozhodnutí rady bylo telegraficky rozesláno do každé továrny a každého závodu s příkazem, aby každý vyslal na manifestaci určitý počet svých zaměstnanců. A bylo to.“

„Nebylo to ponecháno na vůli lidí?“ zeptal jsem se překvapeně.

„Totiž,“ usmál se, „my nenecháváme nic náhodě.“

Při návratu z Voskovova pohřbu jsem potkal jiný průvod. Dva muži a žena šli za ručním vozíkem, na němž stála hrubá, nenatřená borová rakev s mrtvým tělem jejich bratra. Mladá dívka, která vedla za ruku malé dítě, kráčela znaveně za ostatky na jejich poslední cestu. Tři muži na chodníku se zastavili a pozorovali ten tragický výjev. Truchlící prošli mlčky, obraz bídy a opuštěnosti – černé kameje ostře vyryté do jasného dne. V dálce hřměla vojenská hudba bolševického pohřbu a dlouhé řady vojáků ve slavnostních uniformách, s bodáky na puškách, které se leskly na slunci, pochodovaly na Marsovo pole, aby vzdaly čest komunistickému mučedníkovi Voskovovi.

* * *

Velikonoční týden. – Už několik dní nevycházejí noviny. Proslýchalo se, že by mohlo dojít k výtržnostem ze strany věřících, ale ve městě je klid.

O půlnoci (10. dubna) jsem byl na mši v Isaakijevském chrámu.¹¹ Obrovská stavba byla studená jako hrobka; hluboký bas kněze zněl jako rekviem jeho víry. Shromáždění věřící, většinou muži a ženy z bývalé střední vrstvy, vypadali sklíčeně, jako by je tížila myšlenka na slávu navždy minulou.

Po bohoslužbě se věřící seřadili na ulici do průvodu a třikrát obešli chrám. Kráčeli pomalu, mlčky; v tradičním pozdravu „Kristus vstal z mrtvých!“ nebyla žádná radost. „Vpravdě vstal,“ ozývalo se v odpověď bez zápalu. V dálce bylo slyšet ojedinělé výstřely. Dvě ženy se na schodech chrámu objaly a nahlas vzlykaly.

V Kazaňském chrámu¹² převládali mezi přítomnými proletáři. Cítil jsem tutéž stísněnou atmosféru, jako by lidi ovládal jakýsi neurčitý strach. Průvod temnými ulicemi byl truchlivý, pohřební. Malé voskové svíčky se podobaly bludičkám zmítaným větrem a jejich nejisté plápolání slabě ozařovalo ikony a korouhve, které vlály nad hlavami věřících. Víra dosud žije, ale moc církve je zlomena.

⁸ Semjon (Samuil) Petrovič Voskov (1889–1920), bolševik, truhlář; od roku 1907 žil v New Yorku, kde byl činný v ruské sekci Socialistické strany a v redakci listu *Novyj mir* a roku 1916 vedl stávkou truhlářů. Roku 1917 se vrátil do Petrohradu a stal se předsedou továrního výboru sestrojního zbrojního závodu; v občanské válce byl komisařem několika divizí. Zemřel 14. 3. 1920 v Taganrogu na skvrnitý tyfus jako komisař 9. střelecké divize; pohřben byl na Marsově poli.

⁹ Tauridský palác (viz kap. 2) byl roku 1918 přejmenován na Palác Urického; nový název se však neujal.

¹⁰ Marsovo pole, rozlehlé náměstí v centru Petrohradu, v letech 1918–1944 náměstí Obětí revoluce; od jara 1917 tam byly pohřbívány oběti Únorové revoluce a později přední bolševici (Volodarskij, Urickij aj.).

¹¹ Isaakijevský chrám (chrám sv. Izáka Dalmatského), největší pravoslavný chrám Petrohradu, postavený v letech 1818–1858 podle návrhu Augusta de Montferranda.

¹² Kazaňský chrám na Něvském prospektu, postavený v letech 1801–1811 podle návrhu Andreje Voronichina, s půlkruhovou kolonádou.

* * *

Z Ameriky přijel Bieland a přinesl první přímé zprávy ze Spojených států, které jsem dostal. Reakce tam řadí, vypráví; „stoprocentní amerikanismus“¹³ slaví své krvavé vítězství. Válečné zákony, přijaté jako opatření dočasné nutnosti, zůstávají v platnosti a uplatňují se s větší přísností než předtím. Věznice jsou plné politických vězňů; většina činných členů IWW je za mřížemi a ti, kdo se vyhnuli odvodu, a odpírači z důvodu svědomí jsou dosud zatýkáni. Radikalismus je postaven mimo zákon; nezávislý názor je zločinem. Wilsonova militaristická lidumilnost se proměnila ve válku proti pokroku. Dědictví „války proti válce“ je smrtelnější než samo krveprolití.

Bill Haywood,¹⁴ propuštěný na kauci, byl znovu zatčen. Rose Pastor Stokesová¹⁵ byla vydána do Illinois kvůli projevu, který se nelíbil jistým úředníkům; Larkin¹⁶ má brzy stanout před soudem a Gitlow¹⁷ byl odsouzen k patnácti letům.

Podobný duch reakce se projevuje v celé Evropě. Vládne bílý teror. Jack Reed¹⁸ byl zatčen ve Finsku na cestě do Ameriky.

„Jen tady se dá volně dýchat,“ poznamenal vroucně Bieland. Neodporoval jsem mu. Přes všechny chyby a nedostatky bolševiků cítím, že Rusko je dosud ohniskem revoluce. Je to pochodeň, jejíž světlo je vidět po celém světě, a její žár hřeje proletářská srdce v každé zemi.

* * *

12. dubna. – Pochmurný den; zataženo, mírně prší – po jarním počasí, jaké jsme měli, velmi tísnivé. Světlo je teď až do deseti večer – hodiny byly posunuty o dvě hodiny zpět a nedávno ještě o další hodinu.

Lizu Zorinovou dnes odvezli do nemocnice, měla velké bolesti: její dítě se má narodit za několik dní. Liza odmítla soukromý pokoj, a dokonce se bránila, aby ji místo porodní báby ošetřoval lékař; chtěla, aby se s ní zacházelo jako s kteroukoli jinou proletářskou matkou. Je útlé postavy a trpí slabým srdcem, ale duchem je silná: opravdová komunistka, která odmítá přijímat zvláštní výsady. Pro své dítě nemá nic, ale „jiné matky nemají víc, a proč bych měla mít já?“ říká.

Moskva Billu Šatovovi nepovolila opustit Sibiř, aby navštívil svou nemocnou ženu. Bill je sice komisařem železnic v Dálněvýchodní republice, ale prakticky je ve vyhnanství.

* * *

Odhalení *Pravdy* o petrohradských polepšovnách pro děti rozrušila město. Instituce vyšetřoval výbor Komunistického svazu mládeže¹⁹ a jeho zpráva nyní odhalila velmi žalostný stav věcí. „Polepšovny“ jsou obviňovány, že jsou skutečnými věznicemi, v nichž se s mladými chovanci zachází jako se zločinci.

¹³ Heslo nacionalistické kampaně v USA za první světové války a po ní, namířené proti přistěhovalcům, radikálům a všemu, co bylo pokládáno za „neamerické“.

¹⁴ William Dudley „Bill“ Haywood (1869–1928), vůdce IWW; roku 1918 byl s dalšími členy organizace odsouzen ke dvaceti letům vězení a propuštěn na kauci do rozhodnutí o odvolání. Dne 31. 3. 1921 kauci propadl a uprchl do sovětského Ruska. Zemřel 18. 5. 1928 v Moskvě po mrtvici, při níž se uplatnil alkoholismus a cukrovka; polovina jeho popela byla uložena v kremelské zdi.

¹⁵ Rose Pastor Stokesová (1879–1933), americká socialistka a publicistka, rodačka z ruského Polska; roku 1918 byla podle zákona o špionáži odsouzena k deseti letům vězení (rozsudek byl roku 1920 zrušen), roku 1919 spoluzakládala Komunistickou stranu Ameriky. Zemřela 20. 6. 1933 ve Frankfurtu nad Mohanem na rakovinu prsu.

¹⁶ James (Jim) Larkin (1874–1947; dříve uváděn rok narození 1876), irský odborový vůdce, v letech 1914–1923 v USA. V listopadu 1919 byl zatčen pro „zločinný anarchismus“ a roku 1920 odsouzen k pěti až deseti letům vězení; roku 1923 dostal milost a byl vyhoštěn. Zemřel 30. 1. 1947 v Dublinu na následky vnitřních zranění, která utrpěl, když koncem roku 1946 propadl podlahou při opravě budovy svého odborového svazu.

¹⁷ Benjamin Gitlow (1891–1965), americký socialista, spoluzakladatel komunistického hnutí v USA; v listopadu 1919 zatčen a počátkem roku 1920 odsouzen pro „zločinný anarchismus“ k pěti až deseti letům vězení (autorových „patnáct let“ je omyl), roku 1925 omilostněn; později vystupoval jako přední antikomunista. Zemřel 19. 7. 1965 v Crompondu (stát New York).

¹⁸ John (Jack) Reed (1887–1920), americký novinář a komunista, autor knihy *Deset dní, které otřásl světem* (1919). Na zpáteční cestě do USA byl v březnu 1920 zatčen ve Finsku a vězněn asi tři měsíce.

¹⁹ Ruský komunistický svaz mládeže (Komsomol), založený 29. 10. 1918.

Postižené děti jsou tvrdě trestány a klukovské lotroviny se posuzují jako vážné přestupky. Celková správa je podle zjištění prolezlá byrokracií a korupcí. Oblíbeným způsobem trestání je odepřít dětem jídlo, a takto ušetřené potraviny si přivlastňují správci ústavu. Komisaři si korupčními metodami opatřují zásoby podle nadsazených seznamů, aby s nimi mohli spekulovat. Vládní protekce; počet zaměstnanců se často rovná počtu dětí.

Už nějaký čas jsem uvažoval o tom, že bych se věnoval výchovné práci, a využil jsem příležitosti, abych o tom pohovořil se Zorinem. Odhalení ho velice rozladila a byl nakloněn považovat stav škol za přehnaný mladými vyšetřovateli. Trval na tom, že dnešní zlořády jsou způsobeny hlavně nedostatkem bolševických učitelů. Na odpovědných místech se dá důvěřovat jen komunistům, tvrdil. Kde zastávají vysoké funkce nestraníci, bylo nutné postavit do čela ústavu *politkoma* (politického komisaře), aby se zabránilo sabotáži. Tato soustava je sice ne hospodárná, ale vzhledem k nedostatku komunistických organizátorů a pracovníků nezbytná. Zlořády a nešvary v sovětských institucích jsou podle Zorina téměř výhradně důsledkem tohoto stavu. Průměrný člověk je šosák, jehož jedinou myšlenkou je využít každé příležitosti, aby získal větší výhody pro sebe, svou rodinu a přátele. Taková je buržoazní lidská povaha, *ničeho ne poděleješ*. Je ovšem pravda, že většina sovětských zaměstnanců krade a spekuluje. Vláda však proti těmto zlořádům bojuje nemilosrdnou rukou. Takoví lidé bývají často zastřeleni jako vinní zločiny proti revoluci. Hlad je však tak veliký, že i komunisté, ti, kdo nejsou dost pevně zakotveni v myšlenkách a kázni strany, často podlehnou pokušení. S těmi se zachází ještě kratším procesem než s ostatními. K nim je vláda nelítostná, a právem: komunisté jsou předvojem revoluce – mají dávat příklad oddanosti, poctivosti a sebeobětování.

Probírali jsme prostředky, jak vymýtit zlořády v dětských ústavech, a Zorin uvítal mé praktické návrhy založené na výchovných zkušenostech z Ameriky. Nabídl jsem, že se té práci budu věnovat, ale cítil jsem se povinen klást podmínku, že budu ušetřen *politkomu* a dostanu příležitost uskutečnit své představy o péči o opožděné a takzvaně mravně narušené děti. Zorin mě odkázal na Lilinovou,²⁰ Zinovjevovu ženu, která stojí v čele petrohradských vzdělávacích zařízení, a žertem mě varoval, abych neopakoval *faux pas*, kterého jsem se dopustil, když jsem se s tou dámou poprvé setkal.

Tehdy, když jsem přišel do Zinovjevových pokojů v Astorii, otevřela mi na zazvonění pohledná mladá žena. „Jste madame Zinovjevová?“ zeptal jsem se, aniž jsem si byl vědom, že se dopouštím neodpuštělného prohřešku proti bolševické etiketě; vlastně dvojího prohřešku – užil jsem buržoazního výrazu „madame“ a neoslovil jsem ji jejím vlastním jménem, na které jsem si v tu chvíli nemohl vzpomenout.

„Zavolám *tovariš* Lilinovou,“ řekla káravě, a v příštím okamžiku jsem stál tváří v tvář rozhněvané ženě středních let s obličejem nespokojené staré panny. Zřejmě mou otázku slyšela a přijala mě nevlídně.

„*Tovariš* Zinovjev tady nepřijímá. Jděte do Smolného,“ řekla, aniž mě pustila dovnitř.

„Rád bych použil přímé linky do Komisariátu zahraničních věcí, mám jednání s Čičerinem,“ vysvětlil jsem.

„To nejde a já nevím, kdo jste,“ odpověděla úsečně a zavřela dveře.

Tentokrát byla Lilinová vlídnější. Mluvili jsme o poměrech v polepšovnicích a připustila, že tam jistě zlořády existují, ale ohradila se, že zveřejněná zpráva je hrubě přehnaná. Probírali jsme moderní výchovné metody a vyložil jsem jí soustavu, které se drží Ferrerova škola v New Yorku.²¹ V teorii byla ochotná souhlasit, „ale musíme naši mládež připravit,“ poznamenala, „aby pokračovala v díle naší revoluce.“ „Jistě,“ přisvědčil jsem, „ale má se to dělat konvenčními metodami, které mladou mysl otupují a mrzačí tím, že jí vnucují předem přežvýkané názory a dogmata?“ Zdůraznil jsem, že

²⁰ Zlata Ionovna Lilinová, rozená Bernštejnová (1882–1929), bolševička, druhá manželka Grigorije Zinovjeva; v Petrohradě vedla sociální péči a odbor lidového vzdělávání. Zemřela 28. 5. 1929 v Leningradu na rakovinu plic.

²¹ Moderní škola Ferrerova střediska v New Yorku, otevřená roku 1911 Sdružením Francisca Ferrera, na jehož činnosti se autor podílel; později přesídlila do Steltonu v New Jersey. Španělský anarchistický pedagog Francisco Ferrer (1859–1909) byl popraven 13. 10. 1909 v pevnosti Montjuïc v Barceloně.

skutečným cílem výchovy je napomáhat harmonickému rozvoji tělesných a duševních vlastností dítěte, podporovat samostatnost myšlení a podněcovat tvůrčí úsilí.

Lilinová shledala mé názory příliš anarchistickými.

Kapitola 16 – Zotavovny pro dělníky

Zorin se už měsíce zabýval plánem, jak poskytnout petrohradským pracujícím příležitost, aby se přes léto zotavili. Dělníci jsou soustavně podvyživení a vyčerpaní – několik týdnů odpočinku a lepší *pajok* by jim dodaly nových sil a zároveň by byly dokladem toho, jak se komunistická strana zajímá o jejich blaho.

Po zdoluhavém jednání výkonný výbor Petrohradského sovětu Zorinův nápad schválil a Zorin dostal pověření uskutečnit svůj vysněný plán. Bývalé vily ruské šlechty v okolí města se měly proměnit v proletářské „zotavovny“ a přestavět tak, aby pojaly 50 000 dělníků, kteří v nich budou trávit vždy dva týdny ve skupinách po 5 000.

Zorin mě získal ke spolupráci a já jsem nadšeně přijal. Podnikli jsme několik návštěv na Kamenném ostrově,¹ kde stojí nejkrásnější vily a paláce, a vypracoval jsem podrobný plán, jak je přestavět na byty pro malé dělnické rodiny, s jídelnami, knihovnami a místy k zábavě. Zorin mě jmenoval hlavním správcem a požádal mě, abych práci urychlil „po americku, ve spěchu“, jak se vyjádřil, aby bylo všechno hotovo do 1. května,² který se má ve velkém slavit jako revoluční svátek.

Ostrov je od revoluce zanedbaný; většina vil potřebuje důkladnou opravu a i cesty jsou ve velmi špatném stavu. Chceme vytvořit vkusné letní sídlo s moderním vybavením a pohodlím pro proletáře. Jistě se do takového díla dosud nepustila žádná vláda.

Architekti a stavební inženýři jsou k dispozici, ale je velmi obtížné obstarat stavební materiál a schopné pracovní síly. Petrohradská skladiště jsou plná potřebných věcí, ale je téměř nemožné zjistit, co přesně v nich je a kde to najít. Když byl soukromý majetek znárodněn, obchody a skladiště byly zapečetěny a zjevně nikdo neví, co obsahují. Naši architekti, inženýři a dělníci létají po městě a ztrácejí čas marným úsilím sehnat potřebný materiál. Celé dny se tlačí v různých úřadech, aby dostali „schválené poukazy“ na pár lopat nebo několik kusů vodovodních trubek, a když je konečně získají, narazíme na všeobecnou nevědomost, kde se hledaná věc nachází. V takové situaci by jediným hospodárným a účinným postupem bylo, aby náš vlastní výbor skladiště prošel a sepsal zásoby. Můj návrh v tomto smyslu však narazil na tlustou zeď vládnoucí byrokratické soustavy. Komisaři jednotlivých úřadů – samí komunisté – jsou náchylní urazit se nad takovým zjevným přehlížením své pravomoci: je nutné držet se zavedených postupů. Kromě toho obchody a skladiště zapečetila Čeka; bez jejího svolení v každém jednotlivém případě nelze zámků ani se dotknout. Čeka se na můj návrh mračí, zvláště když pochází od člověka, který není členem strany. *Ničevo ne podělaješ*, říká Zorin.

Za největší překážku práce pokládám novou sovětskou byrokracii, její neschopnost a lhostejnost. Práce je ustavičným bojem s úředním šimlem, s otázkami přednosti a s malichernou žárlivostí. Čas běží a téměř se nepostupuje. Situace je skličující.

Pokládám za nesmírně důležité, aby muži zaměstnaní na přípravě místa k odpočinku pro proletariát sami o věc měli zájem, neboť jen tak lze zajistit účinnou spolupráci a dosáhnout výsledků. Navrhl jsem proto ustavit výbor, který by obcházel dílny a továrny, vysvětloval dělníkům náš plán a získával jejich zájem a dobrovolnou pomoc. Poukázal jsem také na mravní hodnotu takového postupu a nabídl jsem, že výbor sestavím z deportovaných z *Bufordu*, z nichž většina stále hledá zaměstnání. Zorin myšlenku podporuje, ale z různých stran byly vzneseny námitky. Kladu si otázku, zda jde o úřední nedůvěru k mužům z *Bufordu*, nebo o neochotu dovolit takovému výboru, aby se dostal do přímého styku s dělníky. Ať tak či onak, uskutečnění mého návrhu se zapletlo do nekonečných žádostí u různých komisařů a zjevně se ztratilo ve spleť sítí sovětské mašinérie.

Místo toho byli na opravu cest, čištění zanedbaných zahrad a obnovu domů odveleni vojáci a vězni

¹ Kamenný ostrov v deltě Něvy, část Petrohradu se zahradami, vilami a paláci šlechty a zámožných měšťanů; v letech 1920–1989 nesl název Ostrov pracujících.

² První máj jako mezinárodní den dělnického hnutí vyhlásil ustavující sjezd II. internacionály v Paříži v červenci 1889 na památku chicagských událostí z května 1886; poprvé se slavil 1. 5. 1890.

z městských táborů nucených prací. Ti však o práci nemají zájem; jejich myšlenky i čas zcela zaměstnává otázka *pajoku*. Je to věc nejvyšší životní: protože nejsou zaměstnáni na svých obvyklých pracovištích, hrozí jim, že přijdou o přiděly, které jim náležejí, a nebylo náležitě postaráno o to, aby dostávali jídlo na ostrově. Byla otevřena společná jídelna, ale vládne v ní taková protekce, že vězni a vojáci bez známostí často zůstávají bez jídla, protože přednost mají četní přátelé a chráněnci komisařů a komunistů. Prostí dělníci na stavbě jsou čím dál nespokojenější. „Skutečný dělník,“ řekl mi jeden voják, „se do letního sídla nedostane. Bude jen pro komisaře a komunisty.“

Některé budovy v prostoru plánovaných zotavoven slouží jako dětské domovy a školy, jiné obývají rodiny inteligence. Všem bylo nařízeno, aby se vystěhovali. Ale zatímco pro školy se zajišťují prostory ve městě, soukromí obyvatelé jsou pokládáni za *buržuje* a jako takoví si nezaslouží žádný ohled: mají být vystěhováni. A přece tu působí skryté vlivy: řada *buržujů* dostala „ochranu“, zatímco ti, kdo nemají přátele na vysokých místech, marně prosí o milost. Zorin mě požádal, abych příkaz k vystěhování provedl, ale jakkoli horlivě si přeji zřídit zotavovny pro dělníky, musel jsem odmítnout podílet se na tom, co mi připadá jako hrubá nespravedlnost a zbytečná krutost. Zorin je nespokojen s mou „sentimentalitou“ a mě z práce vyřazuje.

Kapitola 17 – První máj

Časně zrána mě probudily zvuky hudby a zpěvu a vyšel jsem na ulici. Město bylo ve svátečním hávu: ve vzduchu vlály vlajky a prapory; z oken a dveří visely rudé koberce a závěsy a rozmanitost jejich odstínů a vzorů působila vřele, orientálně.

Na Něvském mě minul velký automobil a o několik kroků dál zastavil. Z hlubin vozu se vynořila kudrnatá černá hlava a kdosi na mě zavolal: „Haló, Berkmane, pojďte k nám.“ Poznal jsem Zinovjeva.

Kolem táhly vojenské oddíly a zpívaly revoluční písně, skupiny chlapců a dívek pochodovaly za zvuku „Internacionály“. „*Subotnici*“,¹² poznamenal Zinovjev, „jdou na *Marsovo pole* sázet stromy na hroby našich hrdinných mrtvých.“ Náš vůz se pomalu sunul mezi šiky revoluční mládeže a rudoarmějců a moje mysl se vrátila k jedné dřívější prvomájové manifestaci. Byla to má první zkušenost toho druhu, v New Yorku, koncem osmdesátých let. Radikálové všech táborů spolupracovali, aby akce byla úspěšná, a na historickém Union Square³ se očekávala ohromná demonstrace. Většina amerických dělníků ve městě však k naší výzvě zůstala hluchá a přišlo jen několik tisíc lidí, většinou z řad přistěhovalců.

Shromáždění sotva začalo, když se náhle objevili modře odění obři, napadli účastníky obušky a rozehnali je do postranních ulic. Někteří z nás takovou možnost předvíдали a malá skupina mladších se připravila policii vzdorovat. Ale v předvečer demonstrace, na naší poslední schůzi výboru, nás H–, vůdce starších členů, varoval, abychom se „nedali vyprovokovat k násilí“, a dobře si pamatuji, jak vášnivě jsem se bouřil proti „argumentům“ toho malodušného sociálního demokrata. „Jsme učitelé lidu,“ řekl tehdy, „a musíme ho vést k vyššímu třídnímu uvědomění. Ale je nás málo a bylo by bláznovstvím obětovat se zbytečně. Musíme se šetřit pro důležitější práci.“

Vysmál jsem se tomu zbabělému varování a nazval jsem je duchovním vrcholem naší křesťanské civilizace, která ze smělého orla, člověka, udělala lišku. Ale H–ova řeč zchladila nadšení naší skupiny a policejní brutalitě se nikdo nevzepřel. Odešel jsem domů zdrcený potupným nezdarem naší prvomájové demonstrace.

Kovové hřmění „Internacionály“, kterou spustilo několik kapel najednou, mě vrátilo do přítomnosti. Tady byl opravdu První máj mých mladických snů. Tady byla revoluce sama!

Na Urického náměstí jsme vystoupili. S láskou jsem hleděl na dělníky a vojáky, kteří se k naší skupině připojili. Tady byli budovatelé revoluce, kteří ji tváří v tvář nepřekonatelným obtížím vedou k vítězství. Pohlédl jsem na Zinovjeva – vypadal unaveně, přepracovaně, s těžkými kruhy pod očima – měl onen „komunistický výraz“, který mi už byl dobře známý.

Průvod se seřadil. Zinovjev se do mě zavěsil a kdosi nás postrčil do první řady. Řady se držely za ruce a pochodovaly k Marsovu poli, Zorin nesl obrovský rudý prapor. Jeho štíhlá postava se pod tou tíhou potácela a ochotné ruce se k němu natahovaly, aby mu ulehčily. Ale Zorin se drahocenného břemene nechtěl vzdát.

Marsovo pole bylo poseté shrbenými postavami, které horlivě pracovaly – *subotnici* zdobili hroby revolučních mučedníků. Pracovali radostně a útržky jejich písně k nám doléhaly v přestávkách mezi skladbami dechových kapel za námi.

Stál jsem se Zinovjevem na tribuně a tlumočil jeho odpovědi americkému dopisovateli, kterého Čičerin konečně do Ruska vpustil. Kam oko dohlédlo, plnili ohromné náměstí a přilehlé ulice vojáci a dělníci. Kolem pochodovali proletáři z továren, každá skupina se svým karmínovým praporem s revolučními hesly. Ošetřovatelky Rudé armády, zaměstnankyně dílen a sovětských úřadů, pluky Komunistického

¹ Poznámka autora: Z ruského *subota*, sobota. Označují se tak dobrovolníci, kteří v sobotu po pracovní době nabízejí svou práci.

² První *subotniki*, dobrovolné neplacené pracovní směny, uspořádali moskevští železničáři na jaře 1919. Na 1. 5. 1920 byl vyhlášen první celoruský *subotnik*.

³ Union Square, náměstí na Manhattanu, tradiční místo dělnických shromáždění a demonstrací v New Yorku.

svazu mládeže, ozbrojení dělníci z *vseobuče*⁴ a dlouhé řady dětí, chlapců a děvčat, defilovaly s vlajkami svých organizací.

Byla to nejimpozantnější manifestace revolučního uvědomění, jakou jsem kdy viděl, a cítil jsem se jí povznesen. Ale pohled na pochodující byl skličující; byli podvyživení, vyčerpaní, chudě odění a všiml jsem si mnoha dětí, které šly bosy. Patrně jejich tělesná slabost, myslel jsem si, způsobila, že účastníci průvodu projevovali tak málo nadšení – sotva odpovídali na pozdravy komunistů na tribuně a časté „Hurá, hurá, *tovarišči!*“, které provolávali Laševič⁵ a Ancelovič,⁶ Zinovjevovi pobočníci, nacházelo v řadách procházejících demonstrantů jen slabou, bezduchou ozvěnu.

Slavnosti skončily večer masovým představením pod širým nebem,⁷ znázorňujícím vítězství revoluce. Bylo to mocné zobrazení věkovitého otroctví lidu, jeho utrpení a bídy i podzemní revoluční činnosti průkopníků svobody. Na ztvárnění velkého ruského dramatu se podíleli nejlepší umělci města a podali intenzivní a dojemné představení. Byl jsem uchvácen hrůzami carské tyranie; v mém vědomí se ozývalo řinčení otrockých řetězů a slyšel jsem z hlubin hučení blížící se bouře. Pak náhlé hřmění děl, sténání raněných a umírajících ve světových jatkách, a po nich blesk vzpoury a Vítězství revoluce.

Během dvou hodin představení jsem prožil celou škálu velkého zápasu a byl jsem hluboce pohnut. Ale obrovské publikum zůstalo mlčet – neprojevalo se ani znamení souhlasu. Je to apatie severské povahy? tázal jsem se v duchu, když jsem uslyšel, jak mladý dělník poblíž říká: „K čemu to všechno je! Rád bych věděl, co jsme získali.“

⁴ *Vseobuč* (rus. zkratka ze všeobščije voennoje obučenije) – všeobecný vojenský výcvik pracujících, zavedený dekretem Všeoruského ústředního výkonného výboru z 22. 4. 1918 pro muže od 18 do 40 let.

⁵ Michail Michajlovič Laševič (1884–1928), bolševik z Oděsy, za občanské války člen revolučních vojenských rad několika front a armád, od října 1919 do srpna 1920 v revoluční vojenské radě 7. armády u Petrohradu; Zinovjevův stoupenec. Roku 1926 byl jako člen opozice zbaven funkce náměstka lidového komisaře vojenství a poslán do vedení Čínské východní železnice. Zemřel 30. 8. 1928 v Charbinu; údaje o příčině se rozcházejí: úředně gangréna, podle jiných zpráv autonehoda či sebevražda.

⁶ Naum Markovič Ancelovič (1888–1952), bolševik a odborový funkcionář, roku 1920 předseda Petrohradské gubernské rady odborů; později mimo jiné tajemník Všesvazové ústřední rady odborů a v letech 1938–1940 lidový komisař lesního průmyslu SSSR. Zemřel 15. 9. 1952 v Moskvě.

⁷ Patrně *Mystérie osvobozené práce*, masová inscenace u petrohradské Burzy na Vasiljevském ostrově večer 1. 5. 1920, na níž se podíleli mimo jiné výtvarník Jurij Annenkov a divadelník Alexandr Kugel a v níž účinkovalo přes 2 000 rudoarmějců.

Kapitola 18 – Britská dělnická delegace

Květen 1920. – S příjezdem britské delegace¹ přišel do Petrohradu nový život; na její počest se koná mnoho schůzí, banketů a slavností. Myslím, že komunisté mají sklon přeceňovat význam návštěvy a její pravděpodobné výsledky. Někteří dokonce soudí, že příjezd Angličanů věští brzké politické uznání Ruska. Sovětské noviny a projevy komunistů vyvolaly dojem, že delegace vyjadřuje smýšlení celého britského proletariátu a že ten se chystá přijít Rusku na pomoc.

Slyšel jsem, jak o tom diskutovala skupina dělníků a vojáků na shromáždění v Chrámu práce. Byl jsem požádán, abych do angličtiny převedl rezoluce, které se měly předložit, a byl mi přidělen stolek. Lidé se kolem mě tlačili, aby lépe viděli na delegáty na pódiu. Plné světlo elektrických lamp dopadalo na Bena Turnera,² předsedu delegace, malého, zavalitého a dobře živeného.

„Tamhle, podívejte se na něj!“ zvolal za mnou nějaký dělník. „Je hned vidět, že je z ciziny. Naši lidé tak tlustí nejsou.“

„Není divu!“ odpověděl voják. „Anglie, to není Rusko, tam lidi nehladovějí.“

„Dělníci hladovějí všude,“ řekl chraplavý hlas.

„Tohle nejsou dělníci,“ opravil ho první muž. „To jsou delegáti.“

„Pochopitelně delegáti, ale proletářští delegáti,“ trval na svém chraplavý hlas. „Poslala je anglická dělnická třída, aby se podívali, jakou pomoc potřebujeme.“

„Myslíte, že pomůžou?“ zeptal se voják s nadějí.

„Kvůli tomu tu přece jsou. Vráť se domů a pověď tamějšímu proletariátu, jak trpíme, a postarají se, aby zrušili blokádu.“

„Dej Bůh, dej Bůh,“ vzdychl vroucně dělník.

Kolem prošel muž, který se rázně prodíral davem, a vystoupil na pódium. Jeho zámožný zjev, dobře padnoucí šaty a rudá tvář nápadně kontrastovaly s lidmi kolem.

„Podívej se na toho tlustého delegáta! V Anglii nehladovějí,“ zašeptal voják svému sousedovi.

Cosí povědomého na tom zavalitém „delegátovi“ upoutalo mou pozornost. Spatřil mě a usmál se, že mě poznává. Byl to Melničanskij,³ předseda Moskevské rady odborů.

* * *

V komunistických kruzích se šíří značné zklamání z delegace. Vojenské přehlídky na ni nezapůsobily, návštěvy v továrnách a závodech nevzbudily u „chladnokrevných Britů“ žádné nadšení. Zdá se, že se úmyslně vyhýbají určitému vyjádření o tom, jakou pomoc lze od jejich země očekávat nebo jaká bude jejich zpráva dělníkům v Anglii. Jisté poznámky jednotlivých delegátů vyvolaly znepokojení. Někteří komunisté považují za nevkusné uctívat vojenskými přehlídkami dělnickou delegaci, jejíž někteří členové jsou otevřenými pacifisty. Revoluční země jako Rusko, říkají, by měla klást větší důraz na proletářské uvědomění lidu jako na pravý symbol svého rázu a nejlepší záruku svých mírových úmyslů. Návštěvy v průmyslových podnicích prý mohly zapůsobit jen nedostatkem výrobních výsledků a tím, že továrny a závody byly pro delegáty „nastrojeny“. Dokonce se šeptá, že Britové vycítili v úřední atmosféře, jíž jsou obklopeni, jakýsi dohled, který je jim velmi nepříjemný.

¹ Delegace britského Kongresu odborových svazů (TUC) a Labouristické strany navštívila sovětské Rusko v květnu a červnu 1920 (v Petrohradě 11.–16. 5.); vedl ji Ben Turner, dalšími členy byli mimo jiné Ethel Snowdenová, Margaret Bondfieldová, Tom Shaw, Robert Williams, A. A. Purcell a H. Skinner. Na části cesty se k ní připojili zástupci Nezávislé labouristické strany R. C. Wallhead a Clifford Allen a jako nezávislý pozorovatel ji doprovázel Bertrand Russell; zprávu vydala v červenci 1920.

² Ben Turner (1863–1942), britský odborář, v letech 1902–1933 předseda svazu textilních dělníků, později labouristický poslanec a roku 1928 předseda Kongresu odborových svazů (TUC). Zemřel 30. 9. 1942.

³ Grigorij Natanovič Melničanskij (1886–1937), odborový funkcionář, v letech 1910–1917 žil v USA; po revoluci předseda Moskevské gubernské rady odborů a tajemník Všeruské ústřední rady odborů. Roku 1937 byl zatčen a 26. 10. 1937 zastřelen.

Muži vyslaní z Moskvy, aby delegaci přivítali – Radek, Melničanskij a Petrovskij⁴ –, soudí, že je třeba vynaložit veškeré úsilí, aby si delegáti odnesli dobrý dojem, v naději, že tak zajistí jejich příznivou zprávu v Anglii a odpovídající akci ve prospěch Ruska. Radek a Petrovskij jsou rozhodnými zastánci „diplomacie“; zvláště Petrovskij, který zjevně požívá značného vlivu ve stranických orgánech, ačkoli jeho příklon k bolševismu je velmi nedávného data. Znal jsem ho v Americe jako dr. Goldfarba, redaktora dělnické rubriky newyorského židovského *Forverts*⁵ a velmi fanatického sociálního demokrata – menševika, řečeno ruskou terminologií. Jeho obrácení k bolševismu bylo dost náhlé a jsem překvapen, když se dozvídám, že zastává důležitou funkci komisaře vojenského školství.

Angelika Balabanovová,⁶ stará revolucionářka a velmi milá osobnost, která je členkou přijímacího výboru, se se mnou shoduje, že nejlepší politikou je umožnit delegaci, aby se o Rusku dozvěděla celou pravdu, a získat její přátelství a spolupráci při budování země tím, že bude náležitě chápat potřeby Ruska, a ne tím, že je chápat nebude. Ostatní členové uvítacího výboru však zastávají jiný názor. Přehnaně horliví a úzkostliví zveličují pravdu a slabá místa zlehčují nebo úplně popírají. Na manifestacích a schůzích se postupovalo podle této politiky, ale je zřejmé, že někteří delegáti prohlédli pod masku přetvářky. Na závěrečném banketu, pořádaném na počest Britů před jejich odjezdem do Moskvy, téměř každý řečník zdůrazňoval, že delegaci byla říkana jen pravda, aniž by si uvědomil úsměv nedůvěry ve zdvořilé pozornosti delegátů. Ancelovič, předseda Petrohradské rady odborů, se dokonce vzepjal k tvrzení, že v Rusku je zavedena plná osobní svoboda – přinejmenším pro dělníky, dodal, jako by si náhle uvědomil, jak lehkomyslné je jeho prohlášení.

Možná jsem Ancelovičovi ukřivdil, když jsem tu nepravdu ve svém překladu jeho projevu vynechal. Ale nemohl jsem před delegáty vstát a opakovat to, o čem jsem stejně jako oni věděl, že je to úmyslná lež, stejně hloupá jako zbytečná. Delegáti vědí, že diktatura je opakem svobody. Vědí, že v sovětském Rusku nikdo, dokonce ani komunisté, nemá svobodu slova či tisku a že nedotknutelnost obydlí nebo osoby je neznámá. Lenin otevřeně přiznává, že nezbytnosti revolučního boje takový stav věcí vyžadují. Předstírat opak je urážkou inteligence delegace.

Při našich návštěvách v továrnách a závodech se Ancelovič a jeho pomocníci kolem delegátů ochomýтали způsobem, který jim byl zjevně nemilý. Jeden z Britů naznačil kolegům, že podniky dostaly předem zprávu a byly pro vzácné hosty „připraveny“. Informace o poměrech a výrobě, které podávali ředitelé, mistři a komunističtí zaměstnanci, se tak zjevně lišily, že vyvolávaly udivené poznámky. Někteří členové delegace si byli vědomi přítomnosti čekistů a bázlivosti dělníků v jejich přítomnosti.

* * *

Na Nikolajevském nádraží⁷ čekal luxusní vlak s pullmanovými lůžkovými vozy a jídelním vozem, aby odvezl britskou delegaci do Moskvy. U každého vagonu delegáty zdravila čestná stráž, mladí muslimští *kursanti*⁸ v malebných *čerkeskách*.⁹ Místo vypadalo neobvykle poklidně. Obvyklé zástupy s těžkými zavazadly, které křičí a strkají se, chyběly. Nebylo vidět jediného ošuntělého dělníka ani špinavého žebráka. Nádraží a nástupiště byly obrazem čistoty a vzorného pořádku.

S úderem jedenácté večer v neděli 16. května delegace odjela do Moskvy. Delegáty doprovázel

⁴ David Alexandrovič Petrovskij, vlastním jménem Lipeč, v USA vystupoval jako Max Goldfarb (1886, podle jiných údajů 1883 – 1937), do roku 1917 redaktor newyorského *Forverts*; po návratu do Ruska se věnoval vojenskému školství, od března 1920 byl náčelníkem Hlavní správy vojenských učilišť. V březnu 1937 byl zatčen a 10. 9. 1937 v Moskvě zastřelen.

⁵ *Forverts* (Vpřed), newyorský deník v jidiš založený roku 1897, spjatý se socialistickým a odborovým hnutím židovských přistěhovalců.

⁶ Angelika Isaakovna Balabanovová (1878–1965), socialistka ukrajinského původu, přední činitelka Italské socialistické strany, v letech 1919–1920 tajemnice Kominterny. Rusko opustila zklamaná (údaje se rozcházejí: koncem roku 1921, nebo 1922); žila pak ve Vídni, Paříži a New Yorku, po válce v Itálii. Zemřela 25. 11. 1965 v Římě.

⁷ Nikolajevské nádraží v Petrohradě, výchozí stanice trati do Moskvy; roku 1923 přejmenováno na Řijnové, roku 1930 na Moskevské.

⁸ Poznámka autora: Komunističtí frekventanti vojenských škol, které připravovaly důstojníky pro Rudou armádu.

⁹ *Čerkeska* (rus.) – dlouhý přiléhavý kabát s nášivkami na náboje na prsou, tradiční oděv kavkazských horalů a kozáků.

početný hlouček předních komunistů, mezi nimi Radek, Kollontajová,¹⁰ Lozovskij¹¹ s dcerou, která mu dělá tajemnici, Balabanovová, Zorin a několik menších hvězd. Na požádání jsem jel s delegací jako neoficiální tlumočník a sdílel jsem kupé s Ičovem,¹² vedoucím státního nakladatelství v Petrohradě.

Cestou se hovořilo o Rusku a ruských poměrech; komunisté se snažili delegáty „vytáhnout“, kdežto většina z nich si dávala pozor, aby nevyslovila určitý názor. Ben Turner, předseda delegace, mluvil v obecných výrazech o potřebě humánnějšího postoje k Rusku a pánové Skinner¹³ a Purcell¹⁴ souhlasně přikyvovali – spíš obecnosti předsedových poznámek, jak se mi zdálo, než jejich smyslu. Williams¹⁵ otevřeně obdivoval dobrý pořádek, který vládne v Petrohradě, kdežto Wallhead¹⁶ z Nezávislé labouristické strany souhlasil s Allenem¹⁷ – jediným komunistou mezi Angličany – v ostrém odsouzení zločinu dohodové blokády, která vyhladovuje miliony nevinných žen a malých dětí. Paní Snowdenová¹⁸ si zachovávala dobře vychovanou důstojnost vysoké společnosti a na hovoru se podílela jen blahosklonným úsměvem, který zcela jasně říkal: „Jsem s vámi, ale nejsem jednou z vás.“ Jednou vyjádřila své příjemné překvapení, že nenašla ulice Petrohradu zamořené lupiči, kteří by za bílého dne nerušeně okrádali lidi, jak „si někteří v Anglii mysleli“.

Ze všech delegátů mi byli nejsympatičtější Allen se svou přemýšlivou, asketickou tváří a Bertrand Russell,¹⁹ který delegaci, pokud vím, doprovázel jako soukromá osoba. Oba, ač si nebyli podobní povahou ani názory, na mě zapůsobili jako muži hlubokého vhledu a společenské upřímnosti.

V Moskvě byla pro delegaci připravena velká ovace. Nástupiště lemovali rudoarmějci ve slavnostních uniformách a v lesklé výstroji, vojenské kapely hrály „Internacionálu“ a komunističtí řečníci uchystali britským hostům „triumfální uvítání“. Kameněv je pozdravil jménem ústřední vlády a Tomskij,²⁰ předseda Všeruské ústřední rady odborů, oslovil v dlouhém projevu zástupce britských dělníků jménem jejich ruských bratří. Všichni řečníci označovali šťastnou událost za symbol společné věci pracujících obou zemí a vyslovovali přesvědčení, že anglický proletariát se chystá přijít revoluci na pomoc.

¹⁰ Alexandra Michajlovna Kollontajová (1872–1952), bolševička, teoretička ženské emancipace, v letech 1917–1918 lidová komisařka sociální péče, od roku 1920 vedoucí ženského oddělení Ústředního výboru strany; od roku 1922 diplomatka (Norsko, Mexiko, Švédsko). Zemřela 9. 3. 1952 v Moskvě na srdeční infarkt.

¹¹ Solomon Abramovič Lozovskij, vlastním jménem Dridzo (1878–1952), odborový funkcionář, v letech 1921–1937 generální tajemník Rudé internacionály odborů (Profinternu), poté náměstek lidového komisaře zahraničních věcí. V lednu 1949 byl zatčen v souvislosti s Židovským antifašistickým výborem a 12. 8. 1952 zastřelen.

¹² Patrně Ilja Ionovič Ionov, vlastním jménem Bernštejn (1887–1942), bratr Zlaty Lilinové a tedy Zinovjevův švagr, v letech 1919–1923 ředitel Petrohradského státního nakladatelství (Petrogosizdat). Roku 1937 byl zatčen a zemřel roku 1942 v táboře Sevlag na severu Ruska; příčina smrti není známa (?).

¹³ H. Skinner, odborový člen delegace, patrně zástupce typografů (?); bližší údaje se nepodařilo zjistit.

¹⁴ Albert Arthur Purcell (1872–1935), britský odborář, generální tajemník svazu nábytkářských dělníků, roku 1920 účastník ustavujícího sjezdu Komunistické strany Velké Británie, později labouristický poslanec a roku 1924 předseda Kongresu odborových svazů. Zemřel 24. 12. 1935.

¹⁵ Robert Williams (1881–1936), britský odborář, tajemník Národní federace dopravních dělníků, roku 1920 člen Komunistické strany Velké Británie (vyloučen po tzv. černém pátku 15. 4. 1921, kdy jeho svaz nepodpořil stávkou horníků). Když nemohl najít stálou práci, spáchal 1. 2. 1936 sebevraždu.

¹⁶ Richard Collingham Wallhead (1869–1934), britský socialista, v letech 1920–1922 předseda Nezávislé labouristické strany (Independent Labour Party, socialistická strana založená roku 1893, tehdy součást labouristického hnutí), od roku 1922 poslanec. Zemřel 27. 4. 1934.

¹⁷ Clifford Allen (1889–1939), britský socialista a pacifista z Nezávislé labouristické strany, za války předseda Společenství proti branné povinnosti (No-Conscription Fellowship) a třikrát vězněn jako odpírač vojenské služby; v letech 1922–1926 předseda strany, roku 1932 povýšen do šlechtického stavu jako lord Allen of Hurtwood. Komunistou nebyl (autorův údaj je omyl). Zemřel 3. 3. 1939 ve švýcarském sanatoriu na tuberkulózu, kterou se nakazil ve vězení.

¹⁸ Ethel Snowdenová, rozená Annakinová (1881–1951), socialistka a sufražetka, manželka labouristického politika Philipa Snowdena; jako členka delegace vydala kritickou knihu *Through Bolshevik Russia* (1920). Od roku 1947 žila po mrtvici v ošetřovatelském domově, kde 22. 2. 1951 zemřela.

¹⁹ Bertrand Russell (1872–1970), britský filozof a matematik, pacifista (roku 1918 vězněn), roku 1920 doprovázel delegaci jako nezávislý pozorovatel; své dojmy shrnul v knize *The Practice and Theory of Bolshevism* (1920). Nositel Nobelovy ceny za literaturu (1950). Zemřel 2. 2. 1970 v Penrhynedeudraethu ve Walesu na chřipku.

²⁰ Michail Pavlovič Tomskij, vlastním jménem Jefremov (1880–1936), bolševik, tiskař, s krátkou přestávkou v letech 1918–1929 předseda Všeruské (od roku 1924 Všesvazové) ústřední rady odborů; koncem 20. let představitel „pravé úchytky“. Když byl v srpnu 1936 obviněn ze spojení s „teroristy“, zastřelil se 22. 8. 1936 na své chatě v Bolševu u Moskvy, aby unikl zatčení.

Téměř dvě hodiny museli delegáti stát na nástupišti a poslouchat projevy v jazyce, jemuž nerozuměli. Ale konečně byl obřad u konce a hosté byli usazeni do automobilů a odvezeni do sovětského hotelu, který jim byl určen za ubytování. Ve velké tlačenci se Angličané rozdělili a některé z nich málem pohltily vzdouvající se vlny lidstva. Vojáci postupně odpochovali, dav prořídł a konečně jsem se mohl prodrat na ulici. Vládní auta už odjela a já jsem se rozhlížel po *izvozčikovi* (drožkáři), když jsem si všiml Bertranda Russella, který se prodíral z nádraží. Stál zmateně na schodech a nevěděl, kam se obrátit, zapomenutý uprostřed rozrušených lidí, kteří pokřikovali v cizí hatmatilce. V tu chvíli přijelo auto a poznal jsem Karachana.

„Trochu jsem se opozdil,“ řekl; „už všichni delegáti odjeli?“

„Bertrand Russell je tu ještě,“ odpověděl jsem.

„Russell? Kdo je to?“

Vysvětlil jsem mu to.

„Nikdy jsem o něm neslyšel,“ řekl Karachan naivně. „Ale ať nastoupí; je tu místo pro vás oba.“

* * *

Delovoj dvor,²¹ sovětský hotel určený britským hostům, byl celý zrenovován a vypadá čistě a svěže. Velká jídelna je vkusně vyzdobena karmínovými prapory a uvítacími hesly. Ze stěn hovoří v různých jazycích socialistická hesla o solidaritě dělníků celého světa a o vítězství revoluce prostřednictvím diktatury proletariátu. Rostliny v květináčích dodávají prostorné místnosti teplo a barvu.

Prostíralo se pro velký počet hostů, mezi nimi pro delegáty, oficiální zástupce sovětské vlády, některé členy Třetí internacionály a pozvané mluvčí odborů. Na jídelním lístku byl ruský kaviár, polévka, bílý chléb, dva druhy masa a různá zelenina. Když se podávalo smažené kuře, viděl jsem, jak si někteří Britové vyměnili udivené pohledy.

„Pořádně dobré jídlo na hladovějící Rusko,“ poznamenal delegát vedle mě ke svému sousedovi, když na chvíli utichlo řinčení nádobí a smích.

„Že jo. Hezká holka,“ odpověděl ten druhý a významně mrkl na půvabnou mladou servírku, která ho obsluhovala. „Myslel jsem, že bolševici služebnictvo zrušili.“

Angelika Balabanovová, která seděla naproti mně, vypadala znepokojeně.

* * *

Dne 18. května, den po příjezdu do Moskvy, byla delegaci na počest uspořádána velká manifestace. Byla to skvělá vojenská přehlídka, jíž se zúčastnily všechny druhy vojsk Rudé armády. Dělníci v průvodu nepochodovali.

Nepřetržitý sled slavností, zvláštních divadelních představení a návštěv v továrnách delegáty zřejmě začíná omrzovat. Je mezi nimi znát nespokojenost a nevoli nad zjevným dohledem, jemuž se cítí vystaveni. Několik z nich si stěžovalo, že se nemohou setkat se svými návštěvníky, protože systém *propusků*, zavedený v Delovém dvoře od příjezdu delegace, prakticky vylučuje návštěvníky, které čekistický agent u stolku vrátného považuje za *persona non grata*. Delegáti si začínají uvědomovat rafinované omezování své svobody a jsou si vědomi, že každý jejich krok a každé slovo je sledováno. Nelibě nesou „věžeňskou atmosféru“, jak prostředí označil jeden člen delegace. „Jsme přátelsky naladěni,“ řekl mi, „a taková taktika nemá smysl.“ Nespokojí se prý s tím, že uvidí jen to, co se delegaci oficiálně ukazuje. Chce se podívat hlouběji a stěžoval si, že je nucen uchylovat se k lstem, aby se dostal do styku s lidmi, jejichž názory chtěl poznat.

„Ruská revoluce je největší událostí v celých dějinách,“ poznamenal ke mně jeden z delegátů, „malicherné ohledy by v ní neměly mít místo. Rodí se nový svět; zlehčovat strašlivé porodní bolesti

²¹ Delovoj dvor, rozsáhlá obchodní budova postavená v letech 1911–1913 v Moskvě podle návrhu I. S. Kuzněcova; po revoluci sloužila jako hotel pro hosty sovětské vlády.

takového zrodu je horší než pošetilost. Bolševici, předvoj revolučních mas, hrají v tomto procesu úlohu, jejíž význam dějiny nepřehlédnou. Že se dopustili chyb, je nevyhnutelné, je lidské; ale navzdory omylům zakládají novou civilizaci. Dějiny neodpouštějí nezdary: zvěční bolševiky pro jejich úspěch tváří v tvář téměř nepřekonatelným obtížím. Mohou být na své výsledky právem hrdí.“

Odmlčel se a pak zamyšleně pokračoval: „Ať se delegáti i svět podívají situaci zpříma do tváře. Musíme poznat, co revoluce doopravdy *je*. Ruská revoluce není věcí pouhého politického uznání; je to událost, která mění svět. Samozřejmě v ní najdeme křivdy a zlořády. Období takových bouří a zápasů je bez nich nemyslitelné. Odhalené zlořády je třeba jen napravit a dobře míněná kritika má nejvyšší cenu. Není také tajemstvím, že Rusko trpí hladem, a je zločinné předstírat blahobyť okázalými bankety a hostinami. Naopak, ať delegáti spatří strašlivé následky blokády, ať uvidí hrozné nemoci a úmrtnost, které z ní plynou. Nikdo zvenčí si nedovede ani přibližně představit plný rozsah zločinu, jehož se Dohoda na Rusku dopustila. Čím těsněji se delegáti dostanou do styku se skutečností, tím přesvědčivější bude jejich výzva britskému proletariátu a tím účinněji budou moci bojovat proti blokádě a intervenci Dohody.“

Kapitola 19 – Duch fanatismu

Klub univerzalistů na Tverské byl ve velkém rozruchu. Anarchisté, leví sociální revolucionáři a maximalisté se značnou příměsí továrních dělníků a vojáků zaplnili přednáškový sál a vzrušeně o čemsi diskutovali. Když jsem vešel, oddělil se od hloučku vysoký, urostlý mladý muž v námořnické blůze a zamířil ke mně. Byl to můj přítel G., anarchistický námořník.

„Co říkáte *ted'*, Berkmane?“ zeptal se důrazně a jeho výrazná tvář prozrazovala hluboké rozhořčení. „Pořád ještě považujete bolševiky za revolucionáře?“

Dozvěděl jsem se, že pětáctýřicet anarchistů v Butyrské věznici¹ (v Moskvě) bylo vystaveno tak nesnesitelným životním podmínkám, že se nakonec uchýlili k zoufalému protestu hladovky. Všichni jsou ve vězení už mnoho měsíců, od leontjevské aféry,² aniž proti nim bylo vzneseno obvinění. Jsou drženi v nejprísnějším režimu, nesmějí na vycházky ani přijímat návštěvy a strava, kterou dostávají, je tak nedostatečná a nezdravá, že téměř všichni vězni onemocněli kurdějemí. Hladovějící žádají, aby byli postaveni před soud, nebo propuštěni, a jejich čin považují ostatní vězni za natolik oprávněný, že se k hladovce připojili všichni obyvatelé Butyrek, přes 1 500 lidí. Poslali společný protest ústřednímu vedení komunistické strany a jeho opisy zaslali také Leninovi, Moskevskému sovětu, odborům a dalším úředním orgánům. Vzhledem k naléhavosti situace zvolili univerzalisté výbor, který má navštívit tajemníka komunistické strany, a bylo navrženo, abych se k výboru připojil i já.

„Pomůžete?“ zeptal se můj přítel námořník. „Nebo jste nás úplně opustil?“

„Možná budete brzy ve straně,“ poznamenal jiný hořce, „*ted'* už jste bolševik, sovětský anarchista.“

V naději, že se mezi komunisty a levicovými živly ještě může dosáhnout sblížení, jsem svolil.

Když jsem se toho večera vracel domů, přemýšlel jsem o nezdaru svých dřívějších snah dosáhnout lepšího porozumění mezi zneprátenými revolučními frakcemi. Vzpomínal jsem na své návštěvy u Lenina a Krestinského, na své rozhovory se Zinovjevem, Čičerinem a dalšími předními bolševiky. Lenin slíbil, že se věci bude zabývat Ústřední výbor, ale jeho odpověď – v podobě usnesení strany – pouze opakovala, že „*idějnyje* anarchisté (anarchisté z přesvědčení) nejsou pronásledováni“, ale zdůrazňovala, že „agitace proti sovětské vládě nemůže být trpěna“. Otázka legalizace anarchistické osvětové práce, o níž jsem před několika týdny jednal s Krestinským, nebyla vyřízena a zjevně se přešla. Pronásledování levicových živlů pokračuje a věznice jsou plné revolucionářů. Mnozí byli postaveni mimo zákon a donuceni „přejít do ilegality“. Marija Spiridonovová³⁴ byla dlouho vězněna v Kremlu a její přátelé jsou štváni jako za cara.

Zmocňuje se mě pocit sklíčenosti, když vidím zahořklé nepřátelství komunistů k ostatním revolučním živlům. Jsou ještě bezohlednější při potlačování levé opozice než pravé. Lenin, Čičerin a Zinovjev mě ujišťovali, že Spiridonovová a její okruh jsou nebezpečnými nepřáteli revoluce. Vláda předstírala, že Mariji pokládá za duševně chorou, a umístila ji do sanatoria, z něhož nedávno uprchla. Měl jsem však příležitost tu mladou ženu navštívit; opět se skrývá jako za Romanovců. Shledal jsem, že je naprosto vyrovnaná, nanejvýš upřímná idealistka, vášnivě oddaná rolnictvu a nejlepším zájmům

¹ Butyrská věznice (Butyrky), velká moskevská věznice založená v 18. století, za carství i po revoluci jedno z hlavních míst věznění politických vězňů.

² Poznámka autora: Dne 25. září 1919 vyhodila „podzemní“ skupina levých sociálních revolucionářů a anarchistů do povětří bombou dům v Leontjevském pereulku, v němž zasedal moskevský výbor komunistické strany.

³ Poznámka autora: Proslulá revolucionářka, která zabila generála Luchomského, mrskače sedláků, a kterou carští důstojníci mučili a pak poslali na doživotí na Sibiř. Revoluce roku 1917 ji osvobodila; stala se vůdkyní levého křídla sociálních revolucionářů a získala velký počet stoupenců, zvláště mezi rolnictvem.

⁴ Autor se v poznámce mýlí: Spiridonovová 16. (29.) 1. 1906 postřelila tambovského gubernského radu Gavriila Luženovského (generálem nebyl), který na následky zranění zemřel 10. (23.) 2. 1906. Viz též kap. 9.

revoluce. Ostatní členové jejího okruhu – Kamkov,⁵ Trutovskij,⁶ Izmailovičová⁷ – jsou lidé vysoké inteligence a bezúhonnosti. Bolševici podle nich revoluci zradili; nehlásají však ozbrojený odpor proti sovětské vládě a žádají jen svobodu projevu. Brestlitevský mír považují za nejosudnější krok komunistů, za počátek jejich reakční politiky a pronásledování levicových živlů. Na protest proti němu a proti přítomnosti představitele německého imperialismu v sovětském Rusku způsobili roku 1918 smrt hraběte Mirbacha.

Komunisté si vůči jiným názorům osvojili jezuitský postoj. Přesto většinu z nich shledávám upřímnými a pracovitými muži, oddanými své věci, již slouží až do sebezapření. Velmi poučná byla má zkušenost s Bakajevem,⁸ náčelníkem petrohradské Čeky, u něhož jsem se přimlouval za tři nedávno zatčené anarchisty. Byl to prostý a skromný člověk; zastihl jsem ho v malé nenáročné místnosti v Astorii u oběda s bratrem. Seděli nad skrovným jídlem, řídkou polévkou a rýží jako moučníkem; nebylo tam žádné maso a jen několik krajíčků černého chleba. Nemohl jsem si nevšimnout, že oba muži zůstali hladoví.

Uveden osobním lístkem od Zinovjeva přimlouval jsem se u Bakajeva za vězně a sdělil jsem mu, že je osobně znám a jejich zatčení pokládám za neoprávněné.

„Jsou to opravdoví revolucionáři,“ naléhal jsem. „Proč je držíte ve vězení?“

„V pokoji Č–,“ odpověděl Bakajev, „jsme našli jisté přístroje.“

„Č– je chemik,“ vysvětlil jsem.

„To víme,“ odsekl, „ale v továrnách se našly protisovětské letáky a moji lidé se domnívali, že by mohly mít nějakou souvislost s Č–ovou laboratoří. On však tvrdošíjně odmítal odpovídat na otázky.“

„Nu, to je stará praxe zatčených revolucionářů,“ připomněl jsem mu.

Bakajev se rozhořčil. „Právě proto ho držím,“ prohlásil. „Taková taktika byla oprávněná proti buržoaznímu režimu, ale jednat tak s námi je urážka. Č– se chová, jako bychom byli četníci.“

„Myslíte, že záleží na tom, kdo člověka drží ve vězení?“

„No, nebudeme o tom diskutovat, Berkmane,“ řekl. „Nevíte, za koho se přimlouváte.“

„A ti druzí dva?“

„Byli zadrženi s Č–,“ odpověděl. „Anarchisty nepronásledujeme, věřte mi; ale tihle lidé jsou na svobodě nebezpeční.“

Obrátil jsem se na Ravičovou, komisařku vnitra Petrohradského okruhu, mladou ženu, jejíž pohledná tvář nesla stopy tragických revolučních zkušeností. Litovala, že nemůže nic dělat, protože v takových věcech má výhradní pravomoc Čeka, a odkázala mě na Zinovjeva. Ten o zatčení nebyl zpraven, ale ujistil mě, že se o své přátele nemusím strachovat.

„Víte, Berkmane, *idějnyje* anarchisty nezatýkáme,“ řekl; „ale tihle lidé nejsou vašeho druhu. Každopádně buďte klidný; Bakajev ví, co dělá.“

⁵ Boris Davidovič Kamkov (1885–1938), jeden z vůdců levých eserů a člen jejich ústředního výboru; nesouhlasil s podmínkami brestlitevského míru a po vraždě Mirbacha a potlačení povstání levých eserů v červenci 1918 se skrýval. Roku 1920 byl v Moskvě zatčen, krátce propuštěn a roku 1921 znovu zatčen; pak opakovaně vězněn a vyhnán. Odmítl svědčit proti Bucharinovi a 29. 8. 1938 byl odsouzen k smrti a týž den zastřelen.

⁶ Vladimir Jevgeňjevič Trutovskij (1889–1937), jeden ze zakladatelů strany levých eserů a člen jejího ústředního výboru, v letech 1917–1918 lidový komisař místní samosprávy RSFSR. V únoru 1920 byl v Petrohradě krátce zatčen, od roku 1921 opakovaně vězněn a vyhnán. Dne 7. 2. 1937 byl zatčen v Alma-Atě a 4. 10. 1937 v Moskvě zastřelen.

⁷ Alexandra Adolfovna Izmailovičová (1878–1941), eserka; 14. 1. 1906 v Minsku neúspěšně vystřelila na gubernátora Pavla Kurlova, byla odsouzena k smrti a trest jí byl změněn na doživotní *katorgu*. Od roku 1917 členka ústředního výboru levých eserů a Všeruského ústředního výkonného výboru. Roku 1937 byla odsouzena k deseti letům vězení a 11. 9. 1941 spolu se Spiridonovovou a dalšími politickými vězni orelské věznice zastřelena v Medveděvském lese u Orla.

⁸ Ivan Petrovič Bakajev (1887–1936), bolševik, od září 1919 do srpna 1920 předseda petrohradské gubernské Čeky, od září 1920 zmocněnec Čeky pro Jihovýchodní oblast; stoupenec Zinovjeva, roku 1927 vyloučen ze strany. V prosinci 1934 byl zatčen, v srpnu 1936 souzen v 1. moskevském procesu a 25. 8. 1936 zastřelen.

Žoviálně mě poplácal po rameni a pozval mě, abych s ním večer šel do carské lóže na balet.

Později jsem se dozvěděl, že Bakajev byl suspendován a vypovězen na Kavkaz pro svou přílišnou horlivost v užívání poprav bez soudu.

25. května. – Dnes ráno, pátého dne hladovky v Butyrkách, jsem se zastavil v kancelářích Ústředního výboru strany v ulici Mochovaja. Jako při mé předchozí návštěvě byly předpokoje přeplněné návštěvníky; četní úředníci, většinou mladé dívky v krátkých sukních a lakových střevících na vysokém podpatku, poletovali sem a tam s náručemi plnými spisů, jiní seděli u stolů, psali a třídili velké hromady hlášení a *dokladů*. Cítil jsem se jako ve víru obrovského stroje, jehož kola se neustále točí nad úlem na ulici a chrlí lístky papíru, nekonečný papír k řízení milionů Ruska.

Preobraženskij,⁹ dříve komisař financí a nyní na Krestinského místě, mě přijal poněkud chladně. Protest hladovějících četl, řekl, ale co z toho? „Co chcete?“ zeptal se důrazně.

Vyložil jsem své poslání. Politici vězni jsou drženi ve vězení devět měsíců, někteří dokonce dva roky, bez soudu a bez obvinění, a nyní žádají, aby se v jejich věcech něco podniklo.

„Mají na to právo,“ odpověděl Preobraženskij, „ale jestli si vaši přátelé myslí, že nás mohou ovlivnit hladovkou, mýlí se. Ať hladovějí, jak dlouho chtějí.“ Odmlčel se a v očích se mu objevil tvrdý výraz. „Jestli zemrou,“ dodal zamyšleně, „bude to možná nejlepší.“

„Přišel jsem k vám jako soudruh,“ řekl jsem rozhořčeně, „ale jestliže zaujímáte takový postoj –“

„Nemám čas o tom diskutovat,“ přerušil mě. „Věci se dnes večer bude zabývat Ústřední výbor.“

Později během dne jsem se dozvěděl, že deset uvězněných anarchistů, mezi nimi Gordin¹⁰ – zakladatel skupiny univerzalistů –, bylo z rozkazu Čeky propuštěno v naději, že se tím hladovka zlomí. K tomu došlo nezávisle na jakémkoli kroku Ústředního výboru. Vyšlo také najevo, že někteří z politických vězňů v Butyrkách byli bez slyšení či soudu odsouzeni k pěti letům vězení, zatímco jiní dostali koncentrační tábor „až do konce občanské války“.

* * *

Byl jsem v pokoji v hotelu *National* a překládal pro britskou dělnickou delegaci různé rezoluce, články a Lozovského brožuru o dějinách ruského odborového hnutí, když jsem dostal vzkaz od Radka s žádostí, abych k němu přišel ve věci velké naléhavosti. Udiven jsem nastoupil do automobilu, který pro mě poslal, a rychle jsme projeli městem až k bývalému sídlu německého vyslanectví,¹¹ které nyní zabírá Třetí internacionála. Elegantní přijímací sál byl plný návštěvníků a zahraničních delegátů, z nichž někteří zvědavě prohlíželi stopy po kulkách v mozaikové podlaze a ve stěnách – památky na násilnou smrt, kterou v této místnosti nalezl Mirbach rukou levých sociálních revolucionářů, odpůrců brestlitevského míru.

Byl jsem si vědom nesouhlasných pohledů, které se na mě upíraly, když jsem byl mimo pořadí vyzván, abych šel za sluhou do soukromé pracovny tajemníka Komunistické internacionály. Radek mě přijal velmi srdečně, zeptal se, jak se mi daří, a poděkoval mi, že jsem jeho výzvě vyhověl tak rychle. Potom mi podal objemný rukopis a řekl:

„Iljič (Lenin) právě dokončil tuto práci a velmi si přeje, abyste ji pro britskou delegaci převedl do angličtiny. Prokážete nám velkou službu.“

⁹ Jevgenij Alexejevič Preobraženskij (1886–1937), bolševický ekonom a teoretik, s Bucharinem autor *ABC komunismu* (1919). Od dubna 1920 do března 1921 byl jedním ze tří tajemníků Ústředního výboru (s Krestinským a Serebrjakovem); lidovým komisařem financí nebyl (roku 1921 se stal předsedou finančního výboru strany). Později přední trockista; zastřelen 13. 7. 1937 (některé údaje uvádějí 13. 2. 1937).

¹⁰ Abba Gordin (1887–1964), anarchista a spisovatel ze Smorgoně, s bratrem Wolfem zakladatel skupiny anarchistů-univerzalistů; roku 1920 byl asi tři měsíce vězněn v Butyrkách a propuštěn 25. 5. 1920. Roku 1925 uprchl přes Mandžusko, od roku 1927 žil v USA, kolem roku 1957 se usadil v Izraeli. Zemřel v srpnu 1964 v Tel Avivu.

¹¹ Dům Sergeje Berga v Denežném pereulku v Moskvě, postavený roku 1897, kde od jara 1918 sídlilo německé vyslanectví a kde 6. 7. 1918 leví esei zavraždili vyslance Mirbacha (viz kap. 9); dnes italské velvyslanectví.

Byl to rukopis spisu *Dětská nemoc levičáctví*.¹² Už jsem o chystaném díle slyšel a věděl jsem, že je to útok na levicové revoluční proudy, které kritizují leninismus. Obrátil jsem několik stránek s hojně podtrhanými řádky, opravenými Leninovým drobným, ale čitelným rukopisem. „Maloburžoazní ideologie anarchismu,“ četl jsem; „dětinská hloupost levičáctví“, „ultrarevolucionáři, kteří se dusí v zápalu svého dětinského nadšení“. Vystaly mi před očima bledé tváře hladovějících v Butyrkách. Viděl jsem, jak se na mě jejich planoucí oči vyčítavě dívají přes železné mříže. „Opustil jsi nás?“ slyšel jsem je šeptat.

„S tímto překladem velice spěcháme,“ říkal Radek a v jeho hlase jsem cítil netrpělivost. „Chceme ho mít hotový do tří dnů.“

„Bude to trvat nejméně týden,“ odpověděl jsem. „Kromě toho mám rozdělanou jinou práci, kterou jsem už slíbil.“

„Já vím, Lozovského,“ poznamenal a pohrdavě pohodil hlavou; „to nevádí. Leninova má přednost. Můžete všechno ostatní odložit, na mou odpovědnost.“

„Ujmu se toho, jestliže smím připojit předmluvu.“

„To není žádný žert, Berkmane.“ Radek byl zjevně nespokojen.

„Mluvím vážně. Tato brožura překrucuje a pošpiňuje všechny mé ideály. Nemohu souhlasit s jejím překladem, aniž bych připojil několik slov na jejich obranu.“

„Jinak odmítáte?“

„Ano.“

Když jsem odcházel, Radkovo chování postrádalo vřelost.

* * *

V postoji komunistů ke mně nastala nenápadná změna. Pozoruji chlad v jejich pozdravech, dokonce náznak nevráživosti. Mé odmítnutí přeložit Leninovu brožuru se rozkřiklo a dávají mi pocítit, že jsem se provinil urážkou majestátu.

Doprovázím britskou delegaci při jejich návštěvách v továrnách, divadlech a školách a všude jsem si byl vědom zkoumavých pohledů čekistů, kteří delegáty provázejí jako průvodci a tlumočníci. V Delovém dvoře po mně vrátňý najednou začal žádat *propusk* a ptát se, „co tu pohledávám“, ačkoli ví, že tam bydlím a pomáhám delegátům s překlady.

Rozhodl jsem se vzdát se svého pokoje ve Dvoře a přijmout pohostinství jednoho přítele v *Nationalu*. Je to v rozporu s pravidly domů sovětů, podle nichž nesmí žádný návštěvník zůstat po půlnoci. V tu hodinu se *propusky* z celého dne se jmény návštěvníků a navštívených osob předávají Čece. Protože nejsem oficiálním hostem hotelu, nemám nárok na stravu a jsem nucen dopouštět se dalšího prohřešku proti komunistickému pořádku tím, že se uchyluji na tržiště, úředně zrušená, ale v praxi fungující. Situace se stává nesnesitelnou a chystám se odjet do Petrohradu.

„Stal jste se *persona non grata*,“ poznamenal Augustin Souchy,¹³ delegát německého syndikalistického svazu, když jsme seděli v Delovém dvoře a překládali rezoluce, které Lozovskij předložil zástupcům odborů Švédska, Norska a Německa.

„V obou táborech,“ zasmál jsem se. „Moji přátelé z levice mi říkají bolševik, kdežto komunisté se na mě dívají úkosem.“

¹² Leninův spis *Dětská nemoc „levičáctví“ v komunismu*, napsaný v dubnu a květnu 1920 a vydaný v červnu 1920 před II. kongresem Komunistické internacionály; byl namířen proti levicovým proudům v komunistickém hnutí, které odmítaly parlamentarismus a práci v reformistických odborech.

¹³ Augustin Souchy (1892–1984), německý anarchosyndikalista, roku 1920 delegát Svobodné dělnické unie Německa (FAUD), nástupkyně Svobodného svazu německých odborů (FVdG), v sovětském Rusku; později činný v Mezinárodním dělnickém sdružení, za španělské občanské války v Barceloně, pak v Mexiku. Zemřel 1. 1. 1984 v Mnichově.

„Mnozí z nás jsou na tom stejně,“ odpověděl Souchy.

Kolem prošel Bertrand Russell a odvolal si mě stranou. „Myslím, že z naší zamýšlené návštěvy u Petra Kropotkina nic nebude,“ řekl. „Už pět dní nám slibují auto. Pořád je to ‚za chvíli tu bude‘, a dny ubíhají v marném čekání.“

Jeden kudrnatý malý komunista, z anglicky mluvících průvodců přidělených delegaci, se kolem jakoby náhodou loudavě procházel.

„Je auto připravené?“ zeptal se Russell. „Mělo tu být v deset dopoledne; teď jsou dvě odpoledne.“

„Komisař mi právě řekl, že se auto bohužel porouchalo,“ odpověděl průvodce.

Russell se usmál. „Sabotují naši návštěvu,“ řekl; „budeme se jí muset vzdát.“ Pak smutně dodal: „Připadám si jako vězeň, každý krok je sledován. Už v Petrohradě jsem si toho obtěžujícího dohledu všiml. Je to od nich dost hloupé.“

Poslouchal jsem, jak někteří britští delegáti hovoří o schůzi tiskařů, z níž se právě vrátili. Melničanskij a další bolševici ke shromážděným promluvili a velebili sovětský režim a komunistickou diktaturu. Náhle se na pódiu objevil muž s dlouhými černými vousy. Dřív než si kdokoli uvědomil, kdo to je, pustil se do útoku na bolševiky. Označil je za kazisty revoluce a odsoudil jejich tyranii jako horší než carskou. Jeho ohnivá řeč držela posluchače v napětí. Pak kdosi zakřičel: „Kdo jste? Vaše jméno!“

„Jsem Černov, Viktor Černov,“¹⁴ odpověděl muž smělym, vyzývavým hlasem.

Bolševici na pódiu vzteky vyskočili.

„Hurá! Ať žije Černov, statečný Černov!“ volalo publikum a vůdci sociálních revolucionářů a bývalému předsedovi Ústavodárného shromáždění se dostalo bouřlivé ovace.

„Zatkněte ho! Držte zrádce!“ ozývalo se od komunistů. Všichni se vrhli k pódiu, ale Černov zmizel.

Někteří z Britů vyjadřovali obdiv nad odvahou muže, po němž Čeka tak usilovně a tak dlouho pátrá. „Bylo to docela napínavé,“ poznamenal kdosi.

„Hrozím se pomýšlení, co se s ním stane, jestli ho chytí,“ řekl jiný.

„Zatraceně chytré, jak utekl.“

„Tiskaři to odnesou.“

„Slyšel jsem, že předáci ze třetí sovětské pekárny byli zatčeni a dělníci vyloučeni z práce, protože žádali víc chleba.“

„Doma je to jiné,“ povzdechl si jeden delegát. „Ale myslím, že se všichni shodneme, že blokáda musí být zrušena.“

¹⁴ Viktor Michajlovič Černov (1873–1952), zakladatel a hlavní teoretik strany eserů, roku 1917 ministr zemědělství Prozatímní vlády, 5. (18.) 1. 1918 zvolen předsedou Ústavodárného shromáždění; roku 1920 emigroval. Zemřel 15. 4. 1952 v New Yorku.

Kapitola 20 – Jiní lidé

Červen. – Zima povolila své ledové sevření a jasně svítí slunce. V parcích se lavičky plní lidmi.

Potkal jsem maskota našeho *Bufordu*, „Mimino“, a zavolal jsem na něj. Barva z jeho tváře vybledla, vypadá nažloutle a unaveně.

„Ne, většina našich hochů ještě nepracuje,“ řekl, „a té byrokracie už máme po krk. Pořád vám říkají, že potřebují dělníky, ale doopravdy nás nechce nikdo. Komunisté z naší skupiny si samozřejmě všichni našli dobrá místa. Slyšel jste o Biankim? Pamatujete, jak to bolševikům nandal na té schůzi v Bělostrově? Jak vstoupil do strany a dostal odpovědné místo? A ten námořník z Bostonu, vzpomínáte si na něj? No, nedávno jsem ho potkal na ulici, celý vyfintěný v koženém obleku a s bouchačkou velkou jako vaše ruka. U Čeky. Jeho staré řemeslo. Věděl jste, že byl v Bostonu detektivem?“

„Myslel jsem, že byl námořník.“

„To bylo před lety. Později sloužil v soukromé detektivní kanceláři.“

„Několik našich hochů nějaký čas pracovalo v *Petrotopu*,“¹ pokračoval „Mimino“. „Čeka usoudila, že je tam příliš mnoho anarchistů, a vyhodila nás. Dzeržinskij²³ říká, že *Petrotop* je anarchistické hnízdo; ale každý ví, že nebýt Kolobuškina,⁴ město by loni v zimě zmrzlo. Je to anarchist a celý mozek toho podniku, ale mluví se o tom, že ho zatknou. A to je starý šlisselburžec; deset let strávil v tamních kobkách.“

S prostou lhostejností k lidem kolem obnažila stará selka záda mladé dívky vedle sebe a pozorně prohlíží její šaty. Rozvážným pohybem k sobě přiblíží palec a ukazováček, stáhne ruku, napřímí se a svého zajatce pustí na zem. Její soused se nervózně odtáhne. „Dejte pozor, dobrá ženo,“ napomíná ji, „mám dost svých.“

„Řekněte mi, drahoušku,“ ptá se stará žena, „je pravda, co lidi povídají o nových válkách?“

„Ano.“

„A s kým?“

„S Poláky.“⁵

„Ach, Bože, smiluj se! A proč musejí pořád válčit, strýčku?“

Muž mlčí. Dívka zvedne tvář z ženina klína. „Je chladno, teto. Už jste hotová?“

„Máš jich plno, děvenko.“

Na rohu řídí dva milicionáři skupinu metařů – postarší muže a chlapce z koncentračního tábora a ženy zatčené ve vlacích bez dokladů. Někteří mají na nohou vysoké plstěné boty, jejichž uvolněné podrážky hlučně pleskají v tekutém hnoji. Jiní jsou bosí. Pracují apaticky, vynášejí špínu ze dvorů na ulici a nakládají ji na vozy. Zápach je k zvracení.

Statný *milicioner* se ležérně loudá k jedné z žen. Je mladá a hezká, i když neobyčejně bledá a vyzáblá.

¹ Poznámka autora: Petrohradský palivový odbor.

² Poznámka autora: Předseda Všeruské Čeky.

³ Felix Edmundovič Dzeržinskij (1877–1926), revolucionář z polské šlechtické rodiny, od prosince 1917 předseda Čeky a jejich nástupnických organizací GPU a OGPU, zároveň mj. lidový komisař vnitra (1919–1923) a dopravy (1921–1924) a od roku 1924 předseda Nejvyšší rady národního hospodářství. Zemřel 20. 7. 1926 v Moskvě na srdeční záchvat, krátce po dvouhodinovém projevu na plénu ústředního výboru strany, v němž útočil na opozici kolem Trockého, Zinovjeva a Kameněva.

⁴ Pavel Nikolajevič Kolobuškin (1888 – po 1962), anarchokomunista z rolnické rodiny v Jaroslavské gubernii; roku 1907 byl za ozbrojená přepadení obchodů odsouzen k třinácti letům a čtyřem měsícům *katorgy*, od roku 1909 vězněn ve Šlisselburgu, kde se účastnil protestů vězňů a tři roky nosil okovy. Za občanské války pracoval v hospodářské radě Severní oblasti a v petrohradském palivovém odboru (*Petrotopu*), kde se zasloužil o zásobování města palivem. V letech 1921–1938 byl opakovaně zatýkán, vězněn a vyhnán, v letech 1949–1954 znovu vypovězen do Kustanajské oblasti; roku 1962 odtud ještě žádal o rehabilitaci. Datum a okolnosti jeho smrti nejsou známy.

⁵ Polsko-sovětská válka (1919–1921); 25. 4. 1920 zahájila polská armáda ofenzivu na Ukrajině a 7. 5. 1920 obsadila Kyjev.

„Co se tu zasníváš! Pracuj, holka,“ řekne a žertem ji šťouchne do žeber.

„Mějte srdce,“ prosí. „Jsem tak slabá; zrovna jsem vyšla z nemocnice, když mě sebrali.“

„Máš, co sis zasloužila, když jezdíš bez propustky.“

„Nemohla jsem si pomoci, holoubku,“ odpoví dobromyslně. „Řekli mi, že můj muž je v Pitěru,⁶ že se vrátil z fronty, a on pryč ode mě pět let. Tak jdu na úřad; tři dny ve frontě a pak mi propustku odmítnou. Myslela jsem, že se tam nějak dostanu i bez ní, ale sundali mě z vlaku, a já jsem tak slabá a nemocná a nedávají mi žádný *pajok*. Jak teď mám svého muže najít?“

„Najdi si jiného,“ směje se milicionář. „Toho už neuvidíš.“

„A proč bych ho neviděla?“ ptá se rozzlobeně.

„Protože ho nejspíš poslali proti Polákům.“

„Ach, já nešťastná!“ nařká žena. „To válka nikdy neskončí?“

„Jsi ženská, a tedy přirozeně hloupá. Od tebe nemůže nikdo čekat, že takovým věcem rozumíš!“

* * *

V *Domě učonych* (Domě učenců)⁷ jsem se setkal se spisovateli, vědci a intelektuály různých politických táborů; všichni vypadali jen jako stíny lidí. Netečně posedávali, někteří ukusovali kousky černého chleba.

V koutě diskutovala skupina o pověstech o válce.

„Je to těžká rána pro naději na oživení průmyslu,“ řekl B–, známý národohospodář. „A to jsme už začínali snít o tom, že se nám bude volněji dýchat.“

„Nejhorší na tom je,“ poznamenal Z–, etnolog, „že nebudeme moci dostat knižní dary, které nám přislíbili ze zahraničí.“

„Jsem tak odtržený od vědeckého pokroku, že si připadám vyloženě nevzdělaný,“ řekl profesor L–, bakteriolog.

„Polsko je v předvečer revoluce,“ tvrdil F–, komunista. „Rudá armáda půjde rovnou na Varšavu a my pomůžeme polskému proletariátu vyhnat pány a nastolit sovětskou republiku.“

„Jako je ta naše,“ odsekl ironicky B–. „Lze jim jen gratulovat.“

Večer jsem navštívil svého přítele Petra, nestraníka, dělníka v Trubočném závodě.⁸ „Dostali jsme do dílny válečné zakázky,“ říkal zrovna své ženě. „Jak máme přemoci *razruchu*, ten náš strašný hospodářský rozvrat, když všechno zase pracuje pro válku?“

Vešel muž středních let, podsaditý a hrubého vzezření.

„Tak co, Petře Vasiljiči,“ oslovil vesele hostitele, „je válka s Polskem a my těm *panům*⁹ dáme za vyučenou.“

„Vám se to lehko řekne, Ivane Nikolajeviči,“ odpověděl Petr. „Vy nemusíte žít z *pajoku*. Dodává vládě dřevo,“ vysvětlil, obraceje se ke mně, „a ten nehladoví, *ten* ne.“

„Musíme bránit svou zem proti Polákům,“ prohlásil dodavatel sentenciózně.

⁶ Poznámka autora: Lidový název Petrohradu.

⁷ Dům učenců (Dom učonych) v Petrohradě, zřízený roku 1920 z podnětu Maxima Gorkého jako středisko péče o hladovějící vědeckou inteligenci; sídlil v bývalém paláci velkoknížete Vladimira Alexandoviče na Dvorcovém nábřeží, kde působil dodnes.

⁸ Trubočný závod (Trubkový závod) v Petrohradě, založený roku 1869 jako pobočka petrohradské továrny na náboje na ostrově Golod'aj při Vasiljevském ostrově; vyráběl dělostřelecké zapalovače („trubky“) a jiné vojenské potřeby. Později Kalininův závod.

⁹ *Pani* (pol., jedn. č. *pan*) – páni; v sovětské propagandě hanlivé označení polské šlechty a statkářů.

„Vezmou Váňu?“ zeptala se hospodyně se slzami v očích. „Ještě mu není sedmnáct.“

„Mně nevadí jít na frontu,“ ozval se chlapec ležící na peci. „V armádě dostávají dobrý *pajok* a můžu to dotáhnout na *komandira*,¹⁰ jako bratranec Vaska.“

Vstal, vytáhl ze svého *polušubku*¹¹ slanečka a skrojek chleba a začal jíst. Otec ho hladově pozoroval. „Dej kousek mámě,“ naléhal po chvíli. „Od včerejška nic neměla.“

„Nemám hlad,“ řekla matka omluvně.

„Ano, přátelé,“ promluvil znovu dodavatel, jako by si vzpomněl na nedokončenou myšlenku, „Polákům se musí dát za vyučenou a my všichni musíme bránit revoluci.“

„A co máme bránit?“ zeptal se Petr hořce. „Tlusté komisaře a Čeku s jejím střílením, to bráníme. Nic jiného nemáme.“

„Mluvíš jako kontrarevolucionář,“ vykřikl Váňa a seskočil z pece.

„Nemáme ani svoje děti,“ pokračoval jeho otec. „Z toho kluka je od té doby, co vstoupil do *Komsomolu* (Svazu komunistické mládeže), chuligán. Učí se tam nenávidět rodiče.“

Váňa si stáhl kožešinovou čepici přes uši a vykročil ke dveřím. „Dej si pozor, ať tě neudám,“ řekl a práskl jimi za sebou.

* * *

Ve městě je italská socialistická delegace v čele se Serratim¹² a ta příležitost se slaví obvyklými vojenskými přehlídkami, manifestacemi a schůzemi. Ale mě už ta podívaná nezajímá. Nahlédl jsem za oponu. Představením chybí upřímnost; hlavní pružinou těch podívaných jsou politické intriky. Dělníci na nich nemají žádný podíl kromě mechanické poslušnosti rozkazů; po továrnách provází delegáty pokrytectví; nepravdivé informace je klamou o skutečném stavu věcí; dohled jim brání, aby se dostali do styku s lidem a poznali pravdu o situaci. Delegáty hostí, oslavují a ovlivňují, aby své organizace přivedli do ovčince Třetí internacionály, pod vedení Moskvy.

Jak je to všechno vzdálené mé představě o revoluční poctivosti a revolučním cíli!

Komunističtí vůdcové se zapletli do plánů na politické uznání a plýtvají silami revoluce, aby vytvořili zdání vojenské síly a hospodářského zdraví. Ztratili ze zřetele skutečné hodnoty, z nichž velká změna vychází. Lid vycítil falešné tendence nového režimu a bezmocně přihlíží, jak se vrací ke starým praktikám. Proletariát ztrácí iluze; vidí, jak jsou jeho revoluční vymoženosti obětovány jedna po druhé, jak se z bývalých bojovníků za svobodu stávají tvrdí vládcí, obránci existujícího režimu, a jak revoluční hesla a naděje dohasínají jako uhlíky.

Kruhy inteligence prostupuje ovzduší zahořklé bezmoci, ochromující pocit, že jim chybí soudržnost a cíl, který by jim dodal energii. Jsou vyčerpaní léty hladovění; jejich duševní základy jsou oslabeny, duchovní pouta s lidem přetržena.

Levicoví revolucionáři jsou dezorganizovaní, zlomení pronásledováním a vnitřní nejednotou. Období bouře a vzepětí roztrhalo staré kotvy a uvrhlo uznávané hodnoty napospas proudu. Ve všeobecném zmatku se projevuje jen málo tvořivého. Nelítostná ruka rodičího se života, víc než bolševické dekrety, zničila staré formy a vytvořila chaos věcí hmotných i duchovních. Instituce a ideje, vržené na jednu hromadu, zuří v prvotní vášni a divoce se snaží vyprostit, zoufale se jedna druhé chytají ve snaze vynořit se na povrch. A nad křikem a hlukem zápasící masy, přehlušujíc všechna ostatní volání, zní zoufalá, neustávající prosba: Chleba! Chleba!

¹⁰ *Komandir* (rus.) – velitel.

¹¹ *Polušubok* (rus.) – krátký kožich, zpravidla z ovčí kůže.

¹² Delegace italských socialistů a odborářů, která v létě 1920 navštívila sovětské Rusko. Giacinto Menotti Serrati (1872–1926), vůdce Italské socialistické strany a od roku 1914 šéfredaktor jejího deníku *Avanti!*, se v létě 1920 účastnil II. kongresu Komunistické internacionály a byl zvolen do jejího výkonného výboru; roku 1924 přivedl levé křídlo socialistů do Komunistické strany Itálie. Zemřel 10. 5. 1926 v Assu na selhání srdce cestou na ilegální stranickou schůzi.

Moskvu užírá byrokracie, Petrohrad je umírající město. Tady revoluce není. Venku na venkově, mezi prostými lidmi, je třeba vidět nové Rusko a žít jeho rodící se život.

Byl jsem požádán, abych se připojil k výpravě, kterou chystá Muzeum revoluce.¹³ Jejím účelem je shromáždit historický materiál o revolučním hnutí od jeho počátků, téměř před sto lety. Doufal jsem, že se zapojím do tvořivější práce, ale okolnosti a stále chladnější postoj komunistů mě z podstatnější práce vylučují. Poslání výpravy je nepochybné, a tak jsem se rozhodl nabídku přijmout.

¹³ Muzeum revoluce v Petrohradě; jeho zřízení projednávala v květnu 1919 u Lunačarského iniciativní skupina, k níž patřili mj. Gorkij, Věra Fignerová a historik P. J. Ščegoljev. Muzeum bylo slavnostně založeno 9. 10. 1919 a pro veřejnost otevřeno 11. 1. 1920 v Zimním paláci. Bylo prvním ruským muzeem dějin revolučního hnutí; dnes je to Státní muzeum politických dějin Ruska.

Kapitola 21 – Na cestě na Ukrajinu

Červenec 1920. – Na každé stanici obléhají náš vlak rozbouřené davy. Vojáci a dělníci, rolníci, ženy a děti, obtížení těžkými pytli, zběsile bojují o místo. S křikem a klením se derou k vagonům. Lezou rozbitými okny, šplhají na nárazníky a tlačí se na schůdkách, bezohledně se chytají klik u dveří a jeden druhého, aby se udrželi. Jako pomnutí mravenci pokryjí každý kousek místa a každou chvíli jim hrozí, že přijdou o zdraví i o život. Je to hustý, vzdouvající se lidský příboj, hnaný jedinou vášní – zachytit se na vlaku, který se už rozjíždí. I střechy jsou plné; ženy a děti leží naplocho, muži klečí nebo stojí. Často v noci, když vlak projíždí pod mostem nebo viaduktem, jsou jich desítky smeteny ze střech a zahynou.

Na stanicích na nás čeká železniční milice. Obstoupí vagon, vyžene cestující ze střechy a ze schůdků a pokračuje k dalšímu vozu. Ale v příští chvíli se strhne nápor a tahanice a vyklizený vagon je znovu pokryt lidským rojem. *Milicioneri* se často uchylují ke zbraním a pálí salvy nad vlak. Lidé jsou však zoufalí: strávili dny, ba týdny opatřováním „cestovních papírů“ – hledají jídlo nebo se s plnými pytli vracejí ke svým hladovějícím rodinám. Smrt kulkou pro ně není o nic hroznější než smrt hladem.

S protivnou pravidelností se tyto výjevy opakují na každé zastávce. Začíná být mučivé cestovat v poměrném pohodlí našeho nápadného vagonu, nedávno opraveného a natřeného jasně červenou barvou, s nápisem „Mimořádná komise Muzea revoluce“.

Výprava má šest členů: tajemníci, slečnu A. Šakolovou; pokladní, Emmu Goldmanovou; historického „odborníka“ Jakovleva a jeho ženu; mladého komunistu, studenta petrohradské univerzity; a mne jako předsedu. K naší skupině patří ještě úřední *provodnik* (průvodčí) a Henry Alsberg,¹ americký dopisovatel, jemuž jeho přátelský postoj k Rusku vynesl Zinovjevovo svolení, aby nás doprovázel. Náš vůz je rozdělen na několik kupé, kancelář, jídelnu a kuchyň, vybavenou prádlem a stříbrem ze Zimního paláce, nyní sídla muzea.

Ve dne se lidé drží v uctivé vzdálenosti; nápis na našem vagonu zřejmě vyvolává dojem, že v něm cestuje Čeka, nejobávanější instituce v Rusku. Ale v noci, kdy jsou stanice v pološeru, nás obléhají zástupy, které se dožadují místa. Naše pokyny zakazují kohokoli přijmout, jednak kvůli nebezpečí, že nám ukradnou materiál, jednak ze strachu před nákazou. Lidé jsou zavšivení; skoro každý, kdo cestuje po Ukrajině, trpí *sypňakem*,² druhem tyfu, který často končí smrtí. Náš historik se ho smrtelně bojí a vehementně protestuje proti přijímání cizích lidí. Uzavřeli jsme kompromis: několika starým ženám a mrzákům dovolujeme jet na plošině a potají je krmíme ze zásob naší „komuny“.

Obyvatelstvo krajů, jimiž projíždíme, je neklidné a poplašené. Na každé stanici nás varují, abychom nepokračovali dál: bílí, loupežnické bandy, Machno a Vrangl³ jsou prý na dostřel. Čím dál postupujeme na jih, tím víc houstne ovzduší pověstmi, které nahánějí strach.

Život na jihu, kotel vřících citů, se nápadně liší od života na severu. Moskva a Petrohrad se ve srovnání s ním zdají klidné a spořádané. Tady je všechno neusazené, groteskní, chaotické. Časté změny vlády, provázené občanskou válkou a ničením, vyvolaly duševní i tělesný stav, jaký jinde v zemi neznají. Vytvořily ovzduší nejistoty, života bez kořenů, neustálé úzkosti. Některé části Ukrajiny zažily v letech 1917–1920 čtrnáct různých režimů, z nichž každý znamenal násilný ořes běžné existence, rozvracel život a vytrhával ho ze základů.

Na tomto území se odehrála celá škála revolučních a kontrarevolučních vášní. Tady nacionalistická Rada bojovala proti místním orgánům Kerenského vlády, dokud brestlitevský mír neotevřel jižní Rusko

¹ Henry Alsberg (1881–1970), americký novinář a právník. V letech 1919–1921 psal z Ukrajiny a sovětského Ruska pro americký tisk a v létě 1920 se na několik týdnů připojil k výpravě Muzea revoluce. V letech 1935–1939 řídil Federální projekt spisovatelů (Federal Writers' Project). Zemřel 1. 11. 1970 v Palo Altu v Kalifornii po krátké nemoci.

² *Sypňak* (rus., hovorově z *sypnoj tif*) – skvrnitý tyfus, horečnaté onemocnění přenášené šatní vší, provázené vyrážkou; v letech občanské války zachvátily Rusko a Ukrajinu jeho ničivé epidemie.

³ Petr Nikolajevič Vrangl (1878–1928), baron, carský generál, který 4. 4. 1920 převzal po Děnikinovi velení bílých vojsk zatlačených na Krym; v červnu 1920 z Krymu pronikl do Severní Taurie a ohrožoval jižní Ukrajinu. Zemřel v emigraci náhle po krátké těžké nemoci 25. 4. 1928 v Bruselu; jeho rodina a stoupenci byli přesvědčeni, že ho otrávil sovětský agent.

německé okupaci. Pruské bajonety Radu rozpustily a hetman Skoropadskij panoval z milosti císaře⁴ nad zemí ve jménu „nezávislého a sebeurčujícího“ lidu. Pohroma na západní frontě a revoluce ve vlastní zemi přinutily Němce odejít a nový stav věcí přinesl Petljurovi vítězství nad hetmanem. Vlády se střídaly jako v kaleidoskopu. Diktátora Petljuru a jeho Direktorium vyhnalo vzbouřené rolnictvo a Rudá armáda, která zase ustoupila Děnikinovi. Pak se pány Ukrajiny stali bolševici, brzy je však zatlačili Poláci, a potom se země znovu zmocnili komunisté.

Dlouhotrvající vojenské a občanské boje rozvrátily celý život jihu. Společenské třídy byly zničeny, staré zvyky a tradice zrušeny, kulturní přehrady strženy, aniž se lid dokázal přizpůsobit novým poměrům, které se neustále mění. Nebyl čas ani příležitost přebudovat svůj duševní a tělesný způsob života, zorientovat se v neustále se proměňujícím prostředí.

Pudy hladu a strachu se staly jediným *leitmotivem* myšlení, cítění a jednání. Nejistota je všudypřítomná a vytrvalá: je to jediná určitá, skutečná realita. Otázka chleba, nebezpečí útoku – to jsou jediná témata, která lidi zajímají. Slyšíte historky o ozbrojených oddílech, které plní okolí města, a fantastické dohady o povaze lupičů, které jedni považují za bílé, jiní za zelené⁵ nebo za pogromistické bandity. Legendární postavy Machna, Marusji⁷ a Ščuse⁸ se zlověstně tyčí v ovzduší paniky, které zplodily prožité hrůzy a ještě děsivější obava z neznáma.

Poplach a děs prostupují život i myšlení lidí. Pronikají celým jejich vědomím. Příznačná pro to, stejně jako pro všeobecný chaos poměrů, je odpověď, kterou člověk dostane, když se zeptá, kolik je hodin. Podle toho, zda vám řeknou „tři podle starého“, „pět podle nového“ nebo „šest podle nejnovějšího“, poznáte, jak dalece je tázaný nakloněn bolševikům, nebo opozici; komunisté totiž nedávno už potřetí nařídili „ušetřit“ další hodinu denního světla.

Celá země připomíná vojenský tábor, který žije v neustálém očekávání vpádu, občanské války a náhlé změny vlády, jež s sebou přinese nové vraždění a útlak, konfiskace a hlad. Průmyslová činnost je ochromená, finanční situace beznadějná. Každý režim vydával vlastní peníze a zakazoval všechna předchozí platidla. Mezi lidmi však obíhají nejrůznější „papíry“, včetně kerenských, carských, ukrajinských⁹ a sovětských peněz. Každý „rubl“ má svou vlastní, neustále kolísající hodnotu, takže trhovkyně se musejí stát profesory matematiky – jak lidé žertem říkají –, aby se v tomto finančním labyrintu vyznaly.

Pod povrchem každodenního života vládou téměř volně rozpoutané prvotní vášně člověka. Etické hodnoty se rozpustily, lesk civilizace se setřel. Zbývá jen holý pud sebezáchovy a všudypřítomný strach z toho, co přinese zítřek. Vítězství bílých nebo jejich obsazení některého města znamená krutou odplatu, pogromy na Židy, smrt pro komunisty, vězení a mučení pro ty, kdo jsou podezřelí ze sympatií k nim. Příchod bolševiků znamená rudý teror¹⁰ bez rozdílu. Obojí je zhoubné; stalo se to už mnohokrát a lidé

⁴ Vilém II. (1859–1941), německý císař a pruský král v letech 1888–1918; po listopadové revoluci 1918 abdikoval a odešel do exilu v Nizozemsku. Zemřel 4. 6. 1941 v Doornu na plicní embolii.

⁵ Poznámka autora: Rolnické bandy, nazývané *zeljonyje* (zelení), protože se zdržovaly v lesích. Podle jiné verze je jejich jméno odvozeno od jména jednoho z jejich vůdců.

⁶ Druhá verze má patrně na mysli otamana Zelenyje, vlastním jménem Danylo Terpylo (1886–1919), ukrajinského eserského revolucionáře, který roku 1919 velel povstalecké „zelené armádě“ na Kyjevsku a bojoval postupně proti bolševikům i bílým; jeho oddíly se dopouštěly i pogromů. Na podzim 1919 byl smrtelně raněn v boji s Děnikinými vojsky a zemřel cestou do rodného Trypillja.

⁷ Marija (Marusja) Nikiforovová (1885–1919), anarchistka z Alexandrovsk (dnes Záporoží), v letech 1917–1918 velitelka alexandrovské anarchistické Černé gardy, pak Svobodné bojové družiny, která operovala na jižní Ukrajině; roku 1919 krátce působila u machnovců. V srpnu 1919 ji v Sevastopolu poznal bělogvardějský důstojník; po zatčení ji vojenský soud odsoudil k smrti a 16. 9. 1919 byla v Sevastopolu spolu se svým mužem Witoldem Brzostekem zastřelena.

⁸ Fedir (Feodosij) Ščus (1893–1921), anarchista z Dibrivky na Jekatěriloslavsku, jeden z nejbližších Machnových velitelů, člen štábu Revoluční povstalecké armády Ukrajiny a roku 1919 velitel její jízdní brigády. Padl 30. 6. 1921 v boji s Rudou armádou u Nedryhajliva na Poltavsku.

⁹ Ukrajinské peníze (karbovance a hřivny) vydávaly od konce roku 1917 postupně Centrální rada, hetmanská vláda a Direktorium Ukrajinské lidové republiky.

¹⁰ Soustava masových represí, kterou bolševická vláda oficiálně vyhlásila dekretem z 5. 9. 1918 po zavraždění předsedy petrohradské Čeky Mojseje Urického a atentátu na Lenina (oba 30. 8. 1918); zahrnovala brání rukojmí, internaci v táborech

žijí v neustálém strachu, že se to bude opakovat. Bratrovražedný boj prošel Ukrajinou jako opravdový lidožrout, který hltal, pustošil a zanechával za sebou trosky, zoufalství a hrůzu. Historky o krutostech bílých i rudých má každý na jazyku – líčení osobních zážitků, která rvou srdce popisem ďábelských vražd a znásilňování, nelidské krutosti a nevýslovných zvěrstev.

a hromadné popravy.

Kapitola 22 – První dny v Charkově

Práci na shromažďování materiálu jsme si mezi členy výpravy rozdělili podle schopností a sklonů. Se všeobecným souhlasem, a k jeho velké spokojenosti, připadly návštěvy stranického ústředí jedinému komunistovi mezi námi, velmi inteligentnímu a idealistickému mladíkovi. Kromě obecných povinností předsedy patří do mé působnosti odbory, revoluční organizace pololegální či „podzemní“ sdružení.

V sovětských institucích, stejně jako mezi lidem vůbec, je cítit silně nacionalistického, ba šovinistického ducha. Pro místní je Ukrajina jediné pravé a skutečné Rusko; její kultura, jazyk a zvyky jsou prý nadřazeny severu. Nemají rádi „Rusa“ a nesnášejí nadvládu Moskvy. Nepřátelství k bolševikům je všeobecné, Čeku nenávidí každý. Dokonce i komunisté jsou pobouřeni svévolnými metodami centra a žádají větší samostatnost a sebeurčení. Ale politikou Kremlu je stavět do čela ukrajinských institucí vlastní lidi, a tak se často na jih posílá celý vlak moskevských bolševiků včetně úředníků a písařek, aby převzali určitý odbor nebo úřad. Dovezení úředníci, kteří neznají poměry a mentalitu země a často ani její jazyk, uplatňují moskevské metody a vnucují obyvatelstvu moskevské názory, takže odcizují i přátelsky naladěné živly.

* * *

Červencový den, jižní slunce nepřetržitě sálá žářem a dlažba jako by se mi pod nohama tivila. Ulice jsou plné lidí v pestrém oblečení, hra barev lahodí oku. Ukrajinci jsou lépe oblečení a živeni než lidé v Petrohradě nebo v Moskvě. Ženy jsou nápadně krásné, s výraznými tmavými očima a oválnými tvářemi, olivové pleti. Muži jsou méně pohlední, často s nízkým čelem a hrubými rysy, se zřetelnou stopou mongolské krve. Většina dívek, sličných a kyprých, nosí krátké sukně a chodí s holými nohama; jiné, dobře obuté, ale bez punčoch, jsou nesourodým zjevem. Někteří mají na nohou *lapti*,¹ hrubé dřevěné sandály, které hlučně klapou po dlažbě. Skoro každý žvýká oblíbené *semečky*, sušená slunečnicová semínka, obratně vyplivuje slupky a pokrývá špinavé chodníky bělavě šedou vrstvou.

Na rohu dva chlapci v obnošených studentských uniformách hlasitě upozorňují kolemjdoucí na horké *pirožky*, ruské pečivo z kynutého těsta plněné masem nebo zelím. K prodavačům se přiblíží hejno mladých děvčat, skoro ještě dětí, s napudrovanými tvářemi a karmínovými rty.

„Kolik stojí to potěšení?“ ptá se jedna tenkým, vysokým hláskem.

„Padesát rublů.“

„Ty jeden malej spekulante,“ škádlí ho dívka. „Dej mi to levnějc, vid', zlatíčko?“ přemlouvá ho a tiskne se k chlapci.

Přicházejí tři námořníci a pohvizdují si oblíbenou píseň o Stěnkovi Razinovi. „To jsou krasavice!“ prohodí jeden a bez okolků obejme nejbližší dívku.

„Hej, holky, pojďte s náma,“ poroučí druhý. „Neflákejte se kolem těch spekulantů.“

Dívky se s nemravným smíchem přidají. Ruku v ruce pochodují ulicí.

„Čert aby vzal ty sovětské kavalíry,“ zuří jeden ze studentů. „Horké *pirožky*, horké! Kdo koupí, kdo koupí, *tovarišči*!“

S notnými potížemi nacházím dům Nadi, levé sociální revolucionářky, pro niž mám vzkaz od jejích přátel v Moskvě. Na mé zaklepání otevře stará paní s laskavou tváří a sněhobílými vlasy. „Dcera je v práci,“ řekne a podezíravě si mě prohlíží. „Smím vědět, co si přejete?“

Uklidněna mým vysvětlením mě pozve dál, ale její chování zůstává ostražitě. Chvilí trvá, než ji přesvědčím o svých dobrých úmyslech, a pak si začne ulevovat. Dům, v němž teď obývá jeden pokoj s dcerou, patřil jí; zbytek zabrala sovětská bytová komise. „Pro naše skromné potřeby to stačí,“ říká stará paní odevzdaně a její pohled přejede malou místností s jedinou postelí, kuchyňským stolem

¹ *Lapti* (rus., jedn. č. *lapot'*) – tradiční obuv ruských a ukrajinských rolníků, pletená z lýka, nikoli dřevěná, jak píše autor.

a několika dřevěnými židlemi. „Mám teď už jenom Nad'u,“ dodá a hlas se jí zachvěje.

„Děkuji Bohu, že ji mám,“ pokračuje po chvíli. „Ach, jaké strašné časy jsme prožili. Asi mi to nebudete věřit – ještě mi není padesát.“ Přejede si jemnou, hubenou rukou po bílých vlasech. „Nevím, jak je to tam, odkud přicházíte, ale tady je život *košmar* (noční můra). Zvykla jsem si na hlad a na zimu, ale věčný strach o dítě dělá ze života muka. Ale stěžovat si je hřích,“ zbožně se pokřižuje. „Požehnán buď Pán, že mi nechal dceru.“

Z rozhovoru se dozvídám, že jejího nejstaršího syna zabili Děnikinovi lidé; nejmladšího, Volod'u, dvacetiletého chlapce, zastřelili bolševici. Nikdy se nedozvěděla proč. „Ta strašná Čeka,“ vzdychne se slzami v očích. „Ale *predsedatel* (předseda) byl laskavý člověk,“ pokračuje vzápětí. „To on zachránil mou malou Nad'u. I ona byla odsouzena k smrti. Jednou ji odvedli do sklepa, úplně nahou – kéž jim Bůh odpustí! Přinutili ji lehnout si na zem tváří dolů. Pak jí vystřelili nad hlavou. Ach, ta hrůza! Řekli jí, ať se přizná, a zachráni si život. Ale co se to ubohé dítě mělo přiznat? Nemělo co říct. A i kdyby mohla, nic by neřekla, protože Naděnka je jako ocel. Pak ji poslali zpátky do cely a každou noc čekala, že ji odvedou a zastřelí, a když zaslechla kroky, myslela si, že jdou pro ni. Jaká muka to dítě prožilo! Ale vždycky odváděli někoho jiného, a ti se už nikdy nevrátili. Pak si ji jednoho dne dal zavolat *predsedatel* a řekl jí, že nechce, aby ji zastřelili, a že může jít domů. Předtím mě Čeka ujišťovala, že dceru poslali k soudu do Moskvy. A najednou stála přede mnou – ach, tak bledá a pohublá, spíš jako přízrak sebe samé. Sláva Pánu za jeho dobrotu,“ tiše vzlyká.

Dveře se otevřou a vstoupí dívka s pytle přehozeným přes ramena. Je mladá a půvabná, nanejvýš dvacetiletá, a tvář jí rozzařují černé, lesklé oči.

Když mě spatří, polekaně se zastaví. „Přítel,“ spěchám ji uklidnit a vyřizuji jí vzkaz, který mi svěřili v Moskvě. Hned se rozjasní, položí pytel na stůl a políbí matku. „Dneska to oslavíme, *mamenko*,“ oznámí; „dostala jsem *pajok*.“ Začne věci třídit a vesele vyvolává: „Slanečci, dvě libry; půl libry mýdla; libra rostlinného másla; čtvrt libry tabáku. To je ze *sobesu*“ (odboru sociální péče), vysvětluje, obracejíc se ke mně. „Jsem tam zaměstnaná, ale hlavní ‚sociální péče‘ se věnuje přidělu,“ říká žertem. „Je lepší jakost i množstvím než ten, který dostávám na dvou dalších místech. Víte, někteří z nás musí zastávat tři nebo i čtyři místa, aby vyžili. Matka a já dostáváme dohromady libru a tři čtvrtě chleba na den, a s tímhle měsíčním *pajokem* a s tím, co dostávám na ostatních místech, nějak vyjdeme. Vid', *mamenko*?“ a znovu matku něžně obejmě.

„Byl by hřích stěžovat si, dítě moje,“ odpovídá stará paní; „jiní jsou na tom hůř.“

Nad'a si uchovala smysl pro humor a její stříbrný smích rozhovor často přerušuje. Velmi se strachuje o osud svých přátel na severu a nesmírně se raduje z přímých zpráv o Marusji, jak láskyplně říká Mariji Spiridonovové. Dychtivě poslouchá mé vyprávění o opakovaných návštěvách u proslulé vůdkyně levých sociálních revolucionářů, která se nyní v Moskvě skrývá. „Miluji ji a uctívám,“ prohlašuje vznětlivě; „byla hrdinkou mého života. A pomyslet, jak ji bolševici štvou! Tady na jihu,“ pokračuje klidněji, „byla naše strana skoro úplně zlikvidována. Pronásledování přimělo slabší, aby se s komunisty smířili; někteří se k nim dokonce přidali. Ti z nás, kdo zůstali věrní, se drží ‚v podzemí‘. Rudý teror je takový, že o činnosti teď nemůže být ani řeči. Když jsou papír, tiskárny a všechno ostatní znárodněné, nemůžeme vytisknout ani leták, jak jsme to dělávali za cara. Kromě toho jsou dělníci tak zastrašení a jejich nouze tak velká, že vás poslechnou, jen když jim můžete nabídnout chleba. A navíc jim otrávilí mysl proti inteligenci. Ta doslova umírá hlady. Tady v Charkově² například dostávají šest až sedm tisíc rublů měsíčně, kdežto libra chleba stojí dva až tři tisíce. Někáký vtipálek spočítal, že sovětský plat dvaceti nejprřednějších ruských profesorů se – podle dnešní kupní síly rublu – rovná částce, kterou starý režim vyčleňoval v rozpočtu na výživu hlídacích psa ve vládních institucích.“

S Nad'inou pomocí se mohu spojit s několika „nesmiřitelnými“ z řad levých sociálních revolucionářů. Nejzajímavější osobností mezi nimi je N–, bývalý *katoržanin*³ a později lektor literatury na Lidové

² Charkov byl hlavním městem sovětské Ukrajiny v letech 1919–1934; poté se jím stal Kyjev.

³ Poznámka autora: Politický vězeň odsouzený k nuceným pracím.

univerzitě v Charkově. Nedávno ho z univerzity propustili, protože politický komisař, mladý komunista, shledal, že jeho přednášky mají protimarxistickou tendenci.

„Bolševici si stěžují, že jim chybějí učitelé a vychovatelé,“ řekl N–, „ale ve skutečnosti nedovolí s nimi pracovat nikomu, leda komunistovi nebo tomu, kdo se vetře do přízně komunistické ‚buňky‘. Právě ta, stranická jednotka v každé instituci, rozhoduje o ‚spolehlivosti‘ a způsobilosti – dokonce i profesorů a učitelů.“

„Bolševici selhali,“ poznamenal ke mně při jiné příležitosti, „hlavně kvůli svému naprostému intelektuálnímu barbarství. Společenský život, stejně jako život jednotlivce, je nemožný bez určitých etických a lidských hodnot. Bolševici je zrušili a na jejich místě máme jen svévoli sovětské byrokracie a nezodpovědný teror.“

N– vyjadřuje smýšlení skupiny levých sociálních revolucionářů a jeho názory plně sdílí jeho soudruzi. Vláda menšiny, shodují se, je nutně despotismem, založeným na útlaku a násilí. Tak vládlo 10 000 Spartánů nad 300 000 heilótů⁴ a za Francouzské revoluce se 300 000 jakobínů snažilo ovládat 7 000 000 francouzských občanů. Nyní stejnými metodami zotročilo 500 000 komunistů celé Rusko s jeho více než 100 000 000 obyvatel. Takový režim se musí stát popřením svého vlastního původu. Ačkoli se zrodil z revoluce, jako potomek osvobozenického hnutí, musí popírat a převracet právě ty ideály a cíle, které mu daly život. Následkem toho je místo hláсанé rovnosti křiklavá nerovnost nových společenských skupin; místo slibované svobody udušení každého lidového mínění; místo očekávané vlády bratrství a lásky násilí a teror.

Nynější situace je podle N– nevyhnutelným výsledkem bolševické diktatury. Komunisté zdiskreditovali ideje a hesla revoluce. Rozpoutali v lidu kontrarevoluční vlnu, která musí zničit vymoženosti roku 1917. Síla bolševiků je ve skutečnosti nepatrná. U moci se drží jen díky slabosti svých politických protivníků a vyčerpání mas. „Ale jejich devátý thermidor⁵ musí brzy přijít,“ uzavřel N– přesvědčeně, „a nikdo se jich nezastane.“

* * *

Když jsem se pozdě večer vracel do pokoje, který mi přidělili v bytě G–, bývalého *buržuje*, a zjistil, že zvonek je porouchaný, klepal jsem dlouho a vytrvale, aniž kdo odpověděl. Už jsem skoro zoufal, že se dovnitř dostanu, když se ozvalo řinčení řetězů, zvedla se těžká závora, někdo zašmátral s klíči a dveře se konečně přede mnou otevřely. Nikoho jsem neviděl a zmocnil se mě nepříjemný pocit, když vtom přede mnou stanula vysoká, štíhlá postava a já poznal majitele bytu.

„Neviděl jsem vás,“ zvolal jsem překvapeně.

„Prostá opatrnost,“ odpověděl a ukázal na výklenek mezi dvojími dveřmi, kde se zřejmě skrýval.

„Člověk dnes nikdy neví,“ poznamenal nervózně. „Oni“ mají ve zvyku nás nečekaně navštěvovat. Já se umím protáhnout pryč,“ dodal významně.

Pozval jsem ho do svého pokoje a hovořili jsme až do časného rána. G–ův příběh se ukázal jako nanejvýš zajímavá stránka z nedávného života Ruska. Dříve žil v Petrohradě, kde byl zaměstnán jako strojní inženýr v Putilovském závodě⁷ a jeho švagr mu dělal asistenta. Ani jeden z nich se neúčastnil politiky, všechen čas věnovali své práci. Jednoho rána rozrušila Petrohrad vražda Urického, šéfa Čeky.

⁴ Heilóti – státní nevolníci ve starověké Spartě, převážně potomci podrobeného obyvatelstva Lakonie a Messénie, kteří obdělávali půdu spartských občanů.

⁵ Poznámka autora: Pád Robespiera – 27. července 1794.

⁶ Maximilien de Robespierre (1758–1794), vůdce jakobínů a v letech 1793–1794 hlavní představitel jakobínské hrůzovlády. Dne 9. thermidoru roku II (27. 7. 1794) ho Konvent dal zatknout a následujícího dne, 28. 7. 1794, byl s jednadvaceti svými stoupenci popraven gilotinou v Paříži.

⁷ Putilovský závod v Petrohradě, založený roku 1801 jako státní slévárna, od roku 1868 majetek průmyslníka Nikolaje Putilova; jeden z největších strojírenských a zbrojních podniků Ruska. Jeho dělníci, „putilovci“, stáli v čele stávek a demonstrací roku 1905 i 1917. Později nesl název Krasnyj putilovec, od roku 1934 Kirovův závod.

G– a jeho švagr o Kannegiserovi,⁸ který čin spáchal, nikdy předtím neslyšeli, a přesto byli oba zatčeni spolu s několika sty jiných *buržujů*. Švagra zastřelili – omylem, jak Čeka později přiznala, protože se jeho jméno podobalo jménu jednoho vzdáleného příbuzného, bývalého důstojníka carské armády. Žena popraveného, G–ova sestra, spáchala, když se dozvěděla o osudu svého muže, sebevraždu. Sám G– byl propuštěn, pak znovu zatčen a jako *buržuj* poslán na nucené práce do Vologdy.⁹

„Stalo se to tak nečekaně,“ vyprávěl, „že nám nedali ani čas vzít si s sebou pár věcí. Byl větrný, studený den v říjnu 1918. Přecházel jsem Něvský cestou z práce domů, když jsem si najednou uvědomil, že celou čtvrt' obklíčilo vojsko a čekisté. Zadrželi všechny. Kdo nemohl předložit legitimaci komunistické strany nebo doklad, že je sovětským zaměstnancem, byl zatčen. Ženy také, i když ty ráno propustili. Naneštěstí jsem si nechal v kanceláři aktovku se všemi doklady. Nechtěli poslouchat žádné vysvětlování ani mi dát příležitost s kýmkoli se spojit. Během osmačtyřiceti hodin všechny muže převezli do Vologdy. Moje rodina – drahá žena a tři děti – zůstala v naprosté nevědomosti o mém osudu.“ G– se odmlčel. „Dáme si čaj?“ zeptal se a snažil se skrýt pohnutí.

Když pokračoval, dozvěděl jsem se, že G– byl spolu s několika sty jiných mužů, téměř samých údajných *buržujů*, držen několik týdnů ve vologdské věznici, kde s nimi zacházeli jako s nebezpečnými zločinci, a nakonec byli posláni na frontu. Tam je rozdělili do pracovních čet po deseti na základě kolektivní odpovědnosti: kdyby jeden člen čtyř uprchl, ostatních devět by propadlo životem.

Vězni museli kopat zákopy, stavět kasárna pro vojáky a budovat cesty. Často byli nuceni vystavovat se palbě Angličanů, aby zachraňovali kulomety, které Rudá armáda za boje opustila. Podle sovětského dekretu je směli držet na frontě jen tři měsíce, ale byli nuceni zůstat až do konce tažení. Vystaveni nebezpečí, zimě a hladu, bez teplého oblečení v drsné severské zimě, řídly řady mužů den ze dne a doplňovaly se novými četami nucených pracovníků, sebranými podobným způsobem.

Po několika měsících G– onemocněl. S pomocí vojenského lékaře, odvedeného studenta medicíny, kterého znal z dřívějšíka, se mu podařilo dostat se domů. Ale když dorazil do Petrohradu, rodinu nenašel. Všechny buržoazní nájemníky z jeho domu vystěhovali, aby udělali místo dělníkům; po ženě a dětech nenašel ani stopu. Sražen horečkou, kterou si přinesl z fronty, byl G– poslán do nemocnice. Lékaři mu nedávali velkou naději na uzdravení, ale odhodlání najít rodinu znovu rozdmýchalo dohasínající jiskru života a po čtyřech týdnech G– opustil lůžko.

Sotva začal znovu pátrat, dostal příkaz, kterým byl jako inženýr mobilizován do strojírenské továrny na Uralu. Jeho snahy o odklad byly marné. Přátelé slíbili, že budou jeho drahé dál hledat, a on odjel na východ. Tam se svědomitě věnoval práci a provedl nutné opravy, takže továrna mohla brzy zahájit provoz. Po čase požádal o svolení vrátit se domů, ale bylo mu sděleno, že pojedí jako vězeň, protože ho politický komisař udal pro „nepřátelský postoj“ k bolševikům. G– byl zatčen a poslán do Moskvy. Když dorazil do hlavního města, čekalo ho obvinění ze sabotáže. Podařilo se mu prokázat, že obvinění je nepravdivé, a po čtyřech měsících vězení byl propuštěn. Ta zkušenost ho však zasáhla natolik, že prodělal dva po sobě jdoucí záchvaty „návrtného“ tyfu,¹⁰ z nichž vyšel naprosto neschopen práce. Získal povolení navštívit příbuzné v Charkově, kde se doufal zotavit. Tam ke své velké radosti a zcela nečekaně našel svou rodinu. Dlouho ho pokládali za mrtvého, protože na jejich dotazy a četné dopisy nikdo neodpovídal. G– se opět shledal se ženou a dětmi, zůstal ve městě a dostal místo v jedné místní instituci. Život v Charkově shledává mnohem snesitelnějším, i když komunistická kampaň proti intelektuálům proti nim neustále popuzuje lid.

„Bolševici udělali z inteligence třídu štvané zvěře,“ řekl G–. „Pohlízejí na nás ještě hůř než na buržoazii.

⁸ Leonid Ioakimovič Kannegiser (1896–1918), básník a junker (frekventant dělostřeleckého učiliště), který 30. 8. 1918 zastřelil Urického, aby pomstil popravu svého přítele, důstojníka Vladimira (podle některých pramenů Viktora) Perelcvejga; tvrdil, že jednal sám. V říjnu 1918 byl v Petrohradě zastřelen; Čeka zatkl i řadu jeho příbuzných a přátel.

⁹ Vologda, gubernské město na severu evropského Ruska, na železnici z Moskvy do Archangelsku; v letech 1918–1919 týlová základna Rudé armády na severní frontě proti vojskům Dohody a bílým v Archangelské oblasti.

¹⁰ Návrtný (rekurentní) tyfus, horečnatá infekční nemoc přenášená vešmi, při níž se záchvaty horečky po několika dnech opakují; v letech občanské války se v Rusku šířil v epidemiích spolu se skvrnitým tyfem.

Ve skutečnosti jsme na tom mnohem hůř než ona, protože buržoové mají obvykle ‚známosti‘ na vlivných místech a většina z nich má ještě něco z bohatství, které ukryli. Mohou spekulovat; ano, dokonce i bohatnout, kdežto my, příslušníci svobodných povolání, nemáme nic. Jsme odsouzeni k pomalé smrti hladem.“

Z druhé strany ulice k nám doléhaly útržky zpěvu a hudby, zřejmě z protějšího domu, jehož okna zalévalo světlo. „Jeden z komisařů Čeky,“ odpověděl můj hostitel na můj tázavý pohled. „Mimochodem, stala se mi kuriózní příhoda,“ pokračoval se smutným úsměvem. „Onehdy jsem toho čekistu potkal. Něco na něm upoutalo mou pozornost – zvláštní pocit čehosi známého, který jsem si nedovedl vysvětlit. Najednou mi to došlo – ten nový tmavohnědý oblek, co měl na sobě, vždyť byl můj! Vzali mi ho při poslední domovní prohlídce, před dvěma týdny. ‚Pro proletariát,‘ říkali.“

Kapitola 23 – V sovětských úřadech

Petrovskij,¹ předseda Všeukrajinského ústředního výkonného výboru, nejvyššího vládního orgánu jihu, seděl za psacím stolem zabrán do hromady listin. Je to muž středních let a prostřední postavy; jeho typicky ukrajinskou tvář lemuje černý vous a ožívují ji inteligentní oči a podmanivý úsměv. Jako rolník-komunista, kterého Moskva jmenovala do vysokého úřadu, si uchoval demokratické a prosté způsoby.

Když se Petrovskij dozvěděl o poslání naší výpravy, projevil největší zájem. „Jsem pro ni z celého srdce,“ řekl. „Je to skvělé, ten nápad shromáždit materiál o naší velké revoluci pro poučení dnešních i budoucích pokolení. Pomohu vám, jak jen budu moci. Tady na Ukrajině najdete bohatství dokumentů o všech politických změnách, které jsme od roku 1917 prodělali. Pravda,“ pokračoval, „nedospěli jsme ještě k tak dobře zorganizovaným a uspořádaným poměrům jako v Rusku. Vývoj naší země byl docela jiný a od roku 1918 žijeme v neustálém zmatku. Teprve před dvěma měsíci jsme vyhnali Poláky z Kyjeva² – ale vyhnali jsme je nadobro,“ srdečně se zasmál.

„Ano, vyhnali jsme je nadobro,“ opakoval po chvíli. „Ale musíme udělat víc; musíme dát těm prokletým Polákům za vyučenou – polským *panům*, myslím,“ opravil se. „Naše dobrá Rudá armáda je teď už skoro u bran Varšavy. Polský proletariát je připraven svrhnout jeho svých utlačovatelů; čeká jen, až mu podáme pomocnou ruku. Očekáváme, že tam každým dnem vypukne revoluce,“ uzavřel důvěrně, „a pak se sovětské Polsko federativně spojí se sovětským Ruskem, jako to udělala Ukrajina.“

„Nemyslíte, že taková útočná politika může mít škodlivé následky?“ zeptal jsem se. „Hrozba vpádu může roznítit vlastenecký zápal.“

„Ale jděte!“ zasmál se předseda. „Vy zřejmě neznáte revoluční náladu polských dělníků. Celá země je v plamenech. Rudou armádu tam uvítají ‚chlebem a solí‘, jak se u nás říká – přijmou ji srdečně.“

Hovor se stočil k situaci na jihu. Práce na organizaci sovětských poměrů v oblastech vyklizených Poláky podle Petrovského postupuje velmi uspokojivě. Co se týče hospodářské situace, Ukrajina bývala velkou živitelkou Ruska, ale rolníci hodně utrpěli konfiskacemi a loupežemi bílých vojsk. Rolníci však poznali, že jen za komunistů mají zajištěno užívání své půdy. Je pravda, že mnozí z nich jsou *kulaci*, tedy bohatí sedláci, kterým se nelíbí, že se mají o své přebytky dělit s Rudou armádou a s dělníky. Ti a početné kontrarevoluční bandy velmi ztěžují práci sovětské vlády. Zvláště mnoho potíží působí Machno. Ale zelení a ostatní bandité jsou postupně likvidováni a Machno bude brzy také odstraněn. Vláda vyhlásila proti těmto nepřátelům sovětů nelítostnou válku a rolnictvo jí v jejím úsilí pomáhá.

„V Rusku jste o Machnovi jistě slyšel,“ poznamenal Petrovskij a zkoumavě se na mě podíval. „Kolem jeho jména vzniklo mnoho legend a někomu připadá skoro jako hrdina. Ale tady na Ukrajině se o něm dozvíte pravdu. Je to obyčejný loupežnický ataman, nic víc. Pod maskou anarchismu přepadá vesnice a města, ničí železniční spoje a s ďábelským potěšením vraždí komisaře a komunisty. Ale brzy jeho řádění učiníme konec.“

Neustále přicházely mladé úřednice, nosily listiny a vyřizovaly telefonáty. Většina z nich byla bosa, některé měly nové střevíce na vysokém podpatku bez punčoch. Předseda čas od času přerušil rozhovor, aby nahlédl do papírů; některé podepsal, jiné postoupil tajemníkovi. Zdálo se však, že chce v našem hovoru dychtivě pokračovat; rozváděl obtížné problémy, které přináší Ukrajina, opatření přijatá k zajištění vyšší těžby uhlí, reorganizaci železnic a očistu odborů od protisovětských vlivů.

Mluvil nenuceně, řečí dělníka, jehož přirozenou inteligenci zbystřila zkušenost ve škole života.

¹ Grigorij Ivanovič Petrovskij (1878–1958), bolševik, nikoli rolník, nýbrž dělník – soustružník z Charkovské gubernie; roku 1912 zvolen za dělnickou kurii Jekatěrinoslavské gubernie do IV. státní dумы. V letech 1917–1919 lidový komisař vnitra RSFSR, který v září 1918 nařizoval brát z řad buržoazie rukojmí; od března 1919 do roku 1938 předseda Všeukrajinského ústředního výkonného výboru a od roku 1922 i jeden z předsedů Ústředního výkonného výboru SSSR. Roku 1938 byl zbaven funkcí, za čistek však nezahynul; od roku 1940 pracoval v moskevském Muzeu revoluce. Zemřel v Moskvě 9. 1. 1958 (některé údaje uvádějí 10. 1.); jeho popel je uložen v kremelské zdi. Nezaměňovat s Davidem Petrovským z kapitoly 18.

² Polská vojska, která Kyjev obsadila 7. 5. 1920, jej v červnu 1920 při ústupu vyklidila a vyhodila přitom do povětří mosty přes Dněpr; Rudá armáda vstoupila do města 12. 6. 1920.

Jeho pojetí komunismu je prostá věc: silná vláda a odhodlání prosadit její vůli. Není to otázka experimentování ani ideálních možností. Jeho obraz bolševické společnosti nemá stíny. Mocná ústřední autorita, důsledně uskutečňující svou politiku, by podle jeho přesvědčení vyřešila všechny problémy. Opozice musí být odstraněna; rušivé živly a štváči, kteří popuzují rolnictvo proti sovětskému režimu, jako Machno, musí být rozdraceni. Zároveň by se měla rozšířit práce *politprosvěty* (politické osvěty); zvláště mládež musí být vychována tak, aby pokládala bolševiky za revoluční předvoj lidstva. Celkem vzato je komunismus otázkou správného účetnictví, jak pravdivě řekl Lenin;³ otázkou soupisu skutečného i možného bohatství země a zajištění jeho rovného rozdělení.

Řeč se stále vracela k nespokojenosti rolníků. *Povstanci*⁴ (ozbrojené vzbouřené rolnictvo), připustil Petrovskij, sehráli v revoluci životně důležitou úlohu. Opakovaně zachránili Ukrajinu, ba i Rusko, v nejkritičtějších chvílích. Partyzánskou válkou rozvrátili a demoralizovali rakousko-německá vojska a zabránili jim, aby táhla na Moskvu a potlačila sovětský režim. Odrazili útok intervence na jihu tím, že kladli odpor francouzským a italským divizím, které Dohoda vylodila v Oděse,⁵ aby podpořila nacionalistické Direktorium v Kyjevě, a rozprášili je. Bojovali proti Děnikinovi a jiným bílým generálům a měli velký podíl na tom, že Rudá armáda mohla vítězit. Ale některé živly mezi *povstanci* se teď přidaly k zeleným a jiným bandám, které bojují proti komunistům. Tvoří také většinu Machnových sil, které mají dokonce kulomety a dělostřelectvo. Machno je obzvlášť nebezpečný. Kdysi sloužil v Rudé armádě, ale vzbouřil se a otevřel frontu Děnikinovi, za kterou zradu ho Trockij prohlásil za psance.⁶ Od té doby Machno bojuje proti bolševikům a pomáhá nepřítelům revoluce.

Z vedlejší kanceláře, kterou obýval Petrovského tajemník, náš rozhovor neustále rušil hlasitý hovor a hysterický ženský hlas. „Copak se to tam děje?“ zvolal nakonec předseda a vykročil ke dveřím. Když je otevřel, vyběhla proti němu mladá selka a vrhla se mu k nohám.

„Zachraňte nás, *batjuško*!“ volala. „Smilujte se!“

Petrovskij jí pomohl vstát. „Co se stalo?“ zeptal se vlídně.

Mezi vzlyky vyprávěla, že její muž, který přijel z armády domů na dovolenou, jel do Charkova navštívit nemocnou matku. Tam ho při pouliční razii zatkli jako pracovního dezertéra.⁷ Nemohl prokázat svou totožnost, protože ho cestou do města okradli; všechny doklady i peníze byly pryč. Poslal jí zprávu o svém neštěstí; ale než se dostala do města, dozvěděla se, že jejího muže odvezli s transportem jiných vězňů. Od té doby se o něm už nic nedozvěděla. „Ach, *batjuško*, určitě ho zastřelili,“ naříkala, „a on rudoarmějce, který bojoval proti Děnikinovi.“

Petrovskij se snažil rozrušenou ženu uklidnit. „Vašemu muži se nic nestane,“ ujišťoval ji, „jestli prokáže, že je voják.“

„Ale už ho někam odvezli,“ sténala, „a dezertéry střílejí. Ach, Pane Bože, smiluj se nade mnou!“

³ Narážka na Leninův spis *Stát a revoluce* (1917), podle něhož jsou evidence a kontrola tím hlavním, co je zapotřebí k „uvedení do chodu“ a správnému fungování první fáze komunistické společnosti; celá společnost se v ní má stát „jednou kanceláří a jednou továrnou“.

⁴ *Povstanci* (rus. povstancy) – povstalci; tak se nazývali příslušníci Machnovy Revoluční povstalecké armády Ukrajiny a rolnických oddílů, z nichž vzešla. Hnutí se podle svého vůdce říkalo též machnovščina, jeho účastníkům machnovci.

⁵ Intervenní vojska Dohody se vylodila v Oděse v prosinci 1918; tvořily je francouzské (včetně koloniálních) a řecké jednotky, italské divize se intervence v Oděse neúčastnily. Francouzi oddíly Direktorია z Oděsy vytlačili a s Direktoriem jen jednali. Po porážkách od povstaleckých oddílů otamana Nikifora Grigorjeva, který tehdy přešel k bolševikům, Dohoda Oděsu ve dnech 3.–7. 4. 1919 evakuovala.

⁶ Petrovskij opakuje bolševické podání. Začátkem června 1919, kdy Děnikinova vojska prolomila jižní frontu, zakázal Trockij rozkazy ze 4. a 6. 6. 1919 sjezd svolaný machnovci do Huljajpole, jeho účastníky prohlásil za zrádce a dezertéry k Machnovi nařídil stavět před revoluční tribunál; rozkazem z 8. 6. 1919 oznámil, že Machno byl zbaven velení a machnovské hnutí bude zlikvidováno. Machno se velení sám vzdal; anarchisté naopak vinili bolševiky, že machnovcům odpírali zbraně a střelivo.

⁷ Od počátku roku 1920 (dekret o všeobecné pracovní povinnosti z 29. 1. 1920) byla v sovětském Rusku zavedena militarizace práce; kdo se vyhýbal pracovní povinnosti nebo svévolně opustil přidělené pracoviště, byl stíhán jako pracovní dezertér.

Předseda ženu vyslechl a pak, zřejmě přesvědčen o pravdivosti jejího příběhu, nařídil tajemníkovi, aby jí vystavil „papír“, který jí při pátrání pomůže. Žena se uklidnila a pak Petrovskému v návalu citu políbila ruku a vzývala svaté, aby „žehnali dobrému komisaři“.

* * *

V ústředí odborů jsem zastihl příval lidí, valící se chodbami. Muži, ženy a děti se tlačili v kancelářích a naplňovali chodby křikem a tabákovým kouřem. Bylo to zbědované shromáždění – podvyživení a otrhaní lidé; ženy v kartounových šátcích, muži v dřevěných *laptích* s tlustou podrážkou, děti většinou bosé. Hodiny stáli ve frontě a probírali své starosti. Jejich mzdy, stěžovali si, se sice neustále zvyšují, ale nestačí držet krok s rostoucími cenami potravin. Týdenní práce nestačí na koupi dvou liber chleba. Navíc jim dluží tříměsíční mzdu: vláda nemá dost peněz. Sovětské výdejny nemají dost potravin; každý se musí postarat sám o sebe, nebo hladovět. Někteří přišli požádat o desetidenní uvolnění z práce a o svolení navštívit příbuzné na venkově. Tam by dostali pár liber mouky nebo pytel brambor, aby rodina na chvíli vyžila. Ale takovou výsadu je těžké získat: nové dekrety poutají dělníka k továrně, tak jako byli za starých časů rolníci připoutáni k půdě. A přece je vesnice jejich jedinou nadějí.

Jiní přišli požádat svou odborovou organizaci o pomoc při hledání ztracených bratrů, otců a mužů, kteří náhle zmizeli – nepochybně je sebrali při častých razíích jako vojenské nebo pracovní dezertéry. Marň se pídili po zprávách v různých úřadech; snad pomůže odborový svaz.

Po dlouhém čekání jsem byl přijat tajemníkem Rady odborů. Ukázalo se, že je to mladý muž, kterému nebylo víc než třiačtyřicet, s bystrými, inteligentními očima a nervózním chováním. Předsedu prý odvolali na zvláštní poradu, sdělil mi tajemník, ale on sám pomůže naší výpravě, jak jen bude moci. Pochyboval však, že bychom ve městě našli mnoho cenného materiálu. Většina byla zanedbána nebo zničena – v bouřlivých revolučních dnech, jimiž Charkov prošel, nebyl čas na takové věci myslet. Ale všechny záznamy, které se najdou, mi nechá předat. Ještě lépe, dá mi oběžník pro tajemníky místních odborových svazů a já si budu moci materiál, který potřebuji, osobně vybrat a v archivech nechat jeho opisy.

Sám tajemník mi mohl o pracovních poměrech ve městě a v gubernii říci jen málo, protože úřad převzal teprve nedávno. „Nejsem místní,“ řekl. „Poslali mě z Moskvy teprve před několika týdny. Víte, soudruhu,“ vysvětloval, zřejmě v domnění, že jsem členem komunistické strany, „bylo nutné zlikvidovat celé vedení rady i většiny svazů. V jejich čele byli menševici. Řídili organizaci podle zásady údajné ochrany zájmů dělníků. Ochrany proti komu?“ rozčiloval se. „Chápete, jak kontrarevoluční je takové pojetí! Jen menševický plášť, pod kterým provádějí svou opozici proti nám. Za kapitalismu odborový svaz podkopává zájmy buržoazie; ale u nás je budovatelský. Dělnické organizace musí pracovat ruku v ruce s vládou; vlastně jsou skutečnou vládou, nebo jednou z jejích životně důležitých součástí. Musí být školou komunismu a zároveň uskutečňovat v průmyslu vůli proletariátu, jak ji vyjadřuje sovětská vláda. Taková je naše politika a každou opozici odstraníme.“

Do kanceláře rychle vešel tmavý, podsaditý muž prostřední postavy a tázavě se na mě podíval. „Soudruh z centra,“ představil mě tajemník, „poslali ho shromažďovat údaje o revoluci. To je náš *predsedatel*,“ vysvětlil.

Předseda Rady odborů mi spěšně podal ruku. „Promiňte,“ řekl, „jsme zavaleni prací. Musel jsem odejít ze zasedání mzdové komise před jeho skončením, protože mi telefonovali, abych přišel na důležitou poradu našeho stranického výboru. Menševici ve vězení vyhlásili hladovku a my o tom máme rozhodnout.“

Když jsme vyšli z kanceláře, obklopil předsedu hlučící dav. „Drahý *tovarišč*, jenom minutku, prosím,“ žadonil starý dělník. „Bratr leží v tyfu a já pro něj nemůžu sehnat žádné léky.“

„Kdy dostaneme zaplacení? Dlužíte nám za tři měsíce,“ naléhal jiný.

„Jděte do svého svazu,“ poradil mu *predsedatel*.

„Ale já odtamtud právě jdu.“

„Nemám čas, *tovarišč*, teď nemám čas,“ opakoval předseda napravo i nalevo a jemně se prodíral davem.

„Ach, *batjuško*,“ vykřikla nějaká žena a chytila ho za ruku. Byla to ta mladá selka, kterou jsem potkal v Petrovského kanceláři. „Zastřelili mi muže?“

Předseda vypadal zmateně. „Kdo je váš muž?“ zeptal se.

„Rudoarmějec, *tovarišč*. Sebrali ho při pouliční razii jako pracovního dezertéra.“

„Dezertér! To je zlé.“ Když došel na ulici, kývl mi na rozloučenou rukou, vyskočil do automobilu, který na něj čekal, a odjel.

Kapitola 24 – Josif Emigrant

Malý, štíhlý muž kolem třicítky, s lesklýma tmavýma očima posazenýma daleko od sebe a s tváří zvláště smutnou. Výraz jeho očí mě dodnes pronásleduje: hned truchlivé, hned rozhněvané, zrcadlí celou tragiku jeho židovského původu. Jeho úsměv vypovídá o laskavosti srdce, které trpělo a naučilo se chápat. Když mi vyprávěl, co v revoluci zažil, neustále mi táhla hlavou myšlenka, že to byl právě jeho trpělivý, podmanivý úsměv, co přemohlo brutalitu jeho pronásledovatelů.

Znal jsem ho z Ameriky, jeho i jeho přítelkyni Leu, dívku s líbeznou tváří a neobyčejným sebeovládáním a odhodláním. Oba byli léta činní v radikálním hnutí ve Spojených státech, ale volání revoluce je přivedlo zpět do rodné země v naději, že pomohou ve velkém díle osvobození. Pracovali s bolševiky proti Kerenskému a Prozatímní vládě a spolupracovali s nimi v bouřlivých říjnových dnech, které „tolik slibovaly duhu“, jak smutně poznamenal Emigrant. Brzy však komunisté začali potlačovat ostatní revoluční strany a Josif¹ odešel s Leou na Ukrajinu, kde pomáhali zorganizovat Jižní konfederaci anarchistických skupin pod jménem *Nabat*² (Poplach).

Pod pseudonymem „Emigrant“, jímž se podepisuje v *Nabatu*, orgánu konfederace, je Josif na jihu všeobecně známý a pro svůj idealismus a slunnou povahu velmi milovaný. Energický a činorodý, neúnavně pracuje mezi ukrajinským rolnictvem a všude je duší a inspirací proletářských kroužků.

Opakovaně jsem ho a jeho přátele navštívil v anarchistickém knihkupectví *Volnoje bratstvo* (Svobodné bratrství). Byli svědky četných politických změn na Ukrajině, bílí je věznili a Děnikinovi vojáci je týrali. „Bolševici nás štvou neméně,“ řekl Emigrant; „nikdy nevíme, co s námi udělají. Jednou nás zatknou a zavřou nám klub a knihkupectví; jindy nás nechají na pokoji. Nikdy se necítíme bezpečně; neustále nás sledují. V tom mají proti bílým velkou výhodu; za bílých jsme mohli pracovat v podzemí, ale komunisté skoro každého z nás osobně znají, protože jsme vždycky stáli bok po boku s nimi proti kontrarevoluci.“

Emigrant, kterého jsem dříve znal jako nanejvýš mírumilovného člověka, mě překvapil svým bojovným nadšením pro Machna, jemuž důvěrně říká Nestor. Strávil s ním mnoho času a pokládá ho za skutečného anarchistu, který bojuje proti reakci zleva i zprava. Josif působil v Machnově táboře jako vychovatel a učitel; sdílel každodenní život *povstanců* a doprovázel je na jejich taženích, sám však nebojoval. Je hluboce přesvědčen, že bolševici lid zradili. „Dokud byli revoluční, spolupracovali jsme s nimi,“ řekl. „Vždyť my anarchisté jsme po celou revoluci vykonávali jedny z nejdopovědnějších a nejnebezpečnějších úkolů. V Kronštadtu, na Černém moři, na Uralu i na Sibiři, všude jsme obstáli se ctí. Ale jakmile komunisté získali moc, začali odstraňovat všechny ostatní revoluční živly, a teď jsme úplně postaveni mimo zákon. Ano, bolševici, ti arcirevolucionáři, nás postavili mimo zákon,“ opakoval hořce.

„Nedala by se najít nějaká cesta ke sblížení?“ navrhl jsem a měl jsem na mysli svůj úmysl nadhodit tu věc Rakovskému,³ ukrajinskému Leninovi.

„Ne, je příliš pozdě,“ odpověděl Josif rozhodně. „Opakovaně jsme to zkoušeli, ale bolševici pokaždé

¹ Josif Isaakovič Gotman (též Gutman), zvaný Josif Emigrant (1890–1920), a jeho žena Lea Isaakovna Gotmanová (1896–1978), anarchisté z ruské emigrace v USA, kde se roku 1912 v Detroitu vzali; Josif byl činný v Unii ruských dělníků. Roku 1917 se vrátili do Ruska, v listopadu 1918 patřili k zakladatelům konfederace *Nabat* a byli zvoleni do jejího sekretariátu; od roku 1919 působili v kulturně osvětové práci Machnova hnutí. Emma Goldmanová je ve své knize *Mé zklamání z Ruska* nazývá Joseph a Leah Goodmanovi. Lea zemřela roku 1978 v Saratově.

² Konfederace anarchistických organizací Ukrajiny *Nabat* (Poplach), založená na konferenci v Kursku v listopadu 1918, se sídlem v Charkově; vydávala list *Nabat*. V jejím čele stáli mj. Volin, Aron Baron a Petr Aršinov. Po roztržce bolševiků s Machnem v červnu 1919 Čeka list zakázala a organizaci rozprášila; dále působila převážně ilegálně.

³ Christian Georgijevič Rakovskij, vlastním jménem Krastju Georgiev Stančev (1873–1941), revolucionář bulharského původu, v letech 1919–1923 předseda Rady lidových komisařů Ukrajinské SSR, pak sovětský diplomat v Londýně a Paříži. Jako stoupenec Trockého byl roku 1928 vypovězen do vnitřního vyhnanství a v březnu 1938 ve třetím moskevském procesu odsouzen k dvaceti letům vězení; 11. 9. 1941 byl spolu s Marijí Spiridonovovou a více než 150 dalšími vězni zastřelen v Medveděvském lese u Orla.

porušili své sliby a naše dohody zneužili jen k tomu, aby rozložili naše řady. Musíte pochopit, že komunistická strana se teď stala plnokrevnou vládou, která se snaží vnutit lidu svou moc, a dělá to nejdrastičtějšími metodami. Už není naděje, že by se bolševici dali obrátit zpět na revoluční cestu. Dnes jsou nejhoršími nepřáteli revoluce, daleko nebezpečnějšími než Děnikinové a Vrangelové, které rolnictvo jako nepřátele zná. Jedinou nadějí Ruska je nyní násilné svržení komunistů novým povstáním lidu.“

„Nevidím žádné známky, že by to bylo možné,“ namítl jsem.

„Celé rolnictvo na jihu je jim zahořkle nepřátelské,“ odpověděl Josif, „ale musíme ovšem jeho slepou nenávist přeměnit v uvědomělou vzpouru. V tomto ohledu pokládám Machnovo hnutí *povstanců* za nanejvýš slibný počátek velkého lidového povstání proti nové tyranii.“

„Slyšel jsem o Machnovi mnoho protichůdných historek,“ poznamenal jsem. „Líčí ho buď jako ďábla, nebo jako světce.“

Josif se usmál. „Od té doby, co jsem se dozvěděl, že jste v Rusku,“ řekl vážně, „doufal jsem, že sem přijedete.“ Ztišeným hlasem dodal: „Nejlepší způsob, jak zjistit pravdu o Machnovi, by bylo prozkoumat to sám.“

Tázavě jsem se na něj podíval. V knihkupectví jsme byli sami, až na mladou ženu, která se zabývala něčím u regálů. Josifovy oči zabloudily na ulici a jeho pohled spočinul na dvou mužích, kteří rozmlouvali na chodníku. „Čeka,“ prohlásil lakonicky, „pořád se tu potlouká.“

„Chci vám něco navrhnout,“ pokračoval, „ale musíme najít bezpečnější místo. Zítra večer se s vámi sejde několik soudruhů. Přijďte do *dači*⁴ –,“ jmenoval letní dům, který obýval jeden přítel, „ale dejte pozor, aby vás nikdo nesledoval.“

V *dače*, která stála v parku na okraji města, jsem zastihl řadu Josifových přátel. Ujist'ovali mě, že se v tom útočišti cítí bezpečně; ale šťvaný výraz je neopouštěl a mluvili ztlumenými hlasy. Kdosi poznamenal, že mu ta příležitost připomíná studentská léta za Mikuláše II.,⁵ kdy se studenti scházeli v lesích, aby diskutovali o zakázaných politických otázkách. „V tom ohledu se nic nezměnilo,“ dodal smutně.

„V každém ohledu je to nesrovnatelně horší,“ prohlásil důrazně snědý Ukrajinec.

„Neberte ho doslova,“ usmál se Josif, „to je náš zarytý pesimista.“

„Myslím to doslova,“ trval na svém Ukrajinec. „Z revoluce nezbylo dost ani na fíkový list, kterým by se zakryla bolševická nahota. Rusko nikdy předtím nežilo pod tak absolutním despotismem. Socialismus, komunismus, jakpak ne! Nikdy jsme neměli méně svobody a rovnosti než dnes. Jen jsme vyměnili Mikuláše za Iljiče.“

„Vy vidíte jen formy,“ vmísil se mladý muž, kterého mi představili jako Básníka, „ale v dnešním Rusku je podstata, která vám uniká. Je tu duchovní revoluce, která je symbolem a zárodkem nové *Kultur*. Neboť každá *Kultur*,“ pokračoval, „je organický celek mnohotvárného uskutečnění; je to poznávání něčeho v souvislosti s něčím jiným. Jinými slovy vědomí. Nejvyšším výrazem takové *Kultur* je vědomí člověka o sobě samém jako o duchovní bytosti, a v Rusku se dnes tato *Kultur* rodí.“

„Nemůžu sledovat vaši mystiku,“ odsekl Pesimista. „Kde vidíte to vzkříšení?“

„Není to vzkříšení; je to nové zrození,“ odpověděl Básník zamyšleně. „Rusko se neskládá jen z revolucionářů a kontrarevolucionářů. Jsou tu jiní, ve všech vrstvách společnosti, a těm se všechna politická dogmata zprotivila. Jsou tu miliony vědomí, která se bolestně probouzejí k novým měřítkům skutečnosti. Ve svých duších prožili nesmírný střet života a smrti; zemřeli a znovu ožili. Dospěli k novým hodnotám. V nich je nastávající úsvit nové ruské *Kultur*.“

⁴ *Dača* (rus.) – letní dům, venkovská vila.

⁵ Mikuláš II. (1868–1918), poslední ruský car (1894–1917); po Únorové revoluci abdikoval a byl internován. V noci na 17. 7. 1918 byl s rodinou zastřelen bolševiky v Jekatěrinburgu.

„Ach, revoluce je mrtvá,“ poznamenal malý, hladce oholený muž středních let v uniformě Rudé armády. „Když si vzpomenu na říjnové dny a na mohutné nadšení, které zachvátilo zemi, uvědomuji si, do jakých hlubin jsme klesli. Tenkrát byla opravdu svoboda a bratrství. Vždyť lid se tak radoval, že se na silnicích líbali i úplně cizí lidé. A i později, když jsem na Uralu bojoval proti Čechoslovákům,⁶ byla armáda plná nadšení. Každý se cítil svobodným člověkem, který brání revoluci, jež je jeho. Ale když jsme se vrátili z fronty, zjistili jsme, že se bolševici ve jménu své strany prohlásili za naše diktátory. Je mrtvá, naše revoluce,“ uzavřel s hlubokým povzdechem.

„Mýlíte se, příteli,“ ohradil se Josif. „Bolševici sice pokrok revoluce zbrzdili a snaží se ji úplně zničit, aby si zajistili politickou moc. Ale duch revoluce žije, navzdory nim. Březen 1917 byl jen revolučními líbánci, šíšláním milenců. Byl čistý a neposkvřený, ale nedovedl se vyslovit, byl bezmocný. Skutečná vášeň měla teprve přijít. Říjen vzešel z lůna samotného Ruska. Pravda, z bolševiků se stali jezuité, ale revoluce vykonala mnoho – zničila kapitalismus a podkopala zásady soukromého vlastnictví. Ve své dnešní konkrétní podobě je bolševismus soustavou nejbezohlednějšího despotismu. Zorganizoval socialistické otroctví. A přesto prohlašují, že ruská revoluce žije. Neboť vůdcové a nynější formy bolševismu jsou prvkem dočasným. Jsou chorobnou křečí ve všeobecném procesu. Záchvat pomine; zdravá revoluční podstata zůstane. Všechno, co je v lidských dějinách dobré a cenné, se vždycky rodilo a rozvíjelo v ovzduší zla a zkaženosti, mísilo se s ním a proplétalo. Takový je úděl každého zápasu za svobodu. Platí to i o dnešním Rusku a naším posláním je dodávat pomoc a sílu tomu ušlechtilému a pravdivému, trvalému v tomto zápase.“

„Asi proto máte takovou slabost pro Machna,“ vmísil se rudoarmějec.

„Machno představuje skutečného ducha Října,“ odpověděl Josif vřele. „V revolučních *povstancích*, jimž velí, je jediná naděje země. Ukrajinský rolník je anarchistou z instinktu a zkušenost ho naučila, že všechny vlády jsou v podstatě stejné – berou mu všechno a nic mu na oplátku nedávají. Chce se jich zbavit; chce, aby ho nechali, ať si svůj život a své záležitosti uspořádá sám. Bude proti nové tyranii bojovat.“

„Jsou to *kulaci* s maloburžoazními představami o vlastnictví,“ odsekl Pesimista.

„Takový živel tam je,“ připustil Josif, „ale velká většina není toho druhu. Pokud jde o machnovské hnutí, nabízí pro propagandu to nejširší pole. Nestor, sám anarchista, nám dává ve své armádě nejplnější možnost pracovat, a dokonce nám dodává tiskoviny a stroje na vydávání našich novin a letáků. Území, které Machno drží, je jediné místo, kde vládne svoboda slova a tisku.“

„Jenže ne pro komunisty,“ odsekl voják.

„Machno právem pokládá komunisty za stejně kontrarevoluční jako bílé,“ odpověděl Josif. „Ale pro revolucionáře – pro anarchisty, maximalisty a levé sociální revolucionáře – je v oblastech *povstanců* plná svoboda jednání.“

„Machno se může nazývat anarchistou,“ ozval se M–, anarchista-individualista, „ale s Josifem v hodnocení významu jeho hnutí naprosto nesouhlasím. Jeho ‚armádu‘ pokládám jen za zvětšenou tlupu vzbouřených rolníků bez revolučního cíle a uvědomění.“

„Dopouštěli se brutalit a pogromů,“ dodal Pesimista.

„K výstřelkům došlo,“ odpověděl Josif, „tak jako se stávají v každé armádě, komunistickou nevyjímaje. Ale Nestor je nemilosrdný k těm, kdo se provinili štváním proti Židům. Většina z vás četla jeho četná svolání proti pogromům a víte, jak přísně takové věci trestá. Vzpomínám si například na příhodu ve Verchním Tokmaku.⁷ Byla příznačná. Stalo se to asi před rokem, 4. nebo 5. května 1919. Machno

⁶ Československé legie v Rusku, dobrovolnické jednotky složené převážně z bývalých válečných zajatců; na přesunu do Vladivostoku se v květnu 1918 dostaly do ozbrojeného konfliktu s bolševiky, ovládly velkou část Transsibiřské magistrály a v letech 1918–1919 bojovaly proti Rudé armádě mj. na Uralu a v Povolží.

⁷ Verchnij Tokmak, železniční stanice v Taurické gubernii (dnes v Záporožské oblasti) nedaleko Hulajpole. Tutéž příhodu líčí Petr Aršinov v *Dějinách machnovského hnutí* (1923), podle něhož plakát s nápisem „Smrt Židům, zachraňte revoluci, ať

jel s několika členy svého vojenského štábu z fronty do Huljajpole, svého hlavního stanu, na poradu se zvláštními sovětskými vyslanci, kteří přijeli z Charkova.⁸ Na stanici Verchnij Tokmak si Nestor všiml velkého plakátu s nápisem: „Bijte Židy! Zachraňte Rusko! Ať žije Machno!“ Nestor si dal zavolat přednostu stanice. „Kdo vyvěsil ten plakát?“ zeptal se. „Já,“ odpověděl úředník, rolník, který bojoval proti Děnikinovi. Bez dalšího slova ho Machno zastřelil. Tak zachází Nestor se štváči proti Židům,“ uzavřel Josif.

„Slyšel jsem mnoho historek o zvěrstvech a pogromech, kterých se dopustily Machnovy oddíly,“ poznamenal jsem.

„To jsou lži, které úmyslně šíří bolševici,“ tvrdil Josif. „Nenávidějí Nestora víc než Vrangela. Trockij jednou řekl, že by bylo lepší, kdyby Ukrajinu dostal Děnikin, než aby tam Machno mohl dál působit. A má k tomu důvod: surová vláda carských generálů by brzy obrátila rolnictvo proti nim a umožnila by tak bolševikům je porazit, kdežto šíření *machnovštiny*, jak se Machnovu hnutí říká, s jejími anarchistickými idejemi ohrožuje celou bolševickou soustavu. Pogromy připisované Machnovi se při vyšetřování vždycky ukážou jako dílo zelených nebo jiných banditů. Ve skutečnosti vedou Machno a jeho štáb neustálou agitaci proti náboženským a národnostním pověrám a předsudkům.“

Ačkoli se přítomní v názoru na povahu a význam *machnovštiny* zásadně rozcházel, shodovali se, že Nestor sám je jedinečná postava a jedna z nejvýraznějších osobností na revolučním obzoru. Pro svého obdivovatele Josifa však ztělesňuje ducha revoluce, jak se projevuje v citění, myšlení a životě vzbouřeného rolnictva Ukrajiny.

žije baťko Machno“ vyvěsil povstalec, kterého Machno osobně znal; ten se ihned přihlásil a byl na místě zastřelen.

⁸ Začátkem května 1919 navštívila Machnův hlavní stan v Huljajpole delegace sovětské vlády, v níž byli člen politbyra Lev Kameněv a Kliment Vorožilov.

Kapitola 25 – Nestor Machno

Osobnost a činnost Machna mě velice zajímaly, a tak jsem Josifa přiměl, aby mi v hlavních rysech načrtl jeho životní příběh.

Nestor se narodil velmi chudým rodičům ve vsi Huljajpole (Alexandrovský újezd, Jekatěrinoslavská gubernie, Ukrajina) a jeho dětství bylo bez slunce. Otec mu brzy zemřel a zanechal matce na starost pět malých chlapců. Už v útlém věku osmi let musel mladý Machno pomáhat rodině protloukat se životem. V zimních měsících chodil do školy, v létě ho „pronajímali“, aby pásł dobytek bohatým sedlákům. Když mu ještě nebylo dvanáct, šel pracovat na okolní statky, kde ho surové zacházení a nevděčná dřina naučily nenávidět tvrdé pány i carské úředníky, kteří vždycky stáli proti chudým. Revoluce roku 1905 přivedla Machna, tehdy teprve šestnáctiletého, do styku se socialistickými myšlenkami. Hnutí za osvobození a blaho člověka si vášnivého chlapce s bohatou obrazotvorností rychle získalo a brzy se přidal k malé skupině mladých rolnických anarchistů ve své vsi.

Roku 1908 byl Machno za revoluční činnost zatčen, souzen a odsouzen k smrti.¹ Pro jeho mládí a díky úsilí jeho energické matky mu však byl trest později změněn na doživotní nucené práce. Sedm let strávil v moskevské věznici Butyrky, kde ho jeho vzpurný duch neustále přiváděl do sporů se správou. Většinu času ho drželi na samotce, spoutaného na rukou i na nohou. Svého volného času však dobře využil: četl, co mu přišlo pod ruku, a zvláště se zajímal o politickou ekonomii, dějiny a literaturu. Únorová revoluce ho osvobodila a vrátil se do rodného kraje jako přesvědčený anarchist, značně uzrálý léty utrpení, studia a přemýšlení.

Jako jediný osvobozený politický vězeň ve vsi se Machno ihned stal středem revoluční práce. Zorganizoval pracovní komunu a první sovět ve svém kraji a soustavně povzbuzoval rolníky v odporu proti velkostatkářům. Když zemi obsadila rakousko-německá vojska a hetman Skoropadskij se s jejich pomocí snažil udusit narůstající agrární vzpouru, byl Machno jedním z prvních, kdo začal vytvářet vojenské oddíly na obranu revoluce. Hnutí rychle rostlo a zachvacovalo stále větší území. Bezhlavá odvaha a partyzánská taktika *povstanců* šířily mezi nepřítelem paniku, lid v nich však viděl své přátele a ochránce. Machnova sláva se šířila; stal se mstitelem ponížených a brzy v něm lidé viděli velkého osvoboditele, jehož příchod v hodině své smrti předpověděl Pugačev.²³

Pokračující německý útlak a tyranie domácích pánů vedly k tomu, že se po celé Ukrajině vytvářely oddíly *povstanců*. Některé z nich se přidaly k Machnovi, jehož síly brzy dosáhly velikosti armády, dobře zásobené a ošacené a vyzbrojené kulomety i dělostřelectvem. Jeho vojsko tvořili většinou rolníci, z nichž se mnozí vraceli na svá pole k obvyklé práci, kdykoli byl jejich kraj na čas osvobozen od nepřítele. Ale při prvním náznaku nebezpečí se rozlehlo Nestorovo volání a sedláci opouštěli domovy, brali pušky na rameno a přidávali se ke svému milovanému vůdci, jemuž udělili čestný a láskyplný titul *batko* (otec).

Duch *machnovštiny* zachvátil celou jižní Ukrajinu. Na severozápadě bylo také mnoho oddílů *povstanců*, které bojovaly proti cizím vetřelcům a bílým generálům, ale bez jasného společenského uvědomění a ideálu. Machno však přijal za svůj znak černý prapor ruských anarchistů a vyhlásil určitý program: samosprávné komuny svobodných rolníků, popření veškeré vlády a úplné sebeurčení založené na principu práce. Svobodné sověty rolníků a dělníků se měly skládat z delegátů, na rozdíl od bolševických sovětů poslanců; měly tedy být informační a výkonné, nikoli autoritativní.

Komunisté oceňovali Machnovův jedinečný vojevůdcovský talent, uvědomovali si však i nebezpečí, které šíření anarchistických myšlenek představovalo pro diktaturu jejich strany. Snažili se jeho síly využít ve

¹ Machno byl zatčen v srpnu 1908 (podle jiných údajů 1909); vojenský okružní soud v Jekatěrinoslavi ho odsoudil k smrti oběšením 26. 3. 1910. V Butyrkách byl vězněn od srpna 1911 (podle jiných údajů od roku 1910) do března 1917.

² Poznámka autora: Stará tradice. Jemeljan Pugačev, vůdce velkého rolnického a kozáckého povstání za Kateřiny II., byl popraven roku 1775.

³ Jemeljan Ivanovič Pugačev (asi 1742–1775), donský kozák, který se vydával za cara Petra III. a v letech 1773–1775 vedl největší rolnické a kozácké povstání v dějinách carského Ruska. Po porážce byl vydán vlastními druhy a 10. (21.) 1. 1775 na Bolotném náměstí v Moskvě sřát a jeho tělo rozčtvrceno.

vlastním zájmu a zároveň usilovali o to, aby zničili samu podstatu hnutí. Pro Machnovy pozoruhodné úspěchy proti okupačním armádám a kontrarevolučním generálům mu bolševici navrhli, aby se připojil k Rudé armádě a jeho oddíly *povstanců* si přitom zachovaly samostatnost. Machno souhlasil a jeho vojsko se stalo třetí brigádou Rudé armády, později oficiálně nazývanou První revoluční ukrajinská divize *povstanců*.⁴ Naděje bolševiků, že vzbouřené rolníky v Rudé armádě pohltní, se však nesplnila. V Machnově oblasti zůstal vliv komunistů nepatrný a nedokázali tam udržet ani své instituce. Pod různými záminkami proto zakazovali sjezdy *povstanců* a postavili Machna mimo zákon v naději, že mu tím rolnictvo odcizí.

Ať však byly vztahy mezi bolševiky a Machnem jakékoli, Machno vždycky přispěchal revoluci na pomoc, kdykoli ji ohrožovali bílí. Bojoval proti každému kontrarevolučnímu nepříteli, který se snažil nastolit svou vládu nad Ukrajinou, ať to byl hetman Skoropadskij, Petljura, nebo Děnikin. Odstranil Grigorjeva,⁵ který kdysi sloužil komunistům a pak je zradil. Bolševici se však ducha *machnovštiny* báli, neustále se snažili jeho síly rozvrátit a rozprášit, a dokonce vypsalí odměnu na Machnovu hlavu, stejně jako to udělal Děnikin. Opakovaná zrada komunistů nakonec vedla k úplné roztržce a přinutila Machna bojovat proti komunistům stejně zarputile jako proti reakcionářům zprava.

Josifovo vyprávění přerušil příchod přátel, s nimiž jsem se seznámil posledně v *dače*. Několik hodin jsme hovořili o otázkách anarchistické organizace, o obtížích činnosti tváří v tvář bolševickému pronásledování a o stále reakčnějším postoji komunistické vlády. Jak už to na Ukrajině chodí, rozhovor se však postupně stočil k Machnovi. Kdosi předčítal úryvky z oficiálního sovětského tisku, který Nestora ostře napadal a hanobil. Ačkoli ho bolševici dříve vynášeli jako velkého revolučního vůdce, teď ho líčili jako banditu a kontrarevolucionáře. Ale rolníci na jihu – Josif si tím byl jist – mají Machna příliš rádi, než aby se jim dal odcizit. Znájí ho jako svého nejvěrnějšího přítele, pokládají ho za jednoho ze svých. Chápou, že neusiluje o moc nad nimi, jako o ni usilují bolševici stejně jako Děnikin. Machno má ve zvyku, když dobude město nebo městečko, svolat lid a oznámit mu, že od té chvíle si smí svůj život uspořádat tak, jak to sám pokládá za nejlepší. Vždycky vyhlašuje úplnou svobodu slova a tisku; neplní vězení ani nezačíná s popravami, jak to dělají komunisté. Nestor vlastně pokládá žaláře za zbytečné pro osvobozený lid.

„Je těžké říct, kdo má v tomhle sporu mezi bolševiky a Machnem pravdu a kdo ne,“ poznamenal rudoarmějce. „Trockij obviňuje Machna, že úmyslně otevřel frontu Děnikinovi, kdežto Machno tvrdí, že jeho ústup zavinil Trockij, který jeho divizi v kritické chvíli schválně nezasobil střelivem. Je však pravda, že Machnova činnost v Děnikinově týlu, zvláště to, že odřízl bílou armádu od její dělostřelecké základny, umožnila bolševikům zastavit tažení na Moskvu.“⁶

„Jenže Machno se odmítl zúčastnit tažení proti Polákům,“ namítl Pesimista.

„A právem,“ odpověděl Josif. „Trockého rozkaz, který posílal Machnovy síly na polskou frontu,⁷ měl jen odstranit Nestora z jeho vlastního kraje a pak, v nepřítomnosti jeho obránců, dostat kraj pod moc komisařů. Machno ten úmysl prohlédl a protestoval proti němu.“

„Faktem je,“ trval na svém Pesimista, „že se komunisté a machnovci ze všech sil snaží vyhubit jedni druhé. Obě strany se dopouštějí nejhorších brutalit a zvěrstev. Připadá mi, že Machno nemá jiný cíl než zabíjet bolševiky.“

⁴ Machnovy oddíly byly začleněny do Rudé armády v únoru 1919 jako 3. zadněprovská brigáda 1. zadněprovské ukrajinské sovětské divize, jíž velel Pavel Dybenko; v dubnu 1919 se z brigády podle plánu velení měla stát 7. ukrajinská sovětská divize.

⁵ Nikifor Alexandrovič Grigorjev, ukrajinsky Nykyfor Hryhorjiv, vlastním jménem Servetnyk (1884 nebo 1885 – 1919), bývalý carský důstojník, který postupně sloužil hetmanovi, Petljurovi a od února 1919 bolševikům. V květnu 1919 se proti bolševikům vzbouřil; jeho vojska se dopustila rozsáhlých protizidovských pogromů. Dne 27. 7. 1919 byl na shromáždění povstalců ve vsi Sentovo zastřelen Machnovými lidmi.

⁶ Dne 26. 9. 1919 porazila Machnova armáda u vesnice Perehonivka (Peregonovka) nedaleko Umaně Děnikinovy jednotky. Během několika týdnů pak obsadila velkou část jižní Ukrajiny, mj. Alexandrovsk (dnes Záporoží), Berdjansk a Mariupol, kde se zmocnila rozsáhlých zásob střeliva bílých, a přerušila zásobovací spoje Děnikinových vojsk táhnoucích na Moskvu.

⁷ V lednu 1920, když se Rudá armáda vrátila na Ukrajinu, nařídilo velení 14. armády machnovcům přesun na polskou frontu. Machno rozkaz odmítl a 9. 1. 1920 ho sovětské úřady prohlásily za psance.

„Jste žalostně slepý,“ odsekl Jaša, anarchista, který zastával vysoké místo v jedné sovětské instituci, „jestliže nevidíte veliký revoluční význam *machnovštiny*. Je to nejvýznamnější projev celé revoluce. Komunistická strana je jen politický útvar, který se snaží – a to úspěšně – vytvořit nad výrobcí novou panskou třídu, socialistické panstvo. Ale Machnovo hnutí je projevem samotných pracujících. Je to první velké masové hnutí, které se vlastními silami snaží osvobodit od vlády a nastolit hospodářské sebeurčení. V tom smyslu je naskrz anarchistické.“

„Ale anarchismus nelze nastolit vojenskou silou,“ poznamenal jsem.

„Ovšemže ne,“ připustil Josif. „Ani Nestor si to nenamlouvá. ‚Já jen vyklízím pole,‘ – to vždycky říká soudruhům, kteří ho navštíví. ‚Vyháním vládce, bílé i rudé,‘ říká, ‚a je na vás, abyste té příležitosti využili. Agitujte, šířte své ideály. Pomozte uvolnit a uplatnit tvůrčí síly revoluce.‘ Tak se Nestor na situaci dívá.“

„Je velká chyba, že se většina našich lidí od Machna drží stranou,“ prohlásil Jaša. „Zůstávají v Moskvě nebo v Petrohradě, a co tam dokážou? Nezbyvá jim nic než plnit bolševická vězení. U *povstanců* máme výjimečnou příležitost šířit své názory a pomáhat lidu budovat nový život.“

„Já sám,“ ohlásil Josif, „jsem přesvědčen, že revoluce je v Rusku mrtvá. Jediné místo, kde ještě žije, je Ukrajina. Tady nám skýtá bohaté naděje,“ dodal sebejistě. „Měli bychom se přidat k Nestorovi, všichni, kdo chceme být činní.“

„Nesouhlasím,“ namítl Pesimista.

„On vždycky nesouhlasí, když je třeba něco udělat,“ odsekl Josif s nenapodobitelným úsměvem, který bral osten i jeho nejostřejším slovům. „Ale vy, přátelé,“ – obrátil se k ostatním – „si musíte jasně uvědomit tohle: Říjen byl stejně jako Únor jen jednou z fází procesu společenské obrody. V Říjnu využila komunistická strana situace k prosazení svých vlastních cílů. Tím stadiem však možnosti revoluce zdaleka nejsou vyčerpány. Její pramen skrývá zřídla, která dál tryskají až do výše svého zdroje a usilují o uskutečnění svého velkého dějinného poslání, osvobození pracujících. Bolševici ustrnuli a musí ustoupit novým tvůrčím silám.“

Později večer si mě Josif vzal stranou. „Sašo,“ řekl slavnostně, „vidíte, jak zásadně se v hodnocení Machnova hnutí rozcházejí. Je nutné, abyste poznal situaci sám.“ Významně se na mě podíval.

„Rád bych se s Machnem setkal,“ řekl jsem.

Tvář se mu rozzářila radostí. „Právě v to jsem doufal,“ odpověděl. „Poslyšte, drahý příteli, mluvil jsem o tom s Nestorem – a mimochodem, teď není daleko odtud. Chce se s vámi vidět; s vámi a s Emmou, řekl. Ovšem k němu jet nemůžete,“ usmál se Josif nad otázkou, kterou mi četl v očích, „ale Nestor zařídí, že obsadí kterékoli místo, kde se váš muzejní vagon v dohodnutý den zrovna bude nacházet. Aby vás uchránil před bolševickým pronásledováním, zajme celou výpravu – rozumíte, že?“

Láskyplně mě objal kolem ramen a odvedl mě stranou, aby mi podrobnosti plánu vysvětlil.

Kapitola 26 – Vězení a koncentrační tábor

Když vstupujeme do tábora nucených prací v Charkově, udeří nás nechutný puch. Dvůr je plný mužů a chlapců, neuvěřitelně vyhublých, pouhých stínů lidí. Žluté tváře, vytřeštěné oči, otrhaná těla, bosí – mocně mi připomínají hladovějící párie v Indii stížené hladomorem.

„Opravuje se stoka,“ vysvětluje úředník, který nás doprovází. Pracuje jen několik vězňů; ostatní apaticky postávají kolem nebo se válejí po zemi, jako by byli příliš slabí na jakoukoli námahu.

„Naši nejhorší metlou jsou nemoci,“ poznamenává průvodce. „Muži jsou podvyživení a nemají odolnost. Nemáme léky a máme nedostatek lékařů.“

Někteří vězňové naši skupinu obklopí, zřejmě nás pokládají za úředníky. „*Tovarišči*,“ obrací se na nás jeden mladík, „kdy komise rozhodne o mém případě?“

„Návštěva,“ odbude ho průvodce lakonicky.

„Z *pajoku* se nedá žít. Příděl chleba zase snížili. Žádné léky se nevydávají,“ stěžují si někteří.

Strážní jim pokynou, aby ustoupili.

Velká mužská ložnice je hrozně přeplněná. Celou podlahu zabírají pryčny a lavice, postavené tak těsně u sebe, že se mezi nimi stěží protáhneme. Vězňové se tlačí v koutech; někteří, do pasu nazí, vybírají vši ze svých šatů, jiní sedí netečně a prázdň se rozhlíží kolem. Vzduch je zkažený, k zalknutí.

Z vedlejšího ženského oddělení se ozývají hádavé hlasy. Když vstoupíme, jedna dívka hystericky křičí: „Opovaž se mi říkat spekulanka! Byly to moje poslední věci, co jsem prodávala.“ Je mladá a stále ještě krásná, roztržená halenka odhaluje jemná, ladná ramena. Oči jí horečně planou a propukne v suchý, dráždivý kašel.

„Bůh ví, kdo jsi,“ odsekne jí selka. „Ale pomysli na mě, se třemi maličkými doma.“ Když zahlédne naši skupinu, těžce se zvedne z lavice a prosebně natáhne ruku: „Zlatíčka, pusťte mě domů. Moje ubohé děti beze mě umřou.“

Ženy nás obklopí. Příděly jsou špatné a nedostatečné, prohlašují. Dostávají jen čtvrt libry chleba a talíř řídké polévky jednou denně. Lékař se o nemocné nestará; jejich stížnosti nikdo nebere na vědomí a vězeňská komise si jejich protestů nevšímá.

Ve dveřích se objeví dozorce. „Na místa!“ křičí rozzlobeně. „Neznáte předpisy? Žádosti posílejte komisi písemně.“

„Posílaly jsme, ale nedostaly jsme žádnou odpověď,“ volá několik žen.

„Ticho!“ poroučí dozorce.

* * *

U brány věznice na Studené hoře (*Cholodnaja gora*)¹ narazíme na rozrušený zástup, většinou ženy a dívky, každá s uzlíčkem v ruce. Divoce gestikulují a hádají se se strážemi. Přinesly potraviny a oblečení pro své zatčené příbuzné – podle zvyku zvaného *peredacha*,² který je rozšířen po celé zemi, protože vláda není s to zajistit svým vězňům dostatek jídla. Stráž však odmítá dary převzít. „Nový rozkaz,“ vysvětluje, „žádná *peredacha*.“

„Na jak dlouho?“

„Na několik týdnů.“

Lidé propuknou v zděšení a rozhořčení. Vězňové se bez *peredachi* neobejdou. Proč ji odmítají? Mnohé

¹ Věznice na Studené hoře (rus. Cholodnaja gora, ukr. Cholodna hora), hlavní charkovské vězení, pojmenované podle čtvrti na západním okraji města.

² *Peredača* (rus.) – předání, předávka; balíček s jídlem, prádlem a jinými potřebami, který příbuzní a přátelé předávali vězňům.

ženy přišly z daleka, dokonce ze sousedních měst, aby donesly trochu chleba a brambor manželovi nebo bratrovi. Jiné si odepřely i to nejnnutnější, aby nemocnému příteli opatřily nějakou malou lahůdku. A teď tenhle hrozný rozkaz!

Zástup nás zahrnuje prosbami. Doprovází nás tajemnice jednoho vysokého komisaře, sama úřednice *Rabkrinu*,³ mocného inspekčního úřadu, zřízeného, aby vyšetřoval a napravlal nešvary v ostatních sovětských institucích. Je to žena po středních letech, hubená, přísného vzhledu a pověst má výkonné, přísné a bezcitné ženy. Slyšel jsem, že dříve byla v Čece, jedním z jejích *komendantů*, jak se tu říká katům.

Některé ženy naši průvodkyni poznávají. Ze všech stran se na ni obracejí prosby, aby se přimluvila, hlasem, v němž se mísí strach s nadějí.

„Nevím, proč se *peredača* odmítá,“ odpovídá jim, „ale hned se na to zeptám.“

Vstoupíme do věznice a naše průvodkyně pošle pro komisaře, který má věznici na starost. Objeví se mladší muž, vychrtlý a s tuberkulózním vzhledem. „*Peredaču* jsme zastavili,“ vysvětluje, „protože nemáme dost lidí. Máme teď víc práce, než dokážeme zvládnout.“

„Pro vězně je to velmi tvrdé. Snad by se to dalo nějak zařídit,“ navrhuje tajemnice.

„Bohužel nedalo,“ odpovídá muž chladně. „Pracujeme nad své síly. Pokud jde o přiděly,“ pokračuje, „poctiví dělníci venku na tom nejsou o nic lépe.“

Když postřehne náš nesouhlasný pohled, dodává: „Jakmile práci doženeme, *peredaču* zase povolíme.“

„Jak brzy by to mohlo být?“ ptá se jeden z naší skupiny.

„Snad za dva tři týdny.“

„To je dlouhá doba na hladovění.“

Komisař neodpovídá.

„Všichni tvrdě pracujeme a nestěžujeme si, *tovarišči*,“ kárá ho průvodkyně přísně. „Lituji, ale budu to muset ohlásit.“

Věznice zůstala taková, jaká byla za Romanovců; dokonce většina starých dozorců je dosud na svých místech. Je však mnohem přeplněnější; hygiena se zanedbává a lékařská péče téměř úplně chybí. Přesto je v ovzduší cítit jakýsi nový, nedefinovatelný duch. Komisaři i dozorcům se neformálně říká *tovarišči* a věžňové, dokonce i nepolitici, získali svobodnější, nezávislejší vystupování. Kázeň je však přísná: starý zvyk společného protestu se tvrdě potlačuje a politické vězně to opakovaně dohnalo ke krajnímu prostředku sebeobrany – hladovce.

Po chodbách se věžňové procházejí bez stráže, ale naše průvodkyně jejich pokusy přiblížit se k nám zamračeně odráží úsečným: „Nejsou to úředníci, *tovarišči*.“ Zdá se, že se necítí docela dobře, a rozhovorům brání. Někteří věžňové se táhnou za námi; občas se některý odvážnější ozve s prosbou, aby se někdo podíval na jeho případ. „Pošlete žádost písemně,“ napomíná ho žena, načež přijde odpověď: „Poslal jsem, už dávno, ale nic se nestalo.“

Velké cely jsou přeplněné, ale dveře jsou otevřené a muži volně vycházejí a vcházejí. K naší skupině se nepozorovaně připojí tmavovlasý mladík s ostrými černými očima. „Sedím na pět let,“ šeptá mi. „Jsem komunista a byla to pomsta jednoho zkorumpovaného komisaře, kterému jsem hrozil, že ho odhalím.“

Při procházce chodbami poznávám Černenka, kterého mi popsali charkovští přátelé. Čeka ho zatkla, aby mu zabránila zasednout v sovětu, do něhož ho zvolili jeho spolupracovníci v továrně. S pomocí přátelského vojáka se mu podařilo utéct z koncentračního tábora, ale byl znovu zatčen a poslán do věznice na Studené hoře. Zpomalím krok a Černenko se zařadí na konec naší skupiny. „Je tu víc

³ Dělnicko-rolnická inspekce (*Rabkrin*), kontrolní orgán státní správy, zřízený dekretem Všeruského ústředního výkonného výboru ze 7. 2. 1920 přeměnou Lidového komisariátu státní kontroly; prvním lidovým komisařem byl J. V. Stalin.

politických než obyčejných zločinců,“ říká a předstírá, že mluví s vězněm vedle sebe. „Anarchisté, leví sociální revolucionáři a menševici. Zacházejí s nimi hůř než s ostatními. Jen pár bílých a jeden Američan z Kolčakovy fronty. Spekulantí a kontrarevolucionáři se můžou vykoupit. Proletáři a revolucionáři zůstávají.“

„A revizní komise?“ šeptám stranou.

„Podvod. Na naše žádosti nedbají.“

„Z čeho jste obviněn?“

„Z ničeho. Ani obvinění, ani soud. Obvyklý trest – do konce občanské války.“

Průvodkyně zahne do dlouhé tmavé chodby a věžňové zůstanou pozadu. Vcházíme do ženského oddělení.

Dvě řady cel, jedna nad druhou, čistší a světlejší než mužská část. Dveře jsou pootevřené a vězeňkyně se mohou volně pohybovat. Jedna z naší skupiny – Emma Goldmanová – žádá o svolení navštívit politickou vězeňkyni, jejíž jméno dostala od přátel ve městě. Průvodkyně váhá, pak svolí, a za chvíli se objeví mladá dívka. Je upravená a půvabná, s vážnou, smutnou tvář.

„Jak s námi zacházejí?“ opakuje otázku, která jí byla položena. „Nu, zpočátku nás drželi na samotkách. Nedovolili nám stýkat se s našimi soudruhy z mužského oddělení a na žádné naše protesty nedbali. Museli jsme se uchýlit k metodám, které jsme používali za starého režimu.“

„Dejte si pozor, co říkáte,“ napomíná ji průvodkyně.

„Mluvím pravdu,“ odsekne vězeňkyně nezaraženě. „Uchýlili jsme se k obstrukci: rozbily jsme všechno v celách a vzdorovaly jsme dozorcům. Vyhrožovali nám násilím, a tak jsme všechny vyhlásily hladovku. Sedmý den svolili, že nám nechají dveře otevřené. Teď můžeme aspoň dýchat vzduch z chodby.“

„To stačí,“ přeruší ji průvodkyně.

„Jestli nám vezmou *peredachu*, zahájíme hladovku znovu,“ prohlašuje dívka, když ji odvádějí.

V oddělení smrti jsou dveře cel zavřené a zamčené. Ty, kdo je obývají, není vidět a v tom živém hrobě vládne tíživé ticho. Odněkud zaznívá krátký, suchý kašel a dopadá na sluch jako zlověstné krákání. Pomalé, odměřené kroky se bolestně rozléhají úzkou chodbou. Ve vzduchu visí předtucha zla. Mysl se mi vrací k podobnému zážitku, dávno pohřbenému v hlubinách mé paměti – vyvstává přede mnou galerie „odsouzených“ v pittsburské věznici...⁴

Strážný, který nás doprovází, nadzvedne klapku pozorovacího „oka“ ve dveřích a já nahlédnu do cely smrti. V koutě stojí bez hnutí vysoký muž. Jeho tvář, rámovaná hustým černým vousem, je popelavě šedá. Oči má upřené na kruhový otvor a výraz hrůzy v nich je tak drtivý, že bezděčně ustoupím. „Smilujte se, *tovarišč*,“ ozve se jeho hlas jako z hrobu, „ach, nechte mě žít!“

„Zpronevěřil sovětské peníze,“ poznamenává průvodkyně bez pohnutí.

„Byla to jen malá částka,“ prosí muž. „Nahradím ji, přísahám. Jsem mladý, nechte mě žít!“

Průvodkyně otvor zaklapne.

Ještě celé dny mě ta tvář pronásleduje. Nikdy předtím jsem u člověka takový pohled neviděl. Pradávný strach se v ní vtiskl tak plasticky, že se dlouho přenášel i na mě. Hrůza tak naprostá, že z velkého, silného muže učinila jediný, všepohlcující cit – smrtelnou úzkost z náhlého zavalání, kdy se postaví tváří v tvář katovi.

Když si tyto zážitky zapisuji do deníku, vybavují se mi Zorinova slova. „Trest smrti je zrušen, naše vězení jsou prázdná,“ řekl mi brzy po mém příjezdu do Ruska. Připadalo mi to přirozené, samozřejmé.

⁴ Po atentátu na Fricka (viz kap. 2) byl autor až do soudního líčení 19. 9. 1892 držen v okresní věznici v Pittsburghu (Allegheny County Jail).

Nestavěli se revolucionáři vždycky proti takovým barbarským metodám? Nevděčili bolševici za velkou část své popularity tomu, že odsoudili Kerenského za obnovení trestu smrti na frontě v roce 1917?⁵ Mé první dojmy v Petrohradě jako by Zorinova slova potvrzovaly. Jednou, když jsem se procházel podél řeky Mojky, uviděl jsem velké vězení, zbořené hned na začátku revoluce.⁶ Sotva kámen zůstal na kameni – cely, podlahy, stropy, všechno byla jedna změt' sutin, železné dveře a ocelové mříže oken hromada zprohýbaného šrotu. Leželo tu, co bývalo obávanou kobkou, teď výmluvný doklad hněvu lidu, slepě ničivého, a přece moudrého ve své instinktivní rozlišovací schopnosti. Zbyla jen část obvodových zdí budovy; uvnitř všechno do základů rozmetala zuřivost staletého utrpení a srovnávající ruka dynamitu. Pohled na zničené vězení mi připadal jako vnuknutí, jako symbol přicházejícího dne svobody, bez vězení a bez zločinu. A teď, v oddělení smrti na Studené hoře...

⁵ Prozatímní vláda zrušila trest smrti 12. (25.) 3. 1917, po nezdaru červnové ofenzivy jej však 12. (25.) 7. 1917 na frontě obnovila; Kerenskij, který ofenzivu jako ministr války připravil, stál od 8. (21.) 7. 1917 v čele vlády. Trest smrti na frontě znovu zrušil II. sjezd sovětů 26. 10. (8. 11.) 1917.

⁶ Patrně Litevský hrad (Litovskij zamok) na nároží Mojky a Krjukova kanálu, postavený v letech 1783–1787 jako kasárna a od 20. let 19. století městské vězení. Za Únorové revoluce 1917 ho povstálí dělníci a vojáci vypálili a vězně osvobodili; trosky byly odstraněny v letech 1929–1930.

Kapitola 27 – Dále na jih

7. srpna 1920. – Náš vlak se pomalu plazí krajinou a na každém kroku nám známky zpusťování připomínají dlouhá léta války, revoluce a občanských sporů. Městečka a města na naší cestě vypadají zbídačeně, obchody jsou zavřené, ulice liduprázdné. Sovětské poměry se zavádějí postupně, na některých místech rychleji než na jiných.

V Poltavě¹ nenacházíme ani sověť, ani *ispolkom*, obvyklou formu bolševické vlády. Městu místo toho vládne primitivnější *revkom*, samozvaný revoluční výbor, který za bílých režimů působí v podzemí a ujímá se vlády, kdykoli Rudá armáda obsadí nějaký kraj.

Kremenčug a Znamenka² poskytují známý obraz malého jižního městečka s malým tržištěm, které bolševici zatím trpí a které je středem jeho obchodního i společenského života. V nerovných řadách se selky rozvalují na pytlích brambor nebo dřepí na bobku a směňují mouku, rýži a fazole za tabák, mýdlo a sůl. Sovětskými penězi se tu pohrdá, skoro nikdo je nebere, kdežto *carskije* jsou žádané a občas se dává přednost i *kerenkám*.

Celé starší obyvatelstvo města jako by bylo na tržišti, všichni smlouvají, prodávají nebo kupují. Mezi lidmi krouží sověští *milicioněři* s puškou přes rameno a tu a tam je v davu nápadný muž v kožené bundě a čepici – komunista nebo čekista. Lidé se jim zřejmě straní a v jejich přítomnosti se rozhovor tlumí. Politickým otázkám se všichni vyhýbají, nářek nad „strašnou situací“ je však všeobecný; každý si stěžuje na nedostatečný *pajok*, na nepravidelnost, s jakou se vydává, a na celkový stav hladu a bídy.

Stále častěji potkáváme muže a ženy židovského vzhledu se šťvaným výrazem v očích a stále hrůznější jsou historky o pogromech, k nimž v okolí došlo. Mladých lidí je vidět málo – ti jsou v sovětských institucích, kde pracují jako zaměstnanci vlády. Mladé ženy, které občas potkáváme, mají polekaný, vystrašený pohled a mnoho mužů má v obličeji ošklivé jizvy, jako po seku šavlí nebo mečem.

Ve Znamence zjistí Henry Alsberg, americký novinář, který doprovází naši výpravu, že ztratil peněženku se značnou částkou cizích peněz. Vyptávání selek na tržišti vynese jen chytrácky prostoduchý úsměv a dotčené zvolání: „Copak já vím!“ Navštívíme místní policejní stanici v chabé naději na radu nebo pomoc a dozvíme se, že celý sbor byl právě narychlo poslán do okolí, kam prý zaútočila rota *machnovců*.

Ztracené peníze už nedoufáme získat zpět a vracíme se na nádraží. K našemu úžasu není muzejní vagon nikde k vidění. S hrůzou se dozvídáme, že ho před hodinou připojili k vlaku, který odjel do Kyjeva přes Fastov.³

Uvědomujeme si, jak vážné je naše postavení: uvízli jsme ve městě bez hotelů a restaurací, kde se za sovětské peníze, jediné, které máme, nedá koupit žádné jídlo. Zatímco o situaci rokujeme, zpozorujeme na vzdálené vedlejší koleji vojenský zásobovací vlak, který se pomalu dává do pohybu. Rozběhneme se k němu a za cenu několika škrábanců se nám podaří naskočit. Komisař, který má vlak na starost, zprvu proti naší přítomnosti rázně protestuje a nijak neskrývá podezření, které naše náhlé objevení vzbudilo. Stojí to mnoho přemlouvání a předvádění úředních dokladů, než se byrokrat uklidní. Při šálku čaje začne roztávat a prostá ruská pohostinnost pomáhá navázat přátelské vztahy. Brzy jsme zabráněni do debaty o revoluci a aktuálních problémech. Náš hostitel je komunista „z mas“, jak to sám nazývá. Velmi obdivuje Trockého a jeho metody „železného koštěte“. Revoluce podle něho může zvítězit jen štedrým užíváním meče; morálka a cit jsou buržoazní pověry. Jeho představa o socialismu je dětinská, jeho znalosti o širším světě co nejchabější. Jeho argumenty jsou ozvěnou známých úvodníků oficiálního tisku; je si jist, že celá západní Evropa brzy vzplane revolucí. Rudá armáda už stojí před branami Varšavy, tvrdí, a brzy do ní vstoupí a zajistí vítězství polského proletariátu, který povstal proti svému pánům.

¹ Poltava, gubernské město na levobřežní Ukrajině jihozápadně od Charkova.

² Kremenčug (ukr. Kremenčuk), město na Dněpru v Poltavské gubernii; Znamenka (ukr. Znamjanka), železniční uzel v Chersonské gubernii (dnes v Kirovohradské oblasti).

³ Fastov (ukr. Fastiv), město a železniční uzel jihozápadně od Kyjeva.

Pozdě odpoledne dorazíme do Fastova, kde nás vřele uvítají naši kolegové z výpravy, kteří kvůli našemu zmizení prožili úzkostné hodiny.

Kapitola 28 – Fastov po pogromu

12. srpna 1920. – Naše malá skupinka se pomalu vleče po nedlážděné, prašné cestě, která vede téměř v přímé čáře k tržišti uprostřed města. Místo vypadá opuštěně. Domy stojí prázdné, většina bez oken, dveře vylomené a pootevřené – tíživý pohled na zkázu a zrušení. Všude kolem je ticho; připadáme si jako na hřbitově. Když se blížíme k tržišti, naše skupina se rozdělí a každý jde svou cestou, aby se sám něco dozvěděl.

Kolem jde žena, zaváhá a zastaví se. Odsune si šátek z čela a hledí na mě s údivem ve smutných starých očích.

„Dobré jitro,“ oslovím ji v jidiš.

„Vy nejste zdejší,“ řekne vlídně. „Nevypadáte jako naši lidé.“

„Ano,“ odpovím, „nedávno jsem přijel z Ameriky.“

„Ach, z Ameriky,“ povzdechne si toužebně. „Mám tam syna. A víte, co se tu s námi děje?“

„Moc ne, ale rád bych se to dozvěděl.“

„Ach, jen dobrý Bůh ví, čím jsme prošli.“ Hlas se jí zlomí. „Promiňte, nemůžu si pomoci“ – setře si slzy z vráscitě tváře. „Zabili mi muže před očima... Musela jsem se dívat, bezmocná... Nemůžu o tom mluvit.“ Stojí přede mnou sklíčeně, shrbená víc žalem než věkem, jako symbol bezmezného tragédie.

Když se trochu vzpomene, řekne: „Pojďte se mnou, jestli se chcete něco dozvědět. Pojďte k reb Mojšemu,¹ ten vám všechno poví.“

Jsme na tržišti. Dvojitá řada otevřených stánků, ne víc než tucet, zchátralých a opuštěně vyhlížejících, skoro bez zboží. Hrst hrubozrnné soli, několik bochníků černého chleba hustě posetých žlutými tečkami slámy, trochu volného tabáku – to je celá zásoba. Peníze téměř nikdo neplatí. Těch pár zákazníků obchoduje výměnou: asi deset liber chleba za libru soli, několik dýmek tabáku za cibuli. U pultů stojí postarší muži a ženy, mezi nimi několik děvčat. Mladé muže nevidím. Ti, jako většina mužů a žen schopných práce, jak se dozvídám, už dávno potají opustili město ze strachu před dalšími pogromy. Odešli pěšky, jedni do Kyjeva, druzí do Charkova, v naději, že ve větším městě najdou bezpečí a obživu. Většina z nich do cíle nikdy nedošla. Potravin byl nedostatek – odešli bez zásob a většina jich cestou zemřela zimou a hladem.

Obklopí mě staří trhovci. „Chaje,“ šeptají staré ženě, „kdo je to?“

„Z Ameriky,“ odpoví, a v hlase jí zazní paprsek naděje, „přijel se dozvědět o pogromech. Jdeme k reb Mojšemu.“

„Z Ameriky? Z Ameriky?“ V jejich hlasech je úžas a zmatek. „Přijel z takové dálky, aby nás našel? Pomůžou nám? Ach, dobrý Bože na nebesích, kéž je to pravda!“ Mluví několik hlasů najednou, všechny rozechvělé potlačovaným vzrušením náhlé naděje, obnovené víry. Kolem nás se tlačí další lidé; obchod se zastavil. Všimám si, že podobné skupinky obklopují nedaleko i mé přátele.

„Šá, šá, dobří lidé,“ napomíná je má průvodkyně, „ne všichni najednou. Jdeme k reb Mojšemu; ten mu všechno poví.“

„Ach, minutku, jen minutku, vážený pane,“ chytí mě zoufale za paži bledá mladá žena. „Můj muž je tam, v Americe. Neznáte ho? Rabinovič – Jankel Rabinovič. Je tam dobře známý; určitě jste o něm musel slyšet. Jak se mu daří, povězte mi, prosím.“

„Ve kterém městě je?“

„V Nju Jorku, ale od války jsem od něho neměla žádný dopis.“

„Můj zeť Chajim je v Americe,“ vpadne do toho žena se sněhobílými vlasy; „možná jste ho viděl, ne?“

¹ Reb (jid.) – uctivé oslovení dospělého židovského muže, užívané před jeho křestním jménem.

Je velmi stará a shrbená a zřejmě nedoslýchá. Přiloží si ruku za ucho, aby zachytila mou odpověď, a svrasklou tvář jako citron ke mně úzkostně a s očekáváním zvedá.

„Kde je váš zet’?“

„Co říká? Nerozumím,“ naříká.

Okolostojící jí křičí do ucha: „Ptá se, kde je Chajim, tvůj zet’?“

„V Americe, v Americe,“ odpovídá.

„V Americe,“ opakuje muž vedle mě.

„Amerika je velká země. Ve kterém městě je Chajim?“ ptám se.

Hledí zmateně, pak koktá: „Nevím – teď si zrovna nevzpomenu – já –“

„Bobe (babičko), vždyť máš jeho dopis doma,“ křičí jí do ucha malý chlapec. „Psal ti, než začaly boje, nepamatuješ?“

„Ano, ano! Počkáte, *gutinker* (dobrý člověče)?“ prosí stará žena. „Hned jdu pro ten dopis. Třeba mého Chajima znáte.“

Těžce odchází. Ostatní mě zahrnují otázkami o příbuzných, přátelích, bratrech, manželích. Skoro každý z nich má někoho v té daleké Americe, která je pro tyto prosté lidi jako pohádková země – země zaslíbená, země míru a bohatství, šťastné místo, odkud se vrací jen málokdo.

„Možná byste vzal dopis mému muži?“ ptá se bledá mladá žena. Najednou se tucet lidí začne dožadovat svolení napsat a poslat po mně dopisy svým milovaným „tam v Americe“. Slíbím, že jejich poštu vezmu, a zástup se pomalu rozptýlí s prosebným napomenutím, abych na ně počkal. „Jen pár slov – hned jsme zpátky.“

„Pojďme k reb Mojšemu,“ připomene mi má průvodkyně. „Oni vědí,“ dodá a mávne rukou k ostatním, „donesou své dopisy tam.“

Když vyrážíme, zadrží mě vysoký muž s uhlově černým vousem a planoucíma očima. „Buďte tak laskav, minutku.“ Mluví tiše, ale s velkým úsilím ovládá své pohnutí. „Já nemám v Americe nikoho,“ říká, „nemám nikoho nikde. Vidíte ten dům?“ V hlase se mu nervózně chvěje, ale ovládne se. „Tamhle naproti, s rozbitými okny, přelepenými papírem. Tam zabili mého starého otce, budiž Všemohoucím požehnána jeho památka, a mé dva mladší bratry. Rozsekali je šavlemi. Starému muži uřízli *pejes* (zbožné kadeře u spánků) i s ušima a rozpárali mu břicho... Utekl jsem s dcerou, abych ji zachránil. Podívejte, tamhle je, u třetího stánku vpravo.“ Oči mu zalijí slzy, když ukazuje na dívku, která stojí pár kroků od nás. Je jí asi patnáct, má oválnou tvář, jemné rysy, je bledá a křehká jako lilie a má nanejvýš zvláštní oči. Hledí přímo před sebe a ruce jí přitom mechanicky ukrájí kusy chleba z velkého kulatého bochníku. V očích má týž strašný výraz, jaký jsem nedávno poprvé spatřil ve tvářích velmi mladých dívek v městech postižených pogromy. Pohled divé hrůzy ztuhlý ve strnulé zírání, který mi sevře srdce. Ještě si však neuvědomuji pravdu a zašeptám jejímu otci: „Slepá?“

„Ne, není slepá,“ vykřikne. „Kéž by Bůh dal – ne, mnohem horší. Takhle se dívá od té noci, kdy jsem s ní utekl z domu. Byla to strašná noc. Jako divá zvěř sekali, bodali a běsnili. Schoval jsem se s mou Rosele ve sklepě, ale ani tam jsme nebyli v bezpečí, a tak jsme utíkali do blízkého lesa. Cestou nás chytili. Vzali mi ji a mě nechali ležet jako mrtvého. Podívejte –“ Sejme klobouk a já vidím dlouhou sečnou ránu po šavli, jen zčásti zhojenou, která mu jizví stranu hlavy. „Nechali mě ležet jako mrtvého,“ opakuje. „Když vrahové po třech dnech odešli, našli ji na poli a od té doby je taková... s tím pohledem v očích... od té doby nepromluvila... Ach, můj Bože, proč mě tak trestáš?“

„Milý reb Šolem, nerouhejte se,“ napomíná ho má průvodkyně. „Copak trpíte jen vy? Víte o mé velké ztrátě. Všichni sdílíme stejný osud. Vždycky to byl osud nás Židů. Neznáme cesty Boží, požehnáno budiž Jeho svaté jméno. Ale pojďme k reb Mojšemu,“ obrátí se ke mně.

Za pultem někdejšího koloniálu stojí reb Mojše. Je to Žid středních let s inteligentní tváří, na níž už zbyla

jen vzpomínka na laskavý úsměv. Je starousedlík a starší v synagoze, zná každého obyvatele a celou historii místa. Patřil k zámožným mužům města a ani teď neodolá pokušení pohostinnosti, která je jeho národu tak vlastní. Bezděčně zabloudí očima k regálům, docela prázdným až na několik prázdných lahví. Místnost je ošuntělá a sešlá; tapety visí v popraskaných páslech a odhalují omítku zažloutlou vlhkostí. Na pultu leží několik bochníků černého chleba posetých slámou a malý tácek se zelenou cibulkou. Reb Mojše se shýbne, vytáhne zpod pultu láhev sodovky a nabídne mi ten poklad s úsměvem dobrotivého přivítání. Na tváři jeho ženy, která potichu látá v koutě, se objeví zděšení, když reb Mojše zahanbeně odmítne nabízenou platbu. „Ne, ne, to nemohu,“ říká s prostou důstojností, ale já vím, že je to vrchol obětavosti.

Když se reb Mojše dozví, proč jsem do Fastova přijel, pozve mě ven na ulici. „Pojďte se mnou,“ říká, „ukážu vám, co nám udělali. Ačkoli pro oči toho moc není“ – pohlédne na mě zkoumavě – „pochopit to mohou jen ti, kdo to prožili, a možná“ – na okamžik se odmlčí – „možná i ti, kdo s námi v našem velikém zármutku opravdu cítí.“

Vyjdeme z krámu. Naproti je velké prázdné prostranství, uprostřed poseté starými prkny a rozbitými cihlami. „To byla naše škola,“ poznamená reb Mojše. „Tohle je všechno, co z ní zbylo. Ten dům nalevo, se zavřenými okenicemi, patřil Zalmanovi, našemu učiteli. Zabili tam šest lidí – otce, matku a čtyři děti. Našli jsme je všechny s hlavami rozbitými pažbami pušek. Tamhle za rohem, celá ulice – vidíte, každý dům vydrancovaný při pogromu. Takových ulic máme mnoho.“

Po chvíli pokračuje: „V tomhle domě se zelenou střechou vyvraždili celou rodinu – devět lidí. Vrahové ho taky zapálili – můžete se podívat rozbitými dveřmi – uvnitř je všechno spálené a ohořelé. Kdo to udělal?“ opakuje mou otázku beznadějným tónem. „Spíš se zeptejte, kdo to neudělal. Nejdřív přišel Petljura, pak Děnikin, pak Poláci, a k tomu bandy všeho druhu; kéž je stihnou černé roky. Bylo jich mnoho a vždycky to byla táž kletba. Trpěli jsme od všech, pokaždé když město přešlo do jiných rukou. Ale Děnikin byl ze všech nejhorší, horší dokonce než Poláci, kteří nás tak nenávidí. Když tu byli děnikinovci naposledy, trval pogrom čtyři dny.² Ach, Bože!“

Náhle se zastaví a rozhodí rukama. „Ach, vy Američané, kteří žijete v bezpečí, víte, co to znamená, čtyři dny! Čtyři dlouhé, hrozné dny a ještě hroznější noci, čtyři dny a čtyři noci a jatka bez ustání. Ty výkřiky, ty jekoty, ty pronikavé jekoty žen, které viděly, jak jim děti trhají na kusy přímo před očima... Slyším je ještě teď... Krev mi tuhne hrůzou... Přivádí mě to k šílenství... Ty pohledy... Krvavá hromada masa, která byla kdysi mým vlastním dítětem, mou krásnou Mirele... Bylo jí teprve pět let.“ Zhrouť se. Opírá se o zeď a celé tělo se mu otrásá vzlyky.

Brzy se vzpamatuje. „Teď jsme uprostřed nejhůř postižené části,“ pokračuje. „Promiňte mi mou slabost; nedokážu o tom mluvit se suchými očima... Tamhle je synagoga. My Židé jsme v ní hledali bezpečí. Velitel nám to řekl. Jak se jmenoval? Kéž je mi zlo tak cizí jako jeho temné jméno. Jeden z Děnikinových generálů; Velitel, tak se mu říkalo. Jeho muži šileli krvežíznivostí, když už nebylo co krást. Víte, vojáci a sedláci si myslí, že v každém židovském domě se dá najít zlato. Kdysi to bylo zámožné město, ale boháči, kteří s námi obchodovali, žili v Kyjevě a v Charkově. Zdejší Židé se jen tak živili, jen pár z nich si žilo pohodlně. Nu, ty mnohé pogromy je už dávno připravily o všechno, co měli, zničily jim obchody a vyplenily domovy. Přesto nějak žili. Víte, jak to je se Židem – je zvyklý na příkoří, snaží se z toho vytěžit, co se dá. Ale Děnikinovi vojáci – ach, to se rozpoutala gehenna. Zuřili, když nenašli nic, co by vzali, a ničili, co nechtěli. To byly první dva dny. Ale třetím dnem začalo zabíjení, většinou šavlemi a bodáky. Třetího dne nám Velitel nařídil, abychom se uchýlili do synagogy. Slíbil nám bezpečí a my jsme tam přivedli své ženy a děti. Ke dveřím postavili stráž, aby nás chránila, jak řekl Velitel. Byla to past. V noci přišli vojáci; byli s nimi i všichni výtečníci z města. Přišli a žádali naše zlato. Nechtěli věřit, že žádné nemáme. Prohledávali svaté svitky, trhali je a šlapali po nich. Někteří z nás se na to strašně

² Pogrom ve Fastově ve dnech 23.–26. 9. 1919 spáchaly kozácké jednotky Děnikinovy Dobrovolnické armády, převážně terečtí kozáci pod velením plukovníka V. F. Belogorceva; mnoho obětí bylo zavražděno u zdi synagogy. Historikové odhadují počet zavražděných na 1 000 až 1 500 z asi deseti tisíc židovských obyvatel města; čísla, která autor dále uvádí podle místního lékaře, jsou mnohonásobně vyšší.

znesvěcení nemohli klidně dívat. Protestovali jsme. A pak začala jatka. Ta hrůza, ach, ta hrůza... Ženy bité, znásilňované, muži sekaní šavlemi... Někteří z nás prorazili stráž u dveří a utíkali jsme do ulic. Jako pekelní psi nás pronásledovali, sekali, zabíjeli a štváli nás z domu do domu. Ještě celé dny potom byly ulice poseté zabitými a zmraženými. Nedovolili nám přiblížit se k našim mrtvým. Nedovolili nám pohřbít je ani pomoci raněným, kteří sténali v bolestech a prosili o smrt... Nemohli jsme jim podat ani sklenici vody... Stříleli každého, kdo se přiblížil... Přišli vyhladovělí psi z celého okolí; ucítili kořist. Viděl jsem, jak trhají údy mrtvým, bezmocným raněným... Žrali živé... naše bratry..."

Znovu se zhroutil. „Psi je žrali... žrali je..." opakuje mezi vzlyky.

Někdo se k nám blíží. Je to lékař, který po skončení posledního pogromu ošetřoval nemocné a raněné. Vypadá jako typický Rus z řad inteligence, s vtisknutou pečeti idealisty a studenta. Těžce kulhá a jeho rychlý pohled zachytí mou nevyslovenou otázku. „Památka na ty dny," říká a pokouší se o úsměv. „Hodně mě to trápí a v práci mi to značně překáží," dodává. „Nemocných je mnoho a já jsem celý den na nohou. Nejsou žádné povozy – odvedli všechny koně a dobytek. Právě jdu k ubohé Fáně, jedné ze svých beznadějných pacientek. Ne, ne, dobrý člověče, nemá smysl, abyste ji navštěvoval," odmítne gestem mou prosbu, abych ho směl doprovodit. „Je to jako mnoho jiných tady; hrozný, ale běžný případ. Byla ošetřovatelkou, starala se o ochrnutou mladou dívku. Bydlely v pokoji v prvním patře jednoho domu nedaleko. V přízemí byli ubytováni vojáci. Když začal pogrom, drželi vojáci ochrnutou dívku i její ošetřovatelku jako zajatkyně. Co se tam dělo, se nikdo nikdy nedozví... Když vojáci konečně odešli, museli jsme do pokoje dívek vylézt po žebříku. Ti surovci zaneřádili schodiště lidskými výkaly – nedalo se tam přiblížit. Když jsme se k těm dvěma děvčatům dostali, ochrnutá byla mrtvá v náručí ošetřovatelky a ta byla úplně šílená. Ne, ne; nemá smysl, abyste ji viděl."

„Pane doktore," říká reb Mojše, „proč nepovíte našemu americkému příteli, jak jste přišel k úrazu? Měl by slyšet všechno."

„Ale to není důležité, reb Mojše. Máme tolik horších věcí." Když naléhám, pokračuje: „Nu, není to dlouhý příběh. Postřelili mě, když jsem se blížil k raněnému, který ležel na ulici. Byla tma, a když jsem šel kolem, slyšel jsem někoho sténat. Sotva jsem sestoupil z chodníku, střelili mě. Byla to noc pogromu v synagoze. Ale moje nehoda, člověče – to nic není, když pomyslíte na tu noční můru ve skladišti."

„Ve skladišti?" zeptal jsem se. „Co se tam stalo?"

„To nejhorší, co si dovedete představit," odpovídá lékař. „Ty výjevy nedokáže žádná lidská síla popsat. Nebyla to tam vražda – ve skladišti zabili jen několik lidí. Šlo o ženy, dívky, dokonce i děti... Když vojáci řádili v synagoze, mnoha ženám se podařilo dostat na ulici. Jako nějakým instinktem se potom shromáždily ve skladišti – velké kůlně, která se už mnoho let nepoužívala. Kam jinam měly ženy jít? Doma bylo příliš nebezpečno; lůza pátrala po mužích, kteří uprchli ze synagogy, a vraždila je na ulici, v jejich domovech, kdekoli je našla. A tak se ženy a dívky sešly ve skladišti. Bylo pozdě v noci, místo bylo temné a tiché. Téměř se bály dýchat, aby jejich úkryt neodhalili výtečníci. Během noci našly cestu do skladiště další ženy a také někteří jejich muži. Leželi tam všichni, schoulení na podlaze, v mrtvém tichu. Výkřiky a jakoty z ulice k nim doléhaly, ale byli bezmocní a každou chvíli se báli, že je objeví. Jak se to stalo, nevíme, ale někteří vojáci je opravdu našli. Pogrom tam v obvyklém smyslu nebyl. Bylo to horší. Sám Velitel nařídil, aby kolem skladiště postavili kordon vojáků, aby se tam nedělal pogrom a aby nikdo nesměl odejít bez jeho svolení. Zprvu jsme nechápali, co to znamená, ale strašná pravda nám brzy došla. Druhou noc přijelo několik důstojníků se silným oddílem, všichni na koních a s lucernami. V jejich světle si prohlíželi tváře žen. Vybrali pět nejkrásnějších dívek, vyvlekli je ven a odjeli s nimi. Vraceli se tu noc znovu a znovu... Přijížděli každou noc, vždycky s lucernami. Nejdřív brali nejmladší, dívky patnáctileté a dvanáctileté, dokonce i osmileté. Pak brali starší a vdané ženy. Zůstaly jen úplně stařeny. Ve skladišti bylo přes čtyři sta žen a dívek a většinu z nich odvěkli. Některé se už nikdy nevrátily živé; mnohé později našli mrtvé na cestách. Jiné opustili podél cesty ustupující armády... vracely se po dnech, po týdnech... nemocné, zmučené, každá z nich nakažená strašnými nemocemi."

Lékař se odmlčí a pak si mě vezme stranou. „Může cizí člověk pochopit celou hloubku našeho neštěstí?"

ptá se. „Kolik pogromů jsme vytrpěli! Ten poslední, Děnikinův, trval osm dní. Pomyslete, osm dní! Přes deset tisíc našich lidí bylo povražděno; tři tisíce zemřely zimou a na zranění.“ Pohlédne k reb Mojšemu a dodá chraplavým šeptem: „Není v našem městě žena nebo dívka starší deseti let, která by nebyla zneuctěna. Některé čtyřikrát, pětkrát, až čtrnáctkrát... Říkal jste, že se chystáte do Kyjeva. V tamní městské nemocnici najdete sedm dětí, dívek mladších třinácti let, které se nám podařilo umístit tam k léčení, většinou chirurgickému. Každá z těch dívek byla znásilněna šestkrát i vícekrát. Řekněte to Americe – bude ještě mlčet?“

Kapitola 29 – Kyjev

Chreščatyk,¹ hlavní kyjevská třída, pulzuje intenzivním životem. Přímý jako šíp se přede mnou prostírá, nádherný široký bulvár, který se táhne daleko do dálky a nakonec mizí v překrásném Kupeckém sadu,² kdysi chloubě města. Starobylý Kyjev, vzdorující bouřím času i lidských sporů, stojí malebně krásný, zářivá mozaika duhově se třpytící zeleně, zlatých chrámů a klášterů exotické architektury a zelení oděných kopců, které se tyčí na březích Dněpru majestátně plynoucího pod nimi.

Nedávné dny oživily krvavé výjevy, jichž bylo staré město svědkem v minulých staletích, kdy o ně bojovali Mongolové a Tataři, kozáci, Poláci a divoké domácí kmeny. Ale ještě krvavější a zuřivější byly boje včerejška. Cizí okupační armády, německá, maďarská a rakouská, domácí *hajdamaci*,³ Poláci, Rusové – každý proměnil starobylé město v jatka. Skoropadskij, Petljura, Děnikin, jako divocí atamani Gogolových povídek, mezi sebou soupeřili, kdo víc naplní potoky, jež barví Dněpr do ruda v těchto nejtemnějších dnech Ruska.

Neuvěřitelná vitalita člověka! Zlořečená, a přece požehnaná krátkost lidské paměti! Dnes vypadá město jasně a pokojně – zapomenuta jsou jatka, zapomenuty oběti včerejška.

Ulice plné ruchu a barev nápadně kontrastují s chorobným vyčerpáním severních měst. Obchody a restaurace jsou otevřené a cukrárny vystavují lákavé *pirožnyje*, sladkosti, které ruské srdce tolik miluje. Většina obchodních vývěsních štítů je dosud na svých obvyklých místech, některé rusky, jiné ukrajinsky; ukrajinské převládají od slavného Skoropadského výnosu, kdy musely být přes noc všechny štíty „ukrajinizovány“. Bulváry jsou plné lidí, ženy jsou mohutnější a méně krásné než v Charkově, muži neteční, těžkopádní, nevzhlední.

Je to měsíc, co Poláci opustili město: bolševici ještě neměli čas plně zavést svůj režim. Zprávy o polském ničení, tak horlivě šířené v Moskvě, se však ukazují jako nepodložené. Nepřítel nadělal jen málo škod, kromě toho, že vypálil několik železničních mostů na okraji města. Slavný Sofijský chrám a Michajlovský monastýr⁴ stojí nedotčeny ve své impozantní nádheře. Čičerin tedy bezdůvodně protestoval před celým světem proti „neslýchanému vandalství“ vůči těmto skvostům staré architektury.⁵

Sovětské instituce poskytují známý obraz podle moskevského vzoru: shluky ztrhaných, unavených lidí, kteří vypadají hladově a apaticky. Typické a smutné. Chodby a kanceláře jsou přeplněné žadateli, kteří chtějí povolení, aby směli to či ono udělat, nebo aby byli od toho či onoho osvobozeni. Labyrint nových dekretů je tak spleť, že úředníci dávají přednost snadnější cestě a matoucí otázky řeší „revoluční metodou“, podle svého „svědomí“, zpravidla k nespokojenosti žadatelů.

Všude jsou dlouhé fronty a spousta psaní a přehazování „papírů“ a dokladů, o něž se starají sovětské *baryšni* (slečny) na vysokých podpatcích, kterými se to v každé kanceláři hemží. Pokuřují cigarety a živě rozebírají výhody jednotlivých úřadů podle množství vydávaného *pajoku*, symbolu sovětské existence. Dělníci a rolníci s obnaženými hlavami přistupují k dlouhým stolům. Uctivě, ba podlézavě se dožadují informací, prosí o „poukaz“ na oblečení nebo o „lístek“ na boty. „Nevím,“ „Ve vedlejší kanceláři,“ „Přijďte zítra,“ zní obvyklá odpověď. Ozývají se protesty a nářky, prosby o pozornost a radu. Občas někdo ve frontě po dnech marného úsilí ztratí trpělivost a místnost naplní, nad hluk a kouř, proud pravých

¹ Chreščatyk (rus. Kreščatik), hlavní třída Kyjeva.

² Kupecký sad (rus. Kupečeskij sad), park na dněperských svazích nad severním koncem Chreščatyku, nazvaný podle Kupeckého shromáždění, jehož budova v něm stojí; dnes Chreščatý park.

³ *Hajdamaci* (ukr. hajdamaky) – původně účastníci kozácko-rolnických povstání na pravobřežní Ukrajině v 18. století; v letech 1918–1919 se tak nazývaly některé jednotky Ukrajinské lidové republiky, zejména Hajdamácký kiš Slobodské Ukrajiny, který vytvořil Petljura, a obecně vojska Direktorata.

⁴ Chrám sv. Sofie (Sofijský chrám), založený v první polovině 11. století za knížete Jaroslava Moudrého, s mozaikami a freskami z doby svého vzniku. Michajlovský zlatoverchý monastýr, jehož hlavní chrám byl postaven v letech 1108–1113; sovětské úřady chrám v letech 1935–1937 zbořily, obnoven byl v letech 1997–1999.

⁵ Sovětské úřady v červnu 1920 obvinily ustupující Poláky, že kromě mostů vyhodili do povětří i vodárnu, elektrárnu a Vladimírský chrám; zpráva o zničení chrámu se ukázala jako nepravdivá.

ruských kleteb. Ale když spěšně vejde komisař, opožděný ze schůze stranického výboru, vřava utichne a *baryšni* předstírají, že jsou zabrané do práce. Vypadá ztrhaně a ušaraně: na stole se mu vrší papíry, které čekají na jeho pozornost, a do hodiny ho čekají na další schůzi. Šťastný žadatel, kterého vyslechne; blažený, jestliže se v jeho věci něco podnikne.

Průmysl je na nízké úrovni, hlavně pro nedostatek surovin a uhlí. Dekret o militarizaci práce se uplatňuje s velkou přísností; dělníci v dílnách a továrnách jsou pevně připoutáni ke svým pracovištím. Stroje jsou však zanedbané, většina je rozbitá a chybí řemeslníci, kteří by je dokázali dát do pořádku. Muži jsou na svých místech a předstírají práci, ve skutečnosti však zahálají nebo potají vyrábějí zapalovače, klíče, zámky a jiné předměty pro vlastní potřebu nebo na prodej.

Mnohé továrny jsou úplně zavřené, jiné pracují s minimálním výkonem. Cukrovary, nejdůležitější průmysl jihovýchodu, pracují s velkou ztrátou. Pro naprosté znehodnocení sovětských peněz je stát nucen platit svým zaměstnancům výrobky, hlavně cukrem ze starých zásob. Při shánění dokumentů pro muzeum shromažďují úřední statistiky, z nichž vyplývá, že na výrobu jednoho *pudu* (asi 40 liber) cukru vydá vláda třicet pět, často dokonce padesát pět liber starého cukru. Úředníci si uvědomují mimořádnou vážnost situace, cítí se však bezmocní. Někteří skepticky, jiní s fatalismem příznačným pro jejich národ, se dál vlečou ve svém šlapacím kole.

V civilních i vojenských úřadech panuje horečná činnost, žalostně neorganizovaná. Téměř každé odvětví pracuje samostatně, bez vztahu k ostatním sovětským institucím, často v naprosté nevědomosti o politice a opatřeních ostatních výkonných orgánů, ba i v rozporu s nimi. Dochází k podivným příhodám. Tak předseda Všeukrajinského výkonného výboru rozeslal všem sovětským institucím telegrafickou žádost, aby práci naší výpravy podporovaly, kdežto tajemník strany současně vydal rozkaz proti nám, v němž naše posláni odsuzuje jako pokus připravit Ukrajinu o její historické dokumenty a hrozí, že materiál, který jsme shromáždili, zabaví.

Rada odborů sídlí v obrovské budově na Chreščatyku, kde býval hotel Savoy.⁶ V letech 1918 a 1919 hrál tento orgán nanejvýš důležitou úlohu; jeho práce zahrnovala celé pole proletářských zájmů a jeho autorita spočívala na vyslovené vůli průmyslových mas. Postupně však byla rada zbavena moci; vláda převzala její podstatné funkce a z odborů udělala výkonné a správní složky státní mašinerie. Volební princip byl zrušen a nahrazen jmenováním komunistů.

V ústředí odborů panuje velký zmatek. Stejně jako v Charkově byla celá rada a většina vedení místních odborových organizací nedávno „likvidována“ jako menševická nebo komunistům nenakloněná a Moskva jmenovala nové funkcionáře. V odborech je cítit totéž ovzduší potlačované nervozity jako v ostatních vládních institucích. Bolševici se ve městě necítí bezpečně a kolují tvrdošíjně pověsti o komunistických nezdařích na polské frontě, o Vrangellově postupu z Krymu, o tom, že Oděsu dobyli bílí, a o Machnově činnosti v Kyjevské gubernii.

Při své práci přicházím do styku s T–, ukrajinským komunistou, s nímž jsem se seznámil minulou zimu v *Charitoňjevském* jako s členem delegace, která přijela do Moskvy žádat pro Ukrajinu větší nezávislost a sebeurčení. Je středního věku, absolvent univerzity a revolucionář za romanovského režimu opakovaně vězněný. Jako činný *borotbista* (levý sociální revolucionář Ukrajiny) se podřídil kázní, když se jeho strana spojila s komunisty.

Má však „soukromé názory“, které, dlouho potlačované, hledají úlevu. „Nevadí mi o těch otázkách mluvit s *vámi*,“ poznamenává s důrazem na zájmeno, „ačkoli vím, že nejste komunista –“

„Ale jsem,“ přeruším ho, „ovšem ne bolševik ani stoupenec vlády, nýbrž svobodný, anarchistický komunista.“

„Ne *náš* druh komunisty. Přesto jste starý revolucionář. Hodně jsem o vás slyšel v Moskvě a mohu vám říkat soudruhu. S *vámi* ovšem nesouhlasím, ale nesouhlasím ani s politikou své strany. Ukrajina není Rusko – je velká chyba, že s námi ‚centrum‘ zachází, jako bychom jím byli. Mohli bychom získat

⁶ Kyjevský hotel Savoy na Chreščatyku; nezaměňovat s moskevským hotelem téhož jména (viz kap. 12).

lid na svou stranu, kdybychom měli větší místní samosprávu a víc nezávislosti. Naše ukrajinská strana vynaložila veškeré úsilí, aby o tom Moskvu přesvědčila, ale bez výsledku. Jsme republika jen podle jména; ve skutečnosti jsme pouhá ruská gubernie.“

„Chcete úplné odtržení?“

„Ne. Chceme být s RSFSR ve federaci, ne jí podřízeni. Jsme stejně dobří komunisté jako oni v Moskvě, ale náš vliv by tu byl mnohem větší, kdyby nás nechali volně jednat. Poměry a potřeby lidu známe lépe než ti, kdo sedí v Kremlu. Vezměte si například nedávné hromadné sesazení vedení odborů. Obrátilo to proti nám celé dělnictvo. Totéž se děje v ostatních sovětských institucích. Teprve včera si mi jeden šofér stěžoval na naše ‚moskevské metody‘. Toho muže povolali na frontu, ale nedávno mu zemřela žena a zůstal mu na krku ochrnutý chlapec. Snažil se dostat dítě do nějaké nemocnice nebo ústavu, ale jeho žádost, psanou ukrajinsky, mu vrátili s příkazem ‚napsat ji rusky‘. A to po dvou týdnech čekání! Ted’ se má ten muž do dvou dnů připojit ke svému pluku. Divíte se, že nás lidé nenávidí? ‚Centrum‘ naše návrhy přehlíží a my jsme bezmocní.“

Kritika Moskvy je mezi ukrajinskými komunisty všeobecná. Často ke svému překvapení a zděšení odhalují v jejích nevoli vůči nadvládě Kremlu zjevný antisemitismus. Anekdoty a slovní hříčky, které kolují v sovětských institucích, jsou tímto duchem zabarveny, i když některým nechybí vtip. Mezi lidem vůbec je nenávist k Židům prudká, i když její činné projevy jsou zatím v útlumu. Přesto nejsou vzácností příhody, jako byla ta dnes ráno na Podolu,⁷ proletářské čtvrti města, kde jeden muž na tržišti v amoku s nožem v ruce křičel: „Bijte Židy, zachraňte Rusko!“ Pobodal několik lidí, než ho přemohli. Říká se, že ten muž byl šílený hladem a nemocí, ale jeho cítění je bohužel příliš rozšířené, než aby takové vysvětlení potřebovalo.

Kyjev uprostřed bývalého ghetta⁸ ještě zvýšil počet svého židovského obyvatelstva, které přišlo do většího města v naději, že tu najde poměrně bezpečí před ustavičnou vlnou pogromů, která se přes gubernii přelévá od roku 1917. Ať byli političtí páni jakkoli proměnliví – s jedinou výjimkou bolševiků –, Žid byl vždycky první obětí, věčným mučedníkem. Všichni se shodují, že nejbrutálnější a nejbezohlednější byli Děnikin a Poláci. Za Poláků nebyl prost protižidovských výstřelků ani Kyjev a na Podolu došlo opakovaně k pogromům.

V městské knihovně čtu v jedné nedávné publikaci od muže velkých literárních a intelektuálních schopností: „Pogromy jsou smutné, ale jestliže je to jediný způsob, jak se zbavit bolševiků, pak musíme mít pogromy.“

⁷ Podol (ukr. Podil), starobylé dolní město Kyjeva na břehu Dněpru, čtvrt’ obchodníků a řemeslníků s početným židovským obyvatelstvem.

⁸ Autor míní pásmo osídlení (rus. čerta osedlosti), území na západě carské říše, kde se směli v letech 1791–1917 trvale usazovat Židé. Kyjev ležel uprostřed tohoto území, sám však do něho nepatřil; Židé v něm směli bydlet jen s výjimkami a zpravidla jen v některých čtvrtích. Omezení zrušila po Únorové revoluci Prozatímní vláda.

Kapitola 30 – V různých kruzích

S pomocí R–, tajemníka jednoho významného odborového svazu, jsem pro výpravu shromáždil mnoho cenného materiálu. R– je menševik, který nějakým nevysvětleným způsobem unikl nedávnému „očistnému procesu“. Myslí si, že ho zachránila jeho známá obliba mezi dělníky. „Bolševici mě mají na očích, ale zatím mě nechali na pokoji,“ řekl významně.

R– se ve městě, jeho muzeích, knihovnách a archivech dobře vyzná a při hledání údajů a dokumentů mi velmi pomohl. Mnoho cenného se ztratilo a ještě víc zničili sami dělníci kvůli své bezpečnosti v době německé okupace a bílého teroru. Značná část odborových archivů se však zachovala, dost na to, aby se z nich daly zrekonstruovat dějiny hrdinného zápasu odborů od jejich počátků a v bouřlivých dnech revoluce a občanské války. Po celou tu dobu hráli menševici úlohu intelektuálních vůdců, kdežto bolševici a anarchisté byli pro dělníky revoluční inspirací.

Ústředí Rady odborů se jaksí stalo skladištěm podivné směsi dokumentů. Dostaly se sem policejní a četnické spisy, zápisy ze zasedání dumy a finanční statistiky, jen aby tu upadly v zapomnění. Shodou okolností jsem v jedné zanedbané zásuvce objevil první Petljurův *Univerzál*,¹ vzácný dokument, který obsahuje původní prohlášení zásad a cílů ukrajinské národní demokracie. Jeden komunistický úředník si ho nárokuje jako svůj „osobní majetek“, s nímž se je ovšem za úplatu ochoten rozloučit. Pro vysokou požadovanou cenu je teď věc předmětem korespondence s muzeem.

V menševických kruzích je nálada vůči bolševikům velmi zahořklá. Všeobecně se tu má za to, že komunisté, dříve sociální demokraté, zradili Marxe a zdiskreditovali socialismus. „Asižší revolucionáři,“ nazývá je R–. Mezi Trockým a katem Stolypinem² není podle něho žádný rozdíl, jejich metody jsou totožné. Ba za Mikuláše II. bylo víc politického života než dnes. Bolševici, údajní marxisté, si myslí, že dekrety a terorem změní neměnný zákon společenského vývoje; přeskočí takřkajíc na žebříku pokroku několik příček najednou. Únorová revoluce byla v podstatě buržoazní, ale Lenin se ji pokusil násilím bezvýznamné menšiny zvrátit v revoluci sociální. Výsledkem je naprostý krach všech nadějí. Komunisté se podle R– už dlouho neudrží. Rusko je na pokraji naprostého hospodářského zhroutení. Staré zásoby potravin jsou vyčerpány, výroba téměř ustala. Militarizace práce selhala. Trockého propočty o postupném zvyšování výkonu na „pracovní frontě“ se rozplynuly stejně jako bolševická proroctví o světové revoluci. Továrna není bojiště. Přeměna země v tábor nucených prací tvořivému úsilí neprospívá. Rozdělna lid na otroky a otrokáře a vytvořila mocnou třídu sovětských byrokratů. A co je nejzávažnější, obrátila proti komunistům i uvědomělejší dělníky. Bolševici se teď nemohou spolehnout ani na rolníka, ani na proletariát; celá země je proti nim. Nebýt hloupé politiky Dohody, byli by dávno smeteni. Blokáda a vpády jim nahrály. Bolševici potřebují válku, aby se udrželi u moci; nynější polské tažení se jim náramně hodí. Je to však poslední komunistické stéblo. Zlomí se a krvavý bolševický experiment skončí. „Dějiny je zapíšu jako úhlavní nepřátele revoluce,“ uzavřel R– důrazně.

* * *

Páteční večer. – Na jídelním stole v domě reb Zachareho, starého sionisty, hoří tři svíčky, které paní domu požehnala podle ortodoxního obřadu. Celá rodina se sešla ke slavnostní příležitosti. Chybí však tradiční polévka a maso: podávají se sledě a kaša a malé kousky *chale*, sobotního chleba, teď jen zčásti z pšeničné mouky. Kromě rodičů jsou přítomny dvě dcery a osmnáctiletý syn. Nejstarší chlapec – „Jmenoval se Jankel,“ říká reb Zachare s těžkým povzdechem. „Teď by mu bylo triadvacet, budiž jeho památka požehnána“ – byl zabit při pogromu, který Děnikinovi lidé uspořádali těsně předtím, než město

¹ Ve skutečnosti I. univerzál Ukrajinské centrální rady, vyhlášený 10. (23.) 6. 1917, který prohlásil autonomii Ukrajiny v rámci Ruska; jeho text připravil Volodymyr Vynnyčenko. Symon Petljura (viz kap. 5) byl tehdy členem Centrální rady a předsedou Ukrajinského generálního vojenského výboru a od 15. (28.) 6. 1917 generálním sekretářem pro vojenské záležitosti.

² Petr Arkad'jevič Stolypin (1862–1911), v letech 1906–1911 ministr vnitra a předseda ruské vlády; spojil agrární reformu s tvrdými represemi, za nichž byly polními soudy vyneseny stovky rozsudků smrti (šibenici se lidově říkalo „Stolypinova kravata“). Dne 1. (14.) 9. 1911 ho v kyjevské opeře postřelil Dmitrij Bogrov; zemřel na následky zranění 5. (18.) 9. 1911.

definitivně vyklidili.³ Snažil se bránit sestru – tu nejmladší, tehdy teprve patnáctiletou. Byli spolu na návštěvě u přítele na Podolu, když do ulice vtrhla tlupa, plenila dům za domem, loupila a vraždila.

Stará paní sedí v koutě a tiše pláče. V očích dívek je ztuhlý výraz hrůzy, jaký jsem v poslední době viděl často. Mladík přistoupí k matce a něžně na ni promluví. Jako praví sionisté rozmlouvají členové rodiny mezi sebou starou hebrejštinou; když se obracejí na mě, zjevně mi vycházejí vstříc a mluví jidiš.

„Za bolševiků jste aspoň chránění před pogromy,“ poznamenám.

„V jistém smyslu,“ připouští starý muž, „ale za pogromy jsou odpovědní bolševici. Ano, ano, měli jsme je i za cara,“ přeruší můj protest, „ale nebyly ani zdaleka takové jako ty, které jsme zažili od té doby. Nenávisť k nám vzrostla. Pro gojim teď bolševik znamená Žida; komisař je *žid* (hanlivé označení Žida) a každý Hebrej se činí odpovědným za vraždy Čeky. Celý život jsem prožil v ghettu a v minulých letech jsem viděl pogromy, ale nikdy tak hrozné věci jako od té doby, co se bolševici dostali do Moskvy.“

„Ale oni žádné pogromy nedělali,“ naléhám.

„I oni Židy nenávidí. Obětmi jsme vždycky my. Za komunistů nemáme násilné pogromy luzy; aspoň já jsem o žádném neslyšel. Ale máme ‚tiché pogromy‘, soustavné ničení všeho, co je nám nejdražší – našich tradic, zvyků a kultury. Zabíjejí nás jako národ. Nevím, jestli to není ten nejhorší pogrom,“ dodá hořce.

Po chvíli se k tématu vrátí:

„Někteří pošetilí Židé jsou pyšní na to, že naši lidé jsou ve vládě a že Trockij je ministrem války. Jako by Trockij a jemu podobní byli Židé! K čemu je to všechno, ptám se, když náš národ musí trpět jako dřív, a ještě víc?“

„Židé byli zrovnoprávnění s nežidy politicky i společensky,“ namítnu.

„Zrovnoprávnění v čem? V bídě a zkaženosti. Ale ani v tom si nejsme rovni. Žid toho musí snášet víc než ostatní. Do továrny se nehodíme – vždycky jsme byli obchodníci, kupci, a teď nás úplně zruinovali. Zaseli zkaženost do naší mládeže, která teď myslí jen na moc; nebo na to, jak se dát pro zisk k Čece. To tu dřív nikdy nebylo. Ničí sen o Palestině, našem pravém domově; potlačují každé úsilí vychovávat naše děti v pravém židovském duchu.“

* * *

V *Kulturlize*⁴ se scházejí židovští spisovatelé, básníci a učitelé, většinou členové *Volkspartei*⁵ z doby, kdy tuto politickou stranu zastupoval v Radě její ministr pro židovské záležitosti. Dříve byla liga mocnou organizací s 230 pobočkami po celém jihu, která vyvíjela kulturní činnost mezi souvěrci. Organizace musela za různých politických změn mnoho snášet; bolševici byli zprvu snášenliví, a dokonce její osvětové úsilí finančně podporovali. Postupně však pomoc odňali a lize začali klást do cesty překážky. Komunisté se mračí na příliš nacionalistický ráz její práce. Zvláště nepřátelsky se staví *Jevkom*,⁶ židovská sekce strany. Učitelé ligy a starší žáci byli mobilizováni do státní služby a pole její působnosti se zúžilo. Na venkově musela většina poboček úplně zaniknout, ale v Kyjevě umožňuje oddanost a vytrvalost

³ Bílá vojska držela Kyjev od 31. 8. do 16. 12. 1919. Když Rudá armáda v polovině října 1919 nakrátko pronikla do města, obvinili bílí Židy ze spolupráce s bolševiky; jejich vojáci se spolu s kriminálníky dopustili na Podolu a v dalších židovských čtvrtích série pogromů.

⁴ *Kulturliga* (jid. Kultur-Lige, Kulturní liga), světská socialistická židovská organizace založená roku 1918 v Kyjevě, která podporovala školství, literaturu, divadlo a výtvarné umění v jidiš; sdružovala mj. spisovatele Davida Bergelona a Perece Markiše a malíře El Lisického.

⁵ *Volkspartei* (jid. Folkspartej), Židovská lidová strana, kterou roku 1906 (podle jiných údajů 1905) založil historik Simon Dubnow; prosazovala národně kulturní autonomii Židů v diaspoře a jidiš a stavěla se proti sionismu i socialismu. Ministerstvo pro židovské záležitosti Ukrajinské lidové republiky, zřízené roku 1917 při Centrální radě, vedli postupně představitelé různých židovských stran.

⁶ *Jevkom* (rus., zkratka z Jevrejskij komissariat) – Židovský komisariát, zřízený v lednu 1918 při Lidovém komisariátu pro národnostní záležitosti, který šířil mezi Židy bolševickou politiku. Autor ho jako Emma Goldmanová ztotožňuje s židovskými sekcemi komunistické strany (Jevsekcija), založenými na podzim 1918; ty pak potíraly sionismus, hebrejštinu i náboženský život.

jejích vůdčích duchů lize pokračovat.

Je to jediná oáza nestranického duševního a společenského života ve městě. Ačkoli je nyní její činnost omezená, těší se mezi židovskou mládeží stále velké oblibě. Její výtvarné kurzy kreslení, malby a sochařství jsou horlivě navštěvovány a divadelní studio vychovává velmi slibné mladé herce a herečky. Zkoušky, kterých jsem se zúčastnil, zvláště zkouška hry „Konec světa“, posmrtného díla neznámého dramatika, byly jedinečné uměleckým pojetím a mocné výrazem.

Mladší lidé, kteří *Kulturligu* navštěvují, sní o Sionu a spoléhají na pomoc Anglie,⁷ která má židovskému národu zajistit jeho tradiční domov. Se západním světem a s nedávnými událostmi nejsou v kontaktu, ale jejich důvěra v naději, které vzbudil Židovský kongres, je neotřesená. Nějak, někdy, nejspíš dokonce v nepříliš vzdálené budoucnosti, se má stát ta velká událost a židovstvo bude opět usazeno v Palestině. V té vroucí víře protloukají své živobytí den za dnem, duševně živoří a tělesně strádají. Jejich dřívější zdroje obživy byly zrušeny a vláda jim přidělila chlebový lístek čtvrté kategorie. Ten je bolševickou nálepkou *buržuje*; tak se teď označuje inteligence, ačkoli ve skutečnosti se bohatá střední třída hned po vypuknutí revoluce uchýlila do bezpečí. Nenávist k buržoazii byla přenesena na intelektuály a úřední agitate tohoto ducha pěstuje a stupňuje. Vydávají je za nepřátele proletariátu, zrádce revoluce – v lepším případě za spekulanty, ne-li za činné kontrarevolucionáře. Hrozivou vlnu, která se proti nim valí, nelze zastavit. A nejde o samovolný výbuch lidového citění. Plameny rozdmýchává Moskva. Bolševičtí agenti z centra, posílání sem jako náčelníci a „instruktoři“, soustavně probouzejí nejnižší pudy. Sám Zinovjev ostře káral místní komunisty a své „proletářské bratry“ za shovívavost k buržoazii. „Ještě chodí po vašich ulicích,“ zvolal na veřejném shromáždění, „oděni do nejlepších šatů, kdežto vy chodíte v hadrech. Bydlí v přepychových domech, kdežto vy se plazíte ve sklepích. Takové věci už nesmíte trpět.“

Po návštěvách komunistických vůdců vždycky následují nové „rekvizice u buržoazie“. Metoda je prostá. Domovník dostane příkaz sestavit seznam držitelů lístků čtvrté kategorie. Většinou jsou to intelektuální proletáři – učitelé, spisovatelé, vědci. Ale lístek čtvrté kategorie je jejich zkázou: jsou zákonnými oběťmi rekvizice. Oděvy, prádlo, domácí potřeby – všechno se zabavuje jako údajné *izlišky* (přebytky).

„Nejtragičtější na tom je,“ řekl C–, známý spisovatel píšící jidiš, „že se *izlišky* jen zřídka dostanou ke svému proletářskému určení. Všichni víme, že opravdu cenné zabavené věci se nedostanou dál než do Čeky, kdežto staré a skoro nepotřebné hadry se posílají odborům k rozdělení mezi dělníky.“

„Často člověk ani neví, kdo ‚rekviruje‘,“ poznamenal jeden člen ligy, „někdy to dělají čekisté na vlastní pěst.“

„Neexistuje žádná náprava?“ zeptal jsem se. „Nikdo neprotestuje?“

C– odmítavě mávl rukou. „Poučili jsme se,“ odpověděl, „z osudu těch, kdo se odvážili.“

„Proti bolševickým ‚revolučním pořádkům‘, jak tomu říkají, se protestovat nedá,“ řekla mladá učitelka. „Já jsem to zkusila. Stalo se to takhle. Jednoho dne, když jsem se vrátila do svého pokoje, našla jsem v něm usazeného cizího člověka. Když jsem chtěla vědět, co tam dělá, oznámil mi, že mu pokoj přidělili, a ukázal mi doklad z bytového úřadu. ‚A co mám dělat já?‘ zeptala jsem se. ‚Můžete spát na podlaze,‘ odpověděl a natáhl se na mou postel. Stěžovala jsem si u vyšších míst, ale věci se odmítli zabývat. ‚Pokoj je dost velký pro dva,‘ trvali na svém, ačkoli to vůbec nebyla pravda. ‚Ale vy jste mi do pokoje dali cizího muže,‘ prosila jsem. ‚Brzy se seznámíte,‘ usklíbili se, ‚my rozdíl pohlaví neděláme.‘ Nějaký čas jsem bydlela u přátel, ale ti měli takovou tlačenicí, že jsem si musela hledat jiné ubytování. Celé dny jsem stála frontu v bytovém úřadě, ale poukaz na pokoj nebylo možné dostat. Můj vedoucí mi mezitím vyhrožoval, že mě udá pro zanedbávání práce, protože většinu času jsem trávila v sovětských úřadech. Nakonec jsem si stěžovala u *Rabkrinu*, který má chránit zájmy proletariátu. Jeho zmocněnec mě vyzval, abych bydlela v jeho pokoji, a já jsem mu dala facku. Dal mě zatknout a dva měsíce mě drželi v Čece pro ‚sabotáž‘.“

⁷ Britská vláda se tzv. Balfourovou deklarací z 2. 11. 1917 vyslovila pro zřízení „národní domoviny“ židovského národa v Palestině; na konferenci v San Remu 25. 4. 1920 připadl Velké Británii mandát nad Palestinou.

„Mohlo to skončit hůř,“ poznamenal někdo.

„A když vás propustili,“ vyptával jsem se, protože mě příběh té ženy zaujal, „co jste udělala s pokojem?“

Smutně se usmála. „Ve vězení Čeky jsem se mnohému naučila,“ řekla. „Když mě pustili, vyhledala jsem jednoho člena bytového úřadu. Naštěstí jsem si uschovala pár jemných francouzských střevíců a ty jsem mu darovala. ‚Malý dárek pro vaši ženu,‘ řekla jsem mu a bylo mi celkem jedno, která z nich ho dostane, protože je o něm známo, že jich má několik. Do čtyřiaadvaceti hodin jsem dostala nádherný velký pokoj, zařízený v pravém buržoazním stylu.“

* * *

Slunce zapadlo, ulice jsou tmavé, řídká světla matně blikají v mlhavém vzduchu. Když na cestě do *ispolkomu* zahýbám za roh Chreščatyku, ocitám se uprostřed rozrušeného davu obklíčeného vojáky a milicí. Je to *oblava*, pátrání po pracovních dezertérech. Muži a ženy jsou zadržováni uvnitř vojenského kordonu, aby je odvedli na stanici k výslechu. Okamžité propuštění zajišťuje jen komunistická legitimace. Zatčení znamená zadržení na dny, ba týdny – a já mám naléhavou schůzku v komunistickém ústředí. Marně vysvětluji *milicionerům*, že mě očekává *tovarišč* Vetoškin.⁸ Ani jméno mocného předsedy výkonného výboru na ně nezapůsobí. Nejvyšší mocí je teď Rada práce a obrany⁹ a ta nařídila zadržet každého a vyšetřit, kde je zaměstnán. Zatčení muži a ženy prosí, dohadují se a předkládají doklady, ale vojáci zůstávají netečně neoblomní a všem velí, aby se seřadili. Žádám, abych mohl mluvit s velícím důstojníkem, ale *milicioner* zůstává po mém boku a mé protesty přechází. Najednou se dav vpředu začne strkat a tlačit: na rohu propukla rvačka. Můj strážce se vrhne dopředu a já, využívaje situace, přejdu ulici a vstoupím do budovy *ispolkomu*.

Na schodech mi jde naproti Vetoškinův tajemník. Omlouvám své zpoždění příhodou s *oblavou* a naznačuji, že by bylo žádoucí organizovat takové věci s lepším systémem a úsudkem. Tajemník vyjadřuje lítost nad hloupým a nezodpovědným způsobem razie, ale *ničeho ne poděleješ* (nedá se nic dělat), ujišťuje mě s přesvědčením.

Komunistický banketní sál je zalitý světlem; stěny jsou vyzdobeny rudými prapory a nápisy a karmínová dekorační látka rámuje velké portréty Lenina a Trockého, s malou podobiznou Lunačarského na méně nápadném místě. Dlouhý jídelní stůl se prohýbá pod rozmanitým ovocem a vínem a hostům pozvaným na počest francouzských a italských delegátů,¹⁰ kteří město navštívili, se podává vybraná hostina. Předsedá Angelika Balabanovová; po jejím boku sedí Vetoškin a jiní vysocí sovětsí hodnostáři města a mezi nimi hojně mužů ve vojenských uniformách.

Je to oficiální shromáždění komunistické aristokracie; Emma Goldmanová a já jsme jediná přítomní nebolševici, zvláště pozvaní naší společnou přítelkyní Angelikou. Její mateřsky prostá osobnost se do této společnosti nehodí. V jejím pohledu je hluboký smutek, náznak nesouhlasu s veškerou parádou a „okázalostí“, s nimiž se při té příležitosti vystupuje. Její pozornost zaměstnávají místní muži po jejím boku, kteří se snaží zalíbit důležité osobnosti „z centra“. Jiní baví zahraniční delegáty; francouzsky mluvící *tovarišči* dostali místa vedle nich. Víno je dobré a nešetří se jím, jídlo je vynikající. Ovzduší postupně ztrácí strnulou formálnost a nad banketním stolem se rozhostí volnější duch.

S kávou začínají projevy. Ruský proletariát s komunistickou stranou jako svým předvojem je veleben jako praporečník sociální revoluce a vyslovuje se pevně přesvědčení o brzkém zhroucení kapitalismu na celém světě. Nebýt prokleté Dohody, která zemi vyhladovuje a podporuje ozbrojenou kontrarevoluci, bylo by Rusko – tak se tvrdí – rájem pracujících s plnou svobodou a blahobytem pro všechny. Menševici

⁸ Michail Kuzmič Vetoškin (1884–1958), bolševik od roku 1904, od 17. 7. do 18. 10. 1920 předseda kyjevského gubernského revolučního výboru; později historik. Zemřel 2. 2. 1958 v Moskvě.

⁹ Rada práce a obrany (Sověť truda i oborony, STO), vzniklá na jaře 1920 přeměnou Rady dělnické a rolnické obrany, zřízené 30. 11. 1918; řídila hospodářství a obranu sovětského státu, předsedal jí Lenin jako předseda Rady lidových komisářů.

¹⁰ Italskou delegaci viz kap. 20. Mezi francouzskými delegáty byli anarchosyndikalisté Jules Lepetit, vlastním jménem Louis Alexandre Bertho († 1920), zemní dělník z Nantes, a kovodělník Marcel Vergeat († 1920), kteří přijeli na II. kongres Kominterny spolu s komunistou Raymondem Lefebvrem (1891–1920). Všichni tři zmizeli na moři u Murmanska koncem září nebo začátkem října 1920, když se pokusili dostat rybářským člunem do Norska; okolnosti jejich smrti nebyly nikdy objasněny.

a sociální revolucionáři, zrádci revoluce, byli v zemi umlčeni, ale v cizině tito lokajové kapitalismu, Kautští,¹¹ Lafarguové¹² a jim podobní, pokračují ve svém jedovatém díle, pomlouvají komunisty a hanobí revoluci. Je proto dvojnásob vítané, že zahraniční delegáti přijeli do Ruska seznámit se se skutečnou situací a že navštěvují Ukrajinu, kde mohou na vlastní oči spatřit veliké dílo, které komunisté vykonali.

Pohlédnu na delegáty. Sedí nehnutě během dlouhých projevů v cizí řeči a ani Angeličino mistrné tlumočení do francouzštiny, obohacené její osobností a vášnivou výmluvností, na ně zřejmě nedělá dojem. Čtu v jejich tvářích zklamání. Snad doufali v méně oficiální, důvěrnější rozpravu o revolučních problémech. Nepochybně slyšeli o četných rolnických povstáních a trestných výpravách, o častých stávkách, o Machnově hnutí a všeobecném odporu proti komunistům. Řečníci se však těmto věcem pečlivě vyhnuli a snažili se vylíčit obraz jednotného lidu, který spolupracuje v „diktatuře proletariátu“ a nadšeně podporuje její „předvoj, komunistickou stranu“.

Pozdě v noci, když doprovázím zahraniční delegáty na nádraží, mám příležitost poznat, co cítí. „Pozorování, která jsme v Rusku učinili, a materiál, který jsme shromáždili,“ poznamená jeden z nich, „bolševická tvrzení úplně vyvracejí. Pokládáme za svou povinnost říci lidem doma celou pravdu.“

Druhý den ráno v *pasáži*, kde se nakupují potraviny, aby se doplnil skrovný *pajok*, potkávám hloučky lidí, kteří nařikají a pláčou. Nic se neprodává: předchozího večera navštívily úřady malé pekárny a ovocné krámky a všechno jejich zboží zrekvírovaly. Nad obchodníky i jejich zákazníky visí hluboká sklíčenost. S pocitem křivdy ukazují na velká lahůdkářství na Chreščatyku, kterých se nikdo nedotkl. „Ty mají ochranu,“ říká někdo rozhořčeně.

„Můj Bože, můj Bože!“ nařiká jedna žena. „To my chudáci jsme dali delegátům ten banket.“

* * *

Představili mi ji jako Galinu – mladou ženu v selském oděvu, ale ladné postavy a se zamyšlenýma modrýma očima. „Galina?“ podivil jsem se. „Ano, Machnova žena.“¹³

Údiv a strach o její bezpečnost se ve mně potýkaly s obdivem k její odvaze. Její přítomnost v Kyjevě, přímo v doupěti Čeky, znamená jistou smrt, kdyby ji poznali. A přece se odvážíla čelit bezprostřednímu nebezpečí a velkým obtížím, když přecházela frontu. Má ve městě nějaké záležitosti za *povstance*, řekla; přinesla také vzkaz od Nestora: velice si přeje, abychom ho s Emmou Goldmanovou navštívili. Není daleko od města a dalo by se zařídit, abychom se s ním mohli setkat.

Chovala se zdrženlivě, skoro ostýchavě; ve svých názorech však byla velmi rozhodná a vyjadřovala se jasně a určitě. Vypadala tak křehce a osaměle, že jsem si drtivě uvědomoval velké nebezpečí, jemuž se vystavuje. Připomínala mi drobného Davida, který povstává, aby porazil Goliáše.

„Nebojím se,“ řekla prostě. „Víte, obvykle Nestora doprovázím a on je vždycky v čele svých mužů,“ dodala s tichou hrdostí.

S velkým zápalem mluvila o Machnových vojenských schopnostech, o jeho veliké oblibě mezi rolnictvem a o úspěchu jeho tažení proti Děnikinovi. Nebyla však nekritická ani slepá uctíváčka hrdinů. Naopak, mnohem víc se zabývala významem a smyslem povstaleckého rolnického hnutí než úlohou jeho jednotlivých vůdců. V *machnovščině* vidí naději na osvobození Ruska ze jha bílých generálů, *pomeščiků* (statkářů) a bolševického komisařství. Jedno je jí stejně nenávistné jako druhé, obojí stejně

¹¹ Karl Kautsky (1854–1938), rodák z Prahy, přední teoretik německé sociální demokracie a II. internacionály, vydavatel Marxovy pozůstalosti; ve spisech *Diktatura proletariátu* (1918) a *Terorismus a komunismus* (1919) odsoudil bolševickou diktaturu. Zemřel 17. 10. 1938 v Amsterdamu, kam uprchl z Vídně, na následky rakoviny slinivky břišní.

¹² Paul Lafargue (1842–1911), francouzský socialista, Marxův zeť, spoluzakladatel Francouzské dělnické strany a autor pamfletu *Právo na lenost* (1880). Spolu s manželkou Laurou, Marxovou dcerou, spáchal 26. 11. 1911 v Draveil sebevraždu; roku 1920 tedy už nežil.

¹³ Halyna (Galina) Andrijivna Kuzmenková (1897–1978), rodačka z Kyjeva, učitelka v Huljajpole, od léta 1919 Machnova manželka, která řídila osvětovou práci machnovců. Roku 1945 ji v Berlíně, kam byla za války odvečena na nucené práce, zatkl sovětské orgány a odsoudily k osmi letům nucených prací. Zemřela 23. 3. 1978 v Džambulu v Kazachstánu.

podvrací svobodu a revoluci.

„Hnutí *povstanců*,“ řekla, „pokládám za jedinou opravdovou proletářskou revoluci. Bolševismus je panství komunistické strany, falešně nazývané diktaturou proletariátu. Má velmi daleko k našemu pojetí revoluce. Je to vláda kasty, socialistické inteligence, která pracujícím vnutila své teorie. Jejím cílem je státní komunismus, v němž dělníci a rolníci celé země slouží jako zaměstnanci jediného mocného vládního pána. Výsledkem je to nejbídnější otroctví, útlak a vzpoura, jak to vidíme na každém kroku. Ale lid sám – proletáři města i venkova – má úplně jiný ideál, i když z velké části jen instinktivní. Nedbá na žádné strany a je nepřátelský k politickým intelektuálům; nedůvěřuje nepracujícím, výsadním živlům. Naším cílem je třídní organizace revolučních pracujících mas. To je smysl velkého ukrajinského hnutí a jeho nejlepším výrazem je *machnovščina*. Bez pomoci vlády nebo politických stran rolníci vyhnali statkáře; vlastním úsilím si zajistili půdu. Jejich vojenské oddíly úspěšně bojovaly se všemi kontrarevolučními silami. Bolševici se svou Rudou armádou obvykle přišli do už osvobozeného kraje, aby tam ve městě i na venkově nastolili své panství a vyhlásili svou diktaturu. Divíte se, že je lid nenávidí a bojuje proti nim stejně zahořkle jako proti bílým?“

Je typickou představitelkou ukrajinských povstalců, typu ukutého v tavicím kotli tvrdého revolučního života. Celou noc jsme hovořili o palčivých problémech jihu, o potřebách rolnictva a o činnosti *povstanců*, jejichž milovaným a téměř uctívaným vůdcem je *batko*¹⁴ Machno, Stěnka Razin revoluce.

Vyprávěla o veliké oddanosti rolnictva Nestorovi a zajímavé příhody z jeho tažení. Jednou, když se Machno s malým oddílem ocitl v obklíčení velké bolševické přesily, dal ve vesnici obsazené nepřítelem uspořádat svatbu. Machnovi muži se v půjčených svátečních šatech zúčastnili oslavy a své proslulé „upilované“ pušky měli schované na těle. Uprostřed hodokvasu, když už byli rudoarmějci pod vlivem kořalky, kterou jim vesničané štědře nalévali, zahájili domnělí svatebčané palbu, posádku překvapili a obrátili na útěk.

Pouhá zmínka o Machnově jménu, říkala Galina, nahání nepříteli hrůzu a často se k jeho oddílům přidávají celé roty Rudé armády. Komisaři a komunisté – pro *povstance* jedno a totéž – nenacházejí slitování, ale prostý voják má vždycky na vybranou, zda u něho zůstane, nebo odejde na svobodu.

„Tak tomu bylo i s Grigorjevovou armádou,“ pokračovala svým melodickým hlasem. „Slyšel jste o něm, že ano, soudruhu? Byl to carský důstojník, ale když vypukla revoluce, stal se z něho žoldnér na vlastní pěst. Nějaký čas byl s Petljurou, pak proti němu bojoval a později se přidal k Rudé armádě. Byl to jen vojenský dobrodruh, i když ne bez jistých schopností. Byl velmi ješitný, rád si říkal Ataman Chersonštiny, protože své největší úspěchy měl v té gubernii. Později se obrátil proti bolševikům a vyzval Machna, aby s ním šel společně. Ale Nestor zjistil, že se Grigorjev chystá přidat k Děnikinovi; kromě toho měl na svědomí mnoho pogromů. Zvláště zvěřské bylo vraždění Židů, které zorganizoval v Jekatěrinoslavi loni v květnu (1919).¹⁵ Machno se rozhodl ho odstranit. Svolal shromáždění, na které byl pozván i ataman se svými muži. Bylo to velké shromáždění, kterého se zúčastnilo dvacet tisíc rolníků a *povstanců*.¹⁶ Nestor Grigorjeva veřejně obvinil z kontrarevolučních úmyslů, vinil ho z pogromů a označil ho za nepřítele lidu. Ataman a jeho štáb byli na místě popraveni. Téměř všechny jeho oddíly se přidaly k našim *povstancům*.“

Galina mluvila o popravách klidným, obyčejným tónem, jako o věcech, které se běžně stávají. Život na Ukrajině, mezi povstaleckým rolnictvem, učinil z ustavičného boje a násilí obvyklý chod její existence. Jen občas trochu zvýšila hlas rozhořčením, když přišla řeč na zprávy o štvání proti Židům, jehož se prý dopouštějí *povstanci*. Takové nízké překrucování ji hluboce pobuřovalo. Tyto historky prý úmyslně šíří bolševici. Nikdo by takové výstřelky netrestal přísněji než Nestor. Někteří z jeho nejlepších soudruhů jsou Židé; řada jich je v Revoluční radě a v jiných složkách armády. Málokdo je mezi *povstanci* tak

¹⁴ Poznámka autora: Otec, vůdce.

¹⁵ Za vzpoury v květnu 1919 ovládly Grigorjevovy oddíly kraj mezi Nikolajevem, Jekatěrinoslaví, Kremenčugem a Čerkasy; Jekatěrinoslav jim vydal přeběhlý pluk Rudé armády, a když ho rudí 15. 5. 1919 dobyli zpět, Grigorjevovi lidé je odtud znovu vytlačili. V obsazených městech, zvláště v Jelisavetgradu, se Grigorjevovi vojáci dopouštěli protižidovských pogromů.

¹⁶ Poznámka autora: Konalo se ve vsi Sentovo v Chersonské gubernii 27. července 1919.

milován a vážen jako Josif Emigrant, který je Žid a Machnův nejlepší přítel.

„Nejsme takoví barbari, jak nás líčí,“ řekla s okouzlejícím úsměvem. „Ale víc se o nás dozvíte, až nás navštívíte, a to, doufám, nebude dlouho trvat.“

Toužebně naslouchala zprávám ze západního světa a zahrnovala mě otázkami o životě v Americe a o postoji tamních dělníků k Rusku. Úloha žen „na druhé straně“ ji nesmírně zajímala a dychtila po knihách, které se tímto tématem podrobně zabývají. Posmutněla, když se dozvěděla, že se ve Spojených státech o ukrajinském rolnickém hnutí neví téměř nic, ale rychle se vzpamatovala a poznamenala: „Přirozeně, jsme přece tak odříznuti. Ale jednou se to dozvedí.“

Noc přešla v úsvit a ráno nastalo až příliš rychle. Byl nejvyšší čas, aby se Galina vydala na cestu. S lítostí nás opustila a vyjádřila přesvědčení, že se brzy setkáme v Machnově táboře. Zcela klidně vyšla z domu, zatímco my jsme ji se zatajeným dechem doprovázeli v povzdálí ze strachu, aby ji někdo náhodou nepoznal, což by pro tu odvážnou dívku mělo osudné následky.

Kapitola 31 – Čeka

Nad domovem mého přítele Kolji, krejčího, visí smuteční závoj. Jeho žena je nemocná, děti zanedbané, špinavé a hladové. Vodovod nefunguje a vodu je třeba nosit z vedlejší ulice do čtvrtého patra. Těžkou práci vždycky dělal Kolja; jeho nepřítomnost na malou rodinu těžce doléhá.

Sousedé čas od času nemocnou ženu navštíví. „Váš muž se brzy vrátí,“ ujišťují ji bodře, ale já vím, že všechny jejich snahy ho najít byly marné. Kolja je v Čece.

Dělníci oděvní továrny, v níž můj přítel pracuje, jsou v poslední době velmi nespokojeni. Stěžují si hlavně na svévolné metody *jačejky*, malé skupiny komunistů, která je v každé sovětské instituci. Třeníce mezi nimi a závodním výborem skončily zatčením výboru. Dělníci na protest vyhlásili stávkou. Do Čeky byli vysláni tři delegáti s žádostí, aby zatčené propustila, ale ti muži zmizeli a mezi nimi byl i Kolja.

„Stávkující nazývají kontrarevolucionáři,“ řekla Koljova sestra. „Sestavili seznam ‚opozice‘ v dílně a každý den někdo chybí.“

„To jsou staré Pirrovy metody,“ poznamenala sousedka, mladá žena, která vede dětskou jídelnu.

„Pirrovy metody?“ zeptal jsem se překvapeně.

„Vy neznáte Pirrovu aféru? Byla jako vystřižená z obvyklých metod Lacise,¹ tehdejšího předsedy Všeukrajinské mimořádné komise. Bylo to v létě 1919 a kyjevská Čeka pracovala –“

„Pracovala – ano, to je přesně to pravé slovo,“ skočil jí do řeči její bratr.

„Ano, ‚pracovala‘ na plné obrátky,“ pokračovala, „podle pokynů Peterse,² který sem čas od času přijížděl z Moskvy. Jeho přítomnost ve městě byla vždycky signálem k novému zatýkání a střílení. Nuže, jednoho dne oznámily sovětské noviny příjezd hraběte Pirra, brazilského vyslance. Byla jsem tehdy zaměstnána na čínském konzulátě, který na hraběcí počest uspořádal slavnostní večeři, a při té příležitosti jsem se s ním seznámila. Překvapilo mě, že Brazilec mluví výborně rusky, ale vysvětlil, že před revolucí strávil v naší zemi mnoho let. Vzdychal po starých časech a vůbec neskrýval svou nevraživost k bolševismu a jeho metodám.

„Během několika dní začal ve velkém sestavovat svůj personál. Požádal mě a mé přátele, abychom mu doporučili lidi pro práci na jeho konzulátě. ‚Jen ne bolševiky,‘ řekl. ‚Chci jen buržoy a intelektuály, kteří s komunisty nesympatizují. U mě budou v bezpečí,‘ svěřil se nám a narážel na hromadné vyhlazování inteligence Čekou. Mnozí si pospíšili nabídnout hraběti své služby a dychtili po nabízené ochraně. Pirro je všechny přijal; některé umístil ve svých kancelářích, jiné zapsal do pořadníku a zaznamenal jejich jména a adresy. Zkrátka, během krátké doby byli všichni zatčeni a většina z nich zastřelena, mezi nimi paní Popladská, Pirrova osobní tajemnice, které předstíral, že jí pomůže dostat se k manželovi do Paříže. Pirro zmizel, ale viděli ho odjíždět z města v Petersově automobilu. Brzy se rozneslo, že údajný brazilský hrabě byl agentem Čeky, provokatérem. Mnoho lidí v Kyjevě je přesvědčeno, že to byl Peters sám.“

Vyprávěl jsem své přítelkyni příhodu, která se stala brzy poté, co naše výprava přijela do města. Jednou časně ráno přišel k našemu vagonu návštěvník a žádal, aby mohl mluvit s *predsedatelem*. Byl to vznešeně vysoký, dobře stavěný muž, rovný jako mladá borovice, skvělý příklad tělesné mužnosti. Právě se vrátil z fronty, řekl, jako by tím chtěl vysvětlit svůj směšně bojovný vzhled: u opasku mu visely dva těžké revolvery a mezi nimi čerkeská dýka; po boku nosil dlouhou šavli a na krku mu visela obrovská poplašná píšťala ve stříbrném kování. Měl ostře řezané rysy, orlí nos a smyslné rty mu poněkud stínil plnovous.

¹ Martyn Ivanovič Lacis, vlastním jménem Jānis Sudrabs (1888–1938), lotyšský bolševik, od května 1918 člen kolegia Čeky, jeden z hlavních hlasatelů rudého teroru; od dubna (podle jiných údajů od března) do srpna 1919 předseda Všeukrajinské mimořádné komise (Všeukrajinské Čeky), poté krátce předseda kyjevské gubernské Čeky. Zatčen 29. 11. 1937 v rámci tzv. lotyšské operace NKVD a roku 1938 zastřelen (údaje se rozcházejí: 11. 2., nebo 20. 3. 1938).

² Jakov Christoforovič Peters, lotyšsky Jēkabs Peterss (1886–1938), lotyšský bolševik, v letech 1918–1919 místopředseda Čeky a v létě 1918 její úřadující předseda; od srpna 1919 velitel opevněného prostoru Kyjev. Zatčen v listopadu 1937 a 25. 4. 1938 zastřelen na střelnici Kommunarka u Moskvy.

Nejnápadnější však byly jeho oči barvy oceli, chladné, ostré a pronikavé.

Představil se jako voják, který bojoval na všech bojištích Ukrajiny. Válka a krveprolévání ho však unavily, řekl; chtěl by si odpočinout nebo aspoň najít nějaké pokojnější zaměstnání. Práce naší výpravy ho zaujala. Nemohl by nám být nějak užitečný? Tak velké město jako Kyjev přece nelze za našeho krátkého pobytu důkladně prozkoumat. Navrhoval by proto, abychom ustanovili někoho z místních jako svého zástupce, který by v práci pokračoval, až výprava odjede. Pokládal by si za čest pomáhat našemu důležitému poslání.

Na jeho návrhu nebylo nic neobvyklého, protože ve větších městech zanecháváme obvykle pověřenou osobu, která pak muzeu obstarává dokumenty současných dějin. Slíbili jsme, že jeho žádost uvážíme, a za několik dní přišel znovu. Zdálo se mi, že je podivně vzrušený, snad dokonce pod vlivem alkoholu. Hned se pustil do přehnaného ujišťování, jak se hodí za našeho spolupracovníka. Zná prý všechny důležité komunisty ve městě, s většinou z nich je dokonce důvěrně zadobře. Předchozí noc strávil, jak prohlásil, ve společnosti vysoce postavených komisařů, mezi nimiž byl i předseda Čeky. Nato se dal do vyprávění o její činnosti a líčil odporné podrobnosti mučení a poprav. Mluvil se vzrůstajícím zanícením a rostoucím vzrušením. Nakonec prohlásil, že je *komendant*. Zastřelil prý mnoho kontrarevolucionářů a nikdy kvůli své práci neměl výčitky svědomí. Oči mu planuly divokým, krutým ohněm a náhle vytrhl z opasku dýku. Naklonil se těsně ke mně, divoce mávaje zbraní, a vykřikl: „Podívejte se na ni – je od krve až po jílec.“ Pak klesl vyčerpaně do křesla a s nádechem sentimentality zamumlal: „Už toho mám dost – jsem unavený – chci si odpočinout.“

„Podle vašeho popisu,“ poznamenala mladá žena, „to musel být X–, jeden z nejproslulejších katů gubernské Čeky. Takové výstupy mu nejsou cizí, zvláště když je pod vlivem drog, protože je závislý na kokainu. Jednou z jeho zálib je dávat se fotografovat – takhle.“

Vstala, chvíli hledala mezi svými věcmi a podala mi malou fotografii. Představovala úplně nahého muže s revolverem v ruce v poloze, jako by rozvážně mířil. Poznal jsem v něm našeho návštěvníka.

* * *

27. srpna 1920. – Pověsti o bolševických nezdarech oddalují náš odjezd. Tvrdošíjně se hovoří o porážkách Rudé armády: Oděsa se prý evakuuje, nepřátelské loďstvo na Černém moři útočí na město a Vrangel proti němu táhne z Krymu.

Ve všeobecném zmatku se nedá zjistit nic určitého, ale z poučených kruhů jsme se dozvěděli, že se v okolí soustřeďují rudé síly. Nový vývoj, jak mi sdělil Josif, donutil Machna z gubernie ustoupit. K mé velké lítosti se náš plán setkat se s vůdcem *povstanců* stává prozatím neproveditelným. S velkou úzkostí myslím na Galinu a na její bezpečnost v tomto novém obratu událostí.

Naše výprava stojí před volbou vrátit se do Moskvy, nebo pokračovat dál na jih. Navzdory naléhavým radám, abychom to nedělali, se rozhodujeme pokračovat podle svého plánu, který zahrnuje Oděsu a Kavkaz.

Kapitola 32 – Oděsa: život a vize

2. září 1920. – Včera pozdě odpoledne jsme dorazili do Oděsy; naše malá komuna je velmi znepokojena osudem Alsberga. Náš společník na cestě, jehož veselá povaha a ochotná vstřícnost tolik přispěly k tomu, že naše putování bylo příjemnější, byl zatčen 30. srpna, když jsme stáli ve Žmerince.¹ Tamní agenti Čeky dostali z Moskvy rozkaz „vrátit amerického dopisovatele“, protože odjel na Ukrajinu „bez vědomí“ úřadů. Marně jsme se přeli a předkládali Zinovjevův dopis, který Alsbergovi dovoloval připojit se k výpravě. Odvedli ho z vlaku, aby ho pod eskortou dopravili do Moskvy. Telegramy, které jsme poslali Leninovi, Zinovjevovi a Balabanovové, v nichž jsme proti zatčení protestovali a naléhali, aby našeho přítele propustili, zůstaly dosud bez odpovědi.

Velké město, kdysi nejdůležitější přístav země, bylo zahaleno tmou, protože jeho elektrárnu před několika dny téměř úplně zničil požár. Jen s velkými obtížemi jsme našli cestu na jednu z hlavních tříd. Na rohu nás zadržel *milicioner* a oznámil nám, že po západu slunce je zakázáno vycházet bez zvláštního povolení. Trvalo hodně přemlouvání, než se strážník přesvědčil o naší „spolehlivosti“ a dovolil nám vrátit se k vagonu. Naše první dojmy jako by potvrzovaly znepokojivé zprávy, které jsme slyšeli cestou.

Ani v záři jasného ranního slunce není kdysi krásné město o nic veselejší. V ulicích je málo lidí; domy a parky jsou zanedbané, chodníky rozbité a špinavé. Všude jsou patrné stopy chudoby a utrpení, které po sobě zanechala cizí okupace a občanská válka. Potravin je velmi málo; ceny na trzích, které ještě smějí fungovat, jsou přemrštěně vysoké. Rolníci z okolí, soustavně vyvlastňovaní svými střídajícími se pány, nyní odmítají sít víc, než sami potřebují, a ponechávají města jejich osudu.

Navenek je Oděsa klidná a v přístavu není po nepřátelských válečných lodích ani stopy. Všude je však cítit ovzduší úzkostného napětí: v okolí prý jsou bandy zelených a Machnovy oddíly a Vrangel podle zpráv obsadil několik vesnic na severovýchodě, v okolí Rostova. V sovětských úřadech panuje nálada ostražitého *qui vive*; každý má zaujatý výraz, jako by naslouchal, kdy zazní první poplach, a byl připraven dát se na útěk.

V odborech vládne velký nepořádek. Nové komunistické vedení dosud nezískalo plnou kontrolu nad „zlikvidovaným“ menševickým a anarchistickým vedením. Mnozí z bývalých předáků stojí dosud v čele odborových záležitostí, protože je dělníci v otevřeném vzdoru proti komunistickým rozkazům tvrději volí. Mezi opozicí má Šachvorostov, anarchista bojovného typu, tak silné stoupence, že ho bolševici neodvážili odstranit. Díky jeho přátelskému úsilí se Rada odborů rozhodla svolat schůzi tajemníků, k nimž mám v zájmu muzea promluvit.

Nestraníci, kteří tvoří velkou většinu dělnictva, pohlízejí s pohrdáním na to, jak jsou komunisté připraveni uprchnout, jakmile se objeví nepřítel. Zvlášť námořníci zničeného Černomořského loďstva,² z nichž mnozí jsou ve městě, situaci nesou s nevolí. Masy se evakuovat nemohou, říkají; dělníci jsou odsouzeni zůstat, ať přijde kdokoli, a vybojovat to, jak nejlépe dovedou. Což odbory s pomocí rolnictva nevedly úspěšnou partyzánskou válku proti řeckým a italským vojskům³ a proti bílým generálům? Tehdy se nedělaly rozdíly mezi politickými stranami – všichni revolucionáři bojovali bok po boku. Ale pokaždé, když je nepřítel vyhnán, nastolí komunisté svou diktaturu, snaží se ovládnout revoluční výbor, který má na starosti bezpečnost města, a odstraňují staré, osvědčené bojovníky. Masy se umějí bránit proti vetřelcům, ale nesnášejí nadvládu politické strany, která se snaží revoluci monopolizovat.

* * *

Semjon Petrovič, v jehož domě trávím mnoho času, je inteligentní nestraník nezávislých názorů. Jako schopnému statistikovi mu bolševici dovolili zůstat v hospodářském odboru, kde sloužil už za předchozích režimů. Semjon je přesvědčen, že sovětská vláda bude nucena změnit své metody

¹ Žmerinka (ukr. Žmerynka), železniční uzel v Podolské gubernii jihozápadně od Vinnice.

² Část Černomořského loďstva potopily 18. 6. 1918 u Novorossijsku na příkaz sovětské vlády vlastní posádky, aby nepadla do rukou Němcům; lodě, které se vrátily do Sevastopolu, zabrali Němci a po nich Dohoda a bílí.

³ K intervenci Dohody v Oděse viz kap. 23; italské jednotky se jí neúčastnily.

a postupy. „Pustošitel nemůže dlouho zůstat v zemi, kterou zpustošil“ – rád opakuje výrok připisovaný Děnikinovi. Ale bolševiky prý pronásleduje hněv bohů: i jejich nejlepší úmysly jim v praxi slouží jen ke zmatku. „Zavřeli obchody a zrušili soukromý obchod,“ opakuje Semjon Petrovič, „znárodnili, zaevidovali a sepsali všechno pod sluncem. Člověk by si myslel, že musí vládnout dokonalý pořádek. A vskutku, nemůžete přenést matraci z jednoho bytu do druhého bez zvláštního povolení příslušných úřadů. Chcete-li jet na nejbližší stanici, musíte si opatřit ‚poukaz‘; potřebujete-li arch papíru, musíte popsat několik archů žádostmi. Každá podrobnost naší existence podléhá bolševickému řízení. Zkrátka, v Oděse najdete zhruba stejnou situaci jako ve zbytku Ruska,“ ujistil mě Semjon. „Ale život jde kolem sovětského aparátu, protože život je nesrovnatelně silnější než všechny pokusy o doktrinářské řízení.“

Jako v jiných sovětských městech dostává obyvatelstvo lístky na chléb a potraviny. Kromě komunistů však jen velmi málokdo dostává tolik chleba, aby mohl žít. Na „buržoazní“ kategorie se už měsíce nevydává vůbec žádný; vlastně od té doby, co bolševici v lednu obsadili Oděsu.⁴ Příležitostně se přidělí trochu soli, cukru a sirek.

„Naštěstí trhy ještě smějí existovat,“ vysvětloval Semjon. „Vláda nedokáže z rolníků vymáčknout tolik chleba, aby uživila města. *Pajok* je většinou jen přelud. To mi připomíná jistého komisaře v našem odboru, vzácný typ komunisty, protože má smysl pro humor. Jednou jsem se ho zeptal, proč bolševici znárodnili všechno kromě *izvozčiků* (drožkářů). Jeho odpověď byla příznačná. ‚Víte,‘ řekl, ‚zjistili jsme, že když lidi nekrmíte, nějak žijí dál. Ale když nekrmíte koně, ta hloupá zvířata pojdou. Proto drožkáře neznárodnujeme.‘“

Život je opravdu silnější než dekrety; prorůstá každou skulinou socialistického pancíře. Když byl zakázán soukromý obchod a směla dál fungovat jen družstva, zachvátily najednou všechny obchody altruistické city a každý krám se ozdobil štítem *EPO* (družstvo). Později, když byla zavřena i družstva a legální zůstala jen *kustarnoje* (drobná) výroba, začaly všechny malé krámky vyrábět zapalovače a gumové podrážky z kradených automobilových pneumatik. Pak vyšly nové dekrety, které dovolovaly obchodovat jen s potravinami. Tu se v každé výloze objevily náhražky chleba a čaje, zatímco jiné zboží se prodávalo v zadních místnostech. Nakonec byly zavřeny všechny obchody s potravinami; nyní se nedovolený obchod přenesl do bytu obchodníka a obchoduje se na zadních schodech.

„Bolševici chtějí zrušit soukromý obchod a zničit spekulaci,“ poznamenal Semjon, „chtějí, aby každý žil výhradně ze své práce. A přece se nikde na světě nespekuluje tolik jako v Rusku; celou zemi zachvátila spekulativní horečka. ‚Znárodnění obchodu znamená, že celý národ obchoduje,‘ říkají naši vtipálci. Pravda je, že jsme se všichni stali spekulanty,“ pokračoval smutně. „Každá rodina teď závisí víc na prodeji svého stolního a ložního prádla než na platech, které vyplácí sovětská vláda. Kupci, kteří přišli o své obchody, zůstávají dál obchodníky; a teď se k nim přidávají ti, kdo dříve byli dělníky, tělesně i duševně pracujícími. Nouze je silnější než zákony, můj milý příteli. Skuteční tovární proletáři se odtrhli: přestali existovat jako třída, protože většina továren a závodů nepracuje. Dělníci utíkají na venkov nebo se stávají *mešočníky* (lidmi s pytlí, překupníky). Komunistická diktatura bořila, ale budovat nedovede.“

* * *

V domě doktora L– se téměř každý večer scházejí malé skupinky místní inteligence. L–, muž široké vzdělanosti a snášenlivosti, má dům, který je neutrální půdou pro nejrozmanitější politické směry. Jeho soukromé sanatorium, krásně položené na nábřeží omývaném Černým mořem, bývalo proslulé jako jedno z nejlepších v Oděse. Bylo znárodněno, ale lékař a jeho personál jsou osvobozeni od pracovní mobilizace a zůstávají v jeho čele. Doktor L– smí dosud přijímat určitý počet soukromých pacientů a tato výsada mu umožňuje žít sebe i rodinu v poměrném pohodlí. Na oplátku musí bezplatně léčit nemocné, které do sanatoria přidělí úřady.

L– a jeho žena, sama vystudovaná lékařka, jsou pohostinní v nejlepším ruském duchu. Ačkoli jejich nynější způsob života je daleko pod úrovní dřívějších dnů, každý příchozí najde vřelé přijetí, k němuž

⁴ Ve skutečnosti v únoru: po evakuaci bílých po moři vnikla Rudá armáda do Oděsy 7. 2. a 8. 2. 1920 město zcela ovládla.

patří i pozvání do jídelny – zvyk, který se nyní v Rusku téměř úplně vytratil. S okouzujícím úsměvem a půvabným gestem nabízí paní L– čaj, kousky žlutých bonbonů, které doma vyrábí z řepného cukru, a obložené chlebíčky, a ve svém chování nedává ani v nejmenším najevo, jak zachraňující je její služba pro vyhladovělé hosty.

Sanatorium bylo zrekvírováno „ve prospěch proletariátu“, sděluje mi doktor s humorným zábleskem v očích, ale obývají je výhradně vysocí komunističtí funkcionáři a několik členů Čeky. Mezi nimi je i jeden komisař, který se v ústavu opakovaně léčil. Trpí akutní neurózou a je navyklý na kokain. Navzdory blízké přítomnosti hrozného samovládce nad životem a smrtí panuje v domě L– velká svoboda projevu. Mezi hosty platí mlčky dohoda, že místo je svobodným fórem, „útočištěm pro zločin myšlení“. Přesto si všímám, že když je náhodou přítomen komunist, projev je méně spontánní, víc ovládaný. Vzpomínám si, jak v Moskvě zatkli návštěvníky podobné oázy, které zradil jeden člen rodiny, bolševik. Nemohlo by takové neštěstí postihnout i tento dům? Přesto se doktor G–, hostitelův kolega a menševik, staví proti bolševikům co nejotevřeněji a zesměšňuje je jako padělané marxisty. Sionisté a literáti, kteří jsou přítomni, mezi nimi Bialik,⁵ největší žijící židovský básník, jsou ve své kritice diktatury zdrženlivější. Jejich postoj vychází z jejich lásky k židovstvu a k jeho národním tužbám. Vyprávějí o mnoha marných pokusech jejich nejváženějších představitelů dosáhnout spravedlnosti pro souvěrce, které se setkaly jen s pohrdáním a urážkami. R–, známý hebrejský spisovatel, líčí svou návštěvu u předsedy Čeky, u něhož hledal ochranu pro dva přátele, nespravedlivě obviněné ze spekulace, jimž hrozilo zastřelení. V přijímacím pokoji, kde čekal na slyšení u *predsedatele*, ho tupili čekisté, mezi nimiž poznal několik členů staré policie a dva známé zločince z dřívějších dob. „Urážíte sovětskou moc, když se přimlouváte za zatčené,“ řekl mu předseda Čeky. Spisovatel zdůrazňoval nevinu obviněných. „Jestliže se přimlouváte za spekulanty, nejste o nic lepší než oni,“ odsekl předseda. Oba muži byli bez soudu popraveni.

Otevřeným oknem hledím na širou hladinu Černého moře pod námi. Je klidná měsíčná noc. Tiché šumění vod příjemně doléhá k uchu, jak vlny s bílými hřebeny v hudebním rytmu dosahují břehu, jemně šplouchají o skály a tiše ustupují. Vracejí se, aby pohladily strážnou hradbu, která jako by se k nim přibližovala, jako by toužila po jejich objetí. Do pokoje zavane mírný vánek.

Rozzlobené hlasy mě vracejí ke společnosti. Mladý bundista⁶⁷ D– vede prudký spor se svým bývalým soudruhem, který se stal komunistou. D– obviňuje bolševiky, že se snížili ke spolku s proslulými oděskými zločinci, kteří byli zorganizováni do pluků a měli zbraně i kulomety.⁸ Nejprve pomohli atamanu Grigorjevovi dobýt město a později je ke stejnému účelu použili komunisté. Bolševici, zavázaní zlodějům, je v prvních dnech svého oděského režimu nechali na pokoji a „profesní svaz“ směl město „obdělávat“. Později jim sovětská vláda vyhlásila válku, ale vůdčí hlavy si zachránily život tím, že vstoupily do Čeky.

Komunista vášnivě popírá, že by mezi jeho stranou a zločinci existovala nějaká dohoda, připouští však, že v některých případech zlodějský svaz bolševikům při jejich práci pomáhal. Spor se nebezpečně vyostřuje; paní L–, která dostala strach, zvedne varovně ruku. „Přátelé, *tovarišči*,“ napomíná je, „prosím, ne tak hlasitě.“

„Nedělejte si starosti,“ směje se hostitel, „to je obvyklá věc, když se ti dva sejdou. Jsou to staří přátelé,

⁵ Chajim Nachman Bialik (1873–1934), hebrejský básník a překladatel, který od roku 1900 žil v Oděse; proslul mj. básní *V městě vraždění* (1903) o kišiněvském pogromu. Roku 1921 opustil se skupinou hebrejských spisovatelů díky Gorkého přimluvě sovětské Rusko, žil v Berlíně a od roku 1924 v Tel Avivu. Zemřel 4. 7. 1934 ve Vídni na srdeční záchvat, asi týden po operaci prostaty. Autor jeho jméno píše „Byalik“.

⁶ Poznámka autora: Der Bund – organizace židovských socialistů.

⁷ Bund (Všeobecný židovský dělnický svaz v Litvě, Polsku a Rusku), židovská socialistická strana založená roku 1897 ve Vilně, která prosazovala národně kulturní autonomii Židů a jidiš a odmítala sionismus.

⁸ Patrně narážka na Mojseje (Mišku) Vinnického zvaného Japončík (1891–1919), vůdce oděského podsvětí, který v květnu 1919 dostal svolení sestavit ze svých lidí jednotku Rudé armády, přeměněnou později v 54. sovětský revoluční pluk. Začátkem srpna 1919 (nejčastěji se uvádí 4. 8., jinde 29. 7.) byl u Vozněsenska zastřelen při zatýkání; o okolnostech jeho smrti existují různé verze.

a dokonce příbuzní, protože bývalý bundista si vzal bundistovu sestru.“

„Je otázka,“ poznamenává Z–, literární badatel, „zda měli bolševici se zloději formální dohodu. Ale že spolu svého času spolupracovali, víme všichni. Inu, byli to také proletáři,“ dodává sarkasticky. „Později se ovšem komunisté obrátili proti nim. Ale podobný osud postihl většinu z nás. Leví sociální revolucionáři, maximalisté, anarchisté, což všichni nebojovali spolu s komunisty proti bílým? A kde jsou teď? Ti, kdo nepadli na frontách, byli rudými diktátory zastřeleni nebo uvězněni, pokud je nepodplatili nebo nezastrašili, aby sloužili Čece.“

„Jen slaboši by si takhle zachraňovali život,“ ohrazuje se paní domu.

„Málokdo dokáže být statečný s nabitým revolverem u spánku,“ poznamenává s povzdechem doktor.

Je studený, sychravý den, když mířím do Sadové ulice. Tam se má na tajném zasedání konat menševická *ustnaja gazeta* (mluvené noviny) a já se tam mám setkat s předními členy strany.

„Mluvené noviny“ jsou novodobou ruskou náhražkou svobodného tisku. Potlačené socialistické a revoluční živly, zbavené možnosti vydávat své tiskoviny, se uchylují k této metodě. Scházejí se v nějakém soukromém bytě nebo v „konspirativním bytě“ jako za cara, ale v ještě větším nebezpečí a s ještě větším strachem z všudypřítomné Čecky. Do „bytu“ přicházejí jednotlivě, kradmo, jako zločinci, kteří si jsou vědomi viny a bojí se, že budou pozorováni a odhaleni. Často padnou do léčky: dům může být v rukou *zasady*, i když zvenčí na tom není nic znát. Kdo jednou vstoupí, byť nevině nebo náhodou, nesmí odejít, ani sousedovo dítě, které si přišlo vypůjčit nádobí nebo trochu vody pro nemocného člena rodiny. Nikdo nesmí odejít, aby nemohl varovat možné oběti. Taková *zasada* trvá obvykle mnoho hodin, často dokonce několik dní a nocí; když se konečně zruší, jsou ti, kdo uvízli v síti, předáni Čece. Mají štěstí, pokud nejsou obviněni z kontrarevoluce nebo banditismu a po několika týdnech vazby je propustí. Ale „vůdci“, známí revolucionáři, jsou drženi měsíce, ba roky, bez výsledku a bez obvinění.

Stmívá se. V neosvětlené, ošuntělé místnosti lze jen stěží rozeznat asi deset mužů, kteří sedí na židlích, kouří a tlumeně hovoří. Člověk, po kterém se ptám, ještě nepřišel, a já jsem tu cizincem. Všimám si nervózních pohledů, které se ke mně obracejí; muži v mé blízkosti si mě měří s otevřeným podezřením. Jeden po druhém vstávají ze svých míst; vidím, jak se shromažďují v koutě a vrhají na mě nepřátelské pohledy. Když se k nim přiblížím, přestanou hovořit a vyzývavě si mě prohlížejí. Chovají se bojovně a zakrátko mě nepřátelský hlouček obklopí.

„Mohl bych mluvit se soudruhem P–?“ ptám se.

„A kdo vy jste?“ ozve se kdosi ironicky.

Abych rozptýlil jejich podezření, ptám se po *tovariščovi* Astrovovi,⁹ slavném menševickém vůdci, s nímž mám domluvenou schůzku. Následuje vysvětlování a nakonec se zdá, že jsou muži o mé totožnosti přesvědčeni. „Vy hledáte Astrova?“ ptají se udiveně. „Vy to nevíte? Neslyšel jste?“

„Co?“

„Dnes ráno ho zatkli.“

V dělnických a revolučních kruzích panuje kvůli zatčení hořké rozhořčení a vzrušení. Astrov, známý socialista, je osobnost vážená v celém Rusku. Jeho opozice vůči bolševikům je čistě intelektuální a nepřátelskou činností proti vládě vylučuje. Říká se však, že ho úřady činí „morálně odpovědným“ za vlnu stávek, která nedávno zachvátila město. Astrovovi soudruzi jsou zoufalí, že se nemohou dozvědět, jaký osud jejich vůdce stihl. Čeka odmítá přijmout *peredacu* (balíček s jídlem nebo oblečením), a to je znamení, které vzbuzuje nejhorší obavy. Znamená to nejpřísnější izolaci – může to dokonce znamenat, že vězeň byl zastřelen.¹⁰

* * *

⁹ Isaak Sergejevič Astrov, vlastním jménem Poves (1876–1922), menševik, jeden z předních představitelů strany v Oděse.

¹⁰ Poznámka autora: Astrov později zemřel ve vězení.

Ještě víc než v Kyjevě je v Oděse nenáviděna Čeka. Vyprávějí se děsivé příběhy o jejích metodách a o bezohlednosti jejího *predsedatele*, bývalého vystěhovalce z Detroitu.¹¹ Personál instituce tvoří většinou bývalí četnickí důstojníci a zločinci, jimž byl ušetřen život „za služby, které prokážou v boji proti kontrarevoluci a spekulaci“. Spekulace je stíhána zvláště přísně a provinilcům se ukládá „nejvyšší trest“ – zastřelení. Popravy se konají denně. Odsouzence naházejí na nákladní auta, tváří dolů, a vezou je na okraj města. Dlouhou řadu vozů smrti doprovázejí jezdci, kteří divoce cválají a střelí do vzduchu – to je varování, aby se zavřela okna. Na určeném místě se průvod zastaví. Oběti se musejí svléknout a postavit na okraj už připraveného společného hrobu. Zazní výstřely – těla, některá bez života, jiná jen zraněná, padají do jámy a spěšně se zahazují drnem.

Ale ačkoli je „spekulace“ zakázána a držení nebo směna carských peněz se často trestá smrtí, členové Čeky sami dostávají část platu v carských penězích, *carskije*, jejichž kupní síla je mnohonásobně vyšší než kupní síla sovětských papírů. Zakázaná měna na trzích značně obíhá a říká se, že hlavními překupníky jsou sami agenti Čeky. Odmítám tomuto nařčení uvěřit, dokud mi jeden člen výpravy nesdělí, že se mu podařilo výhodně vyměnit za sovětské peníze část *carskije*, které jsme úředně dostali v Moskvě. „Riskujete hodně, když měníte,“ varuji ho.

„Vůbec žádné riziko,“ odpověděl rozjařeně. „Myslíte, že mě už omrzel život, abych prodával na volném trhu? Udělal jsem to přes starého přítele a ten malý obchod pro mě vyřídil sám dobrý muž N–.“

N– je vysoce postavený soudce Čeky.

* * *

S Emmou Goldmanovou se účastním shromáždění místních anarchistů, kteří se přišli setkat se „soudruhy z Ameriky“. Velká místnost je plná pestré společnosti – studentů a dělníků, sovětských zaměstnanců, vojáků a několika námořníků. Je tu zastoupen každý nestátní směr: stoupenci Kropotkina i Stirnera,¹² přívrženci pozitivismu i bezprostřední akce a řada sovětských anarchistů, nazývaných tak pro svůj přátelský postoj k bolševikům.

Je to neformální shromáždění nejširší rozmanitosti názorů. Jedni odsuzují komunisty jako reakcionáře; jiní věří v jejich revoluční pohnutky, ale jejich metody naprosto odmítají. Několik jich pokládá nynější stadium za přechodnou, ale nevyhnutelnou fázi revoluce. Většina však historickou existenci takového období popírá. Pokrok je podle nich nepřetržitý proces, v němž každý krok předznamenává a utváří krok příští. Dlouhotrvající despotismus a teror ničí možnosti budoucí svobody a bratrství.

Neživější diskuse se točí kolem diktatury proletariátu. Je to základní problém, který je určen tím, jak kdo revoluci pojímá, a sám zase určuje postoj k bolševikům. Mladší lidé stranickou diktaturu s jejím násilím a krveprolitím, jejími represivními opatřeními a celkovým kontrarevolučním působením bez výhrad odsuzují. Sověští anarchisté, ačkoli litují bezohlednosti komunistické praxe, pokládají diktaturu v určitých stádiích revoluce za nevyhnutelnou. Diskuse se táhne celé hodiny a teoretická tvrzení podstatnou otázku zatemňují. Mám pocit, že léta bouří a vzruchu úplně vykořenila staré hodnoty, aniž by vyjasnila nové pojetí skutečnosti a vize.

„Můžete navrhnout něco určitého místo diktatury?“ ptám se nakonec. „Situace vyžaduje jednotný cíl.“

„To, co máme, je diktatura nad proletariátem,“ odsekne zapálený kropotkinovec.

„To je vyhýbání se otázce. Nejde o chyby a nedostatky bolševiků, ale o diktaturu samu. Nepředpokládá úspěch revoluce násilné odstranění buržoazie a vnucení vůle proletariátu společnosti? Zkrátka diktaturu?“

¹¹ Patrně Max Abeljevič Dejč (1885–1937), revolucionář z Dvinska, který roku 1908 uprchl z *katorgy* do USA, kde pracoval jako malíř pokojů mj. v Bostonu, New Yorku a Detroitu a byl členem Socialistické strany Ameriky; v listopadu 1917 se vrátil do Ruska. Od března 1920 místopředseda a od 10. 8. 1920 do listopadu 1921 předseda oděské gubernské Čeky. Zatčen 27. 6. 1937, zastřelen 30. 10. 1937 v Moskvě.

¹² Max Stirner, vlastním jménem Johann Caspar Schmidt (1806–1856), německý filozof, autor knihy *Jediný a jeho vlastnictví* (*Der Einzige und sein Eigentum*, 1844, na titulu 1845), pokládáný za předchůdce individualistického anarchismu. Zemřel 26. 1856 v Berlíně, údajně na následky infikovaného bodnutí hmyzem.

„Jistě,“ přisvědčuje mladá žena po mém boku, levá sociální revolucionářka, „ale ne diktaturu samotného proletariátu. Spíš diktaturu pracujících, rolnictva stejně jako městských dělníků.“

„Kdyby komunisté nepronásledovali anarchisty, byl bych s nimi,“ poznamená anarchista-individualista.

Ostatní jeho úzkou stranickost odmítají s pohrdáním, ale kropotkinovci diktaturu nepřijímají. Připouštějí, že v revolučním období mohou nastat doby, kdy je nezbytné násilí, ba i organizovaná síla. Tyto věci však musejí zůstat v rukou dělníků samých a nesmějí být zinstitutionalizovány v takových orgánech, jako je Čeka, jejíž činnost škodí a v utiskovaných masách pěstuje kontrarevolučního ducha.

Diskuse nedává naději, že by se našel základ pro společnou práci s bolševiky. Většina přítomných se léta zasvěcovala svému ideálu, trpěla pronásledováním a vězněním, až revoluce konečně zvítězila. Teď se ocitají mimo zákon i u komunistů. Hluboce je pobuřuje, že se „předvoj proletariátu“ stal katem nejlepších revolučních živlů. Propast je příliš široká, než aby se dala překlenout. S hlubokým zármutkem myslím na oddanost, schopnosti a idealismus, které jsou tak pro revoluci ztraceny, a na bratrovražedný boj, který tato situace nevyhnutelně přináší.

* * *

3. září 1920. – Vrangel prý postupuje na severozápad, když v několika střetnutích porazil Rudou armádu. Bud'onného¹³ jízda ustupuje a nechává otevřenou cestu na Rostov. Aljoški,¹⁴ předměstí Chersonu, obklíčili bílí a do Oděsy proudí uprchlíci. Úřední mlčení živí nervozitu obyvatelstva a šíří se ty nejdivočejší pověsti.

Naše práce ve městě je skončena, ale nová vojenská situace znemožňuje pokračovat v cestě na jihovýchod, na Kavkaz, jak bylo původně zamýšleno. Rozhodli jsme se proto, že výprava zůstane v Oděse, zatímco dva její členové se pokusí dostat do Nikolajeva a zjistit tam, zda je možné pokračovat dál. Tímto úkolem byli pověřeni *predsedatel* a tajemnice.

Moji kolegové už z města odešli, aby se ubytovali ve vagonu. S naší tajemnicí, Alexandrou Šakolovou, nakládám shromážděný materiál na vůz. Je ho veliké množství a podvyživená stará kobyla sotva utáhne ten náklad. Lije, dlažba je rozbitá a kluzká; ubohé zvíře se zdá být na pokraji zhroucení.

„Váš kůň je vyčerpaný,“ poznamenám k vozkyni, selce.

Neodpovídá. Opratě jí vypadly z rukou, hlavu má skloněnou dopředu a tělem jí lomcuje jako v zimnici.

„Co se děje, *matuško*?“ zavolám na ni.

Vzhledne. Oči má zarudlé a po tvářích jí stékají slzy a zanechávají za sebou pruhy žluté špíny. „Prokletí na vás!“ mumlá mezi vzlyky.

Kůň se zastavil. Děšť lije stále prudčeji, chlad se zařezává jako nůž.

„Buďte všichni prokleti!“ vykřikne prudce.

Snažíme se ji utiшит. Tajemnice, rodilá Ruska, sama selského původu, starou ženu v návalu citu políbí na obě tváře. Útržkovitě se dozvídáme, že před dvěma dny přivezla do města fůru sena, část dávky své vesnice v rámci *rozvjorstky*. Když se vracela domů, zastavil ji rekviziční oddíl. Prosila, že jí dobytek už dávno zabavili a zůstal jí jen ten jediný kůň; jako vdova po rudoarmějci je od dalších rekvizic osvobozena. Neměla však u sebe žádné doklady a odvedli ji na policejní stanici. Komisař vyhuboval svým lidem, že k vojenské službě zabrali nezpůsobilé zvíře, a žena měla velikou radost. Ale když se chystala odejít, zadržel ji. „Na lehčí práce se váš kůň hodí,“ řekl, „odpracujete nám tři dny pracovní povinnosti.“

Pracuje už dva dny, dostává jen půl libry chleba a pro zvíře žádné krmivo kromě trochy slámy. Dnes

¹³ Semjon Michajlovič Bud'onnij (1883–1973), bývalý carský poddůstojník, od listopadu 1919 velitel 1. jízdní armády; v létě 1920 bojovala jeho armáda na polské frontě, kde ji koncem srpna 1920 porazili Poláci u Komarowa. Od roku 1935 sovětský maršál. Zemřel 26. 10. 1973 v Moskvě na krvácení do mozku.

¹⁴ Aljoški (ukr. Olešky), městečko v Taurické gubernii na levém břehu Dněpru naproti Chersonu.

ráno ji poslali k nám.

Většina povozů a koní byla znárodněna; ty, které jsou dosud v soukromých rukou, podléhají dočasné rekvizici *Tramotu* (dopravního úřadu) na určitý počet hodin týdně. Marně voláme na projíždějící *izvozcíky*; všichni předstírají, že jsou „v sovětské službě“. Žena propadá hysterii. Kůň zřejmě nemůže dál. Déšť máčí náš materiál, vítr rve svazky novin a odnáší vzácné listy do ulice. Nakonec hlasem a rameny přimějeme koně, aby se pohnul, a po dlouhé jízdě dorazíme na nádraží. Tam spěšně napíšeme „potvrzení“, že „zrekvírovaná selka a kůň“ splnili svou pracovní povinnost, dáme ženě kus chleba a pár pamlsků pro děti a pošleme ji domů; odchází s úklonami a opakuje: „Žehnej vám Bůh, dobrý *barine* (pane), Bůh vám žehnej.“

Kapitola 33 – Temný lid

Železniční spojení mezi Oděsou a Nikolajevem je přerušeno, ale dozvěděli jsme se, že o půlnoci 6. září má do toho města odjet nákladní auto, které patří námořnímu *Osobému oddělu* (Čece).

V doprovodu tajemnice jsem se už časně večer vydal na místo odjezdu. Celé hodiny jsme bloudili neznámými ulicemi a klikatými uličkami, aniž bychom smluvené místo našli. Má společnice se mě ustrašeně držela; pověst Oděsy jako města bezpráví a brutality tamního banditského živlu nás naplňovala úzkostí. Ve tmě jsme ztratili orientaci a stále jsme kroužili křivolakými uličkami u doků, když tu náhle zazněl rozkaz: „Stůj, kdo tam?“ a stáli jsme proti strážím, které na nás mířily puškami. Naštěstí jsme si opatřili vojenské heslo.

„Tula – Tar...“

„Tarantas,“¹ dokončil voják, nechal nás projít a ukázal nám cestu.

Bylo po druhé hodině ráno, když jsme dorazili k námořnímu *Oddělu*. Žádné auto však nebylo v dohledu a zmocnilo se nás hluboké zklamání při pomyslení, že jsme propásli vzácnou příležitost dostat se do Nikolajeva. Na Čece jsme se na naše dotazy neochotně dozvěděli, že auto ještě nepřišlo a nikdo neví, kdy přijede.

Noc jsme strávili na ulici, protože čekisté nám nedovolili zůstat uvnitř. V pět hodin ráno auto přijelo, vysoko naložené šatstvem a střelivem pro nikolajevskou posádku. Rychle jsme vylezli nahoru a brzy se k nám přidala řada vojáků, které doprovázely ženy. Všechno se zdálo připraveno k odjezdu, když šofér oznámil, že benzin, který mu vydali, nestačí, aby nás dovezl do cíle, 200 mil² na severovýchod. Malý, zavalitý námořník, kterému říkali *komendant* a který měl zřejmě cestu na starosti, hrubě nařídil, aby všichni z auta slezli. Když jeho rozkaz nikdo neuposlechl, vytáhl revolver a všichni jsme pospíšili, abychom ho poslechli.

„Teď už vám šťávy stačit bude,“ prohlásil.

Vojáci protestovali: jsou přece eskorta vyslaná, aby zásilku doprovodila do Nikolajeva. Opilý námořník jim za nadávek a klení svolil, aby jeli, a oni vylezli zpátky a vytáhli za sebou několik děvčat.

„Žádné jalovice!“ křičel námořník, ale ženy, které se natáhly na náklad, si ho nevšímalý. *Komendant* se prudce pohádal se šoférem, obviňoval ho, že zdržuje odjezd, a vyhrožoval mu zatčením. Řidič se hájil, že auto nebylo včas naloženo; že přijelo pozdě, není jeho vina. Čekista klel a láteřil způsobem, který předčil všechno, co jsem kdy předtím v Rusku slyšel; pestrou složitost jeho kleteb nelze do angličtiny převést ani přibližně. Mezitím počet cestujících vzrostl. Námořník zuřil, znovu vytáhl svůj colt a donutil všechny slézt. Třikrát se to opakovalo a nikdo se opilému *komendantovi* neodvážil vzepřít. Stáli jsme v lijáku, nepříkryté šatstvo na autě promáčelo a šofér předstíral, že má práci se strojem, ale přitom kradmo pozoroval čekistu. Ten za chvíli odešel ze dvora, načež zmizel i řidič. Za hodinu se vrátil s velkým kanystrem a za ním přišlo asi deset mužů a žen. Oznámil, že je všechno připraveno, a nově příchozí se začali drát o místa. Konečně se obrovský stroj dal do pohybu; živá masa nahoře se zoufale něčeho chytala, jak jsme postupně nabírali rychlost. „S takovým nákladem neujedete ani polovinu cesty!“ křičel *komendant*, který vyběhl na ulici a výhrůžně mával revolverem.

Auto uhánělo přes kopce, dolů do údolí a napříč poli; šofér jel bezohledně a každou chvíli ohrožoval naše životy, když se stroj prodíral přes velké díry v zemi nebo se divoce řítíl dolů z příkrých svahů. Naše cesta vedla podél moře a přes pustinu, na níž byly dosud patrné stopy dřívějších bojů. Rozsáhlé panství Suchomlinova, velkého ruského magnáta, se před námi táhlo na míle daleko, docela opuštěné; proslulý dobytek si přivlastnili vesničané a půda teď ležela ladem. „Není osivo,“ poznamenal lakonicky jeden

¹ *Tarantas* – ruský krytý čtyřkolový cestovní vůz. Heslo zřejmě spočívalo v tom, že strážný doplnil slovo, které příchozí začal; Tula je město jižně od Moskvy.

² Ve skutečnosti leží Nikolajev (ukr. Mykolajiv) asi 110 km vzdušnou čarou (po silnici asi 130 km, tj. zhruba 80 mil) severovýchodně od Oděsy.

z rolníků. „K čemu by to bylo?“ odpověděl jiný.

V dálce se plazily dlouhé řady vozů tažených voly a naložených moukou a bramborami – výnos *rozvjorstky*, který se vezl do Oděsy.

Námořníci, hovorní a veselí, si krátili čas tím, že si utahovali ze tří rolníků, typických Ukrajinců. Ti snášeli jejich vtipy dobromyslně, poněkud zastraseni, a ne vždy chápali plný smysl ruské hantýrky. S vojáky, kteří byli sami Ukrajinci, byli mnohem přátelštější a brzy si začali vyměňovat zážitky. Pocházeli z Krasného Sela; *rozvjorstka* uvalená na jejich vesnici byla velmi vysoká a místní sovět je poslal do Oděsy, aby vymohli snížení dávky. Ve velkém městě však ničeho nedosáhli; celé dny stáli ve frontách v různých úřadech a nic nepořídili. Většina úředníků se jim jen vysmála, jiní si jich nevšimli. Jeden komisař jim dokonce vyhrožoval zatčením. Život je těžší než kdykoli předtím, stěžovali si. Za cara byli nevolníky; bílí generálové jim brali syny a dobytek. Do bolševiků vkládali velké naděje. „Ale ať přijde kdokoli, je to stejné,“ vzdychali rolníci; „pro nás chudáky je to pořád stejné.“

Dva z vojáků se účastnili tažení proti Machnovi a vyměňovali si zážitky. Otevřeně mluvili o jeho hrdinských kouscích, o originálních metodách, díky nimž porážel mnohem silnější vojska, a o tom, kolikrát ho obklíčila bílá nebo rudá armáda, a on přesto vždycky unikl, často zcela zázračným způsobem. Obdivovali chytrou lest, kterou Machno dobyl Jekatěrinoslav, tehdy v rukou Petljury.³ Hrstka jeho mužů, převlečených za rolníky, přešla most vedoucí do dolní části města se zbraněmi ukrytými ve vozech. Když se dostali na druhou stranu, nečekaně zahájili palbu na Petljurovy muže, kteří střežili přístupy. Nenadálý útok vyvolal mezi posádkou paniku a Machnova armáda město snadno dobyla.

„Musíme ho chytit,“ uzavřel jeden z vojáků, jako by se ospravedlňoval, „ale to se mu nedá upřít, je to *molodec* (chlapík).“

Oba kdysi padli do Machnova zajetí. Mysleli si, že nastala jejich poslední hodinka, když je spolu s jinými zajatci vedli před obávaného *bat'ka*. Štíhlý mladý muž s ostrýma, pronikavýma očima se před ně přísně postavil a začal k nim řečnit. Bolševičtí komisaři nejsou o nic lepší než bílí generálové, říkal; jedni i druzí utlačují lid a okrádají rolníky. On, Machno, bude bránit revoluci proti všem nepřítelům. Slíbil, že zajatci dostanou na vybranou, zda se přidají k *povstancům*, nebo půjdou domů, ale rudí vojáci se báli, že se jim Machno posmívá. Přesto slovo dodržel.

„*Bat'ko* zabíjí jenom Židy a komisaře,“ protáhl jeden z rolníků.

Večer jsme zastavili v Krasném Sele v kraji německých kolonií.⁴ Malé dřevěné domky, obílené a čisté, byly příjemným protikladem k doškovým, špinavým *izbám* ruského mužika. Mužů bylo vidět málo, většinu odvedli do bílé nebo rudé armády. Venku byly jen ženy, děti a velmi staří sedláci. Se svou společnicí jsem šel za skupinou námořníků a vojáků, kteří hledali nocleh. Když jsme se blížili, vesničané vyděšeně utíkali do domů. Námořníci jim poručili, aby přinesli jídlo, ale ženy s plácem prosily o slitování a volaly Boha za svědka, že nedávná *rozvjorstka* jim vzala poslední zásoby. Mohly nabídnout jen chléb a domácí sýr. Čekisté jim nadávali, sahalí po zbraních a žádali, aby je zavedly do sklepa. Tam si přivlastnili všechno jedlé, co našli.

Sklíčen jsem se se svou společnicí vzdálil, abychom si sami našli pohostinství. Zpráva o příjezdu „komisařů“ se roznesla a domy byly zatarasené. Po mnoha marných pokusech jsme byli vpuštěni do *chaty* na samém konci vesnice. Bydlela v ní žena se třemi dětmi; nejstarší byla čtrnáctiletá dívka, kterou matka při našem příchodu schovala. Přijala naši nabídku, že zaplatíme, a předložila nám černý chléb a kyselé mléko. Brzy začali přicházet sousedé. Ostýchavě stáli na prahu, pozorovali nás nepřátelskýma očima a šeptem si vyměňovali poznámky. Postupně nabyli důvěry, přistoupili ke stolu a dali se do

³ Koncem prosince 1918 (nejčastěji se uvádí 27. 12.) dobyli machnovci spolu s místními bolševiky Jekatěrinoslav (dnes Dnipro), který držela vojska Direktorია Ukrajinské lidové republiky; jejich oddíl se do města dostal přes most na Dněpru ve vlaku přestrojeném za osobní vlak s dělníky. Po několika dnech vojska Direktorია město znovu dobyla.

⁴ Německé kolonie v Chersonské gubernii zakládali od počátku 19. století (zejména v letech 1803–1810) přistěhovalci z jihozápadního Německa a Alsaska, které sem zvala ruská vláda; mezi Oděsou a Nikolajevem ležely mj. kolonie berezanské skupiny.

hovoru. O událostech v širém světě neměli nejmenší ponětí; dokonce i to, co se dělo v Rusku, jim bylo naprosto nepochopitelné. Věděli, že car už není a že rolník dostal svobodu. Ale cítili, že ti nahoře na „temný lid“ ušili nějaký obrovský podvod. Neustále je trápí vojsko, stěžovali si; na vesnici se stále snášejí vojáci všeho druhu i ozbrojenci bez uniforem, vybírají dávky, zabavují a plení. Jednoho po druhém jim odvedli muže, často ani nevěděli, do jaké armády, a pak začali brát chlapce, už šestnáctileté. Generálové a komisaři přicházejí a odvázejí poslední, co zbylo, a teď už je všečen dobytek pryč a pole se nedají obdělávat jinak než ručně, po malých kouscích, a pomáhat musí i ty nejmenší děti. Starší děvčata často odvléčou důstojníci a vojáci a ona se pak vracejí zraněná a nemocná. V sousední vesnici trestná výprava zbičovala na návsi staré sedláky. V jednom místě třicet verst od Krasného se po odchodu komisařů oběsilo osmnáct rolníků.

„Je to jinde stejně zlé?“ zeptala se má hostitelka. „Jak je to v Německu? Moji lidé pocházejí odtamtud.“

„V Německu byla také revoluce,“ sdělil jsem jí. „Císař je pryč.“

„Re-vo-lu-ce?“ opakovala v naprostém nepochopení. „Mělo Německo válku?“

Noc jsem strávil na hromadě slámy v kůlně a časně ráno jsem se připojil k naší skupině. Výjevy z předchozího dne se opakovaly po celé naší cestě.

* * *

Nikolajev, velmi staré město a kdysi významné středisko stavby lodí, sehrál v dějinách ruského dělnického a socialistického hnutí přední úlohu. Byl dějištěm první velké stávk v zemi, v raných letech devatenáctého století.⁵ V období „nihilistů“ a „Narodné vůle“⁶ tu probíhala rozsáhlá podzemní revoluční činnost. V pozdějších letech byl Nikolajev sídlem „Jihoruského svazu“,⁷ jedné z prvních sociálně demokratických skupin na dolní Ukrajině, jejímž duchovním vůdcem byl Trockij. Mezi starými archiváliemi jsme narazili na dokumenty týkající se případu Nečajeva, které se sem jakousi podivnou cestou dostaly, ačkoli tento slavný terorista v tomto městě nikdy zatčen nebyl. Objevili jsme také policejní „pátrací příkazy“ vydané na Lopatina,⁸ Bakunina⁹ a jiné proslulé revolucionáře toho období.

Nikolajev si dosud uchovává něco ze své dřívější krásy, ačkoli jeho bulváry přišly o všechny stromy; vykáceli je během dvoudenního bezvládní mezi odchodem bílých a příchodem bolševiků. Ulice jsou tísnivě tiché: město leží přímo v dráze Vrangelova postupu. Komunisté horečně usilují o to, aby obyvatelstvo pozvedli k jednotné obraně; obracejí se zvláště na proletáře a připomínají jim, jak dělníky vraždil Slaščov,¹⁰ Vrangelův hlavní generál, nechvalně proslulý jako kat dělníků.¹¹

Postoj okolních krajů působí bolševikům velké starosti. Rolnictvo se proti sovětskému režimu

⁵ Tento údaj se nepodařilo doložit; za první velké stávk v Rusku se obvykle pokládají stávka v Něvské bavlnářské přádelně v Petrohradě (1870) a stávka v Kreenholmské manufaktuře u Narvy (1872).

⁶ Narodnaja volja (Narodná vůle), tajná revoluční organizace založená roku 1879, která se přiklonila k individuálnímu teroru; 1. (13.) 3. 1881 zabili její členové cara Alexandra II. Po atentátu ji policie rozbila. Nihilisty se v 60. a 70. letech 19. století nazývali radikální mladí odpůrci tradičních autorit.

⁷ Jihoruský dělnický svaz, tajná organizace, kterou roku 1897 v Nikolajevu založila skupina mladých revolucionářů, mezi nimiž vynikal sedmnáctiletý Lev Bronštejn (Trockij). Při hromadném zatýkání 28. 1. (9. 2.) 1898 bylo pozatýkáno přes dvě stě lidí, mezi nimi i Trockij.

⁸ German Alexandrovič Lopatin (1845–1918), revolucionář, člen Generální rady I. internacionály a spolupřekladatel Marxova *Kapitálu* do ruštiny; roku 1887 odsouzen k smrti, trest mu byl změněn na doživotí a ve Šlisselburské pevnosti byl vězněn až do roku 1905. Zemřel 26. 12. 1918 v Petrohradě na rakovinu.

⁹ Michail Alexandrovič Bakunin (1814–1876), ruský revolucionář, jeden ze zakladatelů anarchismu a Marxův odpůrce v I. internacionále. Zemřel 1. 7. 1876 v Bernu po dlouhé nemoci.

¹⁰ Jakov Alexandrovič Slaščov (1885–1929), bílý generál, který v zimě 1919–1920 ubránil Krym proti Rudé armádě a proslul hromadnými popravami; v Krymu a v Severní Taurii velel sboru Vrangelovy armády. V srpnu 1920 odstoupil a Vrangel mu udělil čestný přídomek „Krymský“ (autor v poznámce uvádí zkomoleně „Krinskij“). Na podzim 1921 se vrátil do sovětského Ruska a vyučoval na kurzech Rudé armády. Dne 11. 1. 1929 ho v Moskvě zastřelil Lazar Kolenberg, který se mstil za popravu svého bratra.

¹¹ Poznámka autora: Generál Slaščov-Krinskij byl později se zvláštními poctami přijat do Rudé armády a Trockij ho poslal potlačit karelské rolníky (1922).

neustále bouří a svévolné metody pracovní mobilizace odcizily dělníky. Dokumenty, které jsem prostudoval v odborech, a statistiky o rozdělování pracovní síly (*rabsil*) a o dezerci ukazují, že téměř každá vesnice v Chersonské a Nikolajevské gubernii kladla ozbrojený odpor. Přesto rolníci nemají s Vrangelovým monarchismem žádné sympatie; jeho vítězství by je mohlo připravit o půdu, kterou zabrali velkostatkům. Několik venkovských sovětů vyslalo do Nikolajeva delegáty, aby úřady ujistili o svém odhodlání bojovat proti bílým. Povzbuzení tím vedou komunisté mezi rolnictvem podél Vrangelovy trasy usilovnou agitaci.

Strach z bílých oživil vyprávění o jejich ukrutnostech. Židovské obyvatelstvo žije ve smrtelné hrůze, protože předchází obsazení města provázely strašlivé pogromy. V „podzemní“ restauraci blízko Domu sovětů vyprávějí hosté případy téměř neuvěřitelného barbarství. Mluví bez rozdílu o bílých, zelených, Marusji,¹² Machnovi a jiných, kteří v různých dobách město obsadili. Tvrdí se, že Marusja, amazonka záhadné totožnosti, se drancování zdržuje: „zabíjí jen komunisty a komisaře“. Někteří tvrdí, že je to Machnova sestra (ačkoli ten žádnou nemá), jiní, že je to selské děvče, které přísahalo pomstu bolševikům, protože jejího milého zabila trestná výprava.

„Čert ví, kdo všichni to jsou,“ poznamenává hostinská. „Když tu byl Machno naposled, lidé říkali, že s ním viděli Marusju. V docích bili a okrádali Židy.“

„Mýlíte se,“ namítá mladý sovětský úředník, kterého mi přidělili na pomoc při práci. „Pomáhal jsem vyšetřovat muže, které tehdy pochytili. Byli to zelení a Grigorjevovi bandité. Marusja tehdy ve městě vůbec nebyla.“

„Slyšela jsem mluvit samotného Machna,“ poznamenala Věra, hostinčína dcera, mladá studentka. „Bylo to na náměstí a kdosi vedle něho držel velký černý prapor. Říkal lidem, že se nemají čeho bát a že nedopustí žádné výstřelky. Řekl, že každého, kdo se pokusí o pogrom, nemilosrdně potrestá. Udělal na mě velmi příznivý dojem.“

„Ať dělá pogromy kdokoli,“ odsekla její matka, „my Židé jsme vždycky první obětí.“

„Židé a komisaři,“ opravuje mladík.

„Vy jste obojí – měl byste si dát pozor,“ dobíral si ho jeden z hostů.

„Radši si sundejte tu *kurtku* (koženou bundu),“ varuje jiný.

¹² Marija (Marusja) Nikiforovová, anarchistická velitelka ozbrojených oddílů na jižní Ukrajině (viz kap. 21).

Kapitola 34 – Bolševický soud

Když jsem se dozvěděl, že staré policejní spisy má v držení Mimořádná komise, navštívil jsem Burova, *predsedatele* Čeky. Velmi vysoký a statný, hrubých rysů a strohého vystupování, působil na mě dojmem četníka romanovského režimu. Mluvil úsečným, rozkazovacím tónem, vyhýbal se mému pohledu a zdálo se, že víc než o mé poslání se zajímá o velkého sibiřského psa, který ležel po jeho boku. Nedovolil mi prozkoumat archivy Třetího oddělení,¹ slíbil však, že vybere nějaký materiál, o který by mohlo mít zájem muzeum, a požádal mě, abych přišel příští den.

Jeho chování nepůsobilo přesvědčivě a jeho ujištěním, že mi v mém úsilí pomůže, jsem příliš nevěřil. Druhého dne ráno mi jeho tajemník oznámil, že Burov byl příliš zaneprázdněn, aby se mé žádosti věnoval, ale že ho mohu zastihnout v revolučním tribunálu,² kde právě probíhá soudní přelíčení.

Na pódiu tribunálu seděli za stolem pokrytým rudým sukrem tři muži; stěnu za nimi zdobily litografie Lenina a Trockého. U stolku pod pódiem seděl obžalovaný, štíhlý mladý muž s drobným knírkem, a vedle něho starší muž, jeho obhájce. Burov, s obrovským psem u nohou, vystupoval jako státní žalobce. Lavice obsadili svědkové a v uličkách stáli vojáci, aby udržovali pořádek.

Vězeň byl obviněn z „kontrarevoluční činnosti“; obvinění vznesla mladá žena na tom základě, že ji „udal bílým jako komunistku“. Svědky vyslyšela nejprve obhajoba, potom žalobce a soudci. Z jejich výpovědí vyšlo najevo, že vězeň a jeho žalobkyně léta bydleli v témž domě a že se o nich vědělo, že spolu mají důvěrný poměr. Přelíčení se vleklo ospale a nezajímavě, dokud se obhájce nepokusil prokázat, že žena, nyní členka Čeky, vedla dříve nemravný život. Burov se na svém místě pomalu zvedl, namířil na advokáta prstem a otázal se: „Vy se opovažujete útočit na pověst Mimořádné komise?“ Obhájce se bázně dovolával ochrany soudu. Předsedající soudce ve vysokých botách a manšestrové kazajce, který vypadal velmi unaveně a usrkával studenou kávu, vyjádřil svůj revoluční soucit s oběťmi společenských poměrů zrušeného kapitalistického řádu a vyplínil obhájce, že setrvává v buržoazních předsudcích.

Burov vyslyšal svědky obhajoby o jejich dřívějším způsobu života a o tom, ke které politické straně se nyní hlásí. O vězni mluvil jako o „tom darebáckém kontrarevolucionáři“ a podařilo se mu vymámit kladné odpovědi na otázky, na něž titíž svědkové předtím odpověděli záporně. Jedna z nich, mladá žena, vypověděla, že obžalovaný má dobrou pověst a není stoupencem žádné politické strany. Když se nad ní Burov tyčil, vypadala vystrašeně. Zasypával ji otázkami a ona se zamotala. Jako uhranutá čekistovým rozkazovacím hlasem nakonec připustila, že obžalovaný je její bratr.

Obecenstvem projel výbuch rozhořčení. Na lavici přede mnou rozčileně vykřikl jakýsi stařec: „Vy jste ji zastrašil! Vůbec s ním není přibuzná – je to moje dcera!“ Předsedající soudce zakřičel: „Ticho!“ a nařídil, aby rušitele zatkli pro „chování urážející vysoký tribunál“.

Během polední přestávky se mi naskytla příležitost promluvit si s Burovem. Upozornil jsem ho na povahu výpovědí. Jsou bezcenné, namítl jsem; svědkové byli zastrašeni. Burov byl velmi potěšen. „S námi nejsou žádné žerty, a oni to vědí,“ řekl a dal najevo, že všechny nekomunisty je třeba pokládat za přirozené nepřátele bolševického režimu.

„Důkazy jsou pochybné,“ pokračoval jsem; „bude vězeň odsouzen?“

„Budu žádat ‚nejvyšší míru trestu‘,“ odpověděl a použil přitom úřední výraz pro trest smrti.

„Ale ten člověk může být nevinný,“ ohradil jsem se.

„Jak můžete takhle mluvit, *tovarišče*?“ pokáral mě. „Vy mluvíte o důkazech! Vždyť strýc toho chlapa byl zarytý *buržuj*, velký bankéř. Utekl s bílými a celá jeho rodina jsou kontrarevolucionáři. Takové chlapíky

¹ Třetí oddělení Vlastní kanceláře Jeho imperátorského Veličenstva, ústřední orgán carské politické policie, zřízené Mikulášem I. roku 1826 po povstání děkabristů; roku 1880 bylo zrušeno a jeho agendu převzal Policejní departement ministerstva vnitra. Autor tímto názvem patrně souhrnně označuje archivy carské politické policie.

² Revoluční tribunály zřídil dekret Rady lidových komisařů o soudu z 22. 11. (5. 12.) 1917 jako mimořádné soudy pro boj s kontrarevolucí, sabotáží a dalšími zločiny pokládávanými za zvlášť nebezpečné; jejich členy volily sověty. Zrušila je soudní reforma z listopadu 1922 (účinná od roku 1923).

je nejlepši *razmenjat*“ („rozměnit“ – výraz, jímž se na jihu označuje poprava bez soudu).

Když jsem odcházel ze soudní síně, vstoupil jsem nedopatřením do malé místnosti, kde na lavici seděly dvě ženy. „*Tovarišč* z centra,“ pozdravila mě jedna z nich; „viděla jsem vás včera u Burova.“

Zřejmě mě považovala za úředníka moskevské Čeky a hned se mi začala svěřovat. To ona prý vznesla proti vězni obvinění. Bílí je zatkli spolu, a když je přivedli na policejní stanici, obžalovaný cosi pošeptal důstojníkovi. Co řekl, neslyšela, ale byla si jistá, že kývl jejím směrem. Zavřeli je oba, po nějaké době však muže propustili, kdežto ji měli zastřelit. Byla si naprosto jistá, že ji ten muž udal jako bolševičku – ačkoli tehdy bolševičkou nebyla. Od té doby se stala komunistkou a teď pomáhá bojovat proti kontrarevolucionářům, „stejně jako vy, *tovarišč*,“ dodala významně.

Její tvář, nechutně nalíčená, ba i s namalovanými rty, byla hrubá a smyslná. Oči jí planuly pomstychtivostí a vědomím moci. Její společnice, mladší a hezčí, se jí nápadně podobala.

„Jste sestry?“ zeptal jsem se.

„Sestřenice,“ odpověděla mladší. „Káťa lže,“ vybuchla prudce, „žárlí – ten muž ji opustil – nestál o ni – chce se pomstít.“

„Jako by stál o tebe!“ posmívala se druhá. „Jsi mladší – nic víc. A je to špinavý kontrarevolucionář.“

Dveře se otevřely a vešla nějaká žena. Vypadala velmi staře, ale držení měla vznešené a její smutná tvář byla v rámu sněhobílých vlasů krásná. „Jste svědkyně?“ obořila se na ni čekistka. „Předvolali vás?“

„Ne, má milá,“ odpověděla stará paní klidně; „přišla jsem sama od sebe.“ Dobrotivě se usmála a pokračovala měkkým, melodickým hlasem: „Poslyš, děvenko, jsem stará žena a brzy umřu. Přišla jsem říct pravdu. Proč bys měla zavinit smrt toho chlapce?“ Vlídne pohlédla na čekistku. „Rozmysli si to, drahoušku. Nic zlého ti neudělal.“

„Ale udělal!“ odsekla druhá zlostně.

„Má drahá,“ prosila stará paní a laskavě jí položila ruku na paži, „co bylo, to bylo. Měl tě rád a pak tě rád mít přestal – zaslouží si za to smrt, drahoušku? Ach, jsem stará a za svůj život jsem viděla mnoho zla. Musíme pořád dál nenávidět a zabíjet –“

„K soudu!“ zavolal do místnosti voják. Obě dívky spěšně vstaly, uhladily si vlasy a vyšly ven.

„Musíme pořád jen nenávidět a zabíjet?“ opakovala stará žena, když za nimi pomalu odcházela.

Kapitola 35 – Návrat do Petrohradu

Po několikadenním pobytu jsme Nikolajev opustili a vraceli se do Oděsy týměž nákladním autem námořní správy. Jeli jsme dřívější cestou a byli jsme znovu svědky dřívějších výjevů. Přijetí, jehož se nám dostávalo, bylo ještě nepřívětivější než předtím.

Tu a tam nabídl některý dobrosrdečný voják, že zaplatí sovětskými penězi, ale vesničané nařikali, že s „barevnými papírky“ nic nesvedou, a prosili o „manufakturu“. Šofér vytáhl plechovku zvodnatělého benzínu, kterou přemluvil jednoho starého rolníka, aby za ni dal uzenou šunku, když ho ujistil, že je to „nejlepší petrolej v Rusku“. Sousedé protestovali, ale stařec, příliš vyčerpán, než aby odmítl, vzácné maso vydal a mumlal: „Pán Bůh se nad námi smiluj a dej, ať brzy odjedete.“

V Oděse se dozvídáme, že Rudá armáda je od Varšavy v plném ústupu¹ a že Vrangel neustále postupuje od jihovýchodu. Znepokojivá situace znemožňuje, aby výprava pokračovala. Naše obavy zvyšuje okolnost, že povolení k užívání našeho vagonu vyprší 31. října; po tomto dni má železniční komise právo vagon okamžitě zabavit, a tím bychom nejspíš přišli o náš materiál. Na opakované dopisy a telegramy nám *Narkomput* (Lidový komisariát dopravy) v Moskvě neodpověděl. Nezbyvá nám než pospíšet zpět do Petrohradu a odevzdat muzeu naši sbírku, která se tak rozrostla, že zabírá celou *teplušku* (nákladní vagon).

20.–30. září. – Konečně jsme Oděsu opustili a pomalu, po malých úsecích, putujeme na sever. Tratě jsou ucpané vojenskými vlaky, „mrtvými“ lokomotivami a rozbitými vagony. Ve Znamence narážíme na tyl dvanácté armády, která v nepořádku ustupuje. Bolševici vyklízejí místa podél trasy, kudy se očekává polský postup. Rozsáhlá území zůstala zcela bez vlády: komunisté odešli a Poláci nepronásledují. Rudá armáda se valí zpět ke Kyjevu a Charkovu. Náš vlak je neustále zdržován nebo odstavován na vedlejší kolej, aby uvolnil cestu vojsku. Kdyby nepřítel postoupil, mohla by být naše výprava zcela odříznuta od severu a ocitla by se mezi Vrangelovými vojsky na jihu a jihovýchodě a Poláky na severu a severozápadě.

Postupujeme jen o několik mil denně a projíždíme Birzulou, Vaňarkami, Žmerinkou a Kazatinem.² Komunisté už velkou pohromu nepopírají. Polské tažení skončilo naprostým debaklem a Vrangel žene Rudou armádu před sebou. Tvrdí se, že se Machno spojil s kontrarevolučním generálem. Sovětské noviny, které tu a tam najdeme v „osvětové kanceláři“ na nádražích, cejchují vůdce *povstanců* jako Vrangelova pomocníka. Metody komunistického tisku známe, a tak „zprávám“ nevěříme, ale naši touhu dozvědět se, jak se věci skutečně mají, ještě zvyšuje vytrvalá pověst, že Anglie požaduje, aby bolševici Ukrajinu úplně vyklidili.

Přístupy ke Kyjevu jsou zablokované a jsme zadrženi dvanáct verst od města. Po dvou dnech posouvání se konečně dostáváme na dohled osobního nádraží, kde zůstáváme přes noc. Kyjev se vyklízí. Při návštěvě ústředí odborových svazů nezastihneme nikoho z předních funkcionářů: chystají se k odjezdu pro případ „revoluční nutnosti“. Hodně se dohaduje, zda bolševici před vydáním města propustí politické vězně, protože nepřítel nepochybně popraví všechny revolucionáře, kteří mu padnou do rukou. Na ulicích zápasí radost z odchodu komunistů se strachem z nenáviděných Poláků.

Když ráno vstanu v devět (podle nového času; podle slunce v sedm), s překvapením nenacházím své šaty na obvyklém místě. V domnění, že si ze mě přátelé vystřelili, je jdu vzbudit. Všechno moje oblečení a osobní věci zmizely: byli jsme okradeni! Zloděj zřejmě vlezl dovnitř otevřeným oknem chodby; v půdě rozměklé deštěm jsou dosud otisky jeho bosých nohou. Jsme si jisti, že krádež spáchali *milicioněři*, kteří hlídají hranici dříví asi třicet stop od našeho vagonu. Byla měsíčná noc. Nikdo nemohl vlézt oknem, aniž by ho strážný viděl. V každém případě to byl zoufalý podnik, neboť takové činy se nyní trestají smrtí. Rozhovory s vojáky, vyptávání ani vyšetřování krádež neobjasní a v hloubi duše jsme rádi. Ztráta, jakkoli

¹ V bitvě u Varšavy v polovině srpna 1920 utrpěla Rudá armáda rozhodující porážku a pak ustupovala na východ. V Rize bylo 12. 10. 1920 podepsáno předběžné mírové ujednání mezi Polskem a sovětskými republikami a příměří vstoupilo v platnost 18. 10. 1920.

² Birzula (dnes Podilsk), Vaňarka – patrně Vapnjarka – a Kazatin (ukr. Kozjatyn) jsou železniční uzly na trati z Oděsy přes Žmerinku do Kyjeva.

velká, nestojí za lidský život.

2. října. – Jedeme ke Kursku. Stále doufáme, že se budeme moci vrátit na jih přes Jekatěrinoslav, ale vytrvale se šíří pověsti, že to město dobyl Vrangel.

Nádherný podzimní den, jasný a slunečný. Kraj je bujný – pole černé půdy, pralesy dubů a jedlí. Ale počasí se ochlazuje a náš vagon je nevytápěný, protože chybí suché dříví. Zásoby máme téměř vyčerpané; ani vynalézavé kuchařské umění Emmy Goldmanové nedokáže z prázdné spíže vyčarovat jídlo.

Večer vzácný západ slunce nad západním svahem, obzor žhne zářivou červení. Široké purpurové pruhy plují na azurovém pozadí, jehož spodek je světle žlutý, s roztřepenými okraji. Teď nebe zakrývají husté lesy. Mezi stromy zahlédnu záblesky blednoucího ohně. Pomalu míváme větrné mlýny starodávného ruského typu a selské *chaty* s doškovými střechami a obílenými stěnami; působí melancholicky. Ženy pracují na polích; děti ženou stádo černých ovcí. Osamělý rolník se vleče za párem volů zapřažených do pluhu primitivní konstrukce. Kraj je rovný, plochý, jednotvárný. Stmívá se; svíčky nám došly.

V houstnoucí tmě sedí naše malá komuna kolem stolu a vyměňujeme si vzpomínky. Dnes je to rok, co jsem byl propuštěn z federální věznice.³ Rok bohatý na zkušenosti: horečné dny agitace proti odvodům a odporu proti světovému krveprolití, zatčení a zadržení na Ellis Islandu, potají provedená deportace a pak – Rusko a život revolučního období.

S dojemnou zvědavostí, s jakou se Rus zajímá o všechno americké, jsou naši kolegové vyprávěním zcela zaujati. Mrakodrap, ono smělé úsilí vzhůru, je pro ně symbolem dalekého světa. Ačkoli americký industrialismus teoreticky znají, jejich víra v „svobodu“ té země je tradiční, zakořeněná, a když slyší vyličení skutečných poměrů našeho hospodářského a politického života, kruté procitnutí je nemine. Jsou zvyklí představovat si „Američana“ jako gentlemana velkorysý a ušlechtilý povahy s nádechem mužné bezstarostnosti, takřka blízké „zajímavému šilenství“, a tak je hluboce oťrese obraz vězeňského života s jeho mučením samovazbou, podzemní kobkou a „bull ringem“.⁴ I za nejkrutějšího carského režimu, ujist'ují mě, se s politickými vězni zacházelo lépe, a to i v nejhorších kasematách Petropavlovské a Šlisselburské pevnosti.

„Je to možné,“ ptá se už potřetí naše tajemnice, „aby ve svobodné, kulturní Americe mohl být vězeň léta držen v samovazbě bez vycházek a bez návštěv?“⁵

Teprve před rokem, a jak daleko se to všechno zdá, jak vzdálené přítomnosti! Tmou se řítí dlouhé vlaky s dělostřelectvem: revoluční armáda je poražena na všech frontách. Teskná píseň vojáků, chvíli ruská, chvíli ukrajinská, svírá srdce tíživým smutkem, zatímco se náš vlak pomalu plíží rovinami severní Ukrajiny.

21. října. – Jasný, studený den. Na zemi leží první sníh v tomto roce, Moskva poskytuje známý pohled a po naší dlouhé nepřítomnosti se tu cítím jako doma.

V Komisariátu zahraničních věcí dychtivě vstřebávám novinky. Dvanáctá armáda kvapně ustoupila od Varšavy, ale Poláci nepronásledují. Teď se oficiálně uznává, jak vážnou a nákladnou chybou celé tažení bylo a jak neopodstatněná byla očekávání revoluce v Polsku. Doufá se, že se podaří rychle sjednat mír bez příliš velkých obětí na straně Ruska.

Šťastnější jsou zprávy z ostatních front. Východní Sibiř byla vyčištěna od posledních zbytků Kolčakovy

³ Poznámka autora: V Atlantě ve státě Georgia, kde si autor odpykal dva roky za antimilitaristickou propagandu.

⁴ *Bull ring* (doslova „býčí kruh“) – v amerických věznicích železný kruh zapuštěný do podlahy nebo zdi kobky, k němuž byli trestanci za trest připoutáni, často na několik dní; autor jej zmiňuje ve svých *Vězeňských pamětech anarchisty* ze Západní věznice v Allegheny u Pittsburghu (1892–1906).

⁵ Poznámka autora: Viz Alexander Berkman, *Prison Memoirs of an Anarchist* (Vězeňské paměti anarchisty), Mother Earth Publishing Association, New York 1912.

armády pod velením atamana Semjonova.⁶ Na Krymu je Vrangel téměř úplně rozdrčen,⁷ a nemalý podíl na tom má, jak se otevřeně přiznává, Machno. *Povstanci* nejenže nepomáhali kontrarevolučním silám, jak se tvrdilo, ale zapojili se do boje proti bílému generálovi. Tento obrat byl výsledkem politicko-vojenské dohody mezi bolševiky a Machnem,⁸ jejíž hlavní podmínkou z Machnovy strany bylo okamžité propuštění uvězněných anarchistů a machnovců a záruka svobody slova a tisku pro ně na Ukrajině. Telegram, jímž tehdy Machno žádal o přítomnost Emmy Goldmanové a mé při jednáních, k nám nedošel. Komisariát zahraničních věcí ho nepředal.

Naše obavy o Henryho Alsberga se rozptýlily: je nyní bezpečně v Rize, protože mu po nuceném návratu z jihu bylo dovoleno opustit Rusko. Albert Boni⁹ a Pat Quinlan¹⁰ jsou v Čece, aniž byl uveden jakýkoli určitý důvod jejich zadržení. Paní Harrisonová, moje bývalá sousedka z *Charitoňjevského*, je držena jako britská špiónka.¹¹ Nuorteva,¹² sovětský zástupce v New Yorku, byl ze Spojených států deportován a nyní stojí v čele britsko-amerického oddělení Komisariátu zahraničních věcí. Rozenberg,¹³ nevrlý a nevychovaný důvěrný tajemník Čičerinův, všemocný a srdečně neoblíbený, se chystá odjet na Dálný východ „s důležitým posláním“, jak mi sděluje. Mimochodem, jakoby dodatečně, se zmíní o „zítřejším pohřbu“ a já se s ořosem dozvídám o smrti Johna Reeda. Výprava má dnes večer odjet do Petrohradu, ale rozhodujeme se odjezd odložit, abychom mohli prokázat poslední poctu našemu zesnulému příteli.

Čerstvý hrob podél Kremelské zdi, naproti Rudému náměstí, na čestném místě posledního odpočinku mučedníků revoluce. Stojím na jeho okraji a podpírám Louise Bryantovou,¹⁴ která se zcela poddala svému žalu. Přispěchala z Ameriky, aby se po dlouhém odloučení setkala s Jackem. V Petrohradě se s ním minula, pokračovala do Moskvy a tam se dozvěděla, že Reed dostal rozkaz jet do Baku na Kongres národů Východu.¹⁵ Ještě se zcela nezotavil z následků svého věznění ve Finsku a namáhavou cestu se mu

⁶ Grigorij Michajlovič Semjonov (1890–1946), kozácký ataman, v letech 1917–1920 vůdce bílých v Zabajkalsku se sídlem v Čitě, závislý na japonské podpoře; v lednu 1920 na něj Kolčák převedl velení nad vojsky na Dálném východě. V říjnu 1920 ho rudé jednotky a partyzáni vytlačili ze Zabajkalska a uprchl letadlem do Mandžuska. Roku 1945 ho tam zajala sovětská vojska; v Moskvě byl odsouzen k smrti a 30. 8. 1946 (podle jiného údaje 29. 8.) oběšen.

⁷ Ve skutečnosti byl Vrangel v té době ještě nepremožen. Rozhodující protiofenzíva Rudé armády začala 28. 10. 1920, v listopadu prolomila obranu na Perekopské šíji a Vrangelova armáda se 14.–16. 11. 1920 evakuovala z Krymu po moři; na útoku přes Siva se podílely i machnovské oddíly.

⁸ Dohodu mezi sovětskou vládou a Machnovou Revoluční povstaleckou armádou Ukrajiny uzavřeli předběžně 6. 10. 1920 ve Starobělsku (ukr. Starobilsk), konečné znění bylo podepsáno 15. 10. 1920 v Charkově. Povstalecká armáda se podřídila vrchnímu velení Rudé armády při zachování vnitřní organizace; politická část slibovala propuštění uvězněných anarchistů a machnovců a anarchistům svobodu slova, tisku a sdružování s vyloučením protisovětské agitace.

⁹ Albert Boni (1892–1981), americký nakladatel z New Yorku, spoluzakladatel edice Modern Library a roku 1917 s Horacem Liverightem nakladatelství Boni & Liveright, které roku 1925 vydalo i tuto knihu. Zemřel 31. 7. 1981 v Ormond Beach na Floridě.

¹⁰ Patrick L. Quinlan (1883–1948), irsko-americký socialista a organizátor IWW; za stávkový textilní dělník v Patersonu roku 1913 byl odsouzen a dva roky vězněn. Roku 1920 se jako delegát za Irsko zúčastnil II. kongresu Kominterny v Moskvě. Okolnosti jeho smrti se nepodařilo zjistit.

¹¹ Marguerite Harrisonovou (viz kap. 12) zatkla Čeka v Moskvě koncem října 1920 (podle některých údajů 24. 10.) pro špiónáž; byla vězněna na Lubjance, později ve vězeňské nemocnici, kde se léčila z tuberkulózy. Propuštěna byla po deseti měsících v souvislosti s jednáním o americké potravinové pomoci (ARA) a v srpnu 1921 se vrátila do USA.

¹² Santeri (Alexander) Nuorteva, vlastním jménem Nyberg (1881–1929), finský socialista z Viipuri, v letech 1919–1920 v USA vedoucí informačního oddělení neuznaného sovětského zastoupení Ludwiga Martense v New Yorku. Roku 1920 odcestoval přes Kanadu do Anglie, odkud byl vyhoštěn do sovětského Ruska; tam vedl anglo-americké oddělení Lidového komisariátu zahraničních věcí, později působil v Karélii. Zemřel 31. 3. 1929 v Leningradu; příčinu smrti se nepodařilo zjistit.

¹³ Marcel Izrailevič Rozenberg (1896–1938), sovětský diplomat, rodák z Varšavy, od roku 1918 v Lidovém komisariátu zahraničních věcí. Později působil mj. v Turecku, Německu, Číně, Francii a při Společnosti národů; od srpna 1936 do února 1937 byl prvním sovětským velvyslancem v republikánském Španělsku. Po odvolání byl za velkého teroru zatčen a zastřelen, podle dostupných údajů 5. 3. 1938 (?).

¹⁴ Louise Bryantová (1885–1936), americká novinářka, od roku 1916 manželka Johna Reeda, s nímž byla roku 1917 v Rusku; autorka knihy *Six Red Months in Russia* (Šest rudých měsíců v Rusku, 1918). V létě 1920 přijela za Reedem do Moskvy a ošetřovala ho až do jeho smrti. Roku 1923 se provdala za amerického diplomata Williama C. Bullitta, který se s ní roku 1930 rozvedl. Zemřela 6. 1. 1936 v Sèvres u Paříže na krvácení do mozku.

¹⁵ První kongres národů Východu, který svolala Kominterny do Baku na 1.–8. 9. 1920; pod předsednictvím Zinovjeva se ho zúčastnilo téměř dva tisíce delegátů převážně z Asie a Zinovjev v něm vyzval národy Východu ke „svaté válce“ proti imperialismu, především britskému.

podnikat nechtělo. Ale Zinovjev naléhal; bylo nezbytné, řekl, aby byla zastoupena Amerika, a Jack jako dobrý stranický voják uposlechl. Jeho oslabený organismus však nevydržel útrapy ruského cestování a jeho smrtelné náказы. Reeda přivezli zpět do Moskvy v kritickém stavu. Přes úsilí nejlepších lékařů zemřel 16. října.¹⁶

Nebe je zahalené šedí. Ve vzduchu je déšť a plískanice. Mezi slovy řečníků bubnuje déšť na Jackovu rakev a odděluje věty, jako by do ní zatloukal hřebíky. Jasně a oblé jako kapky vody dopadají oficiální smuteční projevy na sluch s tupou bezvýznamností. Louise se choulí na mokré zemi. S obtížemi ji přemlouvám, aby vstala, a skoro ji zvedám na nohy. Zdá se omámená a nevnímá pocty truchlících straníků. Bucharin,¹⁷ Reinstein¹⁸ a zástupci komunistických sekcí Evropy a Ameriky velebí předvoj světové revoluce, zatímco se Louise zoufale drží dřevěné rakve. Jen mladý Feodosov, který Jacka znal a měl ho rád a bydlel s ním, vyzařuje do ledové plískanice paprsek tepla. Kollontajová mluví o ušlechtilém mužství a velkorysé duši, jimiž Jack byl. S bolestnou upřímností se sama sebe ptá – nepodlehli John Reed nedostatku opravdového kamarádství...

Muzeum je s úspěchem naší výpravy velmi spokojeno. Na znamení uznání nás správní rada požádala, abychom pokračovali v práci na Krymu, který je nyní zcela osvobozen od bílých vojsk. Povolení k užívání vagonu bylo prodlouženo do konce roku.

Ale nezávislý, nestraničský charakter činnosti muzea zřejmě nelibě nesou komunistické kruhy v Moskvě. Tvrdí, že domovem takové instituce by mělo být spíš hlavní město než Petrohrad. Tento nápad se prý prosazuje jako protiváha rostoucí moci Zinovjeva. Působí určité vlivy, které se snaží oklestit pole působnosti muzea. S překvapením se dozvídáme, že v centru byl zřízen zvláštní orgán s výhradní pravomocí shromažďovat materiál k dějinám Ruské komunistické strany. Nová organizace, známá jako *Istpart*,¹⁹ si na základě svého komunistického charakteru nárokuje dohled nad muzeem a oznámila, že hodlá řídit budoucí výpravy.

Tato situace ohrožuje účinnost naší práce. Na žádost muzea jsem opakovaně jezdil do Moskvy a snažil se dosáhnout smírné dohody. Lunačarskij, s nímž jsem věc projednal, uznává oprávněnost našeho stanoviska. Ale *Istpart* nadále prosazuje svou nadřazenost, nárokuje si náš vagon a trvá na tom, že bude výpravy řídit tak, že do jejich čela postaví politického komisaře.

Postoj *Istpartu* je nepřátelský svobodné iniciativě a nejlepšímu úsilí. Svědčí také o nedostatku důvěry. Kdyby na něm trval, vylučovalo by to moji další spolupráci. Za žádných okolností bych nemohl souhlasit s dohledem komisaře, jehož povinnosti jsou prakticky totožné se špiclováním a udáváním. Několik mých kolegů z výpravy, mezi nimi Emma Goldmanová, sdílí tento názor.

Během jednání bylo navrženo, abychom navštívili Dálný sever a shromáždili historické doklady z období okupace Dohodou a Prozatímní vlády Čajkovského.²⁰ *Istpart* tvrdí, že o tento podnik nemá zájem, a vzdává se dohledu nad ním. Příležitost vítáme a rozhodujeme se podniknout krátkou cestu do Archangelsku přes Moskvu, kde je třeba vyřídit formality.

¹⁶ John Reed (viz kap. 15) se z Baku vrátil do Moskvy v polovině září 1920; 25. 9. onemocněl, zprvu se domníval, že má chřipku, ale šlo o skvrnitý tyfus, jehož léčbu ztěžoval nedostatek léků v důsledku blokády. Zemřel 17. 10. 1920 v Moskvě v přítomnosti Louise Bryantové. Byl pohřben se státními poctami (podle dostupných údajů 24. 10. 1920) u Kremelské zdi.

¹⁷ Nikolaj Ivanovič Bucharin (1888–1938), bolševický teoretik a ekonom, v letech 1917–1929 šéfredaktor *Pravdy*, od roku 1924 člen politbyra a v letech 1926–1929 předseda Výkonného výboru Kominterny. Roku 1929 byl jako představitel „pravé úchylky“ zbaven vedoucích funkcí, v únoru 1937 zatčen a ve třetím moskevském procesu odsouzen k smrti; zastřelen byl 15. 3. 1938.

¹⁸ Boris Reinstein (1866–1947), ruský emigrant, lékárník v Buffalu a činitel americké Socialistické dělnické strany (SLP). Roku 1917 se vrátil do Ruska, roku 1918 vstoupil k bolševikům a pracoval v mezinárodní propagandě; podepsal pozvání na I. kongres Kominterny a ve dvacátých letech působil v mezinárodním odborovém hnutí. Zemřel roku 1947 v Moskvě.

¹⁹ Komise pro dějiny Říjnové revoluce a Ruské komunistické strany (bolševiků), zkráceně *Istpart* (*z istorija partii*), zřízená výnosem Rady lidových komisařů v září 1920 při Lidovém komisariátu osvěty; v jejím čele stál Michail Olminskij. Od 1. 12. 1921 byla oddělením Ústředního výboru strany, roku 1928 byla začleněna do Leninova institutu.

²⁰ Nikolaj Vasiljevič Čajkovskij (1851–1926), narodnik, zakladatel revolučního kroužku „čajkovců“, v emigraci v Londýně spolupracoval s Kropotkinem. V letech 1918–1919 stál v čele protibolševické vlády Severní oblasti v Archangelsku, ustavené pod ochranou Dohody. Zemřel 30. 4. 1926 v Harrow u Londýna.

V hlavním městě nacházíme své přátele ve velkém zděšení. Bolševici prý svou dohodu s Machnem zrádně porušili. Sotva *povstanci* pomohli porazit Vrangela, nařídil Trockij jejich odzbrojení. Rudá vojska je obklíčila a napadla, ale podařilo se jim vyprostit a nyní byla znovu vyhlášena otevřená válka. Mezitím se anarchisté, kteří o tomto vývoji nevěděli, sjeli ze všech částí země do Charkova, kde se měla 1. prosince konat konference v souladu s Machnovou dohodou s bolševiky. Všichni, spolu s mnoha místními anarchisty, byli zatčeni,²¹ mezi nimi moji přátelé Volin²² a Baron,²³ široce známí jako muži vysokého idealismu a revoluční oddanosti. O jejich bezpečí panují nejhorší obavy.

²¹ Na konec listopadu 1920 se v Charkově připravoval sjezd anarchistů. V noci na 26. 11. 1920 zahájila Rudá armáda útok na machnovce a v Charkově byli současně pozatýkáni místní i přijíždějící anarchisté.

²² Volin, vlastním jménem Vsevolod Michajlovič Eichenbaum (1882–1945), anarchistický publicista a řečník. Roku 1918 se podílel na založení konfederace *Nabat* (viz kap. 24) a sepsal její programové prohlášení, pak působil v kulturně osvětové komisi machnovců a od září 1919 do ledna 1920 předsedal jejich Revoluční vojenské radě. V lednu 1920 ho zatkla Rudá armáda a odevzdala Čece; v říjnu 1920 byl propuštěn na základě dohody s Machnem. Je autorem dějin ruské revoluce z anarchistického hlediska *Neznámá revoluce* (vydáno posmrtně 1947). Zemřel 18. 9. 1945 v Paříži na tuberkulózu.

²³ Aron Baron (1891–1937), anarchista z Kyjevské gubernie, jeden ze zakladatelů konfederace *Nabat*, člen jejího sekretariátu a spolu s Volinem redaktor jejího listu. Po zatčení v listopadu 1920 strávil zbytek života ve vězeních a vyhnanství; za velkého teroru byl znovu zatčen a 12. 8. 1937 v Tobolsku zastřelen.

Kapitola 36 – Na dalekém severu

Prosinec 1920. – Jaroslavl,¹ starobylé město, leží malebně na březích Volhy. Velmi působivé jsou jeho chrámy a kláštery, krásné ukázky stavitelského umění severovýchodní Rusi feudálních dob. Smutný je však pohled na množství zbořených budov a kostelů. Na protějším břehu řeky je celá čtvrť zpusťována dělostřelectvem a požárem. Ponuré upomínky na trýznivé dny června 1918, kdy bylo potlačeno kontrarevoluční povstání,² jež vedl Savinkov,³ kdysi proslulý terorista. Více než třetina města byla zničena a počet obyvatel klesl na polovinu.

Stín té tragédie se nad Jaroslavlí temně vznáší dodnes. Ruka, která dopadla na povstalce, byla tak těžká, že její otisk je cítit ještě teď. Lidé jsou zastrašení a děsí se už pouhé zmínky o hrozných červnových dnech.

Přes Vologdu přijíždíme do Archangelsku u ústí Severní Dviny, téměř za polárním kruhem. Město leží na pravém břehu, od nádraží je odděluje řeka, kterou přecházíme pěšky. Led je posetý selskými saněmi, některé táhnou sobi s obrovskými zahnutými parohy. Vozkové jsou celí zabalení do kožešin, vidět jsou jen jejich úzké tmavé oči a ploché laponské nosy.

Ulice jsou čisté, malé dřevěné domky dobře udržované. „Naučili jsme se to za okupace,“ poznamenává Kulakov,⁴ předseda *ispolkomu*. Je to mladý muž, vysoký, jemných rysů a bystré inteligence. Bílí mu zabili celou rodinu včetně malé sestry, ale Kulakov si uchoval duševní rovnováhu i lidskost.

V sovětských institucích panuje poměrný pořádek. Dlouhé fronty, tak příznačné pro bolševickou správu, tu téměř úplně chybějí. Místní lidé si osvojili soustavnost a výkonnost; „podle příkladu Američanů“, jak otevřeně přiznávají. Potravin je nedostatek, ale *pajok* je spravedlivější a rozdělování soustavnější než jinde. Rozhodující silou jsou komunisté, podporují však spolupráci i s ostatními složkami obyvatelstva. Zkušenost je naučila šetřit lidskými životy. Mnoho bývalých bílých důstojníků je zaměstnáno, a to i na odpovědných místech. Jejich služby jsou prý velmi uspokojivé; zvláště ve školách jsou užiteční. Dokonce i mniši a jeptišky dostali příležitost sloužit lidu. Některé umělecké dílny vedou bývalí obyvatelé klášterů, stále v řeholním oděvu; šijí a vyšívají pro děti a učí je tomuto umění.

Sirotčince a útulky, které jsme navštívili bez ohlášení, jsou čisté a uklizené, chovanci teple oblečení a zdravého vzhledu, jejich vztahy s učiteli velmi harmonické, ba přímo láskyplné.

Spekulace s potravinami úplně ustala. Staré tržiště je téměř liduprázdné; prodávají se tu jen drobné kusy oděvu. Sovětská výdejní střediska mají ještě něco ze zásob, většinou konzervy, které tu zanechala americká mise.⁵ Na tu se vzpomíná s úctou, téměř s lítostí. Proti Angličanům však panuje značná nevole; vyčítá se jim politická stranickost v občanském zápase na Severu. Vypráví se o zničení obrovských zásob, které byly přímo před očima hladovějícího obyvatelstva potopeny v Dvině na rozkaz generála Rollinse,⁶

¹ Jaroslavl, jedno z nejstarších měst severovýchodní Rusi, na pravém břehu Volhy při ústí Kotorosli; podle tradice je kolem roku 1010 založil kníže Jaroslav Moudrý. Proslulé jsou zdejší kláštery a chrámy, zejména ze 16. a 17. století.

² Protibolševické povstání v Jaroslavli vypuklo 6. 7. 1918 (nikoli v červnu) a trvalo do 21. 7. 1918; zorganizoval je Savinkovův Svaz obrany vlasti a svobody a mělo se časově krýt s očekávaným vyložením Dohody v Archangelsku. Rudá armáda je potlačila dělostřelectvem, které velkou část města zničilo. Údaje o počtu následně zastřelených se rozcházejí: tehdejší tisk uváděl 350 osob, podle jiných údajů asi 428.

³ Boris Viktorovič Savinkov (1879–1925), eser, jeden z vůdců Bojové organizace strany a organizátor atentátů na ministra vnitra Plevého (1904) a velkoknížete Sergeje Alexandroviče (1905), též spisovatel (pseudonym V. Ropšin); roku 1917 náměstek ministra války v Kerenského vládě. Roku 1924 se tajně vrátil do SSSR, byl zatčen a zemřel 7. 5. 1925 pádem z okna věznice na Lubjance; podle úředního podání spáchal sebevraždu, podle jiných svědectví ho z okna vyhodili příslušníci OGPU.

⁴ Nikolaj Jakovlevič Kulakov (1895, podle jiných údajů 1896 – 1938), bolševik od roku 1918, za občanské války předseda archangelského gubernského revolučního tribunálu, od října 1920 do roku 1922 předseda Archangelského gubernského výkonného výboru; poté v diplomatických a hospodářských funkcích. Dne 28. 11. 1935 byl zatčen a odsouzen k pěti letům tábora; v táboře na Kolymě ho trojka NKVD odsoudila k smrti a 9. 3. 1938 byl zastřelen. Rehabilitován roku 1956.

⁵ Patrně americký kontingent intervenčních vojsk (hlavně 339. pěší pluk), který působil v Archangelské oblasti od září 1918 do léta 1919, a s ním americký Červený kříž.

⁶ Patrně Henry Seymour Rawlinson, 1. baron Rawlinson (1864–1925), britský generál, kterého vláda v srpnu 1919 pověřila

jenž řídil britskou evakuaci.

Srdečná spolupráce Kulakova a dalších komunistických činitelů nám umožnila shromáždit cenný materiál k dějinám Prozatímní vlády Severní oblasti.⁷ Žalostný obraz poskytuje Čajkovskij, kdysi „dědeček ruské revoluce“. Zapřel svou slavnou minulost a sloužil jako vazal Kolčaka, kterého podlézavě uznal za „nejvyššího vládce Ruska“. Úloha Čajkovského však byla tak bezmocná, že se o jeho režimu pohrdavě mluví jako o „vládě Millerově“, podle vrchního velitele kontrarevolučních sil, který brzy po britské evakuaci uprchl do Norska.⁸

Ačkoli tvoří jen malou část obyvatelstva (asi 3 000 z celkových 50 000), sehráli archangelští dělníci v dějinách města i kraje rozhodující úlohu. Na odborových shromážděních jsem se setkal s inteligentními proletářskými skupinami, jejichž nezávislost a samostatnost je klíčem k místním poměrům. Bolševici, daleko od „centra“ a nepočetní, jsou při správě věcí životně závislí na dělnickém živlu. Stranickou diktaturu zmírňuje skutečná účast pracujících. Jejich vliv je umírňující a blahodárný.

Bečín,⁹ předseda odborové rady, ztělesňuje dějiny i ducha celé revoluční epochy. Vysoký a podsaditý, prostý v řeči a přesvědčivě poctivý, je typickým severským dělníkem. V jeho osobě se Prozatímní vláda snažila potlačit vzpurný živel archangelského proletariátu. Bečín, oblíbený dělnický předák a člen místní dumy, byl obžalován z velezrady. Stal se ústřední postavou proslulého procesu, který nese jeho jméno, a byl odsouzen k živoucí smrti v hrozném vězení v Jokanze¹⁰ na zamrzlém Severu. Jeho odsouzení však stmelilo kolísající řady proti Prozatímní vládě; jeho jméno se stalo heslem sjednocené opozice. Její vzdouvající se vlny vyhnaly Dohodu z Archangelsku a Murmansku¹¹ a smetly Čajkovského režim.¹²

Jen s velkými obtížemi jsem skromného Bečina přemluvil, aby věnoval svou fotografii a autobiografický náčrt do „revoluční galerie“ muzea. Jeho přátelé mi řekli, že po svém návratu z vězení trval na tom, aby jeho portréty byly odstraněny ze sídla odborů. Na znamení uznání našeho poslání nám daroval starý karmínový prapor sovětu, poznamenaný četnými boji.

„Pracujeme ve shodě s různými frakcemi v odborech,“ řekl Bečín. „Naším jediným cílem je blaho lidu, a na tom se můžeme shodnout všichni, ať máme jakékoli politické sklony.“

S úsměvem shovívavě vzpomínky přiznal, že dříve stál na straně sociálních demokratů. „Ale menševiky tu už nemáme,“ dodal spěšně, „všichni jsme dávno vstoupili k bolševikům.“

„Soudruh z centra asi neví, jak k tomu došlo,“ poznamenal jeho pomocník. „Revoluční život si někdy dělá podivné žerty. Víte,“ pokračoval, „doslechli jsme se, že menševici a eseři v Moskvě přešli k bolševikům. Rozhodli jsme se udělat totéž. Tak se stalo, že jsme teď komunisty. Jenže ta zpráva se později ukázala jako nepravdivá,“ dodal s nádechem zklamání.

„Nikdy jsme toho nelitovali,“ řekl Bečín vážně.

řízením evakuace britských a spojeneckých vojsk ze severního Ruska. Zemřel 28. 3. 1925 v Dillí jako vrchní velitel v Indii, podle jedněch údajů po operaci, podle jiných na chřipku.

⁷ Protibolševická vláda v Archangelsku, ustavená pod ochranou Dohody 2. 8. 1918 jako Nejvyšší správa Severní oblasti v čele s Čajkovským (viz kap. 35), od podzimu 1918 Prozatímní vláda Severní oblasti. Čajkovskij odjel už v lednu 1919 do Paříže; Kolčaka uznala za nejvyššího vládce vláda Severní oblasti na jaře 1919, kdy v ní rozhodoval generál Miller. Vláda zanikla 19. 2. 1920 útekem do Norska.

⁸ Jevgenij Karlovič Miller (1867–1939), carský generál, v letech 1919–1920 generální gubernátor Severní oblasti a velitel tamní bílé Severní armády, kterou podporovali hlavně Britové. Uprchl z Archangelsku do Norska 19. 2. 1920, tedy téměř pět měsíců po britské evakuaci, a usadil se ve Francii. Dne 22. 9. 1937 ho v Paříži unesli agenti NKVD, převezli do Moskvy a 11. 5. 1939 tam byl zastřelen.

⁹ M. I. Bečín (údaje o životě nedohledány), archangelský odborový předák, za vlády Severní oblasti odsouzen a vězněn v Jokanze; po vzpouře vězňů 20. 2. 1920 stál v čele rady, kterou si vězni zvolili.

¹⁰ Jokanga (Jokanka), káznice na severovýchodě Kolského poloostrova u osady Jokanga, kterou zřídila vláda Severní oblasti pro politické vězně; v provozu od 22. 9. 1919. Do listopadu 1919 v ní bylo přes 1 000 vězňů, z nichž do pádu bílých přežilo 682. Po zprávě o dobytí Archangelsku se vězni 20. 2. 1920 vzbouřili a převzali správu.

¹¹ Murmansk, nezamrzající přístav na Kolském zálivu, založený roku 1916 jako Romanov na Murmanu a roku 1917 přejmenovaný; od března 1918 v něm byla vojska Dohody. Sovětská moc tam byla obnovena v únoru 1920.

¹² Spojenecká vojska opustila Archangelsk a Murmansk v září a říjnu 1919 na základě rozhodnutí britské vlády; vláda Severní oblasti padla až v únoru 1920 při postupu Rudé armády a vzpourách v bílých jednotkách (k Archangelsku viz též kap. 14).

Mezi Archangelskem a Murmanskem není přímé železniční spojení, a tak musíme podniknout dlouhou cestu zpět do Vologdy, abychom se dostali na pobřeží. V Petrozavodsku¹³ se dozvídáme, že kvůli neobvykle prudkým sněhovým bouřím nelze cestu nyní podniknout. Je Štědrý večer; do konce roku jsme se zavázali vrátit do Petrohradu. K naší velké lítosti se musíme cesty dál na sever vzdát.

¹³ Petrozavodsk, gubernské město Oloněcké gubernie na západním břehu Oněžského jezera, na Murmanské dráze z Petrohradu do Murmansku; od června 1920 středisko Karelské pracovní komuny.

Kapitola 37 – První dny roku 1921

Vojenské fronty jsou zlikvidovány; občanská válka skončila. Země si oddychla. Dohoda přestala financovat kontrarevoluci, blokáda však trvá dál. Dnes už se všeobecně uznává, že naděje na brzkou revoluci v Evropě je pouhá vidina. Západní proletariát, zapletený doma do těžkého zápasu se sílící reakcí, nemůže Rusku nijak pomoci. Sovětská republika je odkázána sama na sebe.

Všechny myšlenky se obracejí k hospodářské obnově. Komunistické kruhy a oficiální tisk vzrušeně diskutují o úloze dělníků v nynější situaci.¹ Připouští se, že militarizace práce selhala. Zdaleka nebyla produktivní, jak se tvrdilo; její účinky byly naopak rozkladné a demoralizující. Jakou novou úlohu svěřit proletariátu, to je palčivý problém, mezi předními bolševiky však o něm nepanuje jednota. Lenin tvrdí, že odbory nejsou připraveny řídit průmysl: jejich hlavním posláním je být „školami komunismu“ a v hospodářské oblasti se podílet jen postupně, stále větší měrou. Zinovjev a jeho stoupenci se stavějí na Leninovu stranu a jeho názory rozvádějí. Trockij však nesouhlasí a trvá na tom, že dělníci budou ještě dlouho neschopni průmysl řídit. Požaduje „pracovní frontu“, podřízenou železné kázni vojenského tažení. Proti tomuto pojetí se dělnické živly zasazují o okamžitou demokratizaci správy průmyslu. Vyloučení odborů z rozhodující úlohy v hospodářském životě je podle nich skutečnou příčinou žalostného stavu. Jsou přesvědčeni, že revoluční proletariát, který porazil veškerý ozbrojený odpor, zvítězí nad nepřítelem i na hospodářském poli. Dělníkům se však musí dát příležitost: naučí se to při práci.

Po celé zemi zuří diskuse, na jejímž vyústění závisí hospodářská budoucnost lidu.

* * *

Mnoho anarchistů zatčených v Charkově v předvečer potlačené konference bylo převezeno do Moskvy. Někteří jsou v Butyrkách, jiní jsou drženi *incommunicado* ve „vnitřní věznici“ Čeky. Jsou mezi nimi Volin, A. Baron a Lea, žena mého přítele Josifa Emigranta. Josif je prý mrtev. Se souhlasem charkovských úřadů se v doprovodu dvou přátel vydal do Machnova tábora, aby pomohl s dojednáváním podmínek dohody. Cestou všichni tři zmizeli – zabiti, jak se předpokládá, právě když vstoupili do vesnice, v níž probíhal pogrom.² Proslýchá se, že za tragédii nesou odpovědnost bolševici, ale nedokážu uvěřit, že by se dopustili takové zrady.

S pomocí Angeliky Balabanovové se přimlouvám za oběti porušeného příměří mezi sovětskou vládou a Machnem. Téměř všichni spadají pod to, co komunisté nazývají *idějnyje* anarchisté (anarchisté z přesvědčení); a Lenin mě ujistil, že strana k nim chová vlídné smýšlení. Angeličino úsilí mi zajistilo schůzku s Lacisem, vedoucím „Oddělení tajných operací“ Vé-Čeky, který má tyto případy na starosti. Když jsem se však v domluvenou hodinu dostavil, oznámili mi, že Lacis, jemuž byl účel mé návštěvy znám, nařídil, aby mě nepouštěli.

Stále jsem věřil, že je možné navázat mezi sovětskou vládou a anarchisty přátelštější vztahy, a obrátil jsem se na vlivné komunisty. Veliký úkol obnovy země, naléhal jsem, vyžaduje vzájemné porozumění a spolupráci. Moji bolševičtí přátelé však ten návrh s opovržením odbývají jako utopický, i když někteří z nich jsou ochotni pomoci k propuštění určitých jednotlivců tím, že se za ně „zaručí“. Nakonec se rozhodují obrátit se na samotného Lenina. V písemném podání mu líčím situaci a vykládám důvody – revoluční, etické i prospěchové –, proč by v zájmu společné věci měli být političtí vězni propuštěni.

Marně čekám na odpověď. Brány vězení zůstávají zavřené. V různých částech země dochází k dalšímu

¹ Tzv. diskuse o odborech, která se v bolševické straně rozhořela po V. všeruské konferenci odborů (2.–6. 11. 1920) a od konce prosince 1920 se vedla veřejně v tisku i na schůzích. Trockij (s Bucharinem) žádal „zestátnění“ odborů a jejich začlenění do hospodářské správy, Lenin a Zinovjev s tzv. platformou deseti hájili odbory jako „školu komunismu“ (Leninův projev z 30. 12. 1920) a Dělnická opozice v čele s Alexandrem Šljapnikovem a Alexandrou Kollontajovou chtěla svěřit řízení hospodářství sjezdu výrobců sdružených v odborech.

² Josif Emigrant (viz kap. 24) se po uzavření dohody s Machnem vydal se dvěma soudruhy, J. Alymovem (Suchovolským) a Safjanovem, do Huljajpole; v okolí Millerova všichni tři beze stopy zmizeli. Anarchisté se domnívali, že je zatkla a zastřelila místní Čeka. Přesné datum a okolnosti smrti nejsou známy (uvádí se podzim, podle jiných údajů listopad 1920).

zatýkání.

13. února. – Petr Kropotkin zemřel osmého tohoto měsíce.³ Ačkoli to nebylo docela nečekané, ta zpráva mnou hluboce otřásla. Pospíšil jsem si z Petrohradu do Dmitrova, kde se už sešla řada osobních přátel zesnulého. Téměř celá obec doprovodila ostatky k vlaku do Moskvy. Malé děti posypávaly cestu borovými větvemi a prostí venkované dojemně vzdali poctu muži, kterého mezi sebou milovali.

Sovětská vláda nabídla, že pohřeb převezme, ale Kropotkinova rodina a jeho soudruzi odmítli. Mají za to, že Petr, který celý život popíral stát, nemá být po smrti urážen jeho pozornostmi. Pohřební komise, kterou ustavily moskevské anarchistické organizace, požádala Lenina, aby dovolil uvězněným soudruhům zesnulého zúčastnit se pohřbu svého přítele a učitele. Lenin souhlasil a Ústřední výbor strany doporučil Čece, aby anarchisty dočasně propustila. Komise mě pověřila, abych věc zařídil, a tak jsem dostal příležitost navštívit vězně v Butyrkách. Shromáždilo se kolem mě přes dvacet z nich – bledé, umučené tváře, dychtivé oči a horoucí zájem o život, o který jsou připraveni.

Ve „vnitřní věznici“ Čeky mi bylo dovoleno vidět A. Barona, mluvčího anarchistů, kteří jsou tam vězněni. Doprovázel mě Jarčuk,⁴ sám teprve nedávno propuštěný. „Nejspíš budete brzy zase u nás,“ poznamenal k němu vyšetřovatel s jízlivou grimasou.

Protože všechny dopravní prostředky, tiskárny a materiály jsou znárodněny, byla komise nucena požádat Moskevský sovět, aby jí umožnil uskutečnit pohřební program. Po značném zdržení bylo povoleno vydat jednodenní čtyřstránkový list na památku zesnulého, úřady však trvají na tom, aby rukopisy – ačkoli jsou věnovány výhradně ocenění Kropotkina jako učence, člověka a anarchisty – byly předloženy cenzuře.

Čeka odmítla anarchistické vězně propustit bez záruky pohřební komise, že se vrátí. Když byla tato záruka dána, oznámila mi Mimořádná komise, že „při přezkoumání se zjistilo, že nejsou žádní anarchisté, které by bylo možné propustit“. Následovala horlivá výměna „názorů“ mezi Moskevským sovětem v osobě jeho předsedy Kameněva a Čekou, jež nakonec vyústila ve slavnostní slib, že všichni uvězněni moskevští anarchisté se budou smět pohřbu zúčastnit.

Ve Sloupovém sále Domu odborů leží vystaveny ostatky Petra Kropotkina. Kolem máry jde nepřetržitý proud dělníků, studentů a rolníků, aby zesnulému vzdali poslední poctu. Venku čeká obrovský zástup, aby ostatky doprovodil na místo posledního odpočinku. Vše je připraveno; rekviem už zaznělo, stanovená hodina odchodu už minula. Anarchističtí vězni však nepřišli. Naléhavé dotazy na Čecu přinášejí protichůdné informace: kolektivní záruka komise prý nestačí – muži se odmítají pohřbu zúčastnit – už byli propuštěni.

Je po poledni. Pohřeb se zdržuje. Je zřejmé, že Čeka naši dohodu sabotuje. Rozhodujeme se protestovat tím, že ze sálu demonstrativně odneseme vládní a komunistické věnce. Hrozba veřejného skandálu úřady rychle přivede k rozumu a do čtvrt hodiny přichází sedm vězňů z „vnitřní věznice“.⁵ Ujišťují nás, že anarchisté z Butyrek byli propuštěni a vzápětí se k nám připojí.⁶

Dlouhý průvod se pomalu vine ke hřbitovu. Studenti, zavěšení do sebe, tvoří po obou stranách nesmírného zástupu živý řetěz. Slunce jasně svítí na tvrdý, třpytivý sníh. Černé anarchistické prapory, prokládané záblesky šarlatu, vlají nad námi jako truchlivé paže lásky.

Na památku velikého anarchistického učence a učitele má být založeno Kropotkinovo muzeum.⁷ Výbor anarchistických organizací, který má podnik na starosti, požádal Emmu Goldmanovou a mě,

³ Petr Kropotkin (viz kap. 10) zemřel 8. 2. 1921 v Dmitrově ve věku 78 let na zápal plic, který ho postihl v lednu 1921. Pohřben byl 13. 2. 1921 na Novoděvičím hřbitově v Moskvě.

⁴ Jefim (Chaim) Zacharovič Jarčuk (1882, podle jiných údajů 1886 – 1937), anarchosyndikalista, povoláním krejčí, v roce 1917 člen výkonného výboru kronšadtského sovětu; v červenci 1917 přivedl kronšadtské námořníky do Petrohradu. Za bolševiků byl opakovaně vězněn. Roku 1925 vstoupil do komunistické strany; za Velkého teroru byl roku 1937 zastřelen.

⁵ Mezi sedmi propuštěnými z vnitřní věznice Čeky byli Aron Baron, Fanja Baronová, Olga Taratutová a Mark Mračnyj. Propuštěni byli na čestné slovo a ještě v noci po pohřbu, kolem půlnoci, se do vězení sami vrátili.

⁶ Poznámka autora: Na poslední chvíli je Čeka odmítla propustit.

⁷ Muzeum P. A. Kropotkina bylo otevřeno 9. 12. 1923 v Kropotkinově rodném domě v Moskvě; roku 1939 bylo zrušeno.

abychom pomohli s jeho zřízením. Naše další spolupráce s Muzeem revoluce se stala nemožnou kvůli svévolnému postoji *Istpartu*. Práce pro Kropotkinovo muzeum má navíc větší bezprostřední význam a silněji oslovuje mé sympatie. Rozvázal jsem svůj poměr k Muzeu revoluce a přijal místo tajemníka Kropotkinovy pamětní komise.

Kapitola 38 – Kronštadt

*Petrohrad, únor 1921.*¹ – Je krutá zima a lidé ve městě strašně trpí. Sněhové vánice nás odřízly od venkova; přísun potravin téměř ustal. Vydává se teď jen půl libry chleba. Většina domů je nevytápěná. Za soumraku se kolem velké hromady dříví u hotelu Astoria plíží staré ženy, ale hlídka je ostražitá. Několik továren bylo pro nedostatek paliva zavřeno a zaměstnanci byli převedeni na poloviční přídělý. Svolali schůzi, aby se o situaci poradili, ale úřady ji nedovolily.

Dělníci Trubočného závodu vstoupili do stávk.² Stěžují si, že při rozdělování zimního oblečení byli komunisté nepatřičně zvýhodněni oproti nestraníkům. Vláda odmítá jejich stížnosti projednat, dokud se muži nevrátí do práce.

Na ulici u závodu se shromáždily zástupy stávkujících a k jejich rozeznání byli vysláni vojáci. Byli to *kursanti*, mladí komunisté z vojenské akademie. K násilí nedošlo.

Teď se ke stávkujícím připojili dělníci z Admiraltitních dílen a Galerních doků. Panuje velká nevole proti povýšenému postojí vlády. Byl učiněn pokus o pouliční demonstraci, ale jízdní vojsko ji potlačilo.

27. února. – Ve městě nervózní nálada. Stávková situace je stále vážnější. Práci přerušily Patronnyj závod, Baltijskij závod a továrna Laferm.³ Úřady nařídily stávkujícím, aby práci obnovili. Ve městě je stanné právo. Zvláštní Výbor obrany (*Komitet oborony*)⁴ je vybaven mimořádnými pravomocemi; v jeho čele stojí Zinovjev.

Na včerejším večerním zasedání sovětu označil jeden vojenský člen Výboru obrany stávkující za zrádce revoluce. Byl to Laševič. Vypadal tlustý, mastný a odpudivě smyslný. Nespokojené dělníky nazval „pijavicemi, které se snaží vydírat“ (*škurniki*), a žádal proti nim drastická opatření. Sovět přijal usnesení o výluce dělníků Trubočného závodu. To znamená ztrátu přídělů – skutečné hladovění.

28. února. – Dnes se v ulicích objevila provolání stávkujících. Uvádějí případy dělníků, které našli ve vlastních bytech umrzlé. Hlavním požadavkem je zimní oblečení a pravidelnější výdej přídělů. Některé letáky protestují proti zákazu továrních schůzí. „Lidé se chtějí společně poradit, jak si ulevit z nouze,“ stojí v nich. Zinovjev tvrdí, že za všemi potížemi stojí pikle menševíků a sociálních revolucionářů.

Stávky poprvé dostávají politický ráz. Pozdě odpoledne bylo vylepeno provolání s dalekosáhlejšími požadavky. „Je nutná naprostá změna vládní politiky,“ píše se v něm. „Dělníci a rolníci potřebují především svobodu. Nechtějí žít podle dekretů bolševíků; chtějí sami rozhodovat o svém osudu. Požadujeme propuštění všech zatčených socialistů a nestranických dělníků; zrušení stanného práva; svobodu slova, tisku a shromažďování pro všechny pracující; svobodné volby závodních a továrních výborů, zástupců odborů a sovětů.“

1. března. – Probíhá mnoho zatýkání. Skupiny stávkujících obklopené čekisty na cestě do vězení jsou běžným výjevem. Ve městě panuje velké rozhořčení. Slyším, že několik odborových svazů bylo zlikvidováno a jejich činní členové předáni Čece. Provolání však vycházejí dál. Svévolný postoj úřadů probouzí reakční nálady. Situace je stále napjatější. Ozývá se volání po *Učredilce* (Ústavodárném shromáždění). Koluje manifest podepsaný „socialistickými dělníky Něvského obvodu“, který otevřeně útočí na komunistický režim. „Víme, kdo se bojí Ústavodárného shromáždění,“ prohlašuje se v něm. „Ti, kdo nás už nebudou moci okrádat. Místo toho se budou muset před zástupci lidu zodpovídat ze

¹ Poznámka autora: Podrobnou studii kronštdtské tragédie i s příslušnými dokumenty najde čtenář v autorově brožurě *The Kronstadt Rebellion (Kronštdtské povstání)*, kterou vydal *Der Syndicalist*, Berlín 1922.

² K Trubočnému závodu viz kap. 20. Stávky a protestní shromáždění v petrohradských továrnách začaly 23.–24. 2. 1921 právě v Trubočném závodě a rychle se šířily; dělníci žádali vyšší přídělý a zimní oděv, později i svobodu slova a propuštění politických vězňů. Demonstrace rozháněly oddíly *kursantů* a aktivisté stávek byli zatýkáni.

³ Patronnyj (Nábojový) závod vyráběl střelivo; Baltijskij (Baltský) závod je loděnice na Vasiljevském ostrově, založená roku 1856; Laferm byla velká tabáková továrna, založená roku 1852 (po roce 1922 nesla jméno Urického).

⁴ Výbor obrany Petrohradu ustavil Zinovjev 24. 2. 1921, kdy stávky vypukly; ve městě byl vyhlášen válečný (stanný) stav (podle jiných údajů 25. 2.). Vládním sdělením z 2. 3. 1921 byl Petrohrad s gubernií postaven do stavu obležení a Výbor obrany dostal v petrohradském opevněném prostoru veškerou moc.

svého podvodu, svých krádeží a všech svých zločinů.“

Zinovjev je znepokojen; telegrafoval do Moskvy o vojsko. Místní posádka prý se stávkujícími sympatizuje. Do města bylo povoláno vojsko z provincie: zvláštní komunistické pluky už dorazily. Dnes byl vyhlášen mimořádný válečný stav.

2. března. – Velmi znepokojivé zprávy. V Moskvě vypukly velké stávky. Dnes jsem v Astorii slyšel, že u Kremlu došlo k ozbrojeným srážkám a tekla krev. Bolševici vydávají současné události v obou hlavních městech za důkaz kontrarevolučního spiknutí.

Říká se, že do města přijeli kronšadtští námořníci, aby zjistili, co je příčinou nepokojů. Nelze rozeznat pravdu od výmyslu. Nedostatek veřejného tisku živí ty nejdivočejší pověsti. Oficiální listy ztratily důvěru.

3. března. – Kronšadt je neklidný.⁵ Nesouhlasí s drastickými metodami vlády proti nespokojeným dělníkům. Muži z bitevní lodi *Petropavlovsk*⁶ přijali rezoluci, v níž vyslovují stávkujícím sympatie.

Dnes vyšlo najevo, že 28. února byla do města vyslána komise námořníků, aby prošetřila stávkovou situaci. Její zpráva vyzněla pro úřady nepříznivě. Dne 1. března svolaly posádky první a druhé eskadry Baltského loďstva veřejnou schůzi na Kotevním náměstí.⁷ Shromáždění se zúčastnilo 16 000 námořníků, rudoarmějců a dělníků. Předsedal mu předseda výkonného výboru kronšadtského sovětu, komunista Vasiljev.⁸ K posluchačům promluvil Kalinin, prezident republiky,⁹ a Kuzmin, komisař Baltského loďstva.¹⁰ Námořníci byli sovětské vládě naprosto přátelsky nakloněni a Kalinina přivítali při jeho příjezdu do Kronšadtu vojenskými počtami, hudbou a prapory.

Na schůzi se jednalo o situaci v Petrohradě a o zprávě vyšetřovací komise námořníků. Posluchači otevřeně dávali najevo rozhořčení nad prostředky, jichž Zinovjev proti dělníkům použil. Prezident Kalinin a komisař Kuzmin stávkující zahrnuli výčitkami a petropavlovskou rezoluci odsoudili jako kontrarevoluční. Námořníci zdůrazňovali svou věrnost sovětskému zřízení, odsoudili však bolševickou byrokracii. Rezoluce byla přijata.

4. března. – Ve městě velké nervové napětí. Stávky pokračují; v Moskvě znovu došlo k dělnickým nepokojům. Zemí se šíří vlna nespokojenosti. Z Tambovska, ze Sibíře, z Ukrajiny a z Kavkazu se hlásí rolnická povstání.¹¹ Země je na pokraji zoufalství. Pevně se doufalo, že s koncem občanské války komunisté přísný vojenský režim zmírní. Vláda ohlásila svůj záměr hospodářské obnovy a lid toužil spolupracovat. Těšil se na ulehčení těžkých břemen, na zrušení válečných omezení a na zavedení základních svobod.

Fronty jsou zlikvidovány, ale stará politika pokračuje a militarizace práce ochromuje oživení průmyslu. Otevřeně se tvrdí, že komunistické straně jde víc o upevnění vlastní politické moci než o záchranu

⁵ Kronšadtské povstání (1.–18. 3. 1921): posádky bitevních lodí *Petropavlovsk* a *Sevastopol* přijaly 28. 2. 1921 rezoluci, kterou 1. 3. schválilo shromáždění asi 16 000 lidí; 2. 3. konference delegátů zatkla komisaře Kuzmina a předsedu sovětu Vasiljeva a vzešel z ní Prozatímní revoluční výbor v čele s Petričenkem. Vláda povstání vydávala za bělogvardějské spiknutí a potlačila je útoky přes zamrzlý Finský záliv; velel jim Michail Nikolajevič Tuchačevskij (1893–1937), pozdější maršál, zastřelený 12. 6. 1937 po procesu s vojevůdci. Účastníci povstání byli rehabilitováni roku 1994.

⁶ *Petropavlovsk*, bitevní loď (dreadnought) třídy Gangut, spuštěná na vodu roku 1911 a zařazená do služby na přelomu let 1914 a 1915; po potlačení povstání byla 31. 3. 1921 přejmenována na *Marat*.

⁷ Kotevní náměstí (*Jakornaja ploščad'*), hlavní náměstí Kronšadtu a místo velkých shromáždění; stojí na něm Námořní chrám sv. Mikuláše (1903–1913).

⁸ P. D. Vasiljev, komunista, předseda výkonného výboru kronšadtského sovětu; 2. 3. 1921 ho vzbouřenci zatkli spolu s Kuzminem.

⁹ Michail Kalinin (viz kap. 11), předseda Všeruského ústředního výkonného výboru, tedy formální hlava sovětského státu; úřad prezidenta sovětské Rusko nemělo.

¹⁰ Nikolaj Nikolajevič Kuzmin (1883–1938), bolševik, v roce 1921 komisař Baltského loďstva. Vzbouřenci ho 2. 3. 1921 zatkli spolu s předsedou kronšadtského sovětu Vasiljevem. Za Velkého teroru byl roku 1937 zatčen, odsouzen k smrti a 8. 2. 1938 zastřelen.

¹¹ Tambovské rolnické povstání (antonovština), vedené bývalým eserem Alexandrem Antonovem, trvalo od srpna 1920 do léta 1921; v lednu až březnu 1921 vypuklo rozsáhlé Západosibiřské povstání. Rolnické vzpoury proti rekvizicím zachvátily tehdy i Povolží, Ukrajinu a Severní Kavkaz.

revoluce.

Dnes vyšel úřední manifest.¹² Je podepsán Leninem a Trockým a prohlašuje Kronštadt za vinný vzpourou (*mjatěž*). Požadavek námořníků na svobodné sověty je odsuzován jako „kontrarevoluční spiknutí proti proletářské republice“. Členové komunistické strany mají nařízeno jít do závodů a továren a „sešikovat dělníky na podporu vlády proti zrádcům“. Kronštadt má být potlačen.

Moskevská rozhlasová stanice vyslala zprávu adresovanou „všem, všem, všem“:

Petrohrad je klidný a je v něm pořádek, a dokonce i ony nečetné továrny, v nichž nedávno zazněla obvinění proti sovětské vládě, teď chápou, že je to dílo provokatérů... právě v této chvíli, kdy v Americe přebírá otěže vlády nový republikánský režim¹³ a projevuje sklon navázat se sovětským Ruskem obchodní styky, nemá šíření lživých pověstí a organizování nepokojů v Kronštadu jiný účel než ovlivnit amerického prezidenta a změnit jeho politiku vůči Rusku. Současně zasedá Londýnská konference¹⁴ a šíření podobných pověstí musí ovlivnit také tureckou delegaci a učinit ji povolnější vůči požadavkům Dohody. Vzpoura posádky *Petropavlovsku* je nepochybně součástí velkého spiknutí, jehož cílem je vyvolat zmatky uvnitř sovětského Ruska a poškodit naše mezinárodní postavení... Tento plán uskutečňuje uvnitř Ruska jeden carský generál a bývalí důstojníci a jejich činnost podporují menševici a sociální revolucionáři.

Celý Severní okruh je ve válečném stavu a všechna shromáždění jsou zakázána. K ochraně vládních institucí byla učiněna rozsáhlá opatření. V Astorii, kde bydlí Zinovjev a další přední bolševici, jsou rozmístěny kulomety. Tyto přípravy všeobecnou nervozitu ještě zvyšují. Úřední vyhlášky prikazují stávkujícím, aby se okamžitě vrátili do továren, zakazují přerušení práce a varují obyvatelstvo před srocováním v ulicích.

Výbor obrany zahájil „čistku“ města. Mnoho dělníků podezřelých ze sympatií ke Kronštadu bylo zatčeno. Všichni petrohradští námořníci a část posádky, pokládaná za „nespolehlivou“, dostali rozkaz odejít na vzdálená místa, zatímco rodiny kronštadtských námořníků žijící v Petrohradě jsou drženy jako rukojmí. Výbor obrany oznámil Kronštadu, že „zajatci jsou drženi jako ‚zástava‘ za bezpečnost komisaře Baltského loďstva N. N. Kuzmina, předsedy kronštadtského sovětu T. Vasiljeva a dalších komunistů. Utrpí-li naši soudruzi sebemenší úhonu, zaplatí za to rukojmí životem.“

„Nechceme krveprolití,“ odpověděl Kronštadt telegraficky. „Ani jednomu komunistovi jsme neublížili.“

Petrohradští dělníci úzkostně čekají, jak se věci vyvinou. Doufají, že zákrok námořníků může situaci obrátit v jejich prospěch. Funkční období kronštadtského sovětu se chýlí ke konci a připravují se nové volby.

Dne 2. března se konala konference delegátů, na níž bylo přítomno 300 zástupců lodí, posádky, odborových svazů a továren, mezi nimi i řada komunistů. Konference schválila rezoluci, kterou předešlého dne přijalo hromadné shromáždění. Lenin a Trockij ji prohlásili za kontrarevoluční a za důkaz bělogvardějského spiknutí.¹⁵

REZOLUCE VALNÉ HROMADY POSÁDEK PRVNÍ A DRUHÉ ESKADRY BALTSKÉHO LOĎSTVA, KONANÉ 1. BŘEZNA 1921

Vyslechnuvše zprávu zástupců, které vyslala valná hromada lodních posádek do Petrohradu, aby tam prošetřili situaci, usnesli jsme se:

¹² Vládní sdělení Rady práce a obrany „O vzpouře bývalého generála Kozlovského a lodi *Petropavlovsk*“, datované 2. 3. 1921 a otištěné v *Pravdě* 3. 3. 1921; podepsali je Lenin a Trockij. Prohlásilo Kozlovského a jeho stoupence za psance a Petrohrad s gubernií postavilo do stavu obležení.

¹³ Warren G. Harding (1865–1923), republikán, se ujal úřadu prezidenta USA 4. 3. 1921 po demokratovi Woodrowu Wilsonovi. Zemřel v úřadu 2. 8. 1923 v San Francisku náhle, patrně na srdeční selhání.

¹⁴ Londýnská konference (od 21. 2. do poloviny března 1921), na níž Dohoda jednala s delegacemi cařihradské vlády i ankerského Velkého národního shromáždění o úpravě sèvreské mírové smlouvy s Tureckem; skončila bez výsledku.

¹⁵ Poznámka autora: Tento historický dokument, v Rusku potlačený, je zde otištěn v plném znění.

1. vzhledem k tomu, že nynější sověty nevyjadřují vůli dělníků a rolníků, uspořádat neprodleně nové volby tajným hlasováním, přičemž předvolební kampaň mezi dělníky a rolníky musí mít plnou svobodu agitace;
 2. zavést svobodu slova a tisku pro dělníky a rolníky, pro anarchisty a levé socialistické strany;
 3. zajistit svobodu shromažďování pro odborové svazy a rolnické organizace;
 4. svolat nejpozději na 19. března 1921¹⁶ nestranickou konferenci dělníků, rudoarmějců a námořníků Petrohradu, Kronštadu a Petrohradské gubernie;
 5. propustit všechny politické vězně socialistických stran, jakož i všechny dělníky, rolníky, vojáky a námořníky uvězněné v souvislosti s dělnickým a rolnickým hnutím;
 6. zvolit komisi, která přezkoumá případy osob držených ve vězeních a koncentračních táborech;
 7. zrušit všechny *politoděly* (politické úřady), protože žádná strana nemá mít zvláštní výsady při šíření svých idejí ani dostávat k tomu účelu finanční podporu od vlády. Místo nich mají být zřízeny osvětové a kulturní komise, volené místně a financované vládou;
 8. neprodleně zrušit všechny *zagruditělnyje otrjady* (ozbrojené oddíly, které bolševici zřídili, aby potlačovali obchod a zabavovali potraviny a jiné výrobky; nezodpovědnost a svévole jejich metod byly po celé zemi pověstné);
 9. vyrovnat přiděly všech pracujících, s výjimkou těch, kdo jsou zaměstnáni v provozech zdraví škodlivých;
 10. zrušit komunistické bojové oddíly ve všech složkách armády, jakož i komunistické strážce držené v závodech a továrnách. Budou-li takové strážce nebo vojenské oddíly pokládány za nezbytné, mají být v armádě jmenovány z řad mužstva a v továrnách podle uvážení dělníků;
 11. dát rolníkům plnou svobodu nakládat s jejich půdou a také právo chovat dobytek pod podmínkou, že rolníci budou hospodařit vlastními prostředky, to jest bez využívání najaté pracovní síly;
 12. požádat všechny složky armády, jakož i naše soudruhy vojenské *kursanty*, aby se k našim usnesením připojili;
 13. žádat, aby tisk našim usnesením zajistil publicitu;
 14. ustavit pojízdnou kontrolní komisi;
 15. povolit svobodnou *kustarnou* (individuální, drobnou) výrobu vlastní prací.
- Rezoluci přijala schůze brigády jednomyslně, dva se zdrželi hlasování.
- PETRIČENKO,¹⁷ předseda schůze brigády.
- PEREPELKIN,¹⁸ tajemník.
- Rezoluci přijala drtivá většina kronštadtské posádky.

¹⁶ Ve známých zněních rezoluce stojí „nejpozději do 10. března 1921“ (tak i u Emmy Goldmanové); údaj 19. března je patrně chybný.

¹⁷ Stěpan Maximovič Petričenko (1892–1947), písař bitevní lodi *Petropavlovsk*, předseda Prozatímního revolučního výboru Kronštadu. Po pádu povstání uprchl po ledu do Finska, kde od roku 1922 spolupracoval se sovětskou rozvědkou; roku 1941 ho finské úřady zatkl, v dubnu 1945 byl vydán do SSSR a odsouzen k deseti letům nucených prací. Zemřel 2. 6. 1947 při převozu ze solikamského tábora do vladimířské věznice; příčina smrti není známa.

¹⁸ Perepelkin, elektrikář bitevní lodi *Sevastopol*, člen Prozatímního revolučního výboru Kronštadu; další osud se nepodařilo zjistit.

VASILJEV, předseda.

Kalinin a Vasiljev hlasují proti rezoluci.

4. března. – Pozdě v noci. Mimořádné zasedání Petrosovětu v Tauridském paláci bylo nabito komunisty, většinou mladíky, fanatickými a nesnášenlivými. Vstup byl jen na zvláštní vstupenky; aby se člověk po zakázané hodině dostal domů, musel si navíc opatřit *propusk* (propustku). Zástupci dílen a dělnických výborů seděli na galeriích, protože místa v sále obsadili komunisté. Několik továrních delegátů dostalo slovo, ale jakmile se pokusili vyložit svou věc, byli překřičeni. Zinovjev schůzi opakovaně vyzýval, aby dala opozici příležitost vyslovit se, jeho výzvě však chyběla energie a přesvědčení.

Ani jediný hlas se nevyslovil pro Ústavodárné shromáždění. Jeden dělník z továrny prosil vládu, aby vzala v úvahu stížnosti dělníků, kteří trpí zimou a hladem. Zinovjev odpověděl, že stávkující jsou nepřátelé sovětského režimu. Kalinin prohlásil Kronštadt za hlavní stan spiknutí generála Kozlovského.¹⁹ Jeden námořník připomněl Zinovjevovi dobu, kdy ho s Leninem pronásledoval Kerenskij jako kontrarevolucionáře a kdy je zachránili právě ti námořníci, které teď odsuzují jako zrádce.²⁰ Kronštadt požaduje jen poctivé volby, prohlásil. Nebylo mu dovoleno pokračovat. Hromový hlas a vášnivá výzva Jevdokimova,²¹ Zinovjevova pobočníka, vybičovaly komunisty do krajního vzrušení. Jeho rezoluce byla přijata za bouřlivého protestu nestranických delegátů a dělníků. Rezoluce prohlašuje Kronštadt za vinný kontrarevolučním pokusem proti sovětskému režimu a žádá jeho okamžitou kapitulaci. Je to vyhlášení války.

5. března. – Mnozí bolševici odmítají uvěřit, že usnesení sovětu bude provedeno. Bylo by příliš obłudné napadnout se zbraní v ruce „chloubu a slávu ruské revoluce“, jak Trockij kronšadtské námořníky nazval. V kruhu přátel mnozí komunisté vyhrožují, že vystoupí ze strany, dojde-li k takovému krvavému činu.

Trockij měl včera večer promluvit v Petrosovětu. Jeho nepřítomnost se vykládala tak, že se vážnost situace přehání. V noci však přijel a dnes vydal Kronštadtultimátum:

Dělnicko-rolnická vláda rozhodla, že Kronštadt a vzbouřené lodi se musí neprodleně podrobit autoritě sovětské republiky. Proto rozkazují všem, kdo pozvedli ruku proti socialistické vlasti, aby okamžitě složili zbraně. Zatvrzelce je třeba odzbrojit a předat sovětským úřadům. Zatčení komisaři a další představitelé vlády musí být okamžitě propuštěni. Jen ti, kdo se vzdají bezpodmínečně, mohou počítat s milostí sovětské republiky.

Současně vydávám rozkazy připravit se k potlačení vzpoury a ke zkrocení vzbouřenců silou zbraní. Odpovědnost za škody, které může utrpět pokojné obyvatelstvo, padne plně na hlavy kontrarevolučních vzbouřenců.

Toto varování je poslední.

TROCKIJ,

předseda Revoluční vojenské rady republiky.

KAMENĚV,²²

¹⁹ Alexandr Nikolajevič Kozlovskij (1864–1940), bývalý carský generál, který přešel do služeb Rudé armády a v roce 1921 velel kronšadtckému pevnostnímu dělostřelectvu. Sovětská vláda ho od počátku března 1921 vydávala za vůdce vzpoury, ačkoli vzbouřenci jeho vojenské rady nepřijímali. Po pádu Kronštadtuprchl s tisíci vzbouřenců do Finska, kde roku 1940 zemřel; pohřben je na pravoslavném hřbitově v Helsinkách.

²⁰ Narážka na červencové dny 3.–5. (16.–18.) 7. 1917, ozbrojené demonstrace proti Prozatímní vládě, jichž se hojně účastnili kronšadtští námořníci. Vláda pak bolševické vůdce obvinila ze vzpoury a ze spolupráce s Německem; Lenin a Zinovjev se skrývali u Razlivu a Lenin poté ve Finsku.

²¹ Grigorij Jeremejevič Jevdokimov (1884–1936), bolševik, Zinovjevův stoupenec, v letech 1920–1923 předseda petrohradské odborové rady; později člen Zinovjevovy opozice. V prvním moskevském procesu byl odsouzen k smrti a 25. 8. 1936 v Moskvě zastřelen.

²² Sergej Sergejevič Kameněv (1881–1936), bývalý carský plukovník, v letech 1919–1924 vrchní velitel ozbrojených sil republiky (nezaměňovat s Lvem Kameněvem, viz kap. 11). Zemřel 25. 8. 1936 v Moskvě na srdeční záchvat; od roku 1937

vrchní velitel.

Město je na pokraji paniky. Továrny jsou zavřené a proslýchá se o demonstracích a nepokojích. Začínají být slyšet výhrůžky proti Židům. Do Petrohradu a okolí dál proudí vojsko. Trockij poslal Kronštadt další výzvu, aby se vzdal, a rozkaz obsahuje výhrůžku: „Postřelím vás jako bažanty.“²³ Dokonce i někteří komunisté jsou pobouřeni tónem, který vláda nasadila. Je osudná chyba, říkají, vykládat si prosbu dělníků o chléb jako opozici. Sympatie Kronštadt se stávkujícími a jejich požadavek poctivých voleb Zinovjev překroutil v kontrarevoluční spiknutí. Probral jsem situaci s několika přáteli, mezi nimi s řadou komunistů. Máme za to, že je ještě čas situaci zachránit. Komise, k níž by námořníci i dělníci měli důvěru, by mohla rozbouřené vášně utišit a najít uspokojivé řešení naléhavých problémů. Je neuvěřitelné, že by poměrně bezvýznamná příhoda, jako byla původní stávka v Trubočném závodě, měla být úmyslně vyprovokována v občanskou válku se vším krveprolitím, které s sebou nese.

Komunisté, s nimiž jsem tento návrh probíral, jsou všichni pro, ale neodvažují se ujmout iniciativy. Nikdo nevěří historce o Kozlovském. Všichni se shodují, že námořníci jsou nejpevnější oporou sovětů; jejich cílem je přimět úřady k nezbytným reformám. Do jisté míry už uspěli. *Zagraditeľnyje otrjady*, pověstné svou surovostí a svévolí, byly v Petrohradské gubernii zrušeny a některé dělnické organizace dostaly povolení vysílat na venkov zástupce k nákupu potravin. Během posledních dvou dnů byly také několika továrnám vydány zvláštní příděly a oblečení. Vláda se obává všeobecného povstání. Petrohrad je teď v „mimořádném stavu obležení“; venku se smí být jen do devíti večer. Ve městě je však klid. Nečekám žádné vážné ořesy, pokud se úřady podaří přimět k rozumnějšímu a spravedlivějšímu postupu. V naději, že se otevře cesta k mírovému řešení, předložil jsem Zinovjevovi návrh na smířčí řízení, podepsaný osobami bolševikům přátelsky nakloněnými:

Petrohradskému sovětu práce a obrany,²⁴

PŘEDSEDOVI ZINOVJEVOVI:

Mlčet teď je nemožné, ba zločinné. Nedávné události nás anarchisty nutí promluvit a prohlásit, jaký postoj zaujímáme k nynější situaci.

Kvas, který se projevuje mezi dělníky a námořníky, je výsledkem příčin, jež si žádají naši vážnou pozornost. Zima a hlad vyvolaly nespokojenost a nedostatek jakékoli možnosti diskuse a kritiky nutí dělníky a námořníky, aby své stížnosti vynášeli na veřejnost.

Bělogvardějské bandy chtějí a mohou se pokusit této nespokojenosti využít ve svém třídním zájmu. Skrývají se za dělníky a námořníky a rozhlašují hesla Ústavodárného shromáždění, svobodného obchodu a podobné požadavky.

My anarchisté jsme klam těchto hesel dávno odhalili a prohlašujeme před celým světem, že proti každému kontrarevolučnímu pokusu budeme bojovat se zbraní v ruce, ve spolupráci se všemi přáteli sociální revoluce a ruku v ruce s bolševiky.

Pokud jde o konflikt mezi sovětskou vládou a dělníky a námořníky, zastáváme názor, že nemá být řešen silou zbraní, nýbrž soudružskou dohodou. Sáhne-li sovětská vláda ke krveprolití, nezastraší tím – v dané situaci – dělníky ani je neuklidní. Naopak, věci to jen zhorší a posílí to Dohodu i vnitřní kontrarevoluci.

A co je ještě důležitější: použití síly Dělnicko-rolnickou vládou proti dělníkům a námořníkům bude mít demoralizující účinek na mezinárodní revoluční hnutí a přivodí sociální revoluci nevyčíslitelnou škodu.

Soudruzi bolševici, vzpamatujte se, dokud není pozdě! Nezahrávejte si s ohněm: chystáte se učinit krok nanejvýš vážný a rozhodující.

byl prohlášen za „nepřítele lidu“, později byl rehabilitován.

²³ Výhrůžku, že zatvřelí vzbouřenci budou postřeleni „jako koroptve“ (rus. *kak kuropatok*), obsahoval podle dostupných údajů leták Zinovjevova Výboru obrany, shazovaný nad Kronštadtem z letadel; Trockému se připisuje patrně mylně.

²⁴ Míňen Výbor obrany, jemuž předsedal Zinovjev.

Předkládáme vám tímto návrh: Ať je zvolena komise složená z pěti osob, mezi nimi dvou anarchistů. Komise odjede do Kronštadu, aby spor urovnala mírovou cestou. V dané situaci je to nejradikálnější způsob. Bude mít mezinárodní revoluční význam.

ALEXANDER BERKMAN

EMMA GOLDMANOVÁ

PERKUS

PETROVSKIJ

Petrohrad, 5. března 1921.

6. března. – Kronštadt dnes vyslal rozhlasem prohlášení o svém postoji. Zní:

Naše věc je spravedlivá, stojíme za mocí sovětů, ne stran. Stojíme za svobodně volenými zástupci pracujících mas. Náhražkové sověty, s nimiž manipuluje komunistická strana, byly k našim potřebám a požadavkům vždy hluché; jedinou odpovědí, které se nám kdy dostalo, byla střelba... Soudruzi! Úmyslně překrucují pravdu a uchylují se k té nejpodlejší pomluvě... V Kronštadu je veškerá moc výhradně v rukou revolučních námořníků, vojáků a dělníků – ne u kontrarevolucionářů vedených jakýmsi Kozlovským, jak se vás snaží přesvědčit prolhaný moskevský rozhlas... Neotálejte, soudruzi! Přidejte se k nám, navažte s námi spojení: žádejte, aby do Kronštadu byli vpuštěni vaši delegáti. Jen oni vám řeknou celou pravdu a odhalí ďábelskou pomluvu o finském chlebu a nabídkách Dohody.

Ať žije revoluční proletariát a rolnictvo!

Ať žije moc svobodně volených sovětů.

7. března. – Když přecházím Něvský, dolehne k mým uším vzdálené dunění. Ozve se znovu, silnější a bližší, jako by se valilo ke mně. Najednou si uvědomuji, že pálí dělostřelectvo. Je šest hodin večer. Na Kronštadt se útočí!²⁵

Dny úzkosti a kanonády. Srdce mám zdřevěnělé zoufalstvím; něco ve mně umřelo. Lidé v ulicích vypadají zdrceně žalem a zmateně. Nikdo si netroufá promluvit. Vzduch trhá hřmění těžkých děl.

17. března. – Kronštadt dnes padl.²⁶

V jeho ulicích leží mrtvé tisíce námořníků a dělníků. Popravy zajatců a rukojmích bez soudu pokračují.

18. března. – Vítězové slaví výročí Komuny z roku 1871.²⁷ Trockij a Zinovjev odsuzují Thiersa²⁸ a Galliffeta²⁹ za vraždění pařížských povstalců...

²⁵ Dělostřelecké ostřelování Kronštadu začalo večer 7. 3. 1921; pěchota zaútočila přes led před svítáním 8. 3. a byla s těžkými ztrátami odražena.

²⁶ Rozhodující útok začal v noci na 17. 3. 1921; boje v ulicích trvaly celý den a pevnost byla zcela v rukou vládních vojsk do poledne 18. 3. (pád se proto datuje k 17., nebo k 18. březnu). Údaje o ztrátách se značně rozcházejí: vzbouřenců padlo podle oficiálních údajů přes 1 000, vládní vojska při závěrečném útoku ztratila 527 mrtvých a přes 3 800 raněných, podle jiných odhadů (včetně prvního útoku) až kolem 10 000 mrtvých, raněných a nezvěstných. Asi 8 000 vzbouřenců uprchlo po ledu do Finska. Do léta 1921 bylo k smrti odsouzeno 2 103 osob a k odnětí svobody 6 459; o počtu skutečně popravených se údaje rozcházejí (asi 1 200 až přes 2 100).

²⁷ Pařížská komuna, revoluční samospráva Paříže vyhlášená po povstání 18. 3. 1871; vládní vojska ji potlačila v „krvavém týdnu“ 21.–28. 5. 1871, kdy zahynuly tisíce komunardů, mnozí z nich popraveni bez soudu (odhady počtu obětí se rozcházejí).

²⁸ Adolphe Thiers (1797–1877), francouzský státník a historik, od února 1871 hlava výkonné moci a v letech 1871–1873 prezident republiky; řídil potlačení Pařížské komuny. Zemřel 3. 9. 1877 v Saint-Germain-en-Laye na mrtvici.

²⁹ Gaston de Galliffet (1830–1909), francouzský generál, který při potlačování Pařížské komuny dával zajaté komunardy svévolně vybírat k okamžité popravě a vysloužil si přezdívku „kat Komuny“; v letech 1899–1900 ministr války. Zemřel 8. 7. 1909 v Paříži.

Kapitola 39 – Poslední články řetězu

Zamyšleně stojí Puškin na kamenném podstavci a hledí na život, který plyne náměstím nesoucím jeho jméno.¹ Stromy na bulváru se usmívají rašící zelení a chodci se vyhřívají na dubnovém slunci. Známy obraz moskevských ulic, a přece je v lidech nová, zvláštní nálada. Městem šlehla vidina Kronštadu; její vyhaslé uhlíky leží popelavě šedé na tvářích. Cítím bezútěšného ducha v průvodu nejrozumnějších postav a oděvů – dělníci v roztrhané obuvi, nohy omotané hadry; studenti v černých košilích přepásaných v pase, jejichž cípy vlají ve větru; rolníci v *laptích* z pletené slámy, vojáci v dlouhých šedých pláštích a snědí synové Kavkazu v jasnějších barvách. Mezi nimi se proplétají mladé ženy v krátkých sukních a s holýma nohama, některé v mužských botách. Většina z nich je nalíčená, i malá děvčata. Směle se dívají na muže a očima je zvou.

Z nedaleké zahrady zní veselá hudba. U stolečků obsluhují číšníci v bílých zástěrách hosty jídlem a nápoji. U vrat se shlukují hloučky lidí a zachmuřeně přihlížejí té nevidané podívané. „Buržujové! Ztracení spekulanti!“ bručí. To je Nep² v akci.³

Po celé ulici se otevřely obchody s umytými výklady a čerstvě namalovanými štíty, které hlásají soukromé vlastnictví. Na odiv jsou vystaveny potraviny ve velkém množství a v hojném výběru. Na chodníku se tísní muži a ženy plní nevole a hltají očima lákavé zboží. „Na přiděly jídlo není!“ poznamená kdosi sarkasticky. „Za tohle jsme prolévali krev!“ zakleje voják.

Na rohu na mě zavolá ženský hlas: „Á, americký *tovarišč!*“ Je to Lena, má mladá známá z razie na Ochotném trhu před více než rokem. Vypadá velmi křehce a její bledost ještě zdůrazňují karmínově nalíčené rty. V jejím chování je nezvyklá rozpačitost, a když se na ni podívám, vystoupí jí do tváře ruměnec. „Vidíte, nepodařilo se mi dostat pryč,“ řekne unaveně.

„Dostat pryč?“ zeptal jsem se překvapeně.

„Copak si nevzpomínáte? Buď Amerika, nebo –,“ zarazí se s vynuceným úsměvem.

Stojíme před přepychovým lahůdkářstvím. Muži ve škrobených košilích a bílých límečcích, kteří vypadají urážlivě zámožně, a elegantně oblečené ženy odnášejí své nákupy s volným, sebejistým vystupováním. Otrhané děti je obléhají a prosí o almužnu. Kolemjdoucí se na ně zlostně mračí. „Kolikrát mě zatkli pro ‚spekulaci‘,“ poznamená Lena hořce.

Vzpomenu si na svou návštěvu u ní doma a ptám se po její rodině. „Maminka, bratříček a Jaša umřeli na tyfus,“ odpoví otupěle. „Tak to stálo v úmrtním listu, ale já vím, že to byl hlad.“

„A vaše sestřenice?“

„Á, té se daří dobře. S nějakým komunistou. Teď jsem na světě úplně sama.“

„Ubohá Leno,“ vyklouzne mi.

„Ach, nechci vaši lítost,“ vykřikne zoufale. „Kéž bych byla umřela s maminkou.“

O kus dál na Tverské nacházím anarchistické nakladatelství „Golos truda“ zavřené, na zámku pečet' Čeky. Někáký muž nahlíží oknem na spoušť, kterou uvnitř napáchali ti, kdo provedli razii. Jeho rudoarmějská čepice nezakrývá čerstvé jizvy na hlavě. S překvapením v něm poznávám Stěpana, svého přítele vojáka z Petrohradu. Byl prý raněn při tažení proti Kronštadu; petrohradské nemocnice byly přeplněné, a tak ho poslali do Moskvy. Teď ho propustili, ale je tak slabý, že sotva chodí.

¹ Puškinův pomník od Alexandra Opekušina, odhalený roku 1880, stál tehdy na začátku Tverského bulváru u Strastného náměstí, které později dostalo Puškinovo jméno; na dnešní místo na protější straně Tverské ulice byl přenesen roku 1950.

² Poznámka autora: Lidová zkratka „nové hospodářské politiky“, která obnovuje kapitalismus. Zavedl ji Desátý sjezd sovětů v kronšadtských dnech.

³ Novou hospodářskou politiku nezavedl sjezd sovětů, nýbrž X. sjezd Ruské komunistické strany (bolševiků), zasedající 8.–16. 3. 1921, tedy za kronšadtského povstání; jejím základem bylo nahrazení *rozvjorstky* (povinných dodávek obilí) naturální daní a opětovné povolení soukromého obchodu. Opuštěna byla koncem 20. let.

„Přecházeli jsme Něvu v noci,“⁴ vypráví, „všichni v bílých pláštích jako nějakí přízraci – nedalo se nás rozeznat od sněhu na zamrzlé řece. Někteří kluci nechtěli postupovat,“ podívá se na mě významně. „Komunistický oddíl za námi na ně namířil kulomety – nebylo co váhat. Z naší strany chrliklo dělostřelectvo; některé střely dopadly nakrátko a zasáhly led přímo před námi. Celé roty v mžiku zmizely i se zbraněmi, propadly se do hlubiny. Byla to strašná noc.“ Na chvíli se odmlčí; pak se ke mně nakloní a šeptá: „V Kronštadu jsem se dozvěděl pravdu. Kontrarevolucionáři jsme byli my.“

Klub univerzalistů na Tverské je opuštěný, jeho činní členové jsou od kronštadtských událostí ve vězení. Do města byli přivezeni anarchisté z různých míst a teď jsou v Butyrkách a v Taganské věznici.⁵ V souvislosti s rostoucí nespokojeností dělnictva dochází k tvrdým represím proti revolučním živlům i proti komunistické Dělnické opozici,⁶ která požaduje průmyslovou demokracii.

Tato situace ztěžuje práci pamětní komise Petra Kropotkina, v jejímž zájmu jsem přijel do hlavního města. Moskevský sovět přijal usnesení podpořit *Golos truda* při vydání úplného díla velikého anarchistického myslitele, ale vláda nakladatelství zavřela. Sovět také daroval dům, v němž se Kropotkin narodil, jako sídlo muzea, ale každý pokus přimět komunistickou organizaci, která ho nyní zabírá, aby ho vyklidila, ztroskotat. Postoj úřadů maří veškeré naše úsilí.

15. dubna. – Dnes nečekaní návštěvníci. Seděl jsem ve svém pokoji (v bytě jedné soukromé rodiny v Leontjevském pereulku), když vstoupil úředník v doprovodu domovníka a dvou vojáků. Představil se jako zmocněnec nově zřízeného oddělení „pro zlepšení životních poměrů dělníků“, a nemohl jsem potlačit úsměv, když mi slavnostně oznámil, že kampaň ve prospěch proletářů řídí Čeka. Pracujícím se mají dát k dispozici lepší byty, prohlásil; můj pokoj patří k těm, které mají být k tomuto účelu „rekvírovány“. Musím se vystěhovat do čtyřadvaceti hodin.

Plně souhlase s jeho záměrem upozornil jsem úředníka, že v tak krátké lhůtě je naprosto nemožné sehnat byt jen místo k spaní. Nejprve je třeba opatřit si na bytovém úřadě povolení a „poukazy“, což trvá přinejlepším týden, často i měsíce. Čekista neráčil odpovědět, vyšel na chodbu, otevřel první dveře, které měl po ruce, a stroze řekl: „Zatím můžete bydlet tady.“

Ovanula nás vlna mýdlové páry. Mračny páry jsem rozeznal postel, stolek a ženu skloněnou nad neckami.

„*Tovarišči*, tady bydlí –,“ poznamenal bázlivě domovník.

„Je to dost velké pro dva,“ odsekl úředník.

„Ale bydlí tu žena,“ namítl jsem.

„Však vy si nějak poradíte,“ zasmál se hrubě.

Dny strávené v kancelářích bytového úřadu nepřinášejí žádný výsledek. Uplyne však týden, pak další, a žádání nájemníci si pro můj pokoj nepřicházejí. Oddělení pro „zlepšení životních poměrů dělníků“ zřejmě víc zajímá „rekvírovat“ obydlené byty než je dávat k dispozici proletářům. Přízeň zajistí jen vliv na vysokých místech nebo štědrý „dárek“.⁷

Nečekaně mi přijde na pomoc jeden přátelsky nakloněný komunista. Zařídí se, aby byl můj pokoj přidělen Kropotkinově pamětní komisi jako kancelář; jakožto tajemníkovi mi je dovoleno ponechat si ho k bydlení.

⁴ Rudá armáda útočila na Kronštadt 7.–8. a 16.–17. 3. 1921 přes led Finského zálivu (z Oranienbaumu, Sestrorecku a Lisího Nosu), nikoli přes Něvu.

⁵ Taganská věznice v Moskvě, postavená roku 1804; v 50. letech 20. století byla zbořena.

⁶ Dělnická opozice, frakce uvnitř Ruské komunistické strany (bolševiků), která se zformovala roku 1920 kolem Alexandra Šljapnikova, Alexandry Kollontajové, Sergeje Medveděva a Jurije Lutovinova. Požadovala, aby řízení národního hospodářství převzaly odborové svazy prostřednictvím volených orgánů, a vystupovala proti byrokratizaci strany a státu. X. sjezd strany v březnu 1921 její názory odsoudil a frakce ve straně zakázal.

⁷ Poznámka autora: O několik měsíců později byl celý moskevský bytový odbor, včetně několika set zmocněnců a hlavních komisařů, zatčen pro obvinění z úplatkářství.

30. dubna. – Městem kolují temné pověsti. Z Butyrské věznice prý zmizelo tři sta politických vězňů. Říká se, že je v noci násilím odvedli; někteří prý byli popraveni. Čeka odmítá podat informace.

Uplyne několik dní v trýznivé nejistotě – mezi pohřešovanými je mnoho mých přátel. Lidé bydlící v okolí věznice vyprávějí o strašném křiku, který tu noc slyšeli, a o zvucích zoufalého zápasu. Úřady předstírají naprostou nevědomost.

Fakta pomalu začínají prosakovat. Vyšlo najevo, že patnáct set nepolitických vězňů v Butyrkách vyhlásilo hladovku na protest proti nehygienickým poměrům. Cely byly přeplněné a nepopsatelně špinavé, dveře zamčené i ve dne, kbelíky na výkaly se vynášely jen zřídka a otravovaly vzduch odporným zápachem. Zdravotní komise varovala správu před bezprostředním nebezpečím epidemie, ale její doporučení zůstala bez povšimnutí. Pak vypukla stávka. Čtvrtého dne se někteří vězni zhroutili v hysterii. Nelidský řev a rachot železných dveří ořásaly věznicí celé hodiny a povyk vyburcoval okolí k poplachu. Političtí vězni se demonstrace neúčastnili. Byli odděleni v samostatném křídle a společným postupem si vynutili ústupky. Jejich situace byla mnohem snesitelnější než situace „obyčejných“ vězňů. Smysl pro lidskou sounáležitost je však přiměl, aby se za ně přimluví. Jejich domlouvání nakonec přimělo Čeku, aby požadavky hladovkářů prohlásila za oprávněné a slíbila okamžitou nápravu. Nato „obyčejní“ svůj protest ukončili a incident byl zdánlivě uzavřen.

Ale o několik dní později, v noci 25. dubna, se ve věznici náhle objevil oddíl vojáků a čekistů. Jedna cela politických za druhou byla přepadena, muži zbiti a ženy vlečeny za vlasy na dvůr, většina z nich v nočním prádle. Některé oběti se v obavě, že je vedou na popravu, bránily. Pažby pušek a revolverů je umlčely. Přemožené je nacpali do automobilů a odvezli na nádraží.

Šetřením Moskevského sovětu se nyní zjistilo, že unesení političtí vězni – menševici, praví i leví sociální revolucionáři a anarchisté – byli izolováni v přísných samovazbách v nejobávanějších carských věznicích v Rjazani, Orlu, Jaroslavli a Vladimíru.

Červen. – Probíhají horečné přípravy na přijetí zahraničních delegací. Současně má zasedat kongres *Kominterny* (Komunistické internacionály)⁸ a první konference Rudých odborů.⁹

Město je ve svátečním hávu. Úřední budovy a sídla předních bolševiků zdobí rudé prapory a transparenty. Z ulic se odváží nečistota mnoha měsíců; hejna malých dětských podomních prodavačů se zatýkají; žebráci zmizeli ze svých obvyklých míst a Tverská je vyčištěna od prostitutek. Hlavní třídy září revolučními hesly a barevné plakáty znázorňují „triumf komunismu“.

V hotelu Lux, palácovém hostinci hlavního města, jsou ubytováni vlivní zástupci zahraničních komunistických stran. Ulice před ním je lemována automobily; poznávám Karachanův rolls-royce a Zinovjevův vůz z kremelských garáží. Často se pořádají výlety na historická místa a do bolševických poutních míst, vždy pod vedením průvodců a tlumočnicků vybraných Čekou. Uvnitř panuje ovzduší horečné činnosti. Skvělý banketní sál je přeplněný. Sametové podušky a svěží zeleň kuřárny skýtají delegátům západního proletariátu odpočinek.

Na chodníku naproti hotelu číhají v průjezdech ženy a děti. Kradmo pozorují vojáky, kteří z nákladního auta vykládají obrovské bochníky chleba. Několik kusů spadlo na zem – uličníci se v šílené tlačeni vrhnou pod vůz.

Na Divadelním náměstí je zastavena veškerá doprava. Vojáci v nových uniformách a vyleštěných botách a jízdní vojsko tvoří kolem velkého náměstí dvojité kordon, který zcela znemožňuje přístup. Jen držitelé

8

III. kongres Komunistické internacionály zasedal v Moskvě 22. 6. – 12. 7. 1921 za účasti delegací z více než padesáti zemí; projednával mj. světovou hospodářskou krizi, taktiku komunistických stran a boj proti amsterodamské (sociálně demokratické) odborové internacionále.

⁹ Rudá internacionála odborů (Profintern), mezinárodní sdružení revolučních odborů řízené z Moskvy. Za II. kongresu Kominterny v červenci 1920 vznikla jako přípravný orgán Mezinárodní rada odborů v čele s Lozovským; zakládající kongres zasedal v Moskvě 3.–19. 7. 1921 za účasti asi 380 delegátů. Roku 1937 byl Profintern rozpuštěn.

zvláštních průkazů, opatřených fotografiemi a řádně ověřených, smějí projít do Velkého divadla. Zasedá kongres *Kominterny*.

4. července. – Až do časných ranních hodin plní můj pokoj mnohojazyčná řeč. Přicházejí delegáti z dalekých zemí, aby si promluvíli o Rusku a o revoluci. Jako ve snu hledí na slávu zjevení a jsou unešeni obdivem k bolševikům. S planoucím zápalem se rozplývají nad podivuhodnými úspěchy komunismu. Jejich naivní víra mi jako zubatý skalpel rozdírá srdce, kde krvácejí mé vlastní vysoké naděje, naděje mých prvních dnů v Rusku, zprzněné a spálené bezohlednou rukou diktatury.

Neoptimističtější a nejsebejistější jsou ti, kdo přijeli naposledy, uzavření v ovzduší Luxu a zcela neobeznámení s životem a smýšlením lidu. Okouzleně a s posvátnou úctou žasnou nad genialitou strany a jejími úžasnými úspěchy. Tyranie a útlak v Rusku jsou podle nich minulostí; masy se staly svobodnými, poprvé v dějinách lidstva. Nevědomost a chudoba, zlé dědictví carismu a dlouhé občanské války, budou brzy překonány a hojnost bude přirozeným právem každého v zemi, kde se vydedění stali pány života.

Občas vnese do diskuse disonanci nová hospodářská politika. Zdánlivé odchýlení od hláсанých zásad je mate. Neskrývá v sobě hrozbu návratu kapitalismu? Úsměv blahosklonné převahy odbude nesmělého tazatele. Nep je důmyslná kamufláž, ujišťují ho. Nemá žádný zvláštní význam – nanejvýš je to dočasné opatření, svým způsobem hospodářský Brest Litevský, který smete první závan revoluce na Západě.

Ti přemýšlivější mezi delegáty jsou znepokojeni. Život v revolučním Rusku jim až příliš připomíná domov: někteří jsou dobře živení a dobře oblečení, jiní hladovějí a chodí v hadrech; mzdová soustava trvá dál a všechno se dá koupit a prodat. Omluvně, téměř provinile vyslovují obavu, že legalizace obchodu by mohla pěstovat mentalitu kramáře, kterou podle Leninova neustálého naléhání je nutné zničit. Popadne je však rozhořčené zděšení, když jeden indický návštěvník naznačí, že Čeka zřejmě vybičovala rolníky k tomu, aby sami vzali bič do rukou.

Den za dnem se o problémech revoluce diskutuje se stále hlubším porozuměním příčinám, které vedly k velkému odklonu od cesty nastoupené v říjnu 1917. Největší pozornost však poutají naléhavé potřeby přítomnosti. „Ačkoli jsme syndikalisté, vstoupili jsme do Třetí internacionály,“ oznamuje španělský delegát;¹⁰ „věříme, že je povinností všech revolucionářů spolupracovat v tomto kritickém období s bolševiky.“

„Oni nám to nedovolí,“ odpovídá jeden z Rusů.

„Pomáhat při hospodářské obnově mohou všichni,“ naléhá Španěl.

„Myslíte?“ ptá se dělník, který přijel na návštěvu z Petrohradu. „Slyšeli jste o velkých stávkách minulou zimu, ne? Hlavní příčinou potíží byl nedostatek dříví, a za ten byli zodpovědní sami komunisté.“

„Jak to?“ ptá se jeden francouzský delegát.

„Obvyklé bolševické metody. V čele petrohradského palivového odboru stál muž s osvědčeným organizačním talentem. Jeho jméno? Na tom nezáleží – je to starý revolucionář, který za starého režimu strávil deset let ve Šlisselburgu.¹¹ Zásoboval město dřívím a uhlím; dokonce zřídil za týmž účelem pobočku v Moskvě. Obklopil se štábem schopných lidí, bylo mezi nimi mnoho deportovaných z Ameriky, a uspěli tam, kde vláda předtím selhala. Jednoho dne však Dzeržinskij dostal nápad, že vedoucí palivového odboru má příliš volnou ruku. Moskevská pobočka byla zlikvidována a v Petrohradě nad něj dosadili politického komisaře, který mu práci ztěžoval a do všeho zasahoval. Výsledkem byl nedostatek paliva.“

„Ale proč? Proč se to stalo?“ zvolá několik delegátů.

¹⁰ Španělská anarchosyndikalistická Národní konfederace práce (CNT) přistoupila ke Komunistické internacionále prozatímne na svém sjezdu v Madridu v prosinci 1919; v červnu 1922 se od ní na konferenci v Zaragoze odvrátila.

¹¹ Patrně Pavel Kolobuškin (viz kap. 20), anarchokomunista, který byl od roku 1909 vězněn ve Šlisselburgu a za občanské války pracoval v petrohradském palivovém odboru.

„Byl to anarchista.“

„To muselo být nějaké nedorozumění,“ míní Australan.

„Taková je politika komunistů v celé zemi,“ říká smutně Rus.

„Přátelé, zapomeňme na minulé chyby,“ vyzývá Francouz. „Jsem si jist, že mezi vládou a revolučními živly lze dosáhnout užšího sblížení. Promluvím o tom s Leninem. My ve Francii nevidíme pro tyto rozbroje žádný důvod. Všichni revolucionáři by měli spolupracovat s bolševiky.“

„Většina z nich je ve vězení,“ poznamená hořce bývalý námořník.

„Nemyslím ty, kdo se chopili zbraně proti republice,“ odsekne Francouz. „Kontrarevoluci, jako byla ta kronšadtská, je nutné rozdrtit, a –“

„Neopakujte bolševické lži,“ přeruší ho prudce námořník. „Kronštadt bojoval za svobodné sověty.“

„Vím jen to, co jsem slyšel od komunistických soudruhů,“ pokračuje Francouz. „Jsem však přesvědčen, že všichni opravdoví revolucionáři, jako leví eseri, anarchisté a syndikalisté, by měli spolupracovat s komunistickou stranou.“

„Skoro všichni jsou ve vězení,“ opakuje Petrohrad'an.

„To není možné!“ protestuje španělský delegát. „Komunisté mě ujistili, že ve vězení jsou jen bandité a kontrarevolucionáři.“

Do pokoje spěšně vstoupí drobná, štíhlá žena ve vybledlém kabátku. Je velmi rozrušená a velmi bledá. „Soudruzi,“ oznamuje, „třináct anarchistů v Taganské věznici zahájilo hladovku.“¹² Chvějícím se hlasem dodává: „Až do smrti.“

9. července. – Na odborovém kongresu vznikla opozice proti nadvládě *Kominterny*. Všechny důležité záležitosti nejprve rozhodne ona a teprve pak je předloží odborářům. Delegáti nelibě nesou samovládné metody komunistického předsedajícího; nespravedlivé rozdělení hlasů je zdrojem neustálých třenic. Bolševikům se vytýká, že kongres „nacpali“ delegáty ze zemí, které nemají žádné průmyslové hnutí. Jednání prostupuje ovzduší rozčarování a hořkosti. Francouzská delegace hrozí odchodem.

Někteří němečtí, švédští a španělští členové jsou celkovou situací znepokojeni. Přišli do styku se skutečnými poměry; vycítili nespokojenost lidu a zahlédli propast mezi tvrzeními komunistů a skutečností. Hladovky politických vězňů v Moskvě, Petrohradě a dalších městech se staly předmětem velkých obav. Vězni jsou podvyživení a vyčerpaní; zoufalé rozhodnutí ohrožuje jejich životy. Bylo by zločinem dopustit takovou tragédii. Navíc se má za to, že jejich protest je oprávněný. Navzdory sovětské ústavě jsou političtí vězni drženi ve vězení měsíce, někteří dokonce léta, aniž by proti nim bylo vzneseno obvinění.

Zahraniční delegáti navrhují upozornit na tuto věc kongres. Prohlašují, že odmítnou spolupracovat s bolševiky, dokud jejich soudruzi zůstanou bez důvodu ve vězení. Některé delegáty, kteří se obávali vážné roztržky, si vymohli slyšení u Lenina. Ten prohlásil, že vláda opozici trpět nebude; hladovky ji od jejích záměrů neodvrátí, i kdyby se všichni političtí vězni rozhodli umřít hladem. Souhlasil by však, řekl, aby uvěznění anarchisté byli vypovězeni z Ruska. Věc má být neprodleně předložena Ústřednímu výboru strany.

10. července. – Osmý den hladovky v Taganské věznici. Muži jsou velmi slabí; většina nemůže chodit; několik z nich má potíže se srdcem. Mladý student Šeroševskij umírá na souchotiny.

Ústřední výbor o Leninově návrhu rozhodl. Byl ustaven společný výbor zástupců vlády a zahraničních delegátů, který má dojednat podmínky propuštění a vypovězení anarchistů. Dosavadní porady však nepřinesly žádný výsledek. Dzeržinskij a Unšlicht, nyní úřadující šéf Čeky,¹³ tvrdí, že ve věznicích

¹² Hladovku zahájilo 13 anarchistů v Taganské věznici 4. 7. 1921 (podle autorova datování 3. 7.) a ukončilo ji v noci na 14. 7. 1921; deset z nich bylo 17. 9. 1921 propuštěno a většina z nich byla v lednu 1922 vypovězena do Německa.

¹³ Józef Unszlicht (rus. Iosif Stanislavovič Unšlicht, 1879–1938), polský sociální demokrat a bolševik z Mławy, od dubna

nejdou žádní skuteční anarchisté; jen bandité, prohlašují. Břemeno důkazu svalili na delegáty, když po nich požadují, aby předložili úplný seznam těch, kdo mají být propuštěni. Delegáti mají dojem, že se věc sabotuje, aby se získal čas do skončení odborového kongresu.

13. července. – Dnes večer se nám konečně podařilo uspořádat zasedání. Trockij chyběl, jeho místo jako zástupce strany zaujal Lunačarskij. Porada se konala v Kremlu.

Unšlicht, podsaditý mladý muž temných rysů a zasmušilý, dával každým gestem najevo, jak mu je proti mysli „zahraniční vměšování“ do jeho oboru. S delegáty nemluvil přímo, obracel se jen k Lunačarskému. Jeho otevřená nezdvořilost se cizinců nepříjemně dotkla a porada probíhala formálně a strojeně. Po dlouhých tahanicích dospěl výbor k dohodě, na jejímž základě bylo vězňům zasláno toto sdělení:

Soudruzi, vzhledem k tomu, že jsme dospěli k závěru, že vaše hladovka nemůže dosáhnout vašeho osvobození, vám tímto radíme, abyste ji ukončili.

Zároveň vám oznamujeme, že nám soudruh Lunačarskij jménem Ústředního výboru komunistické strany předložil určité návrhy. Totiž:

1. Všem anarchistům drženým ve věznicích Ruska, kteří nyní drží hladovku, bude dovoleno odjet do kterékoli země, kterou si zvolí. Budou opatřeni pasy a penězi.
2. Pokud jde o ostatní uvězněné anarchisty nebo o ty, kdo nejsou ve vězení, učiní strana konečné rozhodnutí zítra. Soudruh Lunačarskij je toho mínění, že rozhodnutí v jejich věci bude podobné jako v tomto případě.
3. Obdrželi jsme Unšlichtem potvrzený slib, že rodinám soudruhů, kteří odjedou do ciziny, bude dovoleno je následovat, budou-li si to přát. Z konspiračních důvodů bude muset uplynout nějaký čas, než se tak stane.
4. Soudruhům, kteří odjedou do ciziny, budou před odjezdem dopřány dva nebo tři dny na svobodu, aby si mohli uspořádat své záležitosti.
5. Bez souhlasu sovětské vlády se nebudou smět do Ruska vrátit.
6. Většina těchto podmínek je obsažena v dopise, který tato delegace obdržela od Ústředního výboru komunistické strany a který podepsal Trockij.
7. Zahraniční soudruzi byli zmocněni dohlédnout na to, aby byly tyto podmínky řádně splněny.

(Podpisy)

ORLANDI¹⁴

LEVAL¹⁵ Španělsko

SIROLLE¹⁶

MICHEL¹⁷ Francie

1921 do roku 1923 Dzeržinského náměstek v čele Čeky (od roku 1922 GPU), později mj. náměstek lidového komisaře vojenství a tajemník Ústředního výkonného výboru SSSR. Zatčen byl 11. 6. 1937, odsouzen k smrti a 29. 7. 1938 zastřelen na střelnici Kommunarka u Moskvy; roku 1956 byl rehabilitován.

¹⁴ Patrně Hilari (Hilario) Arlandis (1888–1939), anarchosyndikalista z Barcelony, člen delegace španělské CNT na zakládajícím kongresu Profinternu. Zahynul 3. 2. 1939 ve Figueres při náletu frankistického letectva během ústupu republikánů do Francie.

¹⁵ Gaston Leval, vlastním jménem Pierre Robert Piller (1895–1978), francouzský anarchista, který před povoláním do 1. světové války odešel do Španělska a působil v CNT; roku 1921 přijel do Moskvy se španělskou delegací. Zklamání z bolševického režimu ho trvale přivedlo k odporu proti „diktatuře nad proletariátem“; později psal o kolektivizacích za španělské občanské války. Zemřel 8. 4. 1978 v Saint-Cloud u Paříže.

¹⁶ Henri Sirolle (1885–1962), francouzský anarchosyndikalista z Rochefortu, elektrikář státních drah, roku 1921 člen francouzské delegace na zakládajícím kongresu Profinternu. Zemřel 7. 9. 1962 v Onzain.

¹⁷ Michel, člen francouzské delegace; bližší údaje se nepodařilo zjistit.

A. ŠAPIRO¹⁸ Rusko

Výše uvedené je správné.

(Podepsán) LUNAČARSKIJ.

Kreml, Moskva,
13/VII/1921.

Alexander Berkman odmítá podepsat, protože

- a) je zásadně proti vypovídání;
- b) pokládá dopis za svévolné a neodůvodněné okleštění původní nabídky Ústředního výboru, podle níž mělo být dovoleno opustit Rusko všem anarchistům;
- c) žádá pro ty, kdo mají být propuštěni, delší pobyt na svobodě, aby se před vypovězením mohli zotavit.

14. července. – Hladovka byla včera v noci ukončena. Vězni každou chvíli očekávají propuštění. Po jedenácti dnech hladovky jsou nesmírně zesláblí a ve velmi nervózním stavu.

Jako bomba zapůsobil Bucharinův útok na anarchisty v závěrečné hodině odborového kongresu. Ačkoli nebyl delegátem, dostal se k řečnickému pultu a jménem komunistické strany označil hladovkáře za kontrarevolucionáře. Celé anarchistické hnutí v Rusku je prý zločinné banditství, které vede válku proti sovětské republice; je totožné s Machnem¹⁹ a jeho *povstanci*, kteří vyvražďují komunisty a bojují proti revoluci.

Zasedání se změnilo v bouřlivý zmatek. Většina delegátů odsuzovala toto porušení daného slova vzhledem k tiché dohodě, že se věc na kongresu projednávat nebude. Předsedající však odpověď nepřipustil a prohlásil věc za uzavřenou. Sám se přehnala bouře rozhořčení.

Naléhání kongresu si nakonec vynutilo slyšení a jeden francouzský delegát²⁰ se ujal slova, aby odpověděl na Bucharinova obvinění. Jménem revoluce slavnostně protestoval proti zlověstné machiavelistické diplomacii bolševiků. Napadnout opozici při zakončení kongresu bez možnosti obhajoby, prohlásil, je věrolomnost nehodná revoluční strany. Jejím jediným účelem bylo zaujmout odjíždějící delegáty proti revoluční menšině a ospravedlnit pokračující politické pronásledování; jejím zřejmě zamýšleným účinkem bylo zmařit smířčí úsilí společného výboru.

10. srpna. – Míjejí dny a týdny; političtí vězni jsou stále ve vězení. Porady společného výboru se prakticky přestaly konat – jen zřídka se podaří přimět zástupce vlády, aby se dostavili. Sliby Lenina a Lunačarského jsou porušeny. Čeka usnesení výkonného výboru strany zmařila.

Kongresy skončily a většina delegátů odjela.

17. září. – Dnes v poledne byli hladovkáři propuštěni z Taganské věznice, dva měsíce poté, co vláda slíbila jejich osvobození. Muži vypadají zbědovaně a staře, zchřadlí úzkostí a strádáním. Byli dáni pod dohled a mají zakázáno stýkat se se soudruhy. Říká se, že uplynou týdny, než jim bude dána příležitost opustit zemi. Nesmějí pracovat a nemají žádné prostředky k obživě.²¹²² Čeka prohlašuje, že žádní další političtí vězni propuštěni nebudou. Po celé zemi probíhá zatýkání revolucionářů.

¹⁸ Alexandr Mojsejevič Šapiro (Alexander Schapiro, 1882 nebo 1883 – 1946), anarchosyndikalista, roku 1917 se vrátil z Londýna do Petrohradu, redigoval list *Golos truda* a roku 1920 pracoval jako překladatel v Lidovém komisariátu zahraničních věcí. V roce 1922 byl vyhoštěn a v Berlíně se stal jedním z tajemníků Mezinárodního dělnického sdružení. Zemřel na selhání srdce 5. 12. 1946 v New Yorku.

¹⁹ Doplněk: Machno (viz kap. 10) přešel s posledními stoupenci v srpnu 1921 Dněstr do Rumunska; přes Polsko a Gdaňsk se roku 1925 dostal do Paříže, kde žil až do smrti.

²⁰ Podle dobové anarchistické zprávy odpověděl Bucharinovi jménem francouzské delegace Henri Sirolle.

²¹ Poznámka autora: Teprve v lednu 1922 byli propuštěni anarchisté z Taganky vypovězení do Německa.

²² Doplněk: Mezi deseti propuštěnými byli Volin (viz kap. 35), Jarčuk (viz kap. 37), Mark Mračnyj (viz kap. 37) a Grigorij Maximov (1893–1950), anarchosyndikalista, který od roku 1925 žil v Chicagu a zemřel tam na srdeční záchvat 16. 3. 1950. Vypovězení odjeli začátkem ledna 1922 do Berlína; Volin se později usadil ve Francii, Jarčuk se roku 1925 vrátil do SSSR.

30. září. – Se sklíčeným srdcem vyhledám známou lavičku v parku. Tady sedávala vedle mne malá Fanja.²³ Tvář měla obrácenou ke slunci, celá její bytost zářila idealismem. Její stříbrný smích zvonil radostí mládí a života, ale já se o ni třásl při každém blížícím se kroku. „Nebojte se,“ ujišťovala mě stále, „v tomhle selském přestrojení mě nikdo nepozná.“

Ted' je mrtvá. Včera ji Čeka popravila jako „banditku“.²⁴

Šedé jsou míjející dny. Jeden po druhém vyhasly uhlíky naděje. Teror a despotismus rozdrtily život zrozený v říjnu. Hesla revoluce jsou zrazena, její ideály uduseny v krvi lidu. Dech včerejška odsuzuje miliony k smrti; stín dneška visí nad zemí jako černý příkrov. Diktatura šlape masy pod nohama. Revoluce je mrtvá; její duch volá na poušti.

Je nejvyšší čas říci o bolševicích pravdu. Obílený hrob musí být odhalen, hliněné nohy modly, která vábí mezinárodní proletariát za zhoubnými bludičkami, musí být obnaženy. Bolševický mýtus musí být zničen.

Rozhodl jsem se opustit Rusko.

²³ Fanja (Fanny) Anisimovna Baronová, rozená Grecková (1887–1921), anarchistka z Vilna, v Chicagu činná v dělnickém hnutí, manželka Arona Barona (viz kap. 35); od roku 1917 působila v Charkově v *Nabatu*. Dne 10. 7. 1921 uprchla z rjazaňské věznice, v Moskvě se skrývala a 17. 8. 1921 ji Čeka znovu zatkla. Zastřelena byla s Levem Čornym (vlastním jménem Pavel Dmitrijevič Turčaninov, 1878–1921, anarchistický básník a teoretik ze Smolenska), Tichonem Kaširinem a dalšími, obviněnými z padělání peněz a banditismu; datum popravy se uvádí různě (21. 9., 27. 9. nebo noc z 29. na 30. 9. 1921), seznam popravených otiskly *Izvěstija* 30. 9. 1921.

²⁴ Poznámka autora: Fanja Baronová a Lev Čornyj, anarchistický básník a spisovatel, byli spolu s osmi dalšími vězni popraveni moskevskou Čekou v září 1921.

Kapitola 40 – „Antiklimax“

Na vysvětlenou

Moje práce o Rusku, *Bolševický mýtus*, kterou právě vydalo nakladatelství Boni & Liveright¹ v New Yorku, je neosobním příběhem ruské revoluce, záznamem vedeným den po dni během mého dvouletého pobytu v té zemi (leden 1920 – prosinec 1921). Je to vylíčení skutečných událostí a zážitků, bez zobecnění a teoretických závěrů.

Své subjektivní reakce a ponaučení, která mi revoluce dala, jsem shrnul v závěrečné kapitole.² Pan Liveright však tuto kapitolu z literárního hlediska odmítl jako „antiklimax“ a trval na tom, aby byla vypuštěna.

Protože jsem si přál předložit svou knihu veřejnosti, svolil jsem. Ač mě však literatura velmi zajímá, považuji ruskou revoluci a její ponaučení za mnohem důležitější než sebeskvělejší psaní. V jistém smyslu je dnešní Rusko opravdu antiklimaxem revolučních tužeb roku 1917. Tím naléhavější je objasnit příčiny, které vedly ke zhroucení revoluce. Tyto příčiny rozebírá chybějící kapitola. Proto jsem ji uveřejnil v této brožuře – aby čtenář lépe porozuměl *Bolševickému mýtu*, a také abych učinil zadost sám sobě.

Berlín, leden 1925.

Alexander Berkman

Předmluva

Vydání mé práce o Rusku zdržely různé okolnosti. Ačkoli však pojednává o poměrech před dvěma lety, vystihuje kniha dnešní Rusko stejně jako tehdejší.

Bolševický mýtus zachycuje období válečného komunismu a po něm následující Nep – novou hospodářskou politiku, kterou Lenin zavedl roku 1921. Nep platí od té doby dodnes, ať se jeho uplatňování jakkoli obměňovalo, hned váhavé, hned energicky stupňované. Takzvaný Nep není nic jiného než zavedení kapitalismu v Rusku, státního i soukromého, spojené s koncesemi zahraničním kapitalistům a s pronájmem továren, ba celých průmyslových odvětví soukromým osobám nebo společnostem. Zkrátka čerstvě opeřený kapitalismus, směs státního monopolu a soukromého podnikání.

Až na některé drobné změny, spíš zdánlivé než skutečné – jimiž se nadchly jisté dělnické delegace a jiní naivní návštěvníci Ruska, kteří tamní situaci neznají –, jsou poměry v této zemi dnes v podstatě takové, jak je líčí má práce.

Navenek se některá větší města, například Petrohrad a Moskva, zlepšila. Hlavní třídy vypadají čistěji, některé budovy byly opraveny, tramvajová doprava a dodávky elektřiny jsou uspokojivější a spolehlivější. Život je lépe uspořádán a ve srovnání s naprosto rozvrácenými a chaotickými poměry let 1920–1921 nabyl normálnější podoby.

Skutečná každodenní existence lidu však těmito povrchními změnami podmíněna není a ty nejsou v žádném smyslu symbolem pravé podstaty a povahy bolševického režimu.

Kdo chce poznat pravou bytost země, musí nahlédnout do jejího srdce, do neokrášlených řečišť života, jak je utvářejí a zrcadlí politické, hospodářské a kulturní poměry.

¹ Horace Brisbin Liveright (1884–1933), americký nakladatel a divadelní producent, roku 1917 spoluzakladatel nakladatelství Boni & Liveright (viz kap. 35), které po Boniho odchodu roku 1918 vedl sám; vydával mj. Dreisera, O’Neilla, Hemingwaye a Faulknera. Koncem 20. let ztratil kontrolu nad firmou a zemřel zchudlý 24. 9. 1933 na zápal plic.

² Tuto závěrečnou kapitolu nakladatel do knihy nezařadil; autor ji vydal samostatně jako brožuru *The „Anti-Climax“*. *The Concluding Chapter of My Russian Diary „The Bolshevik Myth“* v Berlíně roku 1925. V tomto vydání je zařazena jako poslední kapitola.

V oblasti politického života zůstává komunistická diktatura *in statu quo* minulých let. Duch vládního despotismu se u mocných v Rusku ve skutečnosti ještě vystupňoval, stal se jim takřka zvykem. Je soustavnější a organizovanější, ačkoli mnohem méně ospravedlnitelný než v letech 1919–1921. Tehdy byla doba zahraniční invaze, blokády a občanské války. Bolševici tenkrát znovu a znovu slavnostně slibovali, že politika teroru a pronásledování skončí, jakmile bude Rusko v bezpečí před intervencí a vojenským útokem. Právě na základě těchto slibů a nadějí velké masy ruského lidu i většina revolučních živlů dál spolupracovaly se sovětskou vládou v naději, že společným úsilím zachrání revoluci před jejími vnějšími i vnitřními nepřáteli.

Přišla doba, kdy se cizí mocnosti vzdaly pokusů o vměšování, blokáda byla zrušena a fronty zanikly konečnou porážkou Vrangelových armád. Občanská válka skončila, ale bolševická politika teroru a útlaču pokračovala – ba ještě se zhoršila. Masy, zklamané ve svých očekáváních, byly vůči komunistické vládě stále rozhořčenější. Nespokojenost se postupně začala projevovat činy v různých částech země – na východě, na jihu, na Sibiři – a vyvrcholila nakonec kronštadtským povstáním námořníků, vojáků a dělníků. Lenin se viděl nucen ustoupit. Měl na vybranou dát lidu buď svobodu, nebo – kapitalismus. Zvolil to druhé a narodil se Nep.

Diktatura hrstky komunistických vládců – vnitřního kruhu výkonného výboru komunistické strany – zůstala. Bolševici se totiž báli svěřit lidu svobodu, protože by mohla ohrozit jejich výhradní monopol na stát. Heslem Lenina i jeho strany bylo: „Ustoupíme ve všem kromě sebemenší částky své moci.“ Diktatura, nyní v rukou triumvirátu (Stalin,³ Zinovjev, Kameněv), je stejně absolutní jako za Leninových dnů.

Ba stala se dokonce ještě obsáhlejší a soustavnější, a to díky normálnějším a ustálenějším poměrům v zemi. Všemocná ruka diktatury nyní dosáhla až na vrchol strany: vyřadila Trockého, umlčela Dělnickou skupinu⁴ a postavila mimo zákon celé levé křídlo Komunistické strany Ukrajiny. Každý projev nezávislého politického názoru, každý pokus o kritiku je bezohledně potlačen. Obávané „vnitřní“ (zvláštní) věznice Čeky, staré carské žaláře a nové „domy odnětí svobody“ jsou přeplněny. Zamrzlý sever Sibiře, turkestánská divočina, archangelské a solovecké kobky⁵ a koncentrační tábory drží tisíce politických vězňů, příslušníků inteligence, dělníků zatčených za to, že se odvážili stávkovat, rolníků protestujících proti nesnesitelným břemenům a bezpartijních podezřelých z „politické nespolehlivosti“. Ve sbírce ruských dokumentů, kterou mám v držení, jsou i takové, které Čeka vydala vězňům a v nichž se uvádí, že byli zatčeni pro „příslušnost k Sionistické socialistické straně“.⁶ Význam takového „obvinění“ je tím výmluvnější, uvažíme-li, že Sionistická socialistická strana nežádá nic „revolučnějšího“ či „kontrarevolučnějšího“ než to, aby se sovětská ústava skutečně dodržovala v praxi.

Přesto mají bolševici tu drzost tvrdit, že v Rusku jsou pronásledováni jen ti, kdo se chápou zbraní proti sovětské vládě nebo se aktivně účastní kontrarevolučních spiknutí.

K další charakteristice nynější situace v Rusku stačí poukázat na skutečnost, že tam nesmí existovat jediná politická publikace kromě pravověrných komunistických novin a časopisů. I pouhé držení revoluční nekomunistické publikace vydané v cizině se trestá vězením a vyhnanstvím.

Nazývat Rusko diktaturou proletariátu znamená naprosto nepochopit situaci, neboť dělníci jsou v Rusku politicky zotročeni a vykořisťováni víc než v kterékoli jiné zemi. Není to ani diktatura komunistické

³ Josif Vissarionovič Stalin, vlastním jménem Džugašvili (1878–1953), bolševik gruzínského původu, od dubna 1922 generální tajemník ÚV strany. Za Leninovy nemoci se spojil se Zinovjevem a Kameněvem (viz kap. 3 a 11) proti Trockému; tento triumvirát se rozpadl roku 1925. Zemřel 5. 3. 1953 v Kuncovu u Moskvy.

⁴ Dělnická skupina, nelegální opoziční seskupení uvnitř Ruské komunistické strany (bolševiků), založené roku 1923 kolem Gavriila Mjasnikova; kritizovalo Nep a byrokratizaci strany a požadovalo obnovu moci volených dělnických sovětů. Na podzim 1923 byli její představitelé zatčeni.

⁵ Na Soloveckých ostrovech v Bílém moři byl roku 1923 zřízen Solovecký tábor zvláštního určení, do něhož byli převedeni i vězni z dřívějších táborů v Cholmogorech a Pertominsku v Archangelské gubernii.

⁶ Sionistická socialistická strana, založená roku 1920 v Charkově z levého křídla hnutí Ce'irej Cijon; v sovětském Rusku zprvu působila legálně, od roku 1924 byli její členové hromadně zatýkáni a posíláni do vyhnanství (část jich směla vycestovat do Palestiny) a kolem roku 1926 strana zanikla.

strany, protože její řadoví členové jsou drženi v naprosté poddanosti Kremlu stejně jako ostatní lid. Rusko je dnes, stejně jako za Lenina, diktaturou malé kliky, známé jako „politické byro“ výkonného výboru strany, a skutečnými a výhradními pány osudu celého Ruska s jeho sto miliony obyvatel jsou Stalin, Zinovjev a Kameněv.

Politika teroru zcela zatarasila všechny cesty svobodného projevu. Udusila sověty jakožto hlas potřeb a tužeb lidu. Proměnila dělnické organizace v komunistické výkonné úřadovny, které poslušně plní rozkazy vlády.

Ve společenském a kulturním životě země, stejně jako v průmyslu a hospodářství, má diktatura nevyhnutelně za následek úpadek a stagnaci. Moderní průmyslový rozvoj nemůže jít ruku v ruce s absolutním despotismem. Předpokladem hospodářského zlepšení je jistá míra svobody a osobní bezpečnosti a právo uplatnit vlastní iniciativu a tvůrčí síly. Jen zcela zásadní změna povahy komunistické diktatury – vlastně její zrušení – může Rusko vyvést z bažiny tyranie a bídy.

Vrcholem tragédie je, že bolševický socialismus, zapletený do logických protikladů, nemůže dnes – sedm let po revoluci – dát světu nic lepšího než vystupňování zel právě toho systému, z jehož rozporů socialismus vzešel.

Ponaučení z *Bolševického mýtu*

I. Můj osobní postoj a reakce

Od raného mládí byla revoluce – sociální revoluce – velikou nadějí a cílem mého života. Znamenala pro mě Mesiáše, který měl vysvobodit svět od brutality, nespravedlnosti a zla a připravit cestu znovuzrozenému lidstvu, jež bude žít v bratrství, míru, svobodě a kráse.

Bez přehánění mohu říci, že nejšťastnější den svého života jsem prožil ve vězeňské cele – v den, kdy ke mně do federální věznice v Atlantě dolehla první zpráva o Říjnové revoluci a vítězství bolševiků. Noc mé kobky ozářila sláva velikého snu, který se stával skutečností. Ocelové mříže se rozplynuly, kamenné zdi ustoupily a já kráčet po zlatém rounu Ideálu, který se měl vzápětí uskutečnit. Pak následovaly týdny a měsíce neklidu; žil jsem ve varu naděje a strachu – strachu, aby reakce revoluci nepřemohla, a naděje, že se dostanu do zaslíbené země.

Konečně nadešel toužebně očekávaný den a já byl v sovětském Rusku. Přišel jsem rozjařený revolucí, plný obdivu k bolševikům a rozpálený radostí z užitečné práce, která mě čekala uprostřed hrdinného ruského lidu.

Věděl jsem, že bolševici jsou marxisté, stoupenci centralizovaného státu, který já jako anarchista zásadně odmítám. Revoluci jsem však kladl nad teorie a zdálo se mi, že bolševici činí totéž. Ačkoli byli marxisté, přispěli rozhodující měrou k uskutečnění revoluce, která byla zcela nemarxistická, ba přímo vzdorovala marxistickému dogmatu a proroctví. Jako horliví zastánci parlamentarismu jej svými činy zavrhl. Ačkoli vytrvale požadovali svolání Ústavodárného shromáždění, bez okolků je rozehnali, když život prokázal jeho nedostatečnost. Vzdali se své agrární politiky a převzali politiku sociálních revolucionářů, aby vyšli vstříc potřebám rolnictva. Rozhodně uplatňovali anarchistické metody a taktiku, když to naléhavost situace vyžadovala. Zkrátka, bolševici se v praxi jeví jako veskrze revoluční strana, jejímž jediným cílem je zdar revoluce; strana, která má mravní odvahu a poctivost podřídit své teorie obecnému blahu.

Což sám Lenin často netvrdil, že on i jeho stoupenci jsou v konečném důsledku anarchisté – že politická moc je pro ně jen dočasným prostředkem k uskutečnění revoluce? Stát měl postupně odumřít, zmizet, jak učil Engels,⁷ protože jeho funkce se stanou zbytečnými a přežitými.

Přijal jsem proto bolševiky jako upřímný a neohrožený předvoj sociální emancipace člověka. Pracovat

⁷ Friedrich Engels (1820–1895), německý socialista a nejbližší spolupracovník Karla Marxe; představu, že stát po odstranění tříd „odumře“, vyložil zejména ve spise *Anti-Dühring* (1878). Lenin z ní vycházel ve spise *Stát a revoluce* (1917).

s nimi, pomáhat v boji proti nepřátelům revoluce, přispět k tomu, aby její plody připadly lidu, bylo mou vroucí touhou.

V takovém rozpoložení jsem přišel do sovětského Ruska. Jak jsem tak vášnivě prohlásil na našem prvním uvítacím shromáždění na ruské hranici, přišel jsem odhodlán nehledět na žádné teoretické názorové rozdíly. Přišel jsem pracovat, ne diskutovat. Učit se, ne učit. Učit se a pomáhat.

A učil jsem se a snažil se pomáhat. Učil jsem se den za dnem, po dlouhé týdny a měsíce, v různých částech země. Ale co jsem viděl a co jsem poznal, bylo v tak křiklavém rozporu s mými nadějemi a očekáváními, že to otřáslu samými základy mé víry v bolševiky. Nečekal jsem snad, že v Rusku najdu proletářské Eldorado. Nikoli. Věděl jsem, jak veliké jsou porodní bolesti revolučního období, jak nesmírné obtíže je třeba překonat. Rusko bylo obléháno na mnoha frontách; kontrarevoluce působila uvnitř i zvenčí; blokáda zemi vyhladovala a odpírala i lékařskou pomoc nemocným ženám a dětem. Lid byl vyčerpán dlouhou válkou a občanskými rozbroji; průmysl byl rozvrácen, železnice v troskách. Plně jsem si uvědomoval zoufalou situaci, kdy Rusko prolévalo poslední krev na oltáři revoluce, zatímco celý svět jen netečně přihlížel a dohodové mocnosti napomáhaly smrti a zkáze.

Viděl jsem zoufalé hrdinství lidu a téměř nadlidské úsilí bolševiků. V úzkém styku s nimi, v osobním přátelství s předními komunisty, jsem sdílel jejich zájmy a naděje, pomáhal jim v práci a nadchla mě jejich nezištná oddanost a naprosté zaujetí službou revoluci. Nedostatek pochopení ze strany jiných revolučních živlů mě naplňoval zármutkem, ba hněvem. Kritiku bolševiků jsem nesnášel v době, kdy je obklíčovali mocní nepřátelé. Odepření podpory jsem nesl s nevolí, odsuzoval je jako zločinné a vynakládal všechno úsilí, abych dosáhl lepšího porozumění a spolupráce mezi znesvářenými revolučními frakcemi.

Má blízkost k bolševikům, má otevřená stranickost v jejich prospěch dráždila mé přátele a odcizila mi nejbližší soudruhy. Moje víra v komunisty a jejich poctivost se však ovlivnit nedala. Odolávala i svědectví mých vlastních smyslů a úsudku, mých dojmů a zkušeností.

Život, skutečnost neustále mou víru zpochybňovaly. Na každém kroku jsem viděl nerovnost a nespravedlnost, lidskost pošlapanou v prachu, údajnou naléhavou nutnost, z níž se stal plášť zrady, klamu a útlu. Viděl jsem, jak vládnoucí strana potlačuje životní podněty revoluce, jak tlumí lidovou iniciativu a samostatnost, tolik nezbytné pro její růst. Přesto jsem lpěl na své víře. Houževnatě jsem živil naději, že za chybnými zásadami a nesprávnou taktikou, za vládní byrokracií a stranickou samovládou doutná vůle k idealismu, která smete černá mračna despotismu, jakmile bude sovětská vláda v bezpečí před zasahováním Dohody a před kontrarevolucí. Ta jiskra idealismu mi měla omluvit všechny omyly a chyby, nestvůrnou neschopnost, neuvěřitelnou korupci, ba i zločiny páchané ve jménu revoluce.

Osmnáct měsíců, měsíců úzkosti a zážitků rvoucích srdce, jsem lpěl na té naději. A den ze dne rostlo přesvědčení, že bolševismus se ukazuje zhoubným pro nejlepší zájmy revoluce; že politická moc se stala jediným cílem vládnoucí strany; že stát se svým kasárenským komunismem zotročuje a ničí. Viděl jsem, jak bolševici na nakloněné rovině tyranie neustále nabírají rychlost; jak se stranická diktatura mění v nezodpovědný absolutismus několika velmožů; jak se apoštolové svobody stávají katy lidu.

Den co den se hromadily drtivé důkazy. Viděl jsem, jak bolševici zrcadlí revoluci jako obludnou grotesku; viděl jsem, jak se tragická revoluční nutnost zinstitutionalizovala v nezodpovědný teror, jak se bez důvodu a bez míry prolévá krev tisíců. Viděl jsem, jak se třídní boj, dávno skončený, stal válkou pomsty a vyhlazování. Viděl jsem zrazené ideály včerejška, zvrácený smysl revoluce, její podstatu zkarikovanou v reakci. Viděl jsem zkrocené dělníky a celou zemi umlčenou stranickou diktaturou a jejím organizovaným násilím. Viděl jsem celé vesnice zpustošené bolševickým dělostřelectvem. Viděl jsem žaláře plné – ne kontrarevolucionářů, nýbrž dělníků a rolníků, proletářských intelektuálů, hladovějících žen a dětí. Viděl jsem pronásledované revoluční živly a ducha Října ukřižovaného na Golgotě všemocného komunistického státu.

Stále jsem nechtěl přiznat otřesnou pravdu. Stále přetrvávala naděje, že bolševici, ačkoli se v zásadách i v praxi naprosto mýlí, přece jen zarputile drží nějaké cáry revolučního praporu. „Zasahování Dohody“,

„blokáda a občanská válka“, „nutnost přechodného stadia“ – tím jsem se snažil konejšit své pobouřené svědomí. Až kritické období pomine, ruka despotismu a teroru povolí a má těžce zkoušená víra bude ospravedlněna.

Konečně byly fronty zlikvidovány, občanská válka skončila a v zemi zavládl mír. Komunistická politika se však nezměnila. Naopak: represe byly stále fanatičtější, rudý teror přerostl v orgie, ještě bezohledněji rozsával drtivý kolos státu smrt a zkázu. Země sténala pod nesnesitelným jhem stranické diktatury. Úlevy se však nedočkala. Pak přišel Kronštadt a jeho současné ozvěny po celé zemi. Lid léta snášel nevýslovnou bídu, strádání a hlad. Pro revoluci byl ochoten dál snášet a trpět. Nevoloal po chlebu. Jen po doušku života, svobody.

Kronštadt mohl snadno obrátit děla proti Petrohradu a vyhnat bolševické pány, kteří byli vyděšeni a připraveni k útěku. Jediný rozhodný úder námořníků, a Petrohrad by byl jejich a s ním i Moskva. Celá země byla připravena tento krok uvítat. Nikdy předtím nebyli bolševici zkáze blíž. Kronštadt však, stejně jako ostatní Rusko, nezamýšlel válku proti sovětské republice. Nechtěl krveprolití, nechtěl vypálit první výstřel. Kronštadt žádal jen poctivé volby, sověty nezávislé na komunistické nadvládě. Hlásal hesla Října a oživil pravého ducha revoluce.

Kronštadt byl rozdrcen stejně nemilosrdně, jako Thiers a Galliffet povraždili pařížské komunardy. A s Kronštadtem i celá země a její poslední naděje. S ním i má víra v bolševiky. Toho dne jsem se s komunisty definitivně a neodvolatelně rozešel. Bylo mi jasné, že nikdy a za žádných okolností nemohu přijmout to ponížení lidské osobnosti a svobody, ten stranický šovinismus a státní absolutismus, které se staly podstatou komunistické diktatury. Konečně jsem pochopil, že bolševický idealismus je *mýtus*, nebezpečný klam, osudný pro svobodu a pokrok.

II. Komunistická diktatura a ruská revoluce

Říjnová revoluce nebyla legitimním potomkem tradičního marxismu. Rusko se jen málo podobalo zemi, v níž podle Marxe „koncentrace výrobních prostředků a zespolečnění pracovních nástrojů dosáhly bodu, kdy se již nemohou vejít do své kapitalistické skořápky. Skořápka puká...“⁸

V Rusku „skořápka“ pukla nečekaně. Pukla ve stadiu nízkého technického a průmyslového rozvoje, kdy centralizace výroby jen málo pokročila. Rusko bylo zemí se špatně organizovanou dopravní soustavou, s bezvýznamnou buržoazií a slabým proletariátem, avšak s početně silným a společensky významným rolnickým obyvatelstvem. Byla to země, v níž zřejmě nemohla být řeč o „nesmiřitelném antagonismu mezi vzrostlými průmyslovými pracovními silami a plně vyzrálou kapitalistickou soustavou“.

Souhra okolností roku 1917 však zvláště pro Rusko znamenala výjimečný stav věcí, který vyústil v katastrofální zhroutení celé jeho průmyslové soustavy. „Bylo snadné,“ napsal tehdy právem Lenin, „začít revoluci ve zcela zvláštní situaci roku 1917.“⁹

Mimořádně příznivými podmínkami byly:

1. možnost spojit hesla sociální revoluce s lidovým požadavkem ukončit imperialistickou světovou válku, která vyvolala v masách velké vyčerpání a nespokojenost;
2. možnost zůstat alespoň po určitou dobu mimo sféru vlivu kapitalistických evropských seskupení, která ve válce pokračovala;
3. příležitost začít i během krátkého oddechu dílo vnitřní organizace a připravit základy revoluční přestavby;
4. neobyčejně příznivé postavení Ruska pro případ nové agrese ze strany západoevropského

⁸ Citát volně podle závěru 24. kapitoly prvního svazku hlavního díla Karla Marxe (viz kap. 13) *Kapitál* (1867), oddílu o historické tendenci kapitalistické akumulace.

⁹ Volně podle VII. kapitoly Leninova spisu *Dětská nemoc „levičáctví“ v komunismu* (1920, viz kap. 19). Lenin tam uvádí, že pro Rusko bylo ve zvláštní a historicky jedinečné situaci roku 1917 snadné socialistickou revoluci začít, ale bude pro ně těžší než pro evropské země v ní pokračovat; následující výčet podmínek je autorovou volnou parafrází Leninových úvah.

imperialismu, dané jeho rozlehlým územím a nedostatečnými spoji;

5. výhody takového stavu pro případ občanské války; a
6. možnost téměř okamžitě uspokojit požadavky rolnictva po půdě, přestože v podstatě demokratické stanovisko venkovského obyvatelstva bylo zcela odlišné od socialistického programu „strany proletariátu“, která se chopila otěží vlády.

Revoluční Rusko mělo navíc za sebou velikou zkušenost – zkušenost roku 1905, kdy carské samoděržaví dokázalo revoluci rozdrtit právě proto, že usilovala být výlučně politickou, a nemohla proto ani vyburcovat rolníky, ani nadchnout byt' jen podstatnou část proletariátu.

Světová válka, která odhalila naprostý bankrot konstituční vlády, připravila a urychlila největší hnutí lidu – hnutí, které se už ze samé své podstaty mohlo rozvinout jedině v sociální revoluci.

Revoluční masy předbíhaly opatření vlády, často dokonce jí navzdory, a vlastní iniciativou začaly dlouho před říjnovými dny uskutečňovat své sociální ideály. Zmocňovaly se půdy, továren, dolů, mlýnů a výrobních nástrojů. Zbavovaly se nejnenáviděnějších a nejnebezpečnějších představitelů vlády a moci. Ve svém velkolepém revolučním vzepětí ničily každou formu politického a hospodářského útlatku. V hlubinách Ruska probíhaly procesy sociální revoluce intenzivně už předtím, než došlo k říjnovému převratu v Petrohradě a Moskvě.

Komunistická strana, která směřovala k diktatuře, odhadla situaci od samého počátku správně. Hodila přes palubu demokratické body svého programu a vyhlásila hesla sociální revoluce, aby ovládla hnutí mas. V průběhu revoluce dali bolševici konkrétní podobu některým základním zásadám a metodám anarchistického komunismu, jako například: popření parlamentarismu, vyvlastnění buržoazie, taktika přímé akce, zmocnění se výrobních prostředků, zřízení soustavy dělnických a rolnických rad (sovětů).

Komunistická strana dále využila všech lidových požadavků chvíle: ukončení války, veškerá moc revolučnímu proletariátu, půda rolníkům. Tento postoj bolševiků měl nesmírný psychologický účinek a revoluci urychlil a povzbudil.

Revoluce byla organickým procesem, který s živelnou silou vyvěral ze samých potřeb lidu, ze složité souhry okolností, jež určovaly jeho existenci. Revoluce instinktivně sledovala cestu vytyčenou velikým lidovým vzepětím a přirozeně odrážela anarchistické tendence. Zničila starý státní mechanismus a vyhlásila v politickém životě zásadu federace sovětů. K odstranění soukromého kapitalistického vlastnictví použila metody přímého vyvlastnění. V oblasti hospodářské přestavby zřídila revoluce dílenské a tovární výbory pro řízení výroby. Domovní výbory dbaly na náležité přidělování bytů.

Bylo zřejmé, že jediný správný a zdravý vývoj – který mohl zachránit Rusko před jeho vnějšími nepřáteli, osvobodit je od vnitřních rozběrů, rozšířit a prohloubit samu revoluci – spočívá v přímé tvůrčí iniciativě pracujících mas. Jen ti, kdo po staletí nesli nejtěžší břemena, mohli vědomým soustavným úsilím nalézt cestu k nové, obrozené společnosti.

Toto pojetí však bylo v nesmiřitelném rozporu s duchem marxismu v jeho bolševickém výkladu, a zvláště s Leninovým autoritativním pohledem na něj.

Bolševici, léta školení ve svém zvláštním „podzemním“ učení, v němž se vroucí víra v sociální revoluci jakýmsi podivným způsobem snoubila s neméně fanatickou vírou ve státní centralizaci, vymysleli zcela novou soustavu taktiky. Spočívala v tom, že příprava a dovršení sociální revoluce vyžadují zorganizovat zvláštní konspirativní štáb, složený výhradně z teoretiků hnutí a vybavený diktátorskými pravomocemi, aby předem vlastními konspirativními prostředky ujasnil a zdokonalil třídní uvědomění proletariátu.

Základním rysem bolševické psychologie je nedůvěra k masám. Lid ponechaný sám sobě se podle bolševiků může povznést jen k uvědomění drobného reformisty. Masy je třeba osvobodit násilím. Chceme-li je vychovat ke svobodě, nesmíme váhat použít donucení a násilí. Cesta, která vede ke svobodě, byla tedy opuštěna.

„Proletářské donucení ve všech svých formách,“ napsal Bucharin, jeden z předních komunistických

teoretiků, „počínaje zastřelením bez soudu a konče pracovní povinností, je, ať to zní jakkoli paradoxně, metodou, jak přetvořit lidský materiál kapitalistické epochy v komunistické lidstvo.“¹⁰

Už v prvních dnech revoluce, počátkem roku 1918, kdy Lenin poprvé oznámil světu svůj sociálně ekonomický program do nejmenších podrobností,¹¹ byly úlohy lidu a strany v revoluční přestavbě přísně odděleny a jednoznačně přiděleny. Na jedné straně naprosto poslušné socialistické stádo, němý lid; na druhé vševědoucí, vše ovládající politická strana. Co je pro všechny nevyzpytatelné, je pro ni otevřenou knihou. Existuje jen jediný nesporný zdroj pravdy – stát. Komunistický stát však je ve své podstatě i v praxi diktaturou svého Ústředního výboru. Každý občan musí být především služebníkem státu, jeho poslušným funkcionářem, který bez otázek vykonává vůli svého pána.

Z představ státu je vyloučena veškerá svobodná iniciativa, jednotlivce stejně jako kolektivitu. Lidové sověty se proměňují v sekce vládnoucí strany; sovětské instituce se stávají bezduchými úřadovny, pouhými převodníky vůle středu k okraji. Všechny projevy státní činnosti musí nést schvalující pečť komunismu, jak jej vykládá frakce u moci. Vše ostatní se pokládá za zbytečné, neužitečné a nebezpečné.

Svým prohlášením *L'État c'est moi*¹² převzala bolševická diktatura plnou odpovědnost za revoluci ve všech jejích historických a etických důsledcích.

Když komunistická strana ochromila tvůrčí úsilí lidu, mohla napříště spoléhat jen na vlastní iniciativu. Jakými prostředky tedy zamýšlela bolševická diktatura co nejlépe využít zdrojů sociální revoluce? Jakou cestu zvolila, aby si masy nejen mechanicky podřídila své moci, ale také je vychovala, nadchla pokrokovými socialistickými myšlenkami a vlila jim – vyčerpaným dlouhou válkou, hospodářským rozvrtem a policejní vládou – novou víru v socialistickou přestavbu? Čím nahradila revoluční nadšení, které předtím tak mocně plálo?

Dvě věci tvořily začátek i konec budovatelské činnosti bolševické diktatury: zaprvé teorie komunistického státu a zadruhé terorismus.

Ve svých projevech o komunistickém programu, v diskusích na konferencích a sjezdech i ve své proslulé brožurě *Dětská nemoc „levičáctví“ v komunismu* utvářel Lenin postupně ono zvláštní učení o komunistickém státu, jemuž bylo souzeno hrát vůdčí úlohu v postoji strany a určit všechny další kroky bolševiků v oblasti praktické politiky. Je to učení o klikaté politické cestě: o „oddechových přestávkách“ a „daních“, dohodách a kompromisech, výhodných ústupech, prospěšných couvnutích a kapitulacích – vpravdě klasická teorie kompromisu.

Kompromis a smlouvání, za něž bolševici tak nemilosrdně a právem odsuzovali a pranýřovali všechny ostatní frakce státního socialismu, se staly betlémskou hvězdou ukazující cestu k revoluční přestavbě. Takové metody přirozeně nemohly nést do bažiny přizpůsobivosti, pokrytectví a bezzásadovosti.

Brestlitevský mír; agrární politika se svými křečovitými zvraty od nejchudší vrstvy rolnictva k rolnickému vykořisťovateli; bezradný postoj k odborům; nestálá politika vůči technickým odborníkům s teoretickým i praktickým kolísáním od kolegiálního řízení průmyslu k „jedinovládě“; nervózní výzvy západoevropskému kapitalismu přes hlavy domácího i zahraničního proletariátu; a konečně nejnovější, nedůsledná a klikatá, avšak nezvratná a jistá obnova zrušené buržoazie – takový je systém bolševismu. Systém nevídané nestoudnosti, provozovaný v obludném měřítku, politika nehorázně dvojakosti, v níž levá ruka komunistické strany vědomě přehlíží, ba zásadně popírá, co dělá její pravá ruka; kdy se například prohlašuje, že nejdůležitějším úkolem okamžiku je boj proti maloburžoazii (a mimochodem, podle ořelé bolševické frazeologie, proti anarchistickým živlům), zatímco se na druhé straně vydávají

¹⁰ Citát z X. kapitoly Bucharinova (viz kap. 35) spisu *Ekonomika přechodného období* (1920), věnované mimoekonomickému donucení v přechodném období.

¹¹ Patrně Leninův spis *Nejbližší úkoly sovětské moci*, uveřejněný 28. 4. 1918 v *Pravdě a Izvěstijích*, v němž Lenin po uzavření brestlitevského míru vyložil hospodářský program sovětské vlády (evidence a kontrola, pracovní kázeň, jediné vedení v podnicích).

¹² *L'État c'est moi* (franc.) – „Stát jsem já“; výrok tradičně připisovaný francouzskému králi Ludvíku XIV. (1638–1715), podle všeho apokryfní.

nové dekrety, které vytvářejí technicko-ekonomické a psychologické podmínky nezbytné k obnovení a upevnění téže buržoazie – to je bolševická politika, která navždy zůstane pomníkem naskrz falešné, naskrz rozporné, jen o sebezáchovu dbající oportunistické politiky diktatury komunistické strany.

Ať se ta diktatura sebehlasitěji chlubí velikým úspěchem svých politických metod, zůstává nejtragičtější skutečností, že nejhorší a nejnevyléčitelnější rány utřila revoluce z rukou samotné komunistické diktatury.

Už dávno řekl Engels, že proletariát nepotřebuje stát k ochraně svobody, nýbrž k potlačení svých protivníků; a že jakmile bude možno mluvit o svobodě, nebude vlády.¹³ Bolševici tuto zásadu přijali nejen jako svůj sociálně politický axiom pro „přechodné období“, ale dali jí všeobecnou platnost.

Terorismus byl vždy *ultima ratio* vlády, která se bojí o svou existenci. Terorismus láká svými nesmírnými možnostmi. Nabízí v bezvýchodných situacích jakoby mechanické řešení. Psychologicky se vysvětluje jako věc sebeobrany, jako nutnost zbavit se odpovědnosti, aby bylo možno nepříteli zasáhnout tím lépe.

Zásady terorismu se však nevyhnutelně obracejí ke smrtelné škodě svobody a revoluce. Absolutní moc kazí a ničí své stoupence neméně než své odpůrce. Lid, který nezná svobodu, si na diktaturu zvykne. Terorismus, který bojuje proti despotismu a kontrarevoluci, se sám stává jejich výbornou školou.

Jakmile se stát vydá na cestu terorismu, nutně se lidu odcizí. Musí ve jménu bezpečnosti státu zúžit na nejmenší míru okruh osob vybavených mimořádnými pravomocemi. A tehdy se rodí to, co lze nazvat panikou moci. Diktátor, despota je vždy zbabělý. Všude tuší zradu. A čím víc je vyděšen, tím divočeji běsní jeho polekaná obrazotvornost, neschopná rozlišit skutečné nebezpečí od smyšleného. Rozsévá na všechny strany nespokojenost, nepřátelství, nenávist. Stát, který se jednou dal touto cestou, je odsouzen jít po ní až do samého konce.

Ruský lid mlčel a v jeho jménu – pod rouškou smrtelného zápasu s kontrarevolucí – rozpoutala vláda nejnemilosrdnější válku proti všem odpůrcům komunistické strany. Každý zbytek svobody byl vyrván i s kořeny. Svoboda myšlení, tisku, veřejného shromažďování, sebeurčení dělníka a jeho odborů, svoboda práce – to vše bylo prohlášeno za staré harampádí, doktrinářský nesmysl, „buržoazní předsudky“ nebo pikle znovu ožívající kontrarevoluce.

To byla bolševická odpověď na revoluční nadšení a hlubokou víru, které masy oduševňovaly na počátku jejich velikého zápasu za svobodu a spravedlnost – odpověď, která se projevila politikou kompromisu navenek a terorismu doma.

Proletariát, zatlačený od přímé účasti na budovatelském díle revoluce, štvaný na každém kroku, vystavený neustálému dozoru a kontrole strany, si zvykl pokládat revoluci a její další osudy za osobní záležitost komunistů. Marně bolševici poukazovali na světovou válku jako na příčinu hospodářského zhroucení Ruska; marně je připisovali blokádě a útokům ozbrojené kontrarevoluce. Ne v nich byl skutečný zdroj rozvratu a debaklu.

Žádná blokáda, žádné války se zahraniční reakcí nemohly zastrašit ani přemoci revoluční lid, jehož nevídané hrdinství, sebeobětování a vytrvalost porazily všechny jeho vnější nepřátele. Naopak, občanská válka bolševikům ve skutečnosti pomohla. Udržovala lidové nadšení při životě a živila naději, že vládnoucí strana po skončení války uskuteční nové revoluční zásady a zajistí lidu požívání plodů revoluce. Masy vyhlížely toužebně očekávanou příležitost k sociální a hospodářské svobodě. Ať to zní jakkoli paradoxně, komunistická diktatura neměla – co do upevnění a prodloužení svého života – lepšího spojence než reakční síly, které proti ní bojovaly.

Teprve skončení válek dovolilo plně spatřit hospodářskou a psychologickou demoralizaci, do níž slepě despotická politika diktatury Rusko přivedla. Tehdy se ukázalo, že nejohroživější nebezpečí pro revoluci nebylo venku, nýbrž uvnitř země: nebezpečí vyplývající ze samé povahy společenského

¹³ Volně podle Engelsova dopisu Augustu Bebelovi z března 1875 o gothajském programu: dokud proletariát stát ještě potřebuje, nepotřebuje jej v zájmu svobody, nýbrž k potlačení svých protivníků, a jakmile lze mluvit o svobodě, přestává stát jako takový existovat. Lenin pasáž rozebírá ve spise *Stát a revoluce*.

a hospodářského uspořádání, jež charakterizuje systém bolševismu.

Jeho příznačné rysy – vnitřní společenské antagonismy – jsou v sovětské republice odstraněny jen formálně. Ve skutečnosti tyto antagonismy existují a jsou velmi hluboce zakořeněny. Vykořisťování práce, zotročení dělníka a rolníka, popření občana jako lidské bytosti, jako osobnosti, a jeho proměna v mikroskopickou součástku všeobecného hospodářského mechanismu, který vlastní vláda; vytváření privilegovaných skupin zvýhodňovaných státem; soustava pracovní povinnosti a jejích trestních orgánů – to jsou charakteristické rysy bolševismu.

Bolševismus se svou stranickou diktaturou a státním komunismem není a nikdy se nemůže stát prahem svobodné, neautoritářské komunistické společnosti, protože samá podstata a povaha vládního, donucovacího komunismu takový vývoj vylučuje. Jeho hospodářská a politická centralizace, jeho zestátnění a zbyrokratizování každé oblasti činnosti a úsilí, jeho nevyhnutelná militarizace a ponižování lidského ducha mechanicky ničí každý zárodek nového života a dusí podněty k tvůrčí, budovatelské práci.

Dějinný zápas pracujících mas za svobodu se nutně a nevyhnutelně odehrává mimo sféru vládního vlivu. Boj proti útlaku – politickému, hospodářskému i společenskému –, proti vykořisťování člověka člověkem nebo jednotlivce vládou je vždy zároveň také bojem proti vládě jako takové. Politický stát, ať má jakoukoli podobu, a tvůrčí revoluční úsilí jsou neslučitelné. Navzájem se vylučují. Každá revoluce stojí v průběhu svého vývoje před touto volbou: budovat svobodně, nezávisle a navzdory vládě, nebo zvolit vládu se vším omezením a ustrnutím, které s sebou nese. Cesta sociální revoluce, budovatelské svépomoci organizovaných, uvědomělých mas, vede směrem k bezvládí, totiž k anarchii. K vybudování nové společnosti není zapotřebí stát ani vláda, nýbrž soustavná a koordinovaná společenská přestavba, kterou provedou pracující sami. Ne stát a jeho policejní metody, nýbrž solidární spolupráce všech pracujících živlů – proletariátu, rolnictva, revoluční inteligence –, které si navzájem pomáhají ve svých dobrovolných sdruženích, nás vysvobodí z pověry státu a přemostí přechod mezi zrušenou starou civilizací a svobodným komunismem. Ne na rozkaz nějaké ústřední moci, nýbrž organicky, ze samého života musí vyrůst pevně semknutá federace sjednocených průmyslových, zemědělských a jiných sdružení; sami dělníci je musí organizovat a řídit, a pak – a teprve pak – bude mít veliká touha práce po sociálním obrození zdravý, pevný základ. Jen takové uspořádání pospolitosti uvolní místo pro skutečně svobodné, tvůrčí, nové lidstvo a bude skutečným prahem bezvládního, anarchistického komunismu.

Žijeme v předvečer nesmírných společenských změn. Staré formy života se lámou a rozpadají. Vznikají nové prvky, které hledají přiměřený výraz. Pilíře dnešní civilizace se otřásají. Zásady soukromého vlastnictví, pojetí lidské osobnosti, společenského života a svobody procházejí přehodnocením. Bolševismus přišel na svět jako revoluční symbol, příslib lepšího zítřka. Milionům vyděděných a zotročených se stal novým náboženstvím, majákem sociální spásy. Bolševismus však selhal, naprosto a bezvýhradně. Jako křesťanství, kdysi naděje ponížených, vyhnalo z církve Krista a jeho ducha, tak bolševismus ukřižoval ruskou revoluci, zradil lid a nyní se snaží svým jídašským polibkem oklamat další miliony.

Je nezbytné strhnout masku tomuto velikému klamu, který by jinak mohl dovést západní dělníky do téže propasti jako jejich bratry v Rusku. Je povinností těch, kdo mýtus prohlédli, odhalit jeho pravou povahu, odkrýt společenskou hrozbu, která se za ním skrývá – rudé jezuitství, které by vrhlo svět zpět do temného věku a inkvizice.

Bolševismus patří minulosti. Budoucnost patří člověku a jeho svobodě.